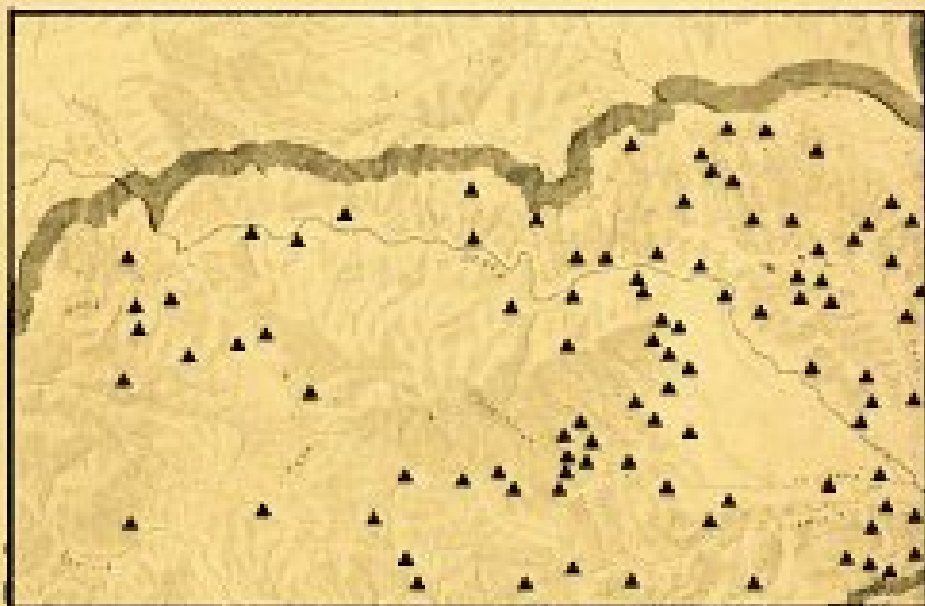

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 60 NOVA VRSTA 25	STR. 137-304	MARIBOR	1989
---	---	----------------------------	--------------	---------	------

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — Papers

Zinka Zorko: NAREČNA PODOBA MARIBORSKEGA PREDMESTJA . . .	139
The Dialect Patterns of the Suburb of Maribor	
Franc Kuzmič: PREGLED CERKVENE UPRAVE V PREKMURJU V OBDOBJU NASTAJANJA KRALJEVINE SHS . . .	149
The Survey of the Church Administration in Prekmurje in the Time of the Formation of the Kingdom SHS (Yugoslavia)	
Andrej Vovko: PODRUŽNICE ŠOLSKE NARODNOOBRAMBNE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA NA POHORJU IN V NJEGOVI OKOLICI DO 1941 . . .	160
The Branch Establishments of the national defensive School Association of Saint Cyril and Method on Pohorje and its Surroundings till 1941	
Ferenc Horváth: ZGODOVINA GOSPODARSTVA V DELU PREKMURJA, KI JE PRIPADALO ŽELEZNI ŽUPANLJI (1828—1910) . . .	177
The History of the Economy of the Region Prekmurje belonging to the Železna županiya (county) (1828—1910)	
Mate Šimundić: NEZNANA HRVATSKA OSOBNA IMENA OD XII. DO XVII. STOLJEĆA . . .	185
Unknew Croatian Personal Names from the 12th to the 17th Century (Part VI)	
Jože Curk: ORIS 12 NAJPOMEMBNEJŠIH GRADBENIH OBJEKTOV V MARIBORU II . . .	199
Description of twelve most important buildings in Maribor II	
Tone Knez: HALŠTATSKI KNEŽJI GROBOVI V SLOVENIJI . . .	228
The Princely Tombs of the Halstatt Period in Slovenia	
Biba Teržan: POHORJE — PRAZGODOVINSKI RUDARSKI REVIR? . . .	238
Pohorje — a Prehistoric Mining District?	

Kronika — Chronicle

Jože Curk: OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU — SEDEMDESETLETNICI DR. VLADIMIRA BRAČIČA . . .	261
On the Occasion of the seventieth Jubilee of dr. Vladimir Bračić	
Marjan Matjašič: SEDEMDESETLETNI JUBILEJ FRANCETA FILIPIČA . . .	264
The seventieth Jubilee of France Filipič	

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical — Abstract« in »Amerika: History and Life«.

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts« and »Amerika: History and Life«.

Na naslovni strani je arheološka karta Pohorja in njegove okolice
On the title-page is the archaeological map of Pohorje and its Surroundings

YU ISSN 0590-5906

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 80 — Nova vrsta 25

2. zvezek

1989

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Maribor 1989

Časopisni svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Borut Belec, dr. Vladimir Bračič,
Franc Filipič, dr. Bruno Hartman, dr. Matjaž Klemenčič,
dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič,
Ivan Sernek, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor — Editorial Board

Dr. Vladimir Bračič, Marjeta Ciglenički, dr. Bruno Hartman,
dr. Jože Koropec, Marjan Matjašič, dr. Jože Rajhman,
Irena Šavel, dr. Vanek Šiftar, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk,
dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

Dr. Vladimir Bračič
62000 Maribor, Gosposvetska 24, Jugoslavija
telefon 062-212 895

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25 681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Raziskovalne skupnosti Slovenije, Kulturne skupnosti Slovenije,
Raziskovalne skupnosti Maribor, Kulturne skupnosti Maribor

RAZPRAVE

NAREČNA PODOBA MARIBORSKEGA PREDMESTJA

Zinka Zorko*

UDK 808.83-087(497.12 Maribor)

ZORKO Zinka: Narečna podoba mariborskega predmestja. (Die Dialekt Bildnis in Mariborer Vororte.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989)2, str. 139–148.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

V mariborskih predmestjih se stikata panonsko slovenskogoriško in severnoštajersko narečje s kozjaškimi, severnopohorskim in vzhodnopohorskim govori. Vokalni sistem je monofonotsko-diftonski. Vzhodnopohorski govori in zahodno slovenskogoriško narečje izgubljajo količinsko nasprotje, vsi samoglasniki so dolgi. Ob prepletanju različnih narečnih prvin je nastal v mestni govorici enoglasniški sestav s težnjo po oženju o in daljšanju kratkih samoglasnikov.

UDC 808.83-087(497.12 Maribor)

ZORKO Zinka: The Dialect Patterns of the Suburb of Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989)2, p. 139–148.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the suburbs of Maribor the Pannonian Slovene-Gorizian and Northern-Styrian dialect is connected with Kozjak, Southern-Pohorje and Eastern-Pohorje speeches. The vocal system is monophthong-diphthongal. The Eastern-Pohorje dialect and Western Slovene Gorizian dialect are losing its quality contrast, all vowels are long. By interlacing different dialectal elements results in municipal rumour an unimously composition with striving for contracting of the vowel o and prolongation of short vowels.

0 Uvod

Narečje je neknjižna socialna zvrst jezika s posebnim, zgodovinsko utemeljenim razvojem intonacije, glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedotvorja in besedišča na določenem (nemestnem) zemljepisnem področju. V večjih mestih nastajajo nadnarečni pokrajinski pogovorni jeziki; v njih se tipične narečne posebnosti prekrivajo s knjižnim jezikom. Mariborski pogovorni jezik je nastajal v zapletenih gospodarskih, družbenih, kulturnih, cerkvenih in narodnostnih razmerah, zato se v njem prepletajo raznovrstne narečne sestavine, vplivi nemškega jezika in slovenskega knjižnega jezika. Danes ima mestna govorica enoglasniški vokalni sestav; kaže se izrazita težnja k oženju ejevskih in zlasti ojevskih fonemov ter k daljšanju kratkih samoglasnikov. Odraz za kratki polglasnik je dolgi široki e. Naglas je netonemski, stavčna intonacija pa padajoča; v daljših tvorjenkah se pojavljata dva naglasa: (Maribor, čudovito, socializem); kratki ali dolgi končni ali nekončni naglas se umika za zlog proti začetku besede. Samoglasniški upad je minimalen: opušča se -i v nedoločniku in -v deležniku na -l pri glagolih z ijevsko pripono: delat, nosla, pustla; v moški obliki deležnika na -l se

* Dr. Zinka Zorko, docentka na Pedagoški fakulteti Maribor

posplošuje nenaglašeni končaj -o; neso, zdigno, hoto, mislo, delo. Zvočnik v se premenjuje s f pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede. V oblikoslovju prevladuje nepremični naglasni tip, posplošujeta se končnici: -ah, -ami za oba spola, pojavlja se feminizacija samostalnikov srednjega spola že v ednini, zlasti pa v množini, pridevnik s svojo obliko ne razlikuje določnosti in nedoločnosti, v glagolski spregatvi prevladuje priponska tudi pri brezpriponskih glagolih (dáte, véte, jéte, bóte), v 1. osebi dvojine je osebilo -ma; pogost je zanikani tožilnik. V besedju je precej germanizmov ali prevedenih besednih zvez.

1 Predmet raziskave je narečna govorica v mariborskih predmestjih; to je v tistih naseljih, kjer kmet še obdeluje zemljo in je naselitev stara in trajna, kmečko, polkmečko in delavsko prebivalstvo pa ohranja svoje narečje. Narečna govorica v mariborskih predmestjih ni enotna. Slovenjegoriško narečje se dotika Maribora v Melju in na Košakih. K severnoštajerskemu narečju prištevamo kozjaški govor, ki se govori v kamniškem predmestju, severnopohorski govor, ki se približuje Mariboru na Studencih in v Radvanju, in vzhodnopohorski govor na Pobrežju, Tezmem in v Razvanju.

1.1 Zahodno slovenjegoriško narečje sega v mariborsko predmestje na severu, na Košakih, in na vzhodu v Melju. V panonsko narečno bazo ga vključujemo zaradi enakega razvoja: dolgega jata, dolgega etimološkega o, dolgega u in samoglasniškega l ter zaradi današnjih enakih refleksov za dolgi nosni ę in etimološki e. Slovenjegoriški govori ne poznajo tonemskega naglašanja. Stare skrajšane in nove akute so podaljšali, vendar pozneje, prekmurski, prleški in haloški govori pa podaljšanja ne poznajo. Dolgi cirkumfektirani samoglasniki so se razvijali drugače kot akutirani, razlikovanje med dolgim in kratkim zlogovnikom je postalo fonološko pomembno; kratki samoglasniki so se začeli daljšati in danes je ohranjeno le kakovostno nasprotje, vzpostavlja pa se novo nasprotje: monoftong (enoglasnik) proti diftongu (dvoglasniku). V teh govorih so znani narečni naglasni umiki za zlog na levo; in sicer: kratkega cirkumfleksa na prednaglasni polglasnik: miēgla, stiēber; dolgega cirkumfleksa: s kóustjo, pōuroka, pristava, ūōtavič; pūqznajo, priklet, záberge; kratkega cirkumfleksa v zadnjem zaprtem zlogu; cigan, ódvent, ūōtprem, prinas, pūōtplat, stūdenec, šūrki. V pregibanju se naglas močno morfologizira in danes prevladuje nepremični naglasni tip na osnovi.

1.2 Fonološki sestav severovzhodnega mariborskega predmestja vsebuje dolgo naglašene enoglasnike in dvoglasnike, nenaglašene samoglasnike (i, ü, u, e, o, a), zvočnike (v, m, l, r, n, j in ĵ), nezvočnike (p, b, f, t, d, c, s, z, č, š, ž, k, g, h) ter zlogovnike er, l, m, n.

Dolgi naglašeni samoglasniki:¹

i ü
ii üi
ie ü
é üo
ei ô
ie/è ou + er
 â
 á

¹ Iz tehničnih razlogov je zapis fonemov poenostavljen: ostrivec označuje naglašeno dolžino, kratavec naglašeno kratčino, pika pod fonemom označuje ôžino, krožec nad a zaokroženost, krožec pod l, n pa zložnost, dvočrke označuje diftong.

Dolgi i zastopa: — akutirani i: hiša, lipa, riba, tiči,
— kratki i: miš, nič, nit, sit, tič;
— e pred r: mira, vira;
— po naglasnem umiku naglašeni i: cigan, priklet.

Diftongični ii je odraz za ckfl. i: list, očii, pišem, sviija, ziima, ziit.

Dolgi ū je odraz akutiranega u in kratkega u v zadnjem zlogu: krūha, kūpa, vūš; čūt, fkūp, krūh. Diftongični ūi je naslednik ckfl. u: lūič, lūiplen, olūip, vūiha.

Dolgi u zastopa dolgi in kratki samoglasniški ū: dūk, kūnen, pūni, tūčen, vūk; pūhi, vūna, pūn; beseda slouza je nastala po metatezi iz slzsa. Dvoglasniški ie z naglasom na prvi mori je nastal iz kratkega ozkega e in je odraz za staroakutirani jat: briemen, briēza, ciēsta, liēto, neviēsta, piēna, riēzat, striēha, vriēmen; diēt, mliēt.

Dvoglasniški ūo je nastal iz novoakutiranega o, staroakutiranega nosnega o in je odraz za sekundarno naglašeni o: hūōdin, hūōja, nūōsin, prūōsin, škūōda, vūōla; krūop, kūōš, pūōt, škūōf; dūōga, gūōba, kūōča, tūōča; kūōtl, kūōza, ūōreh, ūōsa.

Dolgi ozki e je naslednik dolgega polglasnika, dolgega nosnega e, dolgega in novoakutiranega etimološkega e: dēin, vēs; glēdam, imē, pēt, pētek, vēže, zēbe; lēt, pēč, nēso, rēko. Dolgi ozki o je odraz dolgega nosnega o; gōbec, golōp, klōp, mōš, otrōbi, rōka, sōt.

Dvoglasniški ie z naglasnim širokim e zastopa sekundarno naglašeni e in polglasnik ter kratki polglasnik: čieło, niēsen, rieče, žiēna; čieber, miēgla, piēkl, stieber, piēs. Široki e se pojavlja kot položajna varianta iē: zēmi, nēmren; a + j v zadnjem ali zaprtem zlogu se poenoglasni v široki e: kē, »kaj«, nē »naj«, mlēši »mlajši«. Dvoglasnik ei je odraz dolgega jata: bēili, besēida, grēih, lēip, lēis, lēite, mēih, mlēiko, snežēin, tēilo, zvēizda; dvoglasnik ou pa dolgega etimološkega o: ōuka, bōuk, lepōu, mesōu, mōuč, nōuč, rōuk, senōu, testōu.

Zakroženi ā zastopa staroakutirani a in kratki a v edinem zlogu: brāta, krāva, māti; brāt, nās, nezaokroženi dolgi a pa ckfl. a: āpno, dvā, grāt, hrāt, kovāč, krāl, mlāj, okāpati, mesā, senā.

Samoglasniški r se izgovarja kot er v naglašanih in nenaglašanih zlogih: pērst, smērt, tērt, žērt. Nenaglašeni samogl. ob zvočnikih l, m, n se lahko reducirajo in tako nastanejo zlogotvorni l, m, n; končni i upade v glagolskem nedoločniku, v rodilniku osebnih zaimkov: mūōjga, tvūōjga; prednaglasni u se po vokalni harmoniji premenjuje v ū: lūpiije, sūšiit, zamūdiili; nenaglašeni jat v pred- in ponaglasni legi se lahko realizira kot a: namāršina, smērdat, vidat; viēdat; nenaglašeni polglasnik se izgovarja kot široki e: v sklanjatvi lahko onemi: hlāpca, kūōsca ali pa ostaja imenovalniška osnova nespremenjena: dēideka, āteka, Frānčeka.

Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje le v posameznih razvojih:

1. Končni -m se neobvezno premenjuje z -n: dēilan, z brāton.

2. /v/ pred vsemi zvonečimi soglasniki izgovarjajo kot [v], pred nezvonečimi in na koncu besede pa se premenjuje s [f]: fčērah, zdrāf; v se pojavlja tudi kot protetični glas pred ū: vūiš, vūiha, vūzda; na koncu besede je -q; zapisujem ga z v.

3. Iz palatalnega n' se je razvil nosnjeni drsnik ĵ, in sicer v položaju med dvema samoglasnikoma, za soglasnikom ali na koncu besede pa je n' izgubil palatalni element: črepĵja, jĵiva, svĵija, lūkna, ōjgn.

4. Palatalni ĩ se je razvil v srednji l: klūč, vūōla.

5. Svetli drsnik /j/ se izgovarja kot v knjižnem jeziku, torej j. Pogost je sekundarni j pred -n in -d: dējn, lējn, hūjdo, plājne.

6. Nekaj posebnosti v soglasniškem razvoju: rinezem v besedah méispc, pájank; ohranjeni skupini čre; žrei; čreišna, žrieblj; skupini tl, dl v deležniku na -l sta disimilirani: pādla → pāla, jāu jēila, cvēu cviēla; začetni u- se prestavi za m, b:

umiti → múiti, ubiti → búiti; šč se olajša v š: išen, gôša: hč → š: niše; na koncu besede se po naliki ohranja -l: stùpl, cèigl, kùqt; končni -l se v naglašenem zlogu izgovarja kot -u/v/, sicer pa kot o: biv, loviv, dáv, jáv, ter pièv, čùv; nêso, zdigno, vi-do, nûqso, dièlo, vièdo.

1.3 Oblikoslovje

1.3.1 Samostalniška beseda

1.3.1.1 Samostalniki: V ednini so ohranjeni vsi trije spoli, ženskega spola postanejo le nekateri samostalniki srednjega spola: úqkna, gnèizda, jájca, čréiva, v množini pa samostalniki srednjega spola postanejo ali ženskega ali moškega spola.

V kategorijo moškega spola prehajajo samostalniki s podaljšano osnovo na -t ali -n, in sicer že v dvojini: tièle, telièta, dv. telièta, mn. telièti, sièmen sièmla, dv. sièmla, mn. sièmli.

Samostalnik leto ima v ednini in dvojini odraz staroakutiranega, v množini pa cirkumflektiranega jata: lièto, dv. lièti, mn. lèite. Vzroki za feminizacijo so: posploševanje ženskih ajevskih končnic v mestniku in orodniku množine -ah, -ami; v dvojini sta imenovalnik in tožilnik pri obeh sklanjatvah enaka -i; dajalnik/orodnik dvojine za vse spole ima končnico -oma.

1.3.1.1.1 Moške sklanjatve

Samostalniki l. m. sklanjatve se sklanjajo po naslednjem vzrocu: mlin-*ó*-a-i-*ó*-i-on; dvojina: mlin-a-of-oma-a-ah-oma; množina: mlin-i-of-on, -e-ah-ami.

Premični naglas: jièzik jezika, život živóuta.

Končniški naglas je odpravljen: piès pièsa, stièber stièbra. Po nepremičnem naglasnem tipu se sklanjajo tudi samostalniki knjižnega mešanega naglasnega tipa: nòus nòusa, móust móusta, svèit svèita. Vsa lastna in prevzeta občna imena na samoglasnik podaljšujejo osnovo z -j: Lójze Lójzeja, Miha Miheja, Silvo Silveja, Vili Vilija. (Pri imenih na -a in -o se končaj premenjuje z -e- po naliki s tipom Lójze). Samostalniki, ki se končujejo na -r, osnove ne podaljšujejo: mehúra, vo-glára, rihtera.

Govori ne poznajo podaljševanja osnove z -ov- v dvojini in množini: páš pása, dv. pása, mn. pási.

V roditeljskem ednine se končnica -ú ni ohranila: sina, móusta; v imenovalniku množine ni končnice -je: bráti, kmièti, gospóudi; lási.

1.3.1.1.2 V prvi ženski sklanjatvi se končnica -oma v dajalniku in orodniku dvojine razlikuje od knjižne končnice; prevladal je nepremični naglasni tip. Po ženskem vzorcu se sklanjajo tudi nekateri samostalniki srednjega spola že v ednini, večina pa v množini: vùiha, vùihe, óuka óuke, kóula kóule; jètre, plúče.

V drugi ženski sklanjatvi prevladuje nepremični naglasni tip, po mešanem naglasnem tipu je naglašen le roditeljski ednine: obèrf-*ó*-i-i-*ó*-i-jo; dvojina obèrv-i-i-oma-i-ah-oma; množina: obèrv-i-i-an-i-ah-ami; kóust kostii, dv. kóusti, mn. kóusti. Samostalnik kri se sklanja: kri krivi krivi kri krivi krivjo.

1.3.1.1.3 Srednja sklanjatev ima posebno obliko le v I/T ednine, če je ohranjen srednji spol, v dvojini je končnica -i enaka kot v ženski sklanjatvi, v množini pa srednja sklanjatev ni ohranjena. Samostalniki se feminizirajo oziroma že v dvojini prehajajo med samostalnike moškega spola: lièt-*ó*-a-i-*ó*-i-on; dv. lièt-i leit liètoma lièti lèitah liètoma; mn. lèit-e-*ó*-an-e-ah-ami; tièle telièta; dv. telièta; mn. te-lièti; sièmen sièmla/sièmla; mn. sièmli.

Mešani naglasni tip ima naglašeno končnico v I, R in T ednine: senôu senâ, mesôu mesâ, testôu testâ. V ednini ostajajo srednjega spola samoedninski samostalniki, glagolniki in samostalniki s končnico -e: lice, súnce. Posplošena neimenovalniška osnova ostaja srednjega spola: léipo siemen, slábo vriëmen. V govoru ni podaljševanja osnove s -s-: ôuka ôuke, kôula kôule, dréiva dréiva, vûiha vûihe, nêbo nêba.

1.3.1.2 Osební zaimki jáš, tí, úon, úona, úono | úovo, mija/mijadvâ, vija/vijadvâ, onija/onijadvâ, úovadvâ, mi, vi, úoni | úovi; siêbe se sklanjajo tako kot v knjižnem jeziku; naglasni umik s kratkega naglašenega zloga v mestniku množine na predlog pri se širi tudi k edninskemu mestniku: prinas, privas, primeni, prijen; tožilniška navezna oblika v zvezi s predlogi ohrani naglas: zamê, zatê, zajô, zajê; moška edninska oblika je zâjnga. Zanimivo je, da se pojavlja pri naslonski obliki jih premet v hii: so hii náišli; tak premet je znan tudi v kozjaškem govoru. Vprašalna zaimka gdôu kûoga in kê čieša opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov kdor, kar; kiri se uporablja tudi v pomenu kdo.

1.3.2 Pridevniška beseda

Pridevniki se sklanjajo kot v knjižnem jeziku, le v moškem edninskem rodilniku je končnica -iga. Stopnjujejo se z obrazili -ši, -i — -ji, -eiši, v presežniško obliko se vstavlja člen določnosti: mlât mlêši nêtamlêši. Končnica -i pri pridevniku ne označuje več določnosti, se pa posplošuje, zlasti pri enozložnih pridevniki in pridevniških besedah, npr. jêni, jûuni, tâki, kâki, sâki. Kazalna zaimka túoti in úovi za knjižna ta in oni sta značilna tudi za govore na Dravskem polju.

1.3.3 V glagolskem oblikotvorju se pojavljajo premene korenskih samoglasnikov, metatonije, posploševanje edninskih naglasnih razmerij; v 1. os. dvojine je končnica -ma: brezpriponske glagole spregajo po priponski spregatvi: dáta dáte, véita véite; v deležniku na -l se skupini tl, dl olajšata v l: páv pála, cvév viêla, sév siêla, húôdo húôla; naglašena pripona, nastala iz jata, ima v deležniku na -l za ženski spol v ednini odraz stalno dolgega, sicer pa staroakutiranega jata: živo živêila, živieôla, dv. živieôla, mn. živieôli; v velelniku se posplošuje edninska osnova: niêsi, niêsima, núôsi núôsima; pogosta je tvorba ponavljalnih glagolov tipa: dávlen, lêičen, okâplen, zlámlen, zahtêivlen, pa tudi kûpûvlen; oblika zanikanega glagola biti v sedanjika ostaja le kot vez ob povedkovem določilu nêisn kôus diêlat, sicer pa razpada v sn ni/sn nêi: mii smo prevôuza nêi mieli.

Samoglasniške premene so zlasti pogoste v oblikah deležnika na -l: niêst, niêsen, niêsi, niêsita, nêso, niêsla, niêsli; terpiet, terpin, térpita, terpiêv, terpiêla, terpiêli; núôsit, núôsin, núôsi, núôsite, núôso, núôsla, núôsli, diêlat, déilan, diêle, diêlete, diêlo, déilala, diêlali; zlámat, zlámlen, plastûvat, plastûvlen; jiêst (namenilnik jêist), jêin, jê, jáv, jêila, dv. jiêla, mn. jiêli.

1.3.4 V prislovnih oblikah je ohranjenih več starih sklonskih morfemov, od knjižnih oblik se razlikujejo: tvorba krajevnih prislovov na -ah po množinski mestniški končnici: gûôrah, dúôlah, núôtrah, vûnah; označevanje luninih men: stâriga, mlâdiga, pûniga.

2.1 Kozjaški govor sega v predmestje Maribora z zahodne, kamniške strani. Prištevamo ga k severnoštajerskemu narečju, ki se govori na levem bregu Drave do slovensko-nemaške jezikovne meje pri Lučanah v Avstriji; na Velikem Boču v Avstriji na nekaterih kmetijah še govorijo slovensko. Severno od Maribora, pri Urbanu in Rošpohu, se že začenjajo pojavljati fonološke značilnosti slovenjegoriškega narečja (torej zahodnejše, kot je to označeno na Karti slovenskih narečij).

Za kozjaški govor je značilno izrazito nagnjenje k diftongizaciji dolgih samoglasnikov. Ker so se v teh govorih staro- in novoakutirani samoglasniki podaljšali pozneje kot v osrednjih govorih, ločimo po dva refleksa za jat, za e in o. To kasnejše podaljšanje je moralo potekati blizu časa, ko se je kratki akut začel umikati za zlog proti začetku besede na stare kračine, to je na e, o in ə. Akuti se ali niso podaljševali vsi v istem času, zato sta se razvila po dva odraza za novoakutirana e in o — ozek poleg širokega -ali pa široki odraz kaže na koroški, ozki na štajerski razvoj: neešo, zēle, roōža/vōla. Ponaglasni a se v nedoločniku in deležniku na -li preglašča v e pred naslednjim i, torej je današnji kratki nedoločnik mlajši pojav.

Kozjaški govor pozna: naglasni umik v tipu ženā, nogā, mēglā, terciarni umik kratkega naglasa za zlog proti začetku besede tipa zeēlen, umik dolgega cirkum-

fleksa z odprtega ali zaprtega zadnjega pa tudi nezadnjega zloga: s kōustjo, mōtka.

2.2 Dolgi samoglasniki:

i	ü
ii/ëi	üu/öu
ë	ö
è	ó
eè	oo
ái	áu
ä	

Kratko naglašeni so è, ä, á, ü.

i → i; ü → ü; ii/ëi → i, î; üu/öu → ü in û; è → e in ê, ə, ɐ, ä, del é — ; ö → o, in ô, del ô; è → večina ê; ö → ä; eè → é, del è, ê; oo → del ó; ái → ē, ē; áu → ô; ä → œ; ä v skupinah -ra-, -av-, ä.

Samoglasniški r je razpadel v a + r, samoglasniški j pa ou. Izhodiščno kratki naglašeni samoglasniki so se podaljšali: nit, kúp, brát, peés, kmét; današnji kratki naglašeni samoglasniki so nastali zaradi poenoglašanja diftongov: iil → əl, ai → a: pōla, dala ali zaradi poznega naglasnega umika: ponāči, vāzo, vāsek; sēno, klēti. Na nekatere samoglasniške razvoje je potrebno posebej opozoriti: v osamljenih zaselkih se diftongi ohranjajo, v naseljih ob Dravi in v Kamnici se mlajši dvoglasniki zabrisujejo; povsod se ohranjata le ái/ëi in áu/öu. Za staroakutirani jat slišimo na Zgornjem Slemenu ob meji eè — brēža; na Srednjem è — brēža, v Rošpohu severno od Kamnice pa že diftongizacijo ozkega e v ie — briēža. Sekundarno naglašeni e ima po dva odraza: praviloma se pojavlja široki e, ki se lahko diftongira v ee, v zlogu pred i in palatalnim j pa slišimo ozki e: tēta : rēkli, zēm̃la, pēlo.

V nenaglašenem samoglasniškem sistemu je znano ekanje, to je prehod prednaglasnega o v e pred naglašenim i: debēim, dejēi, rečēica, ali pa ponaglasnega a v e v nedoločniku pred končnim, danes že upadlim i: deēlet, kápet, so pēleli, pa tudi Lōučene. Prednaglasni a se premenjuje tudi z o: kodēi »kadi«, moceēs], mošēin, toblēt. Samoglasniški upad do ničte stopnje je znan le v sosesčini zvočnikov: misla → mislila; nastanejo pa lahko tudi zlogovniki j, m, n.

Soglasniški sistem se razlikuje od knjižnega le v naslednjih narečnih razvojih:

1. Pojavlja se drugotni nosni zvočnik n/m. Zaradi počasnega ali zakasnelega jezičkovnega pridviga v primiku ali odmiku nazalnega konzonanta se je samoglasnik za nosnikom nazaliziral in iz tega je nastal nov prehodni nosni zvočnik: mōnka, néingi »nekateri«, náunga, snēink, námč, māmč. Tak pojav je znan tudi na južnem Pohorju.

2. Priponsko obrazilo -jenk/-enk za knjižna -nik in -ek: léišenk, kúrjenk, póu-lenk.

3. Pogost je prehodni j: bėjži, grójzdje, kójzji, ójgn.

4. Po naliki z neimenovalniškimi skloni se ohranja -l v imenovalniku: kól, ógl, stól, ásl, kázl, vágł, mǎrzl, oteékł, reékł, neésł.

5. Palatalni l je izgubil palatalni element: klóuč, postěla, vóla; rí se je razvil v rahlo nosnjeni drsnik j ali pa v n: svějja, nějva.

6. Znani so protetični h: hóni »oni«, hóbadvó; v: vúčit, vóuš, vúzgat; j: jǎme, jǎgla.

7. Soglasniška sklopa gl/dl in tl/kl se prosto menjujeta: meégla/meédla; reékla/reétla.

8. Med zr se razvije d: zrela → zdreela, med sr pa t: srhel → stárhł.

2.3.1 Oblikoslovje kozjaškega govora

V pregibanju se uveljavlja nepremični naglasni tip. Mestnik ednine moškega in srednjega spola ima končnico -i, orodnik ednine pa -am. V množini so končnice: -i -o -am -e -eh -emi (ob Dravi tudi -ah -ami). V dvojini se poleg končnice -oma pojavlja tudi -ama. Govori ne poznajo preglasa o v e, podaljševanja osnov z -ov- in ne naglašene in nenaglašene končnice -je: másti, bráti, lási. Samostalniki m. sp., ki se končujejo na samoglasnik, podaljšujejo osnovo z -ej: áta, áteja, Mix^a, Mix^eja, Mirko, Mirkeja, Lójze Lójzeja, Vili Vilija; osnove na -r večinoma ohranjajo trdi r: kušera, mežnera.

Samostalniki ženskega spola na -ev dobivajo končnico a: bókva, bréska. Tu di v I. in II. ženski sklanjatvi se posplošujeta končnici -eh -emi v množini. V pridevniški sklanjatvi je rodilniška moška končnica -iga: leipiga, mest. mn. večinoma -eh, leipe.

V deležniku na -l je ta lahko ohranjen za soglasnikom: préišł, reétł, neésł. Znana so deležja: namoučé, videjóč, greédi. Pri prislovih so razširjena obrazila: -ma za označevanje kraja: kólma, dǎrgéma, hěinama, zúuma; -ka za označevanje časa: lonika, snóčka, čeerika; -ta za oddaljevanje: górtá, vóntá; -sa za približevanje: górsa, vósa; nóči pomeni drugače (← ináče). Ob glagolih so najpogostejši prislovi: gor, dol, vun, not, bék, cǎu, fkúp, zót. Pogosti členki: te (potem)-navezni členek, báide, vándá, ná, náá (zanikanje); nisl, čisl, káváim (ne vem), ne sméiś/ česméiś.

3.1 Štajersko severnopohorsko narečje sega po Ramovšu vzhodno od Podvelke v Dravski dolini. Danes so ti govori raziskani in ugotavljamo, da se severno-pohorski govori začenjajo na Smolniku in v Rušah, falski, lovrenški in podvelški govori pa spadajo po najstarejšem narečnem razvoju h koroškemu podjanskemu narečju. Značilnosti štajerskega severnopohorskega narečja se pojavljajo v jugozahodnem mariborskem predmestju, npr. na Studencih.

3.2 Dolgi samoglasniki so: i, ú, é, ô, é, ô éi, ou, á, in ár. Zastopajo: i ← ĭ, ēr; ú ← ū, ōr; é ← ē, ǣ, ē, é; ô ← ȝ, ó; é ← e-, a-, à; ô del ā; ei ← ě, ē; ou ← ō, á ← ā, á; er ← r.

Kratki naglašeni samoglasniki i, ú, é, ô, á, à so redko nasledniki izhodiščnih kratkih samoglasnikov, večinoma so naglašeni po poznem naglasnem umiku za zlog proti začetku besede. Nenaglašeni samoglasniki se reducirajo ob zvočnikih, -i tudi v nedoločniku.

Gradivo: igla, cirka; úha, škúrja, lén, géne se, pěték, brěza, rěko; golóp, nǎsim; čélo, mégla, pēs; kovóč; béili, léit; kóula, nóuč; právda, brát, párt; bik, piše »pišče«; čút, južna; kmét, cédit, oběsit; kóš, ósa, vóda, kósti; kák, lási; ná č ← nič; drát ← dreti.

Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje: — pojavlja se analogični -l na koncu besede: kòl, kòzl, uvèdl, vòl; l' → l: klùč; prehodni j: bolèjn, dèjn, gròjzde, làinski, lòjpa; priponsko obrazilo: -enk/-jenk: krùsenk, vrèsjenk, léišenk, v za r in vzglasni v pred nezvenečim nezvočnikom se premenjuje s f: bòrf, fčèra; dn → gn: gnòr, škègn; šč → š: išem, gòša, ohranjeni sta skupini čre-, žre-: črèišna, žrèbl.

3.3 Oblikoslovno pregibanje

Samostalniki moškega spola se sklanjajo po vzorcu: brát-~~ø~~-a-u-a-i-om; dv. brat-a-o-oma-a-ah/-eh-oma; mn. brát-i-o-om-e-ah/-eh-ami.

Prevladal je nepremični naglasni tip, zato tudi moust moust, svèit svèita, pès pèsa. V mestniku ednine je ohranjena končnica mehke sklanjatve, v množini se posplošujejo končnice -am -ah -ami, slišati pa je tudi končnico -eh, sicer razširjeno v Dravski dolini. Govor ne pozna množinske imenovalniške končnice -je in ne podaljševanja osnov z -ov.

Samostalniki ženskega spola se sklanjajo po dveh sklanjatvenih vzorcih:

I. ženska sklanjatev je enaka kot v knjižnem jeziku, le v mestniku množine se pojavlja alomorf -eh poleg -ah. V II. ženski sklanjatvi se zenačita mestnik in orodnik ednine: o niti, z niti. Pri samostalnikih mešanega naglasnega tipa koust kòsti je danes naglašena le osnova, kakovost in kolikost naglašene samoglasnika v neimenovalniškem sklonu kažeta na naglasni umik.

I. srednja sklanjatev je večinoma znana le v ednini, v dvojini in množini pa je posplošena maskulinizacija /s/ podaljšano osnovo s -t ali -n/ ali pa feminizacija. Podaljšana osnova s -s se posploši tudi v imenovalniku: kolèisa, nebèisa ali pa se osnova ne podaljšuje: črèiva črèive, drèiva drèive, ūha ūhe.

V pridevniški sklanjatvi je v roditelju ednine za moški in srednji spol končnica -iga, mestniška in orodniška končnica je -em. Določnost pridevnika se označuje s členom ta/ta, končnica -i je to vlogo izgubila; enozložni pridevniki na -l se vedno končujejo na -i: cèili, bèili, gnili, gòli. Pridevniški primernik in presežnik v vlogi povedkovnika sta nevtralizirala moško obliko za vse tri spole: sèstra je starèjší.

Vlogo oziralnih zaimkov razen kiri/diri opravljajo vprašalni, -r je ohranjen v nikalnem nič ničèisar/níčèsarga.

V glagolski spregatvi so prevladale končnice priponskih glagolov, v 1. os. dvojine je končnica -ma. Slišati je nedoločnik na -ti in t: nèsti/nèst, pèčti/pèčt. Namenilnik je ohranil posebno obliko le pri redkih, zelo frekventnih glagolih v zvezi z glagoli premikanja: pást- grém pòst, spát- grém spòt. Obrazilo -ka se pogosto dodaja časovnim prislovom: čèrika, lònika, vèrhka.

4.1 Vzhodnopohorski govor se približuje mestu Mariboru v Radvanju, Razvanju, na Teznem in na Pobrežju. V tem severnoštajerskem govoru se je samoglasniško kolikostno nasprotje izgubilo; vsi naglašeni samoglasniki so dolgi, nagnjeni k diftongizaciji:

4.2 Samoglasniški sestav:

i/ii ù/úu
iē ūō
ē ô
èi ou
iè uò
ā
ā +òr
i/ii → ī; i; ù/úu → ū; ū; iē → ē; ē; ūō → ō; ô → ȳ; ēi → ē̄; ē̄; ou → ō̄; ī; iē → ē̄; ē̄; ē̄; uò → ō̄; ō; ā → ā̄; ā̄ → ā̄.

Gradivo. iva ← jiva ← niva, bik; gluh, krüh; brięza, nięso, nięst, nuęsim, kù-
oř; dën, męša, pęs, pętek, dętela; gõba, röp; grëih, pëič; bõuk, senõu, võuk, tóuēt;
čięlo, kmiēt, mięgla; guõra, nuõř; bábji, kášl; brát, jájca; dárva.

Nenaglašeni samoglasniki se reducirajo le ob zvočnikih. Soglasniški sestav
je enak kot v severnopohorskih govorih.

4.3 Sklanjatveni vzorci:

1. Za moški spol brát-~~o~~-a-i-a-i-om: dv. brát-a-ou-oma-a-ah-oma; mn. brát-i-ou-
om-e-ah-ami.

V oblikotvorju in oblikospreminjanju so vzhodnopohorski govori podobni se-
vernopohorskim, razlikuje se le nekaj sklonskih morfemov.

V dajalniku in mestniku ednine je končnica -i; lahko je nastala iz -u → ü → i
ali pa se je mestniška mehka končnica -i posplošila tudi v dajalniku; -ah-ami sta
posplošeni končnici za moški in ženski spol.

Vzorec za 1. žensko sklanjatev: kráv-a-e-i-o-i-i; dv. kráv-i-~~o~~-oma-i-ah-oma;
mn. kráv-e-~~o~~-om-e-ah-ami.

V orodniku ednine je končni -i nastal iz končnice -oj, znane v srednještajer-
skih govorih, končnici -oma om sta posplošeni iz moške sklanjatve. 2. ženska
sklanjatev: miř-~~o~~-i-i-~~o~~-i-i; dv. miř-i-i-ima/-oma-i-ih/-ah-ima; mn. miř-i-i-im/-om-i-
ih/-ah-imi/-ami. V tej sklanjatvi se poleg starejših ijevskih končnic pojavljajo tu-
di posplošene končnice: -oma-om-ah-ami. Mešani naglasni tip: kúust kosti kúosti
kúust na kúosti s kúosti; dv. kúosti kosti kostëima kúosti na kostëih s kostëima;
mn. kost-i-i-ëim-i-ëih-mi.

5 Med govori, ki se dotikajo mariborskih predmestij, opazamo tudi razlike v be-
sedišču.

Gradivo: trebuh: lámp (1,4); brki: róuse (1); mrtvaški oder: právda (1), páre
(2,3,4); večje ogrinjalo: xódra (1), frečča (4), plët (2,3); naramnice: rouče (1), rúče
(2,3), rüče (4); rjuha: párt (1,2), leëntuh (4), pláhta (3); podstrešje: dále (1), dile
(2,3,4); vrata: dvëri (1,4); koruza: túřca (1), túřica (4); ličkati: šopëiniti (1), šouliti
(1), likati (4), kužuhati (2,3); velika noč: létņce (1,4); moka: mõnka (1), meëla (4);
krompir: reëpa (1), bùp (3); popoldne: večëérka (1,2,3); kosilo: júžna (1), ábet
(1,2,3,4); pomlad: vlëička (1), volëička (1), zmarlëitka (1), zmlëička (1), marlëitek,
zmarlëitka (4); fant: pöp, pübec (1), pöp (4); dekle: deklëina (1,2,3,4), mož: láter
(1).

kozjaško (1)
severnopohorsko (2)
vzhodnopohorsko (3)
slovenjegoriško (4)

DIE DIALEKT BILDNIS IN MARIBORER VORORTE

Zusammenfassung

In die Mariborer Vororte reichen die Dialekte von Slovenske gorice und von der
Nordsteiermark mit den Dialekten von Kozjak, Nordpohorje und Ostpohorje. Überall ist
der tonemische Gegensatz abgeschafft, die Satzintonation ist fallend. Die akutierte Voka-
le haben sich spät verlängert; die jüngste Verlängerung erfolgt im Dialekt von Slovenske
gorice deshalb werden hier die Reflektierungen der akutierten Vokale getrennt von zir-
kumflektierten auch bei den Phonemen i, u, e, o, a, in den nordsteirischen aber nur bei Jat,
e und o. Das lange und kurze vokalische i vokalisierte sim im Osten spät in u, deshalb ent-

wickelte sich für das lange [noch kein diphthongisches uu. In allen Dialekten sind die Dialektbetonungsrückzüge vollbracht: der kurze Zirkumflex auf den Halbvokal: miēgla, der lange zirkumflex für die Silbe auf links: s kōustjo, pōuroka, pristava, der kurze Zirkumflex von der letzten geschlossenen Silbe: pūotplat/pāplat, cigan. In allen Dialekten entwickelten sich ē und ō in die Diphthonge ei/ai, ou/au; ē, ē qin ē, ō, ī in ij/ēi.

Auf verschiedene Weise entwickeln sich: ā → ā/ā, ō; ū → ūi/ūu/ōu, ī in ū/ou/ ō; ē in é/ēi; neuakutierte e, → iē/ē/ēē; ō → ōq/q/ōō; sekundär betonte e → ē/ē/ēē/iē; ōā/ūq/uō. Im Dialekt von Ostpohorje und Slovenske gorice verlängerten sich die kurzen, betonten Vokale und es gibt nicht mehr einen Quantitätsgegensatz, mit der vergrößerten Zhal von Diphthongen verstärkte sich auch der Qualitätsgegensatz.

In der Konsonantenstruktur gibt es zwischen diesen Dialekten weniger Unterschiede. Die bedeutendsten Konsonantenveränderungen sind:

č → ču/č, ū; vokalisches r → ər, er, ar; ʔ → l; ŋ → j, n; šč → š: -v, v + Nichtsonor → u/f; Übergang -j: bējži; prothetisches h, v j: hōni, hin, »inje«, vūš/vūš, jōme: m → n im Dialekt von Slovenske gorice tl, dl → tl, dl im Dialekt von Nordpohorje und Kozjak, -l im Dialekt von Ostpohorje und Slovenske gorice pādla/pāla.

In der Flexion herrschte in der I. maskuliner und in der I. femininer Deklination der nichtbewegliche Betonungstyp. In allen behandelten Dialekten ist der Dual gut erhalten geblieben in allen substantivischen Deklinationen, die Suffixe werden vor allem im Lokativ und Instrumental für alle Genera gleichgesetzt. Maskulina verlängern den Stamm nicht mit -ov: im Nominativ Pl. gibt es kein Suffix -je. Überall ist im Lok. Sg. das Suffix -i, im Dialekt von Ostpohorje auch im Dat. Sg.; im Dialekt von Ostpohorje hat der singulare feminine Instrumental das Suffix -i ← -oj: s krāvi, z mi.

Neutra können schon im Singular feminisiert werden, Neutrum behalten vor allem Singulariatantum Substantive vom Typ mlāiko, kamēje, tarplje, im Plural (auch im Dual mit der Maskulinisation) gingen Neutra verloren.

Diejenige, die den Stamm verlängern mit -t oder -n werden schon im Dual maskulinisiert. Der Typ: tele — teleta; dva teleta, trije teleti, seme — semena, dva semena, trije semeni.

Stammverlängerungen mit -es übergehen in die Feminina: kolāisa, očāisa, ōuka, oder wird der Stamm nicht verlängert.

Das Suffix -i bei dem Adjektiv im Nom. Sg. Mask. trennt die Bestimmtheit nicht von der Unbestimmtheit: on je gōli.

Alle Dialekte haben im Akk. Sg. Mask. das Suffix -iga. Bei den Verben überwiegt die Konjugation von Suffixverben: dāte, vēite, jēite.

Bei der Verflechtung und Kreuzung von verschiedenen Dialektelelementen aus den Vorortsdialekten entsteht im Stadtdialekt monophthongische Zusammensetzung mit einer außerordentlich starken Tendenz nach der Abschaffung von Diphthongen, ū und ā, nach der Verengung des Vokals e und vor allem o und nach nach der Verlängerung der kurzen Vokale. Auf der morphologischen, formbildenden, syntaktischen und auf der Ausdrucksebene bleiben mehrere Dialektelemente erhalten.

PREGLED CERKVE UPRAVE V PREKMURJU V OBDOBJU NASTAJANJA KRALJEVINE SHS

Franc Kuzmič *

UDK 949.712 Prekmurje "1919/1920":282.282 + 284.1 + 296

KUZMIČ Franc: Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, str.149–159.

Izvirnik v slov., povzetek v angl., izvleček v slov. in angl. . .

Z nastankom kraljevine SHS se je spremenila tudi pravno cerkvena uprava. V tem obdobju so delovale v Prekmurju štiri verske skupnosti. Najmožnejši so bili katoličani, sledili so jim protestanti (augšburške veroizpovedi) in kalvinci (reformirani). Zanimivo pot so imeli tudi Židje kot židje. Z razumevanjem razmer, ki so takrat bile in so jih različno reševali, lahko razumemo tudi celotno ozadje in posledice malce bolj globlje.

UDC 949.712 Prekmurje "1919/1920":282.282 + 284.1 + 296

KUZMIČ Franc: The Survey of the Church Administration in Prekmurje in the Time of the Formation of the Kingdom SHS (Yugoslavia). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, p.149–159.

Orig. in Slovene, summary in engl., synopsis in Slovene and Engl. . .

With the rise of the Kingdom Yugoslavia the church administration also legally changed. In that time four religious communities were acting in Prekmurje. The most numerous were the Roman Catholics, after them came the Protestants of the Augsburg confession and the Calvinists (reformed). An interesting development showed the Jews as Jews. With the insight into the circumstances solved in different ways in that time, we can understand the whole background and the consequences a little better.

Po prvi svetovni vojni in vseh bliskovitih političnih dogodkih je bilo Prekmurje priključeno v kraljevino SHS in s tem z novo državno mejo odrezano od Ogrske.

Nove razmere so potegnile za seboj številne probleme, od katerih nekateri še danes niso povsem razčiščeni.

V pričujočem prispevku bi hotel le v obrisu obdelati pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS. Tudi na tem področju ni šlo brez težav in posledice so čutene do neke mere še danes.

Na tem prelomnem obdobju so delovale na področju Prekmurja tri verske skupnosti: katoliška, protestantska z luterani augšburške veroizpovedi in kalvinska ter kot tretja izraelska (židovska) verska skupnost.

* Franc Kuzmič, referent za matično službo, Pokrajinska in študijska knjižnica, Murska Sobota.

slovenščina pa se naj poučuje kot poseben predmet. V ta namen naj bodo potrebne učne knjige v prekmurščini.¹²

Na shodu Slovenske ljudske stranke v Črenšovcih 28. 9. 1924 so katoliški duhovniki od dr. Korošca zahtevali, da doseže ukinitve prepovedi rabe katekizma v prekmurščini. Toda tega niso dosegli. Tedaj so vznemoljeni duhovniki dolžili Klekla, da je tega kriv on, s tem, ko jim je naprtil mariborsko administraturo. Klekl je zbral pritožbe duhovnikov in jih poslal svojemu znancu beograjskemu župniku dr. Wagnerju s prošnjo, naj jih izroči nunciju. Ta mu je 18. 6. 1927 odgovoril, da tako posredovanje ni pravilna pot in naj se sami direktno obrnejo na nuncija; svetoval je celo, da bo prve dni julija nuncij v Varaždinskih toplicah in se lahko kako povežejo.

Po sklepanju J. Smeja na podlagi korespondence je Klekl nunciju predlagal odstavitev mariborske apostolske administrature in za njegovega naslednika predlagal soboškega kanonika Slepca.¹³

V končni fazi pa je Prekmurje vseeno ostalo pod mariborsko upravo vse do nastopa druge svetovne vojne.

Že 24. aprila 1941 je imenoval mariborski škof dr. Ivan Tomažič lendavskega dekana Ivana Jeriča za generalnega vikarja v Prekmurju, ki je to nalogo opravljal do 1. 6. 1941, nakar je cerkveno upravo prevzel somboteljski škof, dr. Jozsef Grösz kot apostolski administrator. Ozemlje Prekmurja je bilo dokončno pridruženo mariborski škofiji šele leta 1964.¹⁴

V tem obdobju (leta 1921) je bilo v Prekmurju 66.602 katoličanov, od tega v soboškem področju 29.855, v lendavskem pa 36.747.¹⁵

Evangelikičani

Prekmurški evangelikičani soboškega področja so do konca prve svetovne vojne spadali v okvir seniorata v Kormendu k Prekdonavski (Dunantul) škofiji s sedežem v Sombotelju, lendavski pa v območje škofije v Legradu.

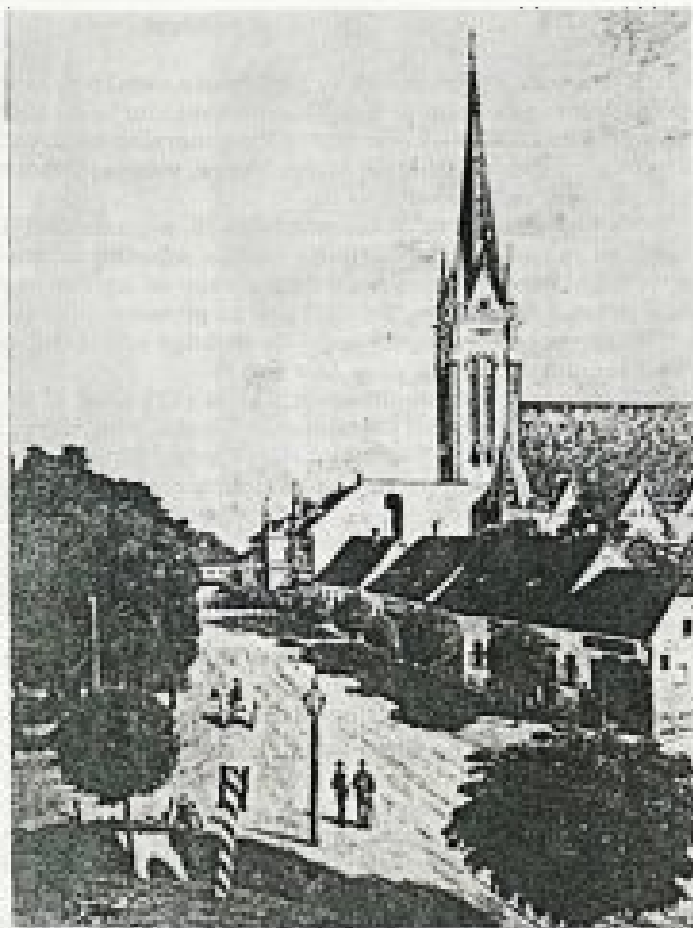
Po priključitvi Prekmurja k Jugoslaviji je bilo v Prekmurju (leta 1921) 23.899 evangelikičanov, od tega na murskosoboškem področju 23.575, na lendavskem pa 324.¹⁶

Z nastankom kraljestva SHS so bili prekmurški evangelikičani ločeni od evangelikičanske cerkve na Madžarskem. Pri vseh takratnih vodilnih duhovnikih in učiteljih je vseskozi obstajal prikriti strah, kako se bodo kot manjšina znašli v večinskem katoliškem področju.¹⁷

Somboteljski evangelikičanski škof Bela Kápi, pod čigar škofijo so spadali tudi prekmurški evangelikičani, je 7. 10. 1919 poslal takratnemu soboškemu duhovniku Štefanu Kovaču dopis, v katerem mu je zaupal 10 cerkva (gmajn)¹⁸ in dolžnosti seniorja vse do ustanovitve uradno potrjenega seniorata. Po takratnih cerkvenih pravilih so morale seniorja izbirati cerkve same.

Septembra 1920 so imeli v Novem Sadu pogovore, da bi se v novi državi vsi seniorati povezali v višjo cerkveno organizacijo, skupno škofijo. Stroške je krila ameriška evangelikičanska misija. Toda ta poskus se je izjalovil. Trije slovaški seniorati k tej skupni organizaciji niso hoteli pristopiti.¹⁹ Po besedah poročevalca Š. Kovača so se trije slovaško (totski) seniorati »odtrgali«.²⁰

Minister za vere je z odločbo 12. marca 1921 odobril ustanovitev »evangelikiškega cerkvenega distrikta augsburške konfesije v kraljevini SHS« kot vrhovno cerkveno oblastvo. V njegovo pristojnost so spadali bački, banatski, hrvatsko-slavonski, prekmurški, slovenski in hrvatski (Zagreb) seniorat, bosenska sinoda in evangelikičanska cerkvena občina v Beogradu. Evangelikičani slovaške narodnosti sem niso pripadali.²¹

EVANGELIČANSKA CERKEV
V MURSKI SOBOTI

Predpisi ogrskega zakona o organizaciji evangelijske krščanske cerkve augsburške veroizpovedi iz leta 1894 za Vojvodino, Hrvatsko in Slavonijo so zdaj zajeli še Bosno in Hercegovino ter Slovenijo, in sicer glede pristojnosti predstojništva cerkvenega distrikta.²²

Uradna slovesnost ustanovitve prekmurskega seniorata ali Prekmurske evangeličanske sinjorije je bila 2. februarja 1922 v Murski Soboti.²³

Duhovnik Štefan Kovač je v svojem pojasnjevanju na tej slovesnosti izjavil, da je z zadevo o ustanovitvi seniorata čakal tudi zato, da bi se prepričal, če je takšna poteza dobra. Ni hotel nevšečnosti in neprijetnih sporov, češ da so komaj čakali odcepitev. Eden od razlogov dokončne odločitve Kovača in ostalih duhovnikov za lastni seniorat je bil tudi ta, da več kot tri leta ni bilo finančne kontrole in so bile tako nekatere cerkve (gmajne) oškodovane. Nadalje je bil opazen razkol tudi v šolstvu. Evangeličane so začeli zatirati, ali kot je bilo povedano v samem pojasnilu ob ustanovitvi, so bili »v ázsiánszko kmico potezseni«. Posvetna oblast je med drugim zahtevala od duhovnika Kovača katekizem za verouk v šolah, kar pa ni bilo v njegovi pristojnosti. Nekateri duhovniki so morali v zapor, eni zaradi madžarofilstva, drugi zaradi prevelike vneme za evangeličanski nauk. Učitelji so bili premeščeni v katoliške kraje, v bivše evangeličanske šole so bili poslani katoliški učitelji, v šolah se je začelo namesto udomačene prekmurščine poučevati v

Katoličani

V sestavu Avstroogrske je Prekmurje versko-upravno spadalo pod Ogrsko. Po prvi svetovni vojni je katoličane v Prekmurju do 1. decembra 1923 cerkveno upravljala somboteljska škofija in kot generalna škofova vikarja sta bila za soboško in monoštrsko dekanijo Janoš Slepec, soboški duhovnik in dekan, za lendavsko pa Florijan Strausz.

Somboteljski škof János Mikes je 28. avgusta 1919 imenoval omenjena duhovnika za generalna vikarja lendavske, soboške in monoštrske dekanije.¹

Toda večina prekmurskih duhovnikov se lep čas ni mogla povsem vživeti v novi državni organizem. To velja tudi za protestante in celo do neke mere za žide.

S spremembo državne meje pa še dolgo niso rešili cerkveno-upravne ureditve Prekmurja. Težave so se šele začele.

Ljubljanski škof Jeglič je 14. aprila 1921 pisal J. Kleklu, da se bodo konec aprila sestali v Zagrebu jugoslovanski škofje, kjer bodo skušali urediti stanje na ozemljih, ki so prišla v sestavo Jugoslavije, škofije pa so ostale v drugih državah.² Jeglič je Klekla prosil, naj mu sporoči »mnenje in želje gospodov in ljudstva v Prekmurju«, in sicer, ali naj postane apostolski upravitelj Prekmurja mariborski škof ali pa naj postane Prekmurje samostojna škofija. Če bi Prekmurje lahko postalo škofija, bi razen Prekmurja pridali še Ljutomer z okolico. Klekla je obenem prosil za ime duhovnika, ki bi bil primeren za škofa, katerega bi sprejeli duhovniki in ljudje.³

Klekl je o tej prošnji obvestil vse duhovnike, a se nobeden ni odzval. Verjetno duhovnikom ni bilo po volji, ker se je škof obrnil na Klekla. Klekl je škofu predlagal, naj postane mariborski škof upravitelj za Prekmurje.⁴

Z druge strani pa Klekl v svoji izpovedi pravi, da sta se jugoslovanska vlada in Rim sporazumela o rešitvi prekmurskega cerkvenega vprašanja. Beograjski nuncij je Klekla pozval, naj gre k zagrebškemu nadškofu dr. Bauerju, ki je bil obenem predsednik jugoslovanske škofovske konference in se z njim dogovori, kdo bi naj bil administrator za Prekmurje. Nuncij je mislil Klekla, ker pa je Klekl odklonil, sta pomislila na Bašo, župnika v Bogojini ali Sakoviča, župnika v Turnišču. Tudi ta dva sta odklonila⁵ in tako je Vatikan imenoval mariborskega škofa dr. Andreja Karlina za apostolskega administratorja.⁶

Škof Karlin je v času od 3. do 25. maja 1924 prvič opravil v lendavski in soboški dekaniji kanonično vizitacijo. Z birmanjem je pričel v Lendavi, kjer je doživel slovesen sprejem. Po njegovi naredbi je bila vsako nedeljo v Lendavi slovenska maša.⁷

Madžari in madžaroni slovenskega škofa niso sprejeli z veseljem. V Dobrovniku je bilo na primer ob njegovem obisku 5. maja zelo malo zanimanja za njegov prihod. Zastavi sta viseli samo na šoli in na pošti, škofa pa so pozdravili le učitelji in mladina.⁸

Škof Karlin je 13. 5. 1924 prvič obiskal tudi Mursko Soboto. Ob sprejemu ga je pozdravil gimnazijski profesor Fran Sušnik. Madžarsko usmerjeni soboški časnik Szabadság je zapisal:

»Vse je bilo lepo, toda v sprejemnem pozdravu je le manjkalo nekaj. Manjkal je madžarski pozdrav in prireditelji niso mislili na to, da pozdravljajo tudi v imenu prekmurskega madžarskega ljudstva gospoda knezoškofa, v katerem prekmurski madžarski živelj ne vidi kekega slovenskega političnega eksponenta, temveč ga pozdravlja kot poglavarja duš in visoko osebnost univerzalne katoliške cerkve, poklicane, da ne oziraje se na narodnost ozdravlja božje duše, ki jih je pokvarila šovinistična politika. To je manjkalo in verujemo, da bi po pozdravnem govoru iz množice izbruhnili Eljen orkan, ki bi zapustil mnogo globlje in ne-

Rim, kat. cerkev

Oltar rimske kat. cerkve

KATOLIŠKA CERKEV V MURSKI SOBOTI

izbrisne spomine v duši knezoškofa, kakor pa s strani določenega števila navzočih zakričani Živijo.« (prevod iz madžarščine, povzet po M. Kokolju).⁹

Nadaljevanje je sledilo še v naslednji številki v uvodniku Pri šepetajočih valovih Mure:

»... Med drugim je slavnostni govornik (dr. Sušnik) v svojem govoru rekel, da so v tisočletnem suženjstvu in tlačanstvu živeči sinovi Prekmurja jokaje romali k Muri, pretakali v Muro vroče solze in prosili valove, naj prinesejo odrešenje... Mogoče dotični govornik živi v zavesti, da je njegov govor žel velik uspeh. Nasprotno!... To je enostavno laž, celo ne samo laž, temveč kričeča črna politična glupost, da smo bili v tisočletnem suženjstvu, da smo hodili k Muri in od tam prek pričakovali odrešenja in da so valovi Mure šepetali le o našem tlačanstvu. Mi se nikoli nismo čutili v suženjstvu in gestikulacije glumačev, ki so prišli prek Mure in poudarjajo naše osvobojenje, pa človeške krvi niti videli niso, nikoli nismo imeli za osvobodilni akt. Vedno smo se čutili gospode na naši tisočletni po očetih podedovani grudi, nikoli pa za sužnje, ki bi jih bilo treba dresirati s pasjim bičem. Mi imamo tisočletno tradicijo, prekmursko kulturo in izobrazbo, ki v mnogih ozirih prekaša izobrazbo in izžeto evropsko kulturo naših političnih tihotapcev... Valovi Mure nikoli niso šepetali o našem tlačanstvu in nam Mura nikoli ni prinesla osvobojenja, ker smo vedno bili in ostajamo svobodni.« (prevod iz madžarščine, povzet po M. Kokolju).¹⁰

Iz obeh navedkov je lepo razvidno promadžarsko čustvo.

Škof je ob slovesu iz Prekmurja zbranim duhovnikom odločno svetoval, naj se ne ozirajo na minule čase, ampak naj zrejo v prihodnost in pri tem citiral svetopisemske besede: »Kdor prime za plug, se ne sme ozirati nazaj!«

Hkrati pa se je pojavil problem uporabe prekmurščine. Že na prvih sestankih z novo upravo v narodnem svetu (»prekmurském parlamentu«) 2. 10. 1919 in v šolskem svetu 9. 10. 1919 so katoličani in protestanti zahtevali poleg knjižne slovenščine v šolah tudi prekmurščino. Na 7. seji šolskega sveta 23. 6. 1920 je Jožef Sakovič zahteval, naj bo učni jezik v prekmurskih šolah prekmurščina, knjižna

slovenskem jeziku, kar je bilo v rahlih mejah takrat skoraj nesprejemljivo, saj je prav protestantizem zagovarjal uporabo razumljivega jezika, jezik ljudstva. Resnici na ljubo so bili ljudje še bolj navajeni na madžarščino kot na slovenščino. Taka revolucionarna sprememba je izzvala odpor. Ob vseh teh okoliščinah je bila evangeličanska cerkev kot samotni otok, številčno dokaj skromna, od uradnega telesa odrezana, zato ni nič nenavadnega, če so se v tej ogroženosti pojavili včasih tudi kakšni izpadi.

Naslednji od vzrokov, ki ga moramo omeniti in je bil tudi ob sami ustanovitvi poudarjen, je prav v tem, da ni bilo pravega življenja in darovanja v cerkvi, saj je bil seniorat geografsko odmaknjen, njegovo delovanje in pomen malo znan in zaradi dokaj velikega obsega so bili v vodenje seniorata vključeni le nekateri (dva ali trije) duhovniki.

Na podlagi odobritve za ustanovitev evangeličanskega cerkvenega distrikta v kraljevini SHS so evangeličani leta 1921 za duhovnega predsednika izvolili Gustava Adolfa Wagnerja, bačkega seniorja v Novem Vrbasu, za posvetnega predsednika pa Karla Weissa, častnega inšpektorja banatskega seniorata v Pančevu, za duhovnega sodnika pa Štefana Kovača, duhovnika v Murski Soboti. Pozneje je postal duhovni predsednik dr. Filip Popp, evangeličanski duhovnik in senior v Zagrebu.²⁴

V Novem Sadu so se 2. julija 1923 zbrali zastopniki (seniorji) evangeličanskih cerkva v kraljevini SHS z namenom, da se sinjorije združijo v škofijo. Izbrali so si vse funkcionarje škofije in sklenili, da bodo sklepi veljavni le, če jih potrdijo cerkve. Mandat članov škofije bo trajal samo do sklica senata ali sinode.²⁵ V svojem govoru je Wagner med ostalim poudaril, da je »naš«²⁶ cilj dobiti nazaj tiste pravne svoboščine, ki so jih imeli že stoletja.²⁷

Ker Slovaki niso kazali posebnega zanimanja za združitev in delo, so prekmurski evangeličani že na samem ustanovnem obnem zboru izrazili željo, da se priključijo kot osmi seniorat k nemškim senioratom v državi z željo, da bo upoštevana jezikovna posebnost. Pozneje se je združenje nemških, madžarskih in prekmurskega seniorata preimenovalo v »Nemška evangeličanska krščanska deželna cerkev a. v. v kraljevini Jugoslaviji«.

Slovaškim evangeličanom pozneje sicer ni bilo prav, da so se v novi kraljevini SHS prekmurski evangeličani združili z Nemci in Madžari, ne pa kot Slovani s Slovaki. O tem so večkrat pisali v svojem cerkvenem glasilu »Evangelický Hlasník«. Z druge strani pa so prekmurski evangeličani trdili, da prav Slovaki niso hoteli pristopiti v združenje in da so se prav oni bolj ozirali na nacionalnost kot na Kristusovo besedo »ni Žida niti Grka, vsi ste eno v Jezusu Kristusu, vsi ste bratje«.²⁸

Naslednji občni zbor seniorata je bil 2. maja 1923 v Puconcih.²⁹ Na tem zboru so izrazili potrebo po senioratnem inšpektorju, saj se je dosednji inšpektor Aleksander Junkunc preselil v Ameriko. Največ glasov je dobil od cerkva (gmajn) Jožef Benko, ki je službo senioratnega inšpektorja opravljal vse do leta 1941.

Dogodki so se odvijali dokaj počasi. Kralj Aleksander je 16. aprila 1930 na predlog pravosodnega ministra in ministrskega sveta razglasil zakon o evangeliško-krščanskih cerkvah in o reformirani krščanski cerkvi kraljevine Jugoslavije.³⁰

Še istega leta, 19. septembra 1930, je kralj razglasil ustavo³¹ nemške evangeličanske krščanske cerkve augsburške veroizpovedi v kraljevini Jugoslaviji. S tem aktom je evangeličanska cerkev v Jugoslaviji pravno zaživela, kar se je odražalo tudi pri prekmurskih evangeličanih, saj so se ti priključili k nemški cerkvi v Jugoslaviji. S to ustavo je bil omogočen verouk v šolah v prekmurščini, seveda samo evangeličanski, ker je 8. člen nemške ustave določal, da je treba vero-

uk predavati v šolah v bogoslužnem jeziku. Katoličani so se učili verouk v slovenskem jeziku.³¹

Po sprejemu ustave so bili tudi zagotovljeni pogoji za škofijo. Čeprav je organizacijo škofije minister za vere leta 1924 že vzel na znanje³², je bil 7. aprila 1931 dr. Filip Popp, duhovnik in senior v Zagrebu, izvoljen za škofa nemške evangeličanske cerkve v državi.³³ To je potrdil tudi kralj. Za posvetnega predsednika je bil izvoljen dr. Vilmoš Roth, pravnik v Veliki Kikindi. Škof dr. Popp je leta 1934 obiskal Prekmurje in posvetil novo cerkev v Lendavi.³⁴

Prekmurški seniorat je začel takoj po ustanovitvi izdajati mesečnik »Düševni list«³⁵ in koledar »Evangelikiński kalendari«³⁶ za vsako leto. Največ sta delala na tem področju upokojeni učitelj Janez Flisar in duhovnik Adam Luthar. Pripravila sta tudi več knjižnic za bogoslužje in verouk, ki so bile izšle v prekmurščini. Sprva so jih tiskali v madžarskem črkopisu, pozneje v gajici.³⁷

Bogoslužje so opravljali v prekmurščini, za vernike madžarske narodnosti v madžarščini in sprva še eno nedeljo v mesecu v nemščini (v Gornjih Slavečih).³⁸

Židje

Po prvi svetovni vojni sta bili v Prekmurju dve izraelitski verski občini, ena v Murski Soboti in druga v Lendavi. Rabinat v Murski Soboti je spadal k 8. okrajni izraelitski občini v Sombotel, lendavski pa k 9. občinskemu distriktu v Veliki Kaniži.³⁹ Vrhovna oblast je bilo predsedništvo državne izraelitske pisarne v Budimpešti.⁴⁰

V tem času je bila v Murski Soboti tudi izraelitska verska (konfesionalna) šola⁴¹, prav tako v Lendavi, kjer pa je kljub številčnosti prenehala z delom ob koncu šolskega leta 1920/21. Učenci so se prešolali v državno osnovno šolo.⁴²

Po statističnih podatkih je bilo ob štetju leta 1921 v Prekmurju vsega 642 židov, od tega na murskosoboškem področju 320, na lendavskem pa 322.⁴³ Pri tem pa moramo poudariti, da podatki zajemajo vero in ne narodnost.

V Lendavi je bil v tem času rabin dr. Antal Rudolfer⁴⁴, v Murski Soboti pa dr. Henrik Kiss, ki je po osemletnem delovanju med soboškimi verniki leta 1921 bil postavljen za višjega rabina v Novi Sad.⁴⁵ Tako je bila Murska Sobota do leta 1926 brez rabina. Verske zadeve je opravljal kantor Darvaš⁴⁶, kar se je prilično odražalo v verskem življenju v tem, da so v verskem pogledu oslabei. S prihodom rabina dr. Lazarja Rotha⁴⁷ je organizacija in versko življenje s težavo uspevalo in večjega napredka več ni bilo zaznati.

Pred novo državno razmejitvijo so k murskosoboški izraelitski verski občini spadali tudi kraji, ki so bili po novi državni ureditvi priključeni bodisi k Avstriji, bodisi k Madžarski.⁴⁸

Veliki župan mariborske oblasti dr. Schaubach je bil 27. avgusta 1927. leta na uradnem obisku v Murski Soboti in ob tej priliki se mu je predstavilo zastopstvo izraelitske verske občine s prošnjo za posredovanje, da bi se izraelitski verniki mariborske in ljubljanske oblasti inkorporirali v že obstoječo izraelitsko versko občino v Murski Soboti. Z druge strani to pomeni, da se prepove, da bi se mariborsko oblast dodelili varaždinski, ljubljansko pa zagrebški verski korporaciji.⁴⁹ Veliki župan je v pismu predstojništvu izraelitske verske občine v Murski Soboti dne 29. avgusta 1927 med ostalim pisal: »Ker uvidevam vseobčo koristnost in smotrnost predlagane reorganizacije, ki bi bila tudi v skladu z upravno razdelitvijo države Vas vabim, da mi potom pristojnega srezkega poglavarja predložite utemeljeno in z vsemi potrebnimi podatki inštruirano prošnjo.«⁵⁰ Na koncu obljublja, da pripravi predlog ministrstvu ver, ki bo prošnji po vsej verjetnosti ugodilo.

ŽIDOVSKA SINAGOGA
V MURSKI SOBOTI
(že porušena)

Izraelitska verska občina v Murski Soboti je srezkemu poglavarstvu v Murski Soboti z dnem 29. maja 1928 sporočila naslednje:

1. Trenutno številčno stanje vernikov verske občine v Murski Soboti je 320.
2. Sedanji teritorialni obseg verske občine je celo območje sreza Murska Soba.
3. Materialni položaj je zelo slab. Občina nima nobenega premoženja, živi le od davkov posameznikov. Tudi gmotni položaj večine vernikov je bil slab, komaj za preživljanje. Proračun za leto 1928 je znašal okrog 70.000 din, kar je za vzdrževanje minimum. Celo to vsoto težko krijejo. Obdavčevanje opravlja komisija na podlagi okoliščin.
4. Pohvalili so se z lepo sinagogo, odličnim rabinom, muzikalično izobraženim kantorjem in podkantorjem ter primernim pokopališčem.

5. Nadalje so se potegovali, da bi vsi Židje po Sloveniji, ki so prej spadali h graški izraelitski verski občini, bili vključeni v soboško občinstvo, saj so od vsepovsod dobre prometne zveze. Iz teh razlogov bi bila tudi izvedljiva pastorizacija za vso Slovenijo. Če bi do takšne združitve prišlo, bi verska občina v Murski Soboti štela približno 550 duš, od katerih bi bilo okrog 120 davkoplačevalcev.⁵¹

Dopis je v prepisu poglavarstvo posredovalo velikemu županu mariborske oblasti, na koncu pa še samo pristavilo:

»Dovolim si pripomniti, da bo tudi izraelitska verska občina D. Lendavska iz finansijskih razlogov prej ali slej primorana prenehati kot samostojna verska občina ter se združiti s soboško. Bržkone je to pričakovati po smrti dolgoletnega sedanjega rabina dr. Rudolferja.«⁵²

Veliki župan mariborske oblasti je srezkim poglavarjem naročil⁵³, da pošljejo neposredno srezkemu poglavarju v Murski Soboti sezname Židov na svojem področju. Poglavarji so to tudi naredili.⁵⁴

Že neučakani Židje iz Sobote so 27. 12. 1928 pri velikem županu poizvedovali, kaj je z zadevo. V dopisu z dne 5. 1. 1929 jim sporoča, naj se obrnejo na soboškega srezkega poglavarja.⁵⁵

Ministrstvo je bilo mnenja, da morajo Židje na ozemlju Slovenije pripadati v soboško versko občino posebno še zato, ker jih je v tej verski občini že itak malo in drugače svoje občine ne bi mogli vzdrževati.

Utemeljen ukaz⁵⁶ se je glasil:

»1. Na ozemlju ljubljanske in mariborske oblasti, razen srezov Čakovec, Dolnja Lendava in Prelog, mora obstajati samo ena židovska veroizpovedna občina in to s sedežem v Murski Soboti.

2. Vsi židje, ki bivajo na ozemlju prej omenjene veroizpovedne občine, so njeni pripadniki.

3. Ta ukaz velja s 1. januarjem 1929. leta in od tega dne je židovska veroizpovedna občina v Murski Soboti, kot to predvideva tudi zakon z 21. marcem 1890. leta, ponovno konstituirana.«⁵⁷

Tako se je končala upravna in pravna pot organiziranja izraelitske verske skupnosti v Prekmurju po prvi svetovni vojni v mejah nove države.

Kalvinci

Nekoč zelo dobro delujoča kalvinska oziroma reformirana cerkev v Prekmurju se je v času po prvi svetovni vojni ohranila le v krajih ob robovih Madžarske, ali konkretnije, v našem primeru ob današnji jugoslovansko-madžarski meji.

Po statističnih podatkih iz leta 1921 jih je bilo v Prekmurju vsega 929, od tega na soboškem področju 585, na lendavskem pa 344.⁵⁸

Leta 1920 je bila v Novem Sadu kalvinska cerkvena sinoda in tam so ustanovili samostojno kalvinsko skupnost, ki je bila povezana z madžarsko reformirano Cerkvijo v eno duhovno skupnost. Zajela je tudi pripadnike kalvinske veroizpovedi v Prekmurju, čeprav v teh krajih ni bilo nobenega župnijskega središča.⁵⁹

Kalvinci na današnjem prekmurškem ozemlju so bili razporejeni v štiri župnije, ki so bile vse po državni razmejitvi na madžarski strani. Verniki iz Čikečke vasi, Domanjševec, Fokovec, Hodoša, Ivanjševec, Križevac, Krplivnika, Pordašinec in Središča so spadali v župnijo Kercza (danes Kercaszomor). Verniki Motvarjevec so pripadali k župniji Szentgyörgyvölgy, Murske Sobote pa v Velemer. Verniki Šalovec so pripadali župniji Senyeház (danes Bajánsenye).⁶⁰

Sklep

V tem kratkem orisu smo skušali orisati razvoj cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS. Vsaka od obravnavanih verskih skupnosti je doživljala in preživljala po svoje posebno trnovo pot. Na prvi pogled bi se zdelo, da je enostavno, a zgodovinska, kulturna in še kakšna pogojenost so te na prvi pogled umetne vezi tako prežele, da je bila ločitev težka. Spori in problemi so se zavlekli pri nekaterih zelo dolgo.

Opombe

- ¹ Ivan Zelko: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije. Maribor (MŠO) 1978, str. 115.
- ² V soboško dekanijo so bile vključene naslednje župnije: M. Snbota, Cankova, Grad, Gor. Petrovec, Kančeveri, Martjanci, Pečarovec, Pertoča, Jurij in Tišina.
- ³ V lendavsko dekanijo so bile vključene župnije: Lendava, Belinci, Črensovec, Dobrovnik in Turušče.
- ⁴ V monoštro dekanijo (katero je prevzela soboška dekanija) so bile vključene župnije: Veliki Dolenci, ekspozitura Markovci (Čepinci) je spadala pod župnijo Gornji Senik.
- ⁵ Miroslav Kokolj: Prekmurjski Slovenci 1919–1941. Murska Snbota (PZ) 1984, str. 54.
- ⁶ Jožef Smej: Pastoralna dejavnost Ivanovčevega kroga. Maribor (ŠO) 1975, str. 134.
- ⁷ Glej op. št. 3, str. 134.
- ⁸ Jožef Klekl: Važnejši dogodki Slovenske pokrajine v železni in zalski županiji od 20. avgusta 1914 do 25. aprila 1941. Odgovor na obtožbo (Madžarski izvirnik in prevod v slovensčino je v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti), str. 86–87.
- ⁹ Odlok apostolskega nuncija v Beogradu z dne 1. 11. 1923, št. 1882, veljaven s 1. 12. 1923. — Prim. Šematem iz vantiške knezošknlje za leto 1937. V Mariboru 1937, 144.
- ¹⁰ Dne 11. 5. 1924 je bila v Lendavi prva maša s slovensko pridigo, ki jo je opravil kaplan Štefan Lejkn.
- ¹¹ Jutro, 7. 5. 1924, 106/3.
- ¹² Szabadrag, 18. 5. 1924. — Prim. Kokolj, 57.
- ¹³ Szabadrag, 25. 5. 1924. — Prim. Kokolj, 57.
- ¹⁴ Kokolj, n. d., str. 57.
- ¹⁵ Miroslav Kokolj: Prekmurjsko šolstvo. Murska Sobotica (PZ) 1977. Str. 299, 301, 320.
- ¹⁶ Smej, n. d., str. 138.
- ¹⁷ Z odlikom sv. Konzistorialne kongregacije z dne 9. 6. 1964. — Prim. Sporočila škofijskega nadnariata duhovniškom mariborske škofije, 1964, XIII, št. 115.
- ¹⁸ G. Lipovšek: Prekmurje. Seznam občin po političnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov. M. Sobotica 1921, str. 12.
- ¹⁹ Glej op. št. 151.
- ²⁰ Na podlagi že omenjenih statističnih podatkov je bilo leta 1921 v Prekmurju 661 602 katoličanov in 23 899 evangeličanov.
- ²¹ Napisnik od prekmurške evangeličanske sinjorije 1922-toga leta februar meseca 2-ga dneva v M. Soboti drzsanoga osnovnoga gylusa. Murska Sobotica 1922, str. 30.
- ²² Prav tam, str. 31–32.
- ²³ Prav tam, str. 32.
- ²⁴ Kokolj, Prekmurjski Slovenci, str. 61.
- ²⁵ Kokolj, Prekmurjski Slovenci, str. 61.
- ²⁶ Glej op. št. 181.
- ²⁷ Kokolj, Prekmurjski Slovenci, str. 61.
- ²⁸ V zapisu je izraz »zsinat«.
- ²⁹ Dusevni listi 1(1923), 9, str. 106.
- ³⁰ Dusevni listi 5(1926), 1, str. 6–8.
- ³¹ Dusevni listi 1(1923), 6, str. 2.
- ³² Kokolj, Prekmurjski Slovenci, str. 61–62. — Prim. Službeni list ban. uprave dravske banovine, 11. 6. 1930, 7/1.
- ³³ Kokolj, Prekmurjski Slovenci, str. 62.
- ³⁴ Franc Kuzmič: Nevšečnosti glede jezika pri evangeličanskem in katoliškem verouku v Prekmurju med obema vojnama. V V ednost. Maribor, 1987, str. 154–158.
- ³⁵ Minister za vere je vzel na znanje pod št. 4661 z dne 12. 3. 1924. — Prim. Dusevni listi 2(1924), 10, str. 126.
- ³⁶ Dusevni listi 9(1931)5, str. 50–51.
- ³⁷ Dusevni list 12(1934)11, str. 2.
- ³⁸ Škof dr. Filip Popp je bil prvič v Prekmurju decembra 1931. — Prim. Dusevni listi 10(1931)1, str. 6–8.
- ³⁹ Dusevni list (Dusevni listi) je izhajal v letih 1922–1941.
- ⁴⁰ Evangeličanski kalendari (Evangeličanski kalendari) je izhajal v letih 1923–1942. Poskusna številka knledarja »Luther kalendari« je izšla sicer že za leto 1920.
- ⁴¹ Poleg koledarskega dela v koledarju, so bili v knledarju in listu (mesečniku) članki verske vsebine, razna poročila iz življenja in delovanja evangeličanske cerkve doma in po svetu, literarni prispevki, izvirni in prevodi (pretežno iz madžarsčine), osmrtnice vidnih mož, cerkvene kronike, spominski članki, kakor tudi sezname in imena prostovoljnih darovalcev v razne sklade.
- ⁴² Z decembrim 1931 Dusevni list opusti madžarski črkopis, Evangeličanski knledar pa z letnikom 1934.
- ⁴³ Ena od nabel protestantizma od samega začetka je bila uporaba maternične, izvirna v razumljivem jeziku govorena in pisana beseda. Ta načeln in uresničevali tudi v Prekmurju.
- ⁴⁴ Dopis Civilnega komisarija za Prekmurje v Murski Soboti z dne 20. 12. 1919. Poverjeništvu za uk in bugočastje v Ljubljani. — Pokrajinski muzej v Murski Soboti, fasc. Židje.
- ⁴⁵ Országos izrael. iroda Budapest, Arany János utca 27.
- ⁴⁶ Dopis Civilnega komisarija za Prekmurje v Murski Soboti z dne 20. 12. 1919. Poverjeništvu za uk in bugočastje v Ljubljani. — Glej op. št. 391.
- ⁴⁷ Iz poročila višjega šolskega nadzornika Gaberska višjemu šolskemu svetu z dne 9. 10. 1919 je bila v Prekmurju ena židovska šola, enrazrednica v Lendavi. Giljo verznapovedi je bilo 88 šolskih otrok židovske, od tega v Murski Soboti 38, v Lendavi 50. — Prim. Arhiv Slovenije, fasc. Drž. šolski svet 1918, (2–2), Kokolj, Prekmurjsko šolstvo, str. 313.
- ⁴⁸ Kokolj, Prekmurjsko šolstvo, str. 437.
- ⁴⁹ Glej op. št. 151.

¹² Kokoč, Prekmursko šolstvo, str. 437.¹³ Prekmurski glasnik 2(1921)29, str. 3.¹⁴ Prim. Fran Sušnik: Prekmurski profili, Maribor 1929, str. 26, 23–24.¹⁵ Rabin dr. Lazar Roth je prišel v Mursko Soboto jeseni leta 1926. Obenem je poučeval na soboški gimnaziji (iz. vrnok 4. 11. 1926–8. 4. 1941). — Prim. Novine 13(1928)411, str. 2 (3. X.); Petdeset let gimnazije v Murski Soboti, Murska Sobota 1970, str. 156. — Slovenec 1926, 230, str. 5 (8. X.).¹⁶ Dopis Izraelske verske občine v Murski Soboti srezkemu poglavarju v Murski Soboti z dne 29. 5. 1928. — Pokrajinski muzej v Murski Soboti, fasc. Židje.¹⁷ Dopis Velikoga župana mariborske oblasti predstojništvu izraelske verske občine v Murski Soboti z dne 29. avgusta 1927. — Pokrajinski muzej v Murski Soboti, fasc. Židje.¹⁸ Glej op. št. 49!¹⁹ Glej op. št. 48!²⁰ Dopis z dne 31. 5. 1928.²¹ Dopis 20. 11. 1928.²² Dopisi zbrani v fasciklih arhiva srezkega načelnstva. — Pokrajinska in šludijska knjižnica v Murski Soboti.²³ Fascikel Židji. — Pokrajinski muzej v Murski Soboti.²⁴ Dopis Ministarstva vera kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, V. br. 9700, dne 28. 8. 1928.²⁵ Ukaz je temeljen na podlagi paragrafa 2 in 7 zakona z dne 21. 3. 1890. D. ZL br. 5700 o urejanju zunanjih pravnih odnosov židvske verske skupnosti.²⁶ Zakazom Ministarstva prosvete in ver bivših avstrijske države z dne 18. marca 1893, št. 19.361/1892, ki se je nanašal na teritorialni obseg izraelske verske občine v Gradcu in inkorporiranje vseh židov na področju tedanje kneževine Štajerske, Kranjske in Koroske v to občino, je na podlagi sprememb državno-pravnih razmer bilo potrebno to vprašanje ustrezno rešiti.²⁷ Izvirnik je pisan v srbohrvaščini, omenjeni citat je prevod.²⁸ Glej op. št. 15!²⁹ Franc Perko: Vrstva v Jugoslaviji, Celje (MD) 1978, str. 157.³⁰ G. Lipovšek: Prekmurje, Sveznam občin, Murska Sobota 1927, str. 20.

THE SURVEY OF THE CHURCH ADMINISTRATION IN PREKMURJE IN THE TIME OF THE FORMATION OF THE KINGDOM SHS (Yugoslavia)

S u m m a r y

The article treats the survey of the church administration in Prekmurje in the time of the formation of the Kingdom Yugoslavia. The lightning political events at the decay of the Austrian Hungarian Monarchy as the Soviet revolution and some other events had a great influence on the region of Prekmurje.

Prekmurje which was a millenery isolated in the internal part of Hungary also received new state confines. With the state boundary it lost Porabje and a part of the corner of Radgona. All religious communities had their church administration in Hungary. The catholics were in their diocese in Sombathely, and so had the Protestants of the Augsburg confession, the Calvinists and the Jews their church administration seat in Hungary. In my contribution I am trying to describe the solving and the final solution of the church administration in Prekmurje with a special emphasis on the era after the first world war.

PODRUŽNICE ŠOLSKE NARODNOOBRAMBNE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA NA POHORJU IN V NJEGOVI OKOLICI DO 1941

Andrej Vovko*

UDK 061.23:371(497.12—18)"1885/1940"

VOVKO Andrej: Podružnice šolske narodnoobrambne družbe sv. Cirila in Metoda na Pohorju in v njegovi okolici do 1941. (Zweigstellen der nationalen Schutzorganisation des slowenischen Schulvereins des Sankt Cyrillus-und-Methodius-Verein auf Pohorje und seiner Umgebung bis zum Jahr 1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989) 2, str. 160—176.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Šolska zasebna narodnoobrambna organizacija družba sv. Cirila in Metoda, ki je bila ustanovljena leta 1885, je imela svoje podružnice tudi na Pohorju in v njegovi okolici. Na strnjem način je prikazano njeno delovanje v avstro-ogrskem in starojugoslovanskem času, predvsem pa delovanje omenjenih podružnic v obeh časovnih obdobjih. Finančno delovanje nekaterih pomembnejših podružnic iz tega območja je v starojugoslovanskem obdobju predstavljeno tudi s tabelami.

UDK 061.23:371(497.12—18)"1885/1940"

VOVKO Andrej: The Branch Establishments of the national defensive School Association of Saint Cyril and Method on Pohorje and its Surroundings till 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989) 2, p. 160—176.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The private national defensive school Association of Saint Cyril and Method — founded in the year 1885 — had its branch establishments also on Pohorje and its surroundings. In an abridged way is shown the activity of this school association in the time of the Austrian Hungarian Monarchy and in the time of the old Yugoslav era, first of all the work of the above mentioned branch establishments in both periods. The financial activity of some more important branch establishments of that region in the old Yugoslav era is shown also by some indexes.

Proti koncu 19. stoletja so slovenski kraji v vedno večji meri okušali nemško-nacionalno raznarodovalno nasilje, ki je bilo najmočnejše na Koroškem in na Spodnjem Štajerskem. Pri teh raznarodovalnih naporih so Nemcem uspešno konkurirali še Italijani na naši zahodni meji ter Madžari v Prekmurju. Eno od najuspešnejših orožij v tem raznarodovalnem arzenalu je bilo nedvomno šolstvo. Avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1869, je bil sicer liberalni »izdelek«, vendar pa je ob nedvomnem izboljšanju položaja šol in učiteljev prepuščal odločanje o učnem jeziku javnih osnovnih šol deželnim šolskim oblastem, »po zaslišanju tistih, ki šolo vzdržujejo.« Po »zaslugi« obeh teh odločujočih dejavnikov na kraje-

* Mag. Andrej Vovko, višji raziskovalni sodelavec Inštituta za slovensko izseljenstvo ZILC SAZU Ljubljana, Novi trg 4. Opomba: Skrajšan in dopolnjen referat na zgod. simpoziju »Pohorje skozi stoletja«.

vni oziroma občinski in na deželni ravni je bil v prenekateri šoli pri nas učni jezik nemški ali italijanski, čeprav bi glede na narodnostno sestavo večine prebivalstva moral biti slovenski.

Ko so bili po letu 1879 nemški liberalci v avstrijski polovici habsburške monarhije odrinjeni od oblasti ob nastopu znane Taaffejeve vlade, nemški nacionalistični krogi v tej polovici niso več mogli računati, da bo država, ki je zaradi podpore slovenskih poslancev omenjeni vladi le-tem dodelila nekaj jezikovnih in podobnih »drobtinic«, še naprej v celoti opravljala pomembno dejavnost izključno »na svoje stroške«. Ta »zastoj« so hoteli odpraviti z zasebnim šolskim društvom *Deutscher Schulverein*, ustanovljenim leta 1880. To društvo je skušalo z mrežo lastnih zasebnih otroških vrtcev ter šol delovati tam, kjer jim tudi po zelo prizanesljivih uradnih kriterijih ni bilo mogoče izsiliti javnih nemških šolskih ustanov. Na tem mestu se ne moremo obširneje ukvarjati z delovanjem tega nemškega napadalnega društva na slovenskem ozemlju, ki pa bi nedvomno zaslužilo natančno analizo svojega delovanja, podobno kot njegova sestrška organizacija *Südmark*, ki pa je delovala predvsem na gospodarskem področju s pospeševanjem nemške kolonizacije in odkupovanjem slovenske posesti.

Podoben značaj in metode dela kot *Schulverein* je imelo na naši zahodni meji italijansko iredentistično zasebno šolsko društvo *Pro Patria*, ustanovljeno 1888 in zaradi svojega zelo izzivalnega delovanja razpuščeno leta 1890. Avstrijske oblasti so kljub temu razpustu vseeno že leta 1891 dovolile ustanovitev povsem enake organizacije *Lege Nazionale*. V ogrski polovici habsburške monarhije je delovala sorodna organizacija *Julian*, ki je pospeševala madžarizacijo. *Deutscher Schulverein* je bil ustanovljen predvsem proti Čehom in Slovencem. Ekonomsko močni in narodno osveščeni Čehi so se njegovemu delovanju že v letu njegovega nastanka 1880 postavili po robu z lastno zasebno, a obrambno šolsko organizacijo *Osrednjo šolsko Matico*. Slovenci, ki so jim bili Čehi v tem obdobju pogost vzor (omenimo le čitalnice in Sokole), so tudi tokrat sledili njihovega zgledu in sicer z zamudo petih let, potem ko so zaman čakali, da bodo avstrijske oblasti zaustavile raznarodovalno *Schulvereinovo* delovanje. Na pobudo duhovnika Ivana Vrhovnika, ki je bil pripadnik liberalne struje znotraj slovenske katoliške Cerkve, so tako leta 1885 ustanovili šolsko obrambno zasebno organizacijo *Družbo sv. Cirila in Metoda* in sicer ob proslavljanju 1000-letnice smrti sv. Metoda. K tej ustanovitvi je Slovence še posebej spodbudilo naglo širjenje šulferajnskih šolskih zavodov in podružnic celo na Kranjskem.¹

O organizaciji in delovanju *Družbe sv. Cirila in Metoda* (znane tudi s kratico *CMD*) v obdobju do leta 1918 in še posebej o njenih podružnicah na Štajerskem v istem obdobju je avtor te razprave že pred leti obširno pisal na straneh iste revije, zato se tokrat ne bo ponavljal. Ponovno in na kratko velja opozoriti le na nekatere temeljne značilnosti delovanja *CMD* do razpada Avstro-Ogrske. V prvih pravilih *Družbe* je bil njen namen označen kot vsestransko podpiranje in pospeševanje slovenskega šolstva na katoliško-narodni podlagi. Po vzoru *Družbe sv. Mohorja* je bila zamišljena kot cerkvena bratovščina, katere glavni oporni stebri naj bi bili duhovniki, sicer pa kot »slogaška« oziroma nadstrankarska organizacija. Kljub temu je bil že njen ustanovni odbor pretežno liberalno obarvan in že kmalu je postala tarča napadov nastajajoče slovenske katoliške stranke. V svojem prvem »slogaškem« obdobju delovanja se je pod vodstvom njenega predsednika duhovnika Toma Zupana dovolj uveljavila v slovenskem prostoru v okviru avstrijske polovice habsburške države, postavila na noge solidno mrežo podružnic z relativno velikim številom članov, čeprav le-teh še zdaleč ni bilo toliko, kot

¹ O začetkih *CMD*:

Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda I, Ljubljana 1887, str. 1–50.

jih je recimo imela Mohorjeva družba. V začetku 20. stoletja je v njenem delovanju opaziti precejšnjo krizo, naraščanje napadov nanjo tako iz katoliškega kot liberalnega tabora in jasne težnje obeh, da bi Družbo dokončno in povsem jasno potegnili v svoj tabor. Na liberalni plati je vedno močnejši glas narodno-radikalnih dijakov in študentov. Do odločilnega obračuna je prišlo na redni skupščini CMD za leto 1907, potem ko je predsednik Zupan, ki je spoznal, da je konec njegove politike »concordiae-sloge«, istega leta odložil svoje predsednikovanje. V spopadu, v katerem so na liberalni strani imeli vidno vlogo že omenjeni narodni radikali, so liberalci popolnoma prevzeli CMD v svoje roke in izvolili svoj odbor na čelu z novim predsednikom profesorjem matematike Andrejem Senekovičem. Pripadniki katoliške stranke so skupščino in CMD demonstrativno zapustili in Družbi prerokovali skorajšen konec. Leta 1910 so celo ustanovili lastno narodno-obrambno organizacijo Slovensko stražo. Prej v vodstvu in odborih podružnic zelo številni duhovniki so skoraj povsem izginili iz nje. V nasprotju z zgoraj omenjenimi prerokovanji je CMD znatno okrepila svoje finančno delovanje in nekoliko tudi število svojega članstva. Leta 1914 je imela Družba 18.653 članov, organiziranih v 283 podružnicah. Nedvomno zelo zanimivo in malo znano pa je dejstvo, da je posebna, od slovenske CMD neodvisna mreža 20 podružnic Družbe z okoli 3000 člani delovala v ZDA in pošiljala znatne denarne prispevke v podporo slovenski CMD². Razcvet delovanja CMD je nasilno prekinila I. svetovna vojna.

Družba sv. Cirila in Metoda je zastavljene si cilje v obdobju Avstro-Ogrske uresničevala na dva, med seboj tesno povezana načina: z ustanavljanjem slovenskih zasebnih otroških vrtcev in osnovnih šol, z podpiranjem javnih slovenskih šol in posameznikov ter z zbiranjem sredstev za njihovo delovanje. Denar je CMD kot zasebno društvo zbiral izključno na prostovoljni podlagi in to njeno dejavnost bi lahko upravičeno imenovali »šolski samoprispevek«. Pri tem se je Družba posluževala raznih zelo zanimivih načinov: prodaje cele vrste izdelkov (od vžgalic, razglednic, mila, sveč do kavičnega nadomestka, ruma in cigaretne papirja) »v korist Družbi sv. Cirila in Metoda«, zalaganja Družbinih Vestnikov, oziroma Koledarjev in publikacij v Družbini knjižnici, s postavljanjem nabiralnikov CMD v gostilne, trgovine in podobne javne lokale, z razpisovanjem »narodnega davka«, prodajo »narodnih kolkov« in raznimi veseljami ter nabirkami. Z zadnjimi dvema so bile povezane najuspešnejše nabiralke sredstev za CMD — njene podružnice. Vodstvo CMD jih je zato povsem upravičeno primerjalo s koreninami, iz katerih je Družba črpala svojo življenjsko moč.

Analiza delovanja podružnic Družbe, za katere so v Vestnikih, oziroma od leta 1903 Koledarjih (Vestnikih) CMD vsakoletno objavljali podatke o kategorijah njihovega članstva, sestavi odborov in višini zbranih denarnih prispevkov, nam nedvomno daje dragocene podatke za krajevno zgodovino, česar se je zavedalo že vodstvo CMD samo, ki je redno opominjalo podružnične odbore na vestnost pri zbiranju in rednem posredovanju omenjenih podatkov. CMD je poznala štiri tipe članstva, od katerih so bili najbolj cenjeni pokrovitelji ter ustanovniki, ki so svoje obveznosti poravnali z enkratnim plačilom 100 oziroma 10 goldinarjev (po letu 1900 200 oziroma 20 kron), medtem ko so letniki in podporniki svoje članstvo v Družbi potrjevali vsako leto s plačilom 1 goldinarja (2 kron) oziroma simboličnih 10 krajcarjev. Poklicna struktura odborov podružnic CMD nam po letu 1907 lepo pokaže skoraj popoln odhod do takrat zelo številnih duhovnikov iz CMD, kot tudi tipične »cirilmetodarske poklice« — učitelje, odvetnike, zdravnike, trgovce, gostilničarje, večje posestnike, uradnike in obrtnike, torej pretežno značilne pripadnike liberalne stranke, čeprav v posameznih podružničnih odborih naletimo

² Andrej Vovko, Severnoameriške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda do prve svetovne vojne — Kronika, Ljubljana, 35/1987, št. 1–2, str. 48–55

tudi na znatno število zastopnikov različnih delavskih poklicev. Podružnice so bile glede na spol članov mešane, moške in ženske, pri čemer so bile ženske praviloma najbolj delavne. Prav delovanje v CMD je bilo v tedanjem patriarhalnem okolju eno prvih področij na slovenskem ozemlju, kjer so se ženske uspele enakopravno uveljaviti. Vodstvo CMD je kot rečeno pozorno spremljalo delovanje podružnic, opozarjalo »speče podružnice« (v terminologiji CMD je to pomenilo, da podružnica v tekočem letu ni poslala nobenega prispevka), ukinjala tiste, ki jih ni bilo mogoče »obuditi« in skrbelo za ustanavljanje novih. Poseben primer speče podružnice je bila taka, ki je na papirju sicer lepo delovala, dejansko pa jo je pri življenju vzdrževala zavest enega ali več njenih članov. Klasičen primer take podružnice je bila ona v Poljanah nad Škofjo Loko, ki jo je dolga leta s svojim prispevkom držal pri življenju njen predsednik župnik Jernej Ramoveš. Pogosto je podružnica CMD nastala na pobudo kakega zavzetega posameznika, ki pa je moral po službeni dolžnosti ali kako drugače zapustiti določen kraj, še preden je zaživela. Take podružnice so bile »mrtvorrojene«. Zelo zanimivo je tudi spremljati življenjsko pot takih posameznikov, ki so se na vseh »postajah« svoje službene poti znali vključiti v tamkajšnje podružnice CMD. Poudarimo še, da podružnice CMD niso bile zgolj nabiralniki denarja, organizatorji veselice in plesov v »prid Družbi«, pač pa tudi pomembna žarišča narodnoprebudnega delovanja in po drugi strani vsaj po letu 1907 nekoliko tudi »krajevne izpostave« slovenske liberalne stranke. Slednje dejstvo seveda bistveno ne zmanjša pozitivnega pomena njihovega narodnoobrambnega delovanja.¹

Po tem kratkem uvodu si najprej oglejmo delovanje podružnic CMD na področju Pohorja in v njegovem obrobju v času Avstro-Ogrske, pri čemer se bomo omejili le na osnovne značilnosti podružnic, ker je kot rečeno njihov podroben prikaz že objavljen.²

Prav je, da svoj prvi »obhod« začnemo v Mariboru, ki je bil s svojimi tremi delavnimi podružnicami za Trstom in Ljubljano ter ob Gorici in Celju eno najmočnejših središč delovanja Družbe. Mariborska moška podružnica CMD je bila ena od najstarejših svoje vrste. Ustanovili so jo 10. 1. 1886 in do konca Avstro-Ogrske je zbrala 20.559,35 kron prispevkov. Njeni odborniki so bili predvsem odvetniki in profesorji, v njej pa je kot njen dolgoletni predsednik deloval tudi duhovnik in profesor dr. Anton Medved, eden redkih duhovnikov, ki je po letu 1907 tudi ostal v CMD.

Mariborsko žensko podružnico so ustanovili leta 1898, do leta 1918 pa je zbrala 7.502,29 kron prispevkov. Njene odbornice so bile v glavnem žene odvetnikov in profesorjev, odbornikov moške podružnice. Taka družinska zavzetost je bila ena od značilnosti podružnic CMD. Leta 1913 je nastala še posebna železniška mariborska podružnica. Železničarji so bili sicer dobro zastopani v odborih nekaterih drugih podružnic CMD, njihova »lastna« pa je bila samo omenjena mariborska. Do konca Avstro-Ogrske je zbrala 1.369,58 kron.

Leta 1907 je nastala podružnica CMD v Limbušu, ki se je takrat imenoval še Lembah. Bila je to ena onih številnih »novih« podružnic Družbe, ki so se pojavile po letu 1907. Za razliko od »starih«, ustanovljenih do leta 1907, so se »nove« podružnice pojavljale zlasti v manjših slovenskih krajih. Limbuška podružnica je do 1918 zbrala 1.223,80 kron. Ženski podružnici v Rušah, ustanovljeni leta 1898, torej »stari«, je dajala ton njena predsednica, zdravnikova žena Ema Gorišek. Bila je zelo delavna in iznajdljiva in je imela v tem kraju očitno zelo velik ugled in

¹ O delovanju CMD v času Avstro-Ogrske: (Ivan Vrhovnik), Pogled na prvo četrtstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Ljubljana 1910, 102 str.

² Andrej Vovko, Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Štajerskem, ustanovljene do leta 1907.—

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, LII(XVI)/1980, št. 2, str. 351—402.

Andrej Vovko, Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Štajerskem ustanovljene v obdobju 1907—1918.—

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, LIII(XVII)/1981, št. 1, str. 60—96.

vpliv, da je znala v delovanje za CMD po letu 1907 »vpreči« tudi tamkajšnjega kaplana. Podružnica je v avstrijskem obdobju zbrala 1.933,51 kron. Leta 1910 ustanovljene »nove« podružnice za Falo, Puščavo in Selnico ne moremo označiti za posebno uspešno, saj je zbrala komaj 93,29 kron, zadnje prispevke pa vodstvu CMD poslala leta 1913.

Pohorske podružnice CMD v zemljepisnem pomenu te besede so bile tri. Najstarejša med njimi je bila podružnica za Lehen s sedežem na Janževem vrhu. Ustanovili so jo 27. 3. 1887. Njeno delovanje so pretresale pogoste krize in občasno »spanje«. V vsem svojem delovanju do leta 1913, ko so v vodstvu CMD nad njo obupali in jo črtali iz spiska podružnic, je zbrala komaj 724,72 kron. Med njenimi odborniki zasledimo velike posestnike, učitelje in trgovce. V njej je deloval in ji leto dni predsednikoval zaslužni narodni borec nadučitelj Srečko Majcen, ki je s pomočjo CMD v stari Avstriji pred Nemci obranil kraj Sv. Duh na Ostrem vrhu. Namestnik predsednika je bil nekaj časa takratni študent prava in eden od voditeljev narodno-radikalnih študentov Lev Brunčko. V odboru najdemo tudi čisto poklicno kategorijo veleposestniških hčera. Ko je lehensko podružnico »pobralo«, so se njeni bivši člani, ki so ostali zvesti CMD, priključili novonastali podružnici v Ribnici na Pohorju.

Zelo zanimiv razvoj je imela leta 1901 ustanovljena podružnica CMD v Sv. Lovrencu na Pohorju. Ustanovljena je bila kot ženska podružnica in je do leta 1912 pridno delovala. Brez posebnega vidnega prejšnjega spanja so jo leta 1913 »oživili«, verjetno zato, ker so jo spremenili v mešano podružnico. V njej so delovale zlasti veleposestnice in veleposestniške hčere, sicer pa je bila pravzaprav »zasebna zadeva« družine Brezočnik. Na take »družinske podružnice« naletimo pogosto v manjših krajih. Mati veleposestnica Marija Brezočnik je bila predsednica podružnice od 1904 do 1913, potem pa jo je nasledil na tem mestu sin Karel, ki je bil lesni trgovec, zaradi svoje trdne slovenske usmeritve trn v peti lovrenškemu Nemcem in nemčurjem, ki so vztrajno rovarili proti njemu. Tajnica podružnice je bila Karlova sestra Katica. Podružnica je delovala do leta 1914 in v času od 1901 zbrala skupaj 1.996,63 kron.

Že omenjena »dedinja« lehenske je bila podružnica CMD v Ribnici na Pohorju. Ustanovili so jo 6. 5. 1909, predsednikovala sta ji zdravnik dr. Miroslav Škof in za njim učitelj Ulrik Hauptman, tajnikoval pa gozdarski uradnik Janko Zabovnik. Do leta 1918 je podružnica zbrala 870,05 kron prispevkov in članarin.

Zelo zgodaj je nastala podružnica CMD za Vuhred in marenberški (radeljski) okraj. Delovala je od 10. 2. 1886 do leta 1914 in v tem času zbrala 1.944,51 kron. Do ustanovitve posebne podružnice za Vuzenico in Muto leta 1907 je vključevala tudi »družbenike« CMD iz Mute. V vuhreški podružnici so delovali tamkajšnji posestnik in župan Ivan Pahernik, steber slovenstva v tem kraju ter notarja iz takratnega Marenberga (sedanjih Radelj) Martin Kocbek in Matej Bežan, več dekanov iz Radelj, župnikov iz Vuhreda in Mute, učiteljev in posestnikov.

V primerjavi z vuhreško je bila podružnica za Vuzenico in Muto bolj delavna, saj je od ustanovitve 29. 12. 1907 pa do leta 1918 zbrala 1.587,22 kron prispevkov, torej ne bistveno manj kot prejšnja v vsem obdobju od leta 1886 dalje. Verjetno je imel pri tem precej zaslug njen tajnik Anton Hren, sicer vodja šole Družbe sv. Cirila in Metoda na Muti.

Na področju Dravograda, ki je v avstrijskem obdobju spadal pod Koroško, sta delovali podružnici CMD na Tolstem vrhu in v Libeličah. Prva je bila ustanovljena leta 1888, druga pa 1891. Kot velika večina koroških podružnic CMD nista bili posebno uspešni. Prva je delovala do leta 1913 in zbrala 584,49 kron, druga pa do 1905 in uspela zbrati komaj 37,40 kron. V odborih obeh so delovali predvsem

krajevni župniki in posestniki. Leta 1909 so pripravljali tudi ustanovitev podružnice CMD v Dravogradu, ki se je takrat imenoval še Spodnji, da se je ločil od tirolskega Drauburga, vendar pa ni doživela svojega ustanovnega občnega zbora.

Podružnica za Mežo, Šentjanž in okolico je delovala od leta 1911 do 1915 ter zbrala 106,60 kron prispevkov, istega leta ustanovljena podružnica za Mislinjo pa je bila klasičen primer »mrtvorajnosti«.

Po obhodu tega za CMD precej »pasivnega« področja pa pridemo do Slovenj Gradca, ki je bil eno pomembnejših središč Družbinega delovanja. Zlasti se je odlikovala tamkajšnja moška podružnica CMD, ki je bila ustanovljena leta 1887 in do leta 1918 zbrala 3.633,59 kron prispevkov, medtem ko se v nasprotju s splošnim stanjem leta 1910 ustanovljena ženska podružnica z 470,32 kronami, zbranimi do leta 1918, ni posebno izkazala.

Na jugovzhodnem robu Pohorja so delovale že leta 1889 ustanovljena podružnica v Slovenskih Konjicah, ki je v avstrijskem obdobju zbrala 2.059,12 kron, podružnica v Slovenski Bistrici, ustanovljena leta 1892, ki je v istem obdobju nabrala 2.174 kron ter podružnici za Polskavo in Pragersko (ustanovljena 1909, nabrala 188,60 kron) ter Dravinjska za Poljčane, Studenice in Makole (ustanovljena 1911, nabrala 641,75 kron). O delovanju teh podružnic, razen one v Slovenskih Konjicah, je bilo že več napisanega na drugem mestu.⁵

Podružnica za Fram in okolico je v času svojega delovanja od 1911 do 1915 zbrala 763,02 krone, podružnica za Hoče, Slivnico in okolico, s katero zaključujemo naš »avstro-ogrski« obhod Pohorja pa od 1913 do 1918 360,27 kron.

Navedene vsote zbranih kron nam danes ne povedo ničesar, če jih ne primerjamo recimo s plačo učiteljskega para Ane in Antona Hrenovih, ki sta kot rečeno učila na CMD šoli na Muti. Leta 1913 je znašala letna plača za oba skupaj 3.536,68 kron, torej več, kot je v tridesetih letih zbrala članarine sicer nadpovprečno marljiva in darežljiva slovenjegraška moška podružnica. V istem obdobju je bila letna plača otroške vzgojiteljice (takrat so jih imenovali »otroške vrtnarice«) v Družbinah otroških vrtcih okoli 1.000 kron letno. Videli smo, da so bile članarine le en od virov dohodkov Družbe, sicer bi ji samo z njimi bolj »tenko piskala«. Omenimo še, da v omenjenih vsotah niso zajeti izkupički od veselja in plesov, ki jih je prirejalo precej podružnic in so v glavnem »vrgli« precej več kot članarine, podobno pa praviloma v omenjenih vsotah niso vključene članarine pokroviteljev (po 200 kron), ki so pri marljivejših podružnicah podobno pomenile velike postavke dohodkov. Moška podružnica v Mariboru se je n. pr. leta 1914 ponašala kar s 38 pokrovitelji, po kakšen »primerek« te vrste članstva pa je imela tudi večina zgoraj omenjenih podružnic.

Ob navedbah učiteljskih plač smo že pokukali na drugo področje Družbine dejavnosti: k njenim zasebnim otroškim vrtcem in šolam. Čeprav ta tema ni predmet našega posebnega zanimanja, pa se vseeno na kratko dotaknimo šolskih zavodov CMD na Štajerskem. Že leta 1886 so na pobudo župnika Josipa Žičkarja v Celju odprli otroški vrtec, ki je bil sploh prva šolska ustanova Družbe. Leta 1894 je CMD po velikih težavah, ki so jim jih povzročali narodni nasprotniki, v Mariboru odprla svoj otroški vrtec. Oba vrtca so vodile mariborske šolske sestre. Kot protiutež zelo napadalnemu delovanju Schulvereina v Hrastniku so v tem kraju leta 1907 ustanovili dva otroška vrtca CMD, istega leta pa tudi Družbin vrtec v Gaberju pri Celju. Leta 1909 so ustanovili CMD vrtec v Ormožu, medtem ko načrtovanih vrtcev CMD v Brezicah, Slovenski Bistrici in Ptujju niso mogli ustanoviti.

⁵ Andrej Vovko, »Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda« Slovenska Bistrica, Polskava, Pragersko, Poljčane, Studenice ter Makole do leta 1941. — Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Slovenska Bistrica 1983, str. 345–353.

Še hujske boje kot za vrtnice pa je CMD bila za svoje osnovne šole. Vodstvo CMD in njeni mariborski podružnici so si zelo prizadevali, da bi v tem mestu ustanovili Družbino osnovno šolo. V Studencih pri Mariboru so uspeli kupiti hišo in stavbni prostor, nikakor pa jim ni uspelo zlomiti nemškega nasprotovanja, da bi začeli z gradnjo šole. Neke vrste zasilni izhod je pomenila dekliška osnovna šola omenjenih šolskih sester v Mariboru, ki je imela dva slovenska oddelka. Od leta 1905 dalje je enega od njiju vzdrževala CMD.

Vrhunec Družbinega delovanja na Štajerskem v avstrijskem obdobju je nedvomno pomenila njena zasebna šola na Muti. Pred njeno ustanovitvijo je vodstvo CMD iz Dravske doline dobivalo pogoste prošnje za denarne podpore za javne slovenske šole. Na Muti je vodstvo CMD po posredovanju že omenjenega radeljskega notarja Martina Kocbeka kupilo graščino Keinhofen in to dobresedno nemškemu kupcu pred nosom. Nemci so lastniku ponujali za posestvo 8.000 kron, Družba pa po tistem 18.000. Razočarani Nemci so potem, ko je lastnik prodal stavbo boljšemu ponudniku, od njega zahtevali, naj razreže pogodbo, ta pa »je smeje se pospravil svoj denar in se umaknil na Dunaj«.⁶

Kupljeno graščino je CMD ustrezno predelala in v njej leta 1900 odprla svojo zasebno dekliško osnovno šolo, v kateri so poučevale mariborske šolske sestre. V obdobju pred razkolom v Bohinjski Bistrici je bila prav za šola deležna ostre kritike skrajno liberalno usmerjenih članov CMD. Udarci so padali tudi po šolskih sestrah, ki so bile omenjenim članom Družbe dokaz za domnevno »klerikalizacijo«⁷ CMD, na glas pa so celo dvomili o njihovih pedagoških sposobnostih. Nedvomno tudi zaradi teh pritiskov so šole v šolskem letu 1908/09 spremenili v mešana, šolske sestre pa so odklonile nadaljnje poučevanje na njej. Pri preoblikovanju šole v mešana so zagovorniki te spremembe trdili, da naj bi bila v takratnih razmerah mešana slovenska osnovna šola na tem področju koristnejša od dekliške, češ da naj bi ohranitev slovenstva zagotavljali predvsem narodnostno osveščeni moški. Pouk na šoli sta prevzela že omenjena zakonca Hren, poučevanje verouka pa kaplan na Muti Adolf Gril, tako da kljub odhodu redovnic ne moremo govoriti o kaki »brezbožni šoli«.

Prva svetovna vojna je pomenila temeljito in bolečo zarezo v zgodovini CMD. Mnoge podružnice so zlasti v narodnostno mešanih področjih postale v začetku vojne tarče nemškega »lova na (slovenske) čarovnice«, mnoge delavne odbornike so pobrali strelski jarki na fronti in lakota ter bolezen v zaledju. Zelo so padli Družbini dohodki in čeprav je vojna vihra zmanjšala število njenih zavodov ter »razbremenila«⁸ CMD stroškov za njihovo vzdrževanje, je morale vodstvo CMD za vzdrževanje preostale dejavnosti načeti svojo glavnico, zbrano v glavnem v času »debelejših krav«⁹ v obdobju po letu 1907. Finančno stanje in delovanje podružnic sta se nekoliko presenetljivo znatno izboljšala v zadnjem vojnem letu.

Po koncu vojne in nastanku kraljevine SHS so Družbo zadeli novi udarci. Novi italijanska in avstrijska meja sta od matice odrezali tretjino njenih podružnic ter večino njenih zavodov, ki so jim nove oblasti prepovedale delovanje v okviru CMD. Podružnice na ozemlju nove jugoslovanske države so se praviloma pogrezle »v spanje«, ki so ga utemeljevale z dejstvom, da Slovencem v novi državi ne grozi več ponemčevanje in poitalijančevanje, torej Družba ni več potrebna. Svojo nedelavnost so ti člani CMD opravičevali s trditvami, da je narodno-obrambnih društev že itak preveč, zlasti pa so se izgovarjali na novoustanovljeno Jugoslovansko Matico. Potrebno je bilo več let vztrajnega prepričevanja in pro-

⁶ C. P. Koliko je storila družba sv. Cirila in Metoda za Slovence, —

Narodna obramba, Izdala združena tržaška slovenska mladina ob svojem X. velikem Ciril-Metodovem plesu, dne 7. svečana 1914, Trst 1914, str. 5—6.

⁷ Ante Heg. Slovensko-nemška meja na Štajerskem, Kulturno zgodovinski in narodopisni doneski, Ljubljana 1905, str. 8—8.

pagande vodstva CMD, da so delovanje podružnic nekoliko poživili, čeprav nikoli več ni doseglo takega obsega kot v obdobju neposredno pred prvo svetovno vojno. Razmejili so tudi področja delovanja CMD in Jugoslovanske Matice, pri čemer so se pri pojasnjevanju v očitnem pomanjkanju boljših primerov zatekli kar k nemškim nasprotnikom. CMD naj bi delovala na šolskem področju kot nekdanji Schulverein, Jugoslovanska Matica pa na kulturnem in gospodarskem kot nekdanja Südmark. Pridevek »nekdanji« je potreben zato, ker sta se po koncu prve svetovne vojne obe nemški bojni organizaciji združili v eno.

Ciril-Metodova družba, ki se je ob svoji petdesetletnici iz šolske preimenovala v obrambno, je našla nov smisel svojega delovanja v narodno-obrambnih prizadevanjih na slovenski severni meji na Kobanjskem, v letu 1919 priključenem Prekmurju ter na Kočevskem, kjer nemška manjšina še ni izgubila svoje nekdanje napadalnosti do slovenskih sosedov. Poleg teh vidnih dejavnosti, usmerjenih v gradnjo šolskih poslopij in drugo podporo javnih šol na matičnem slovenskem ozemlju, pa je CMD podpirala slovenske rojake na Primorskem in Koroškem, javno predvsem s prikazovanjem razmer, v katerih so živeli, tajno pa tudi na druge načine.

Seveda je CMD tudi za to novo, skrženo dejavnost potrebovala denarna sredstva. Ta so še vedno pritekala zlasti s članarinami, darili ter izkupički veselice podružnic, katerih število se je ob koncu stare Jugoslavije sukalo okoli številke 100, z založništvom blaga v njen »prid«, čeprav je bilo to veliko manj pestro kot v avstrijskem obdobju, z narodnim kolkom, nabiralniki, kot tudi z od članarin in darov ločenimi na nabirkami v razne sklade, imenovane po nekdanjih vidnih članih CMD (skladi Ivana Tavčarja, Ivana Vrhovnika, Toma Zupana, Aleksandra Hudovernika, Andreja Senekoviča), podedovane iz avstrijskega obdobja (Obrambni sklad) ali na novo nastale: Sklad septemberskih žrtev (v spomin na Lundra in Adamiča, ki ju je leta 1908 ubila v Ljubljani avstroogrška soldateska), Jubilejni sklad (ob petdesetletnici CMD) ter Kočevski dinar. Zelo pomemben vir denarja so bile v tem obdobju razglednice Družbe, namenjene predvsem za čestitke ob božičnih, novoletnih in velikonočnih praznikih in pretežno delo Maksima Gasparija. V posameznih letih in podružnicah so dohodki od prodaje razglednic presegali višino članarin.

Za razliko od avstrijskega obdobja iz Družbinih Koledarjev ne moremo več spremljati sestave podružničnih odborov, pač pa le njihove denarne prispevke v obdobju 1923–1939. Ti podatki nam dajejo sicer zelo skopo sliko delovanja podružnic, pričajo nam predvsem o njihovi delavnosti oziroma nedelavnosti. Za primerjavo razvejanosti delovanja podružnic CMD omenimo le, da je leta 1923 na slovenskem ozemlju v okviru Jugoslavije delovalo in poslalo denarne prispevke 75 podružnic, medtem ko jih je bilo leta 1913 na istem ozemlju delavnih 131.⁴

Iz poročila pisarniškega tajnika CMD Franka Skulja za leto 1922 izvemo, da sta vsaj takrat, najbrž pa tudi že prej, pridno delali moška in ženska mariborska podružnica, medtem ko železničarska ni oživela, njeni člani pa so se pridružili obema obstoječima podružnicama. Kljub novi državni obliki, v kateri niso imeli več nekdanjega privilegirane položaja, pa so bili štajerski Nemci in nemškutarji še vedno zelo aktivni. V pomembno oporo pri njihovi politični in kulturni dejavnosti pa jim je bila njihova gospodarska moč. Številna podjetja z nemškim kapitalom so še vedno skušala izvajati germanizacijski pritisk zlasti na družine njihovih delavcev. Slovenski učitelji so po drugi strani pridno delovali na narodnoobrambnem področju in na njihovo pobudo so tako leta 1922 ustanovili novo podružnico CMD celo v Kamnici pri Mariboru, ki je bila v avstroogrski dobi znano

⁴ O delovanju CMD v stari Jugoslaviji:

Polstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda —

Jubilejni koledar obrambne družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za leto 1936, Ljubljana 1935, str. 32–42.

nemčursko naselje. Skulj dalje poroča, da mu v Št. Lovrencu na Pohorju še ni uspelo obnoviti tamkajšnje CMD podružnice, ker je bil vpliv nemškega kapitala v tem kraju premočan. Povsem drugačno je bilo stanje v Ribnici na Pohorju, kjer je delavni podružnici CMD predsedoval nadučitelj Ulrik Hauptman, ki je opravljal to službo že v avstrijskem obdobju. Zelo delavni sta bili v tem obdobju tudi obe podružnici v Slovenj Gradcu, po Skuljevem mnenju pa bi bila zelo potrebna tudi podružnica CMD v Dravogradu, vendar pa je ugotavljal, da ni bilo nikogar, ki bi jo ustanovil.*

Po tem izhodiščnem stanju leta 1922 si oglejmo tabele prispevkov podružnic na Pohorju in nekaterih najpomembnejših podružnic v njegovem obrobju v obdobju stare Jugoslavije, pri čemer opozorimo, da so ustrezne tabele za podružnice CMD v Slovenski Bistrici, Polskavi in Pragerskem ter Makolah, Studenicah in Poljčanah objavljene v posebni razpravi.

Tabele so razvrščene po abecednem redu, nastale pa so na podlagi letnih poročil, objavljenih v Koledarjih CMD. Pri tabelah so uporabljene naslednje okrajšave: Č — članarina, veselice, darovi, N — nabiralniki, R — razglednice, SSŽ — Sklad septemberskih žrtev, STZ — Sklad Toma Zupana, SIV — Sklad Ivana Vrhovnika, SIT — Sklad Ivana Tavčarja, JS — Jubilejni sklad, SAH — Sklad Aleksandra Hudovernika, OS — Obrambni sklad, KD — Kočevski dinar. Vsi prispevki v tabelah so v dinarjih.¹⁰

KAMNICA

leto	Č	R	STZ	SIV	SSŽ	JS
1923	114,00	—	—	—	—	—
1924	153,00	—	—	—	—	—
1925	171,00	—	—	—	—	—
1926	213,00	—	—	—	—	—
1927	1.754,00	—	—	—	—	—
1928	2.355,25	—	—	—	—	—
1929	2.712,50	—	—	—	—	—
1930	1.934,50	—	100,00	—	—	—
1931	2.600,75	280,00	—	—	—	—
1932	2.943,50	135,00	—	100,00	50,00	—
1933	2.733,25	300,00	—	—	—	—
1934	4.827,00	262,50	—	—	—	—
1935	3.740,00	262,50	—	—	—	50,00
1936	4.010,00	150,00	—	—	—	—
1937	506,95	230,00	—	—	—	—
1938	180,00	220,00	—	—	—	—
1939	180,00	112,50	—	—	—	—
	31.129,20	1.952,50	100,00	100,00	50,00	50,00
Skupaj						33.381,70

* F. Skulj, S potovanja ob severni meji —

Koledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1925, Ljubljana 1924, str. 87—74

¹⁰ Podatki o denarnih prispevkih podružnic so iz Koledarjev (Vestnikov), kjer so jih objavljali letno

MARIBOR – MOŠKA

leto	Č	R	STZ	SIV	SSŽ
1923	2.347,00	—	—	—	—
1924	25.763,60	—	—	—	—
1925	6.300,00	—	—	—	—
1926	1.468,00	—	—	—	—
1927	2.760,00	—	—	—	—
1928	4.014,00	—	—	—	—
1929	5.000,00	—	—	—	—
1930	2.500,00	—	1.000,00	—	—
1931	3.000,00	—	—	—	—
1932	2.500,00	—	—	—	—
1933	2.500,00	—	—	—	—
1934	6.111,00	—	—	500,00	2.300,00
1935	6.500,00	—	—	—	—
1936	14.243,75	62,50	—	—	—
1937	13.720,50(1)	—	—	—	—
1938	20.417,00(2)	—	—	—	—
1939	32.872,00(3)	—	—	—	—
	154.129,20	62,50	1.000,00	500,00	2.300,00
Skupaj					157.919,35

gotovina	v blagu
(1) 4.900,00	6.820,50
(2) 15.153,00	5.264,00
(3) 15.320,00	17.522,00

MARIBOR IN OKOLICA – ŽENSKA

leto	Č	N	STZ	SIV	SSŽ	SAH	OS
1923	666,50	—	—	—	—	—	—
1924	2.202,00	34,50	—	—	—	—	—
1925	1.926,00	—	—	—	—	—	—
1925	1.926,00	—	—	—	—	—	300,00
1926	477,00	—	—	—	—	—	—
1927	2.653,00	—	—	—	—	—	—
1928	4.265,50	—	—	—	—	—	—
1929	2.607,50	—	—	—	—	—	—
1930	2.066,00	—	550,00	—	—	—	—
1931	1.076,00	—	—	—	—	100,00	—
1932	2.660,00	—	—	—	—	—	—
1933	3.490,00	—	—	—	—	—	—
1934	7.000,00	—	—	500,00	350,00	—	—
1935	7.000,00	—	—	—	—	—	—
1936	14.965,00	—	—	—	—	—	—

leto	Č	N	STZ	SIV	SSŽ	SAH	OS
1937	22.240,00(1)	—	—	—	—	—	—
1938	28.904,00(2)	—	—	—	—	—	—
1939	35.100,00(3)	—	—	—	—	—	—
	139.503,50	34,50	550,00	500,00	350,00	100,00	300,00
Skupaj							141.398,- 00

gotovina	v blagu
(1) 4.600,00	17.640,00
(2) 18.376,00	10.528,00
(3) 5.100,00	30.000,00

MUTA

leto	Č	R	N	STZ	JS
1929	2.707,00	—	194,25	100,00	—
1930	332,40	166,40	—	—	—
1931	4.014,50	280,00	—	—	—
1932	2.087,15	159,80	—	—	—
1933	5.317,00	412,50	—	—	—
1934	2.968,00	337,50	—	—	—
1935	2.880,00	300,00	—	—	—
1936	6.531,50	150,00	—	—	50,00
1937	7.069,75	300,00	—	—	—
1938	2.951,75	450,00	—	—	—
1939	3.600,00	300,00	—	—	—
	41.059,05	2.850,20	194,25	100,00	50,00
Skupaj					44.259,50

RIBNICA NA POHORJU

leto	Č	R	N	STZ	SSŠ	SAS	KD
1923	745,34	—	—	—	—	—	—
1924	3.688,00	—	171,45	—	—	—	—
1925	1.842,75	—	44,75	—	—	—	—
1926	1.339,80	—	225,05	—	—	—	—
1927	1.668,25	—	72,75	—	—	100,00	—
1928	1.155,00	—	137,70	—	—	—	—
1929	2.669,00	—	166,20	—	—	—	—
1930	2.513,05	360,00	65,50	100,00	—	—	—
1931	743,00	480,00	79,50	—	—	—	—
1932	365,00	540,00	40,00	—	—	—	—
1933	1.046,50	620,00	33,90	—	325,00	—	—

leto	Č	R	N	STZ	SSŠ	SAS	KD
1934	1.153,00	875,00	48,50	—	—	—	—
1935	400,00	837,50	20,00	—	—	—	—
1936	542,00	675,00	113,00	—	—	—	—
1937	661,00	600,00	98,50	—	—	—	—
1938	601,00	675,00	175,00	—	—	—	291,00
1939	528,00	600,00	37,75	—	—	—	217,50
	21.660,69	5.862,50	1.525,55	100,00	325,00	100,00	508,50
Skupaj							30.082,24

RUŠE IN OKOLICA

leto	Č	R	STZ	SIV	SAS	OS
1923	750,00	—	—	—	—	—
1924	2.285,00	—	—	—	—	—
1928	2.000,00	—	—	—	400,00	—
1927	1.400,00	—	—	—	—	—
1928	1.700,00	—	—	—	—	—
1929	2.000,00	—	—	—	—	—
1930	1.000,00	320,00	—	—	—	—
1931	400,00	720,00	150,00	—	—	—
1932	400,00	320,00	—	—	—	—
1933	472,75	870,00	—	—	—	200,00
1934	1.030,00	337,00	—	150,00	—	—
1935	550,00	1.055,00	—	—	—	—
1938	471,00	545,00	—	—	—	—
1937	300,00	510,00	—	—	—	—
1938	300,00	200,00	—	—	—	—
1939	400,00	—	—	—	—	—
1939	38.023,75	4.577,00	150,00	150,00	400,00	200,00
Skupaj						41.100,75

SLOVENJ GRADEC IN OKOLICA — MOŠKA

leto	Č	R	N	SIV	SSŽ	SAS	JS	KD
1923	625,00	—	—	—	—	—	—	—
1924	3.838,29	—	—	—	—	—	—	—
1925	1.000,00	—	—	—	—	—	—	—
1928	1.000,00	—	—	—	—	880,00	—	—
1927	1.500,00	—	—	—	—	—	—	—
1928	2.000,00	—	—	—	—	—	—	—
1929	4.200,00	—	—	—	—	—	—	—
1930	3.425,00	—	80,00	—	—	—	—	—

leto	Č	R	N	SIV	SSŽ	SAS	JS	KD
1931	3.544,52	28,00	80,00	—	—	—	—	—
1932	3.852,75	—	105,00	—	—	—	—	—
1933	3.966,25	—	58,75	—	127,50	—	—	—
1934	5.562,00	—	63,75	—	—	—	—	—
1935	2.487,00	37,50	—	112,50	—	—	622,50	—
1936	5.140,25	—	—	—	—	—	—	50,00
1937	3.661,00	—	—	—	—	—	—	—
1938	4.978,00	—	—	—	—	—	—	—
1939	2.271,00	—	—	—	—	—	—	—
	36.023,75	65,50	387,50	112,5	127,50	660,00	622,00	50,00
Skupaj								41.100,75

SLOVENJ GRADEC IN OKOLICA — ŽENSKA

leto	Č	R	N	STZ	SIV	SSŽ	JS	KD
1923	473,25	—	—	—	—	—	—	—
1924	1.137,82	—	—	—	—	—	—	—
1925	906,00	—	—	—	—	—	—	—
1926	490,00	—	60,00	—	—	—	—	—
1927	518,00	—	—	—	—	—	—	—
1928	1.077,50	—	—	—	—	—	—	—
1929	1.703,10	—	—	—	—	—	—	—
1930	3.296,20	400,00	—	100,00	—	—	—	—
1931	3.001,60	640,00	—	—	—	—	—	—
1932	2.115,25	240,00	—	—	—	—	—	—
1933	3.000,25	625,00	—	—	—	457,50	—	—
1934	1.549,00	675,00	—	—	—	—	—	—
1935	3.746,00	525,00	—	—	112,50	—	112,50	—
1936	1.815,50	600,00	—	—	—	—	—	50,00
1937	5.865,25	450,00	—	—	—	—	—	—
1938	2.061,00	675,00	—	—	—	—	—	—
1939	2.025,00	225,00	—	—	—	—	—	—
	34.780,72	5.055,00	60,00	100,00	112,50	457,50	112,50	50,00
Skupaj								40.728,22

SLOVENSKE KONJICE

leto	Č	R	SSŽ	SAS	OS
1925	1.228,09	—	—	—	—
1926	1.993,50	—	—	304,75	—
1927	1.900,00	—	—	—	—
1928	1.500,00	—	—	—	—
1929	500,00	—	—	—	—

leto	Č	R	SSŽ	SAS	OS
1930	1.600,00	560,00	—	—	—
1932	73,50	500,00	—	—	—
1933	—	465,00	200,00	—	—
1936	844,93	270,00	—	—	100,00
1939	—	100,00	—	—	100,00
	9.640,02	1.895,00	200,00	304,75	200,00
Skupaj					12.239,77

SV. LOVRENC NA POHORJU

leto	Č	R
1932	150,00	167,50
1933	160,00	290,00
1934	160,00	661,50
1935	135,00	225,00
1936	100,00	675,00
	705,00	2.039,00
Skupaj		2.744,00

Tudi drugi, starojugoslovanski »krog« pregleda delovanja podružnic CMD upravičeno začenjamo z mariborskimi. Mariborska moška podružnica je v obdobju 1923—1939 zbrala s članarinami, skladi in razglednicami kar 157.919,35 din torej tedanjo vrednost treh kmetij. Med njenimi odborniki so bili predsednika dr. Pavel Strmšek (v tej funkciji omenjen leta 1927), odvetnik in nekdanji narodni radikalec dr. Ferdo Lasič, ki je predsednikoval podružnici v obdobju 1931—1938, dolgoletna blagajnika ravnatelj mariborske podružnice Celjske posojilnice Franjo Pišek in učitelj ter šolski nadzornik Fran Cvetko, ki je blagajniške posle opravljal v obdobju 1926—1939 in učitelj Ivan Robnik.¹¹

Za moško po pridnosti ni dosti zaostajala mariborska ženska podružnica, saj je v gotovini in predmetih v zgoraj omenjenem obdobju stare Jugoslavije zbrala za 141.398,00 din vrednosti. Med njenimi odbornicami omenimo dolgoletno tajnico, v obdobju 1932—1936 predsednico podružnice ter do svoje smrti 1939 tudi blagajničarko podružnice ravnateljico mariborske pomožne šole Slavko Burnik ter posestnico in vdovo vinarskega komisarja Olgo Balon rojeno Lipold. Obe mariborski podružnici sta bili po svoji prizadevnosti v slovenskem vrhu podružnic CMD.

Videli smo že, da leta 1922 mariborska železničarska podružnica še ni delovala. Naslednje leto so jo skušali oživiti, vendar pa jim to očitno ni uspelo, saj je dala prispevek 46,50 din »od sebe« le v tem letu.

Kot že omenjeno, so uspeli učitelji v nekdanj zelo ponemčenem kraju Kamnici pri Mariboru že zelo kmalu po letu 1916 ustanoviti močno podružnico CMD. V že omenjenem obdobju stare Jugoslavije, za katerega imamo kot rečeno podatke,

¹¹ Podatki o odbornikih podružnic v času stare Jugoslavije so delno iz Koledarjev (Vestnikov), delno pa so ustni podatki odbornika vodstva CMD iz tega obdobja Franceta Ostanka iz leta 1982.

je uspelo njenim članom zbrati 33.381,70 din prispevkov. Zanimiva je ugotovitev, ki pa ni značilna samo za to podružnico: člani posameznih podružnic so v posamezni sklad CMD zelo redko vplačali prispevke več kot enkrat.

Podružnica v Limbušu je v obdobju 1923—1939 zbrala 3.707,15 din, od česar pa je skoraj polovico odpadlo na Družbene razglednice. Tudi ta velik delež nakupovanja razglednic je ena od značilnosti delovanja podružnic CMD v stari Jugoslaviji. Nekoliko zlobno bi lahko ugotovili, da so hoteli člani CMD za svoj denar tudi nekaj otipljivega.

Zelo delavna je bila podružnica v Rušah, ki je iz stare Avstrije »podedovala« svojo predsednico posestnico Julko Srnec (Sernec?). To dedovanje ni bilo značilnost zgolj omenjene podružnice. Ruški »Cirilmetodarji« so v starojugoslovanskem obdobju zbrali 41.100,75 din.

Po propadu Avstro-Ogrske je na še vedno narodnostno ogroženem Kobanjskem zraslo na novo več podružnic CMD, ki so jih priklicali v življenje in v njih tvorno sodelovali predvsem krajevni učitelji. Finančni prispevki so bili tudi glede na to dejstvo v glavnem simbolični, saj so bili ti kraji kot rečeno med onimi, ki so denar CMD zlasti prejeli, toliko večja pa je bila vloga teh podružnic v narodnoobrambnem gibanju, delujočem proti že vedno močnim nemškim pritiskom. Tako je podružnica CMD pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu, ki jo je vodil učitelj Franc Kogelnik, od leta 1925 do 1939 zbrala 1.743,50 din, podružnica za Gradišče, v kateri sta delovala predsednik posestnik in kovač Ivan Kranjc ter tajnik učitelj Jože Turk pa v obdobju 1936—1939 2.217,00 din, podružnica pri Sv. Jerneju nad Muto v istem obdobju 347,50 din ter podružnica pri Sv. Treh kraljih 1.400,00 din. Na nastanek teh podružnic je nedvomno vplivala postavitev šolskih poslopij za javni osnovni šoli na Gradišču in pri Sv. Treh Kraljih, ki ju je finansirala Družba sv. Cirila in Metoda.

Če bi sodili samo po objavljenih finančnih prispevkih, potem bi morali sklepati, da v obdobju Avstro-Ogrske delovne podružnice CMD za Vuhred, Marenberg (Radlje) in Vuzenico v stari Jugoslaviji niso več zaživele. V resnici ni bilo tako, saj so omenjene podružnice v tem obdobju delovale, vendar pa zbranega denarja niso pošiljale vodstvu CMD, pač pa so ga porabile same. Podobne skušnjave so se pojavljale že v avstrijskem obdobju, vendar pa je vodstvo CMD dosledno vztrajalo, da je treba vse prispevke podružnic do zadnjega vinarja pošiljati njemu. Kaže, da je bilo podobno tudi v starojugoslovanskem obdobju, saj omenjenih podružnic ni v takratnem podružničnem seznamu. V podružnici za Vuhred je deloval »podedovani« gozdarski inženir Franjo Pahernik, v radeljski učitelj Mirko Lešnik in v vuzeniški učitelj Vladimir Cvetko.¹²

Primeru »samoprispevka« omenjenih podružnic ni sledila bližnja podružnica v Muti, ki je vodstvu CMD pošiljala znatne zbrane vsote denarja, saj se je na letnih seznamih podružnic CMD pogosto znašla med prvimi desetimi po višini prispevkov. V obdobju 1929—1939 je zbrala 44.259,50 din.

Zelo delavna je bila v starojugoslovanskem obdobju podružnica CMD v Ribnici na Pohorju, ki jo je tudi v tem obdobju še naprej vodil učitelj Ulrik Hauptman, v njej pa je deloval tudi veleposestnik Edvard Pivc skupaj s svojim sinom ter hčerkama. Značilnost te podružnice so bili med drugim tudi zelo polni nabiralniki za CMD. V obdobju 1923—1939 je podružnica zbrala 30.082,24 din.

Če je bila podružnica v Ribnici na Pohorju vredna pohvale, pa za sosednjo v Sv. Lovrencu tega ni mogoče trditi. Oživila je šele leta 1932, leta 1937 pa spet zaspala. V tem obdobju je zbrala 2.744,00 din, od česar kar 2.039,00 na račun prodanih razglednic. Podružnici je tajnikoval učitelj Stanko Lavrič. Da podružnica ni mogla prav zaživeti, je bilo najbrž krivo dejstvo, da se v avstrijskem obdobju mo-

¹² Ustni podatek Franceta Ostanka iz leta 1982

čno ponemčeni kraj tudi v obdobju stare Jugoslavije ni mogel otresti nemškega vpliva, ki mu je bil v močno oporo tamkaj zasidrani nemški kapital.

Dravogradska podružnica CMD je začela svoje denarne prispevke pošiljati šele leta 1938, v dveh letih pa zbrala 2.417,35 din. V njej so delovali zdravnik dr. Erat, prošt Munda in učitelj Karel Volmaier. Od nekdanjih podružnic na zahodnem robu Pohorja je delovala le podružnica za Tolsti vrh, ki je v obdobju od 1924 do 1939 zbrala 5.353,00 din.

Leta 1938 je vodstvo CMD z velikim veseljem sporočilo, da je začela delovati podružnica CMD v Vitanju, ki je bilo v prejšnjem obdobju že skoraj ponemčeno in eden od redkih krajev te velikosti v notranjosti slovenskega etničnega ozemlja, ki v avstrijskem obdobju ni imel Družbine podružnice. V dveh letih je podružnica zbrala 673,00 din, v njenem odboru pa je med drugimi deloval kot tajnik učitelj Avgust Binder.

Podobno kot v avstrijskem obdobju je bila tudi v starojugoslovanskem zelo delavna moška podružnica v Slovenj Gradcu. V obdobju 1923—1939 je zbrala 55.074,56 din raznih prispevkov. Za »boljše« podružnice CMD je bilo med drugim značilno tudi, da so se z občasnimi, kot rečeno praviloma enkratnimi prispevki, spomnile tudi večjega števila skladov CMD. Podružnici je od leta 1912 pa do svoje smrti leta 1936 predsedoval šestkratni pokrovitelj Družbe primarij dr. Vinko Železnikar, v letih 1936—1939 pa je bil njen odbornik posestnik in mesar Anton Kuhar. Po prvi svetovni vojni je podružnico oživil Fran Vrečko. Za razliko od avstrijskega obdobja je v starojugoslovanskem vzgled moške očitno ugodno deloval tudi na žensko slovenjegraško podružnico, ki je v obdobju 1923—1939 zbrala 40.728,22 din.

Po uspešnem začetku delovanja v letu 1925 je leta 1933 zaspala podružnica CMD v Slovenskih Konjicah in se nekoliko prebudila šele 1939. Skupaj je v tem času zbrala 12.239,77 din. V njej so med drugimi delovali postajenačelnik Svetin, notar dr. Teodor Zbrizaj, odvetnik Mejak, Henrik Schell, Marjana Žabjek in sodni uradnik Avgust Mastnak.

Podružnica CMD za Slovensko Bistrico je v obdobju 1924—1939 zbrala 17.900,27 din prispevkov in še 5.018,25 din za razglednice. Njena osrednja osebnost je bil podobno kot v prejšnjem obdobju vse do svoje smrti leta 1933 odvetnik dr. Urban Lemež, tri leta pa ji je bil tajnik slovenjebistriški hotelir Rudolf Starovašnik.

Leta 1932 je začela pošiljati prispevke podružnica CMD za Polskavo in Pragersko in jih do leta 1939 zbrala za 2.117,75 din, njeni člani pa so kupili še za 1.790,50 din razglednic. Po letu 1918 je postal njen predsednik tajnik iz avstrijskega obdobja učitelj Josip Rainer. Dravinjska podružnica za Poljčane, Studenice in Makole je dajala od sebe znake življenja le v letih 1926 in 1927, ko je zbrala skupaj 430,00 din prispevkov.

Podružnica CMD za Fram in okolico je od 1924 do 1939 s »počitnicami« v letih 1925 in 1928 zbrala 3.459,50 din. V njenem odboru je kot predsednik deloval učitelj Ludvik Grafenauer. Leta 1924 je začela pošiljati denarne prispevke tudi podružnica za Hoče in Slivnico, ki je omagala leta 1932, pred tem pa zbrala skupaj 4.086,50 din. Do svoje smrti leta 1927 je podružnici predsedoval posestnik in mlinar Ivan Andlovic.

Z denarjem, ki so ga zbrale podružnice ali se je »nakapal« iz drugih virov, je Družba sv. Cirila in Metoda kupovala ter pošiljala obmejnim, prekmurskim in kočevskim šolam na predsem narodnostno pa tudi socialno ogroženih predelih učne knjige in učila, obleko in obutev za obdarovanja ob božičnih in drugih praznikih in podobno. CMD je skupaj še z nekaterimi narodnoobrambnimi organizacijami sodelovala pri organiziranju vrste dijaških in študentskih delovnih narod-

noobrambnih taborov v letih 1935—1940," predvsem na že znanih področjih na Kočevskem, v Prekmurju, Slovenskih goricah, Halozah, na Kobanjskem, kot tudi julija 1940 v Sv. Lovrencu na Pohorju. "Vrhunec delovanja CMD pa sta pomenili že omenjeni šolski poslopji v Gradišču in pri Sv. Treh kraljih". Prvo so gradili v obdobju 1935—1936, drugega pa v letih 1938 do 1940. Omenimo še, da je bil leta 1939 v prvem kraju dijaški tabor, njegovi udeleženci pa so stanovali v šolskem poslopiju", leta 1940 pa v drugem visokošolski narodnoobrambni tabor, visokošolci pa so med drugim pomagali tudi pri gradnji šolskega poslopja". Podobno kot v obdobju stare Avstrije je bil tudi v času stare Jugoslavije požrtvovalno zbirani in prostovoljno darovani denar cirilmetodovskega »samoprispevka« koristno naložen.

ZWEIGSTELLEN DER NATIONALEN SCHUTZORGANISATION DES
SLOWENISCHEN
SCHULVEREINS DES SANKT CYRILLUS-UND-METHODIUS-VEREIN
AUF POHORJE UND SEINER UMGEBUNG BIS ZUM JAHR 1941

Zusammenfassung

Die private nationale Schutzorganisation des slowenischen Schulvereins der Sankt Cyrillus-und-Methodius-Verein wurde im Jahre 1885 gegründet und stellte sich zur Aufgabe eine Reihe privater slowenischen Volksschulen und Kindergärten zu errichten, besonders in den Grenzgebieten und anderen in nationaler Hinsicht gefährdeten Gebieten, um die germanisierende Bestrebungen des öffentlichen Schulwesens zu verhindern. Ende des österreichisch-ungarischen Zeitabschnittes wurde in den öffentlichen Volksschulen als Unterrichtssprache häufig die deutsche Sprache benützt und das in Gebieten, wo man nach der Zahl der slowenischen Bevölkerung zu der slowenischen Sprache als Unterrichtssprache berechtigt war. Noch eine grössere Gefahr auf dem Schulgebiete bedeutete die planmässige Germanisierung durch verschiedene private Schulvereine (Schulverein, Pro Patria, Lega Nazionale). Der Sankt Cyrillus-und-Methodius-Verein betätigte sich in der österreichischen Hälfte des Staates. Seine Tätigkeit, die sich neben den schon erwähnten Errichtungen eigener Schulen befasste, erstreckte sich auch auf die Unterstützung der öffentlichen slowenischen Volksschulen, wie auch der slowenischen Schüller, Studenten und Lehrer durch Geld, Bücher und Lehrmittel. Das Geld für ihre Tätigkeit wurde ausschliesslich durch freiwillige Spenden gesammelt, die man auf verschiedene einfallsreiche Arten erwarb. Trotzdem waren seine Zweigstellen die grössten »Geldsammler« des Vereins. In der vorliegenden Abhandlung ist in kurzer Form die Tätigkeit der Zweigstellen auf Pohorje und in der Umgebung von Maribor dargestellt. Die Zweigstellen auf Pohorje waren in Lehen mit dem Sitz auf Jančev vrh, in St. Lovrenc und Ribnica auf Pohorje, in der Umgebung von Maribor unter anderen in Maribor, Limbuš, Ruše, Vuhred, Muta, Vuzenica, Radlje, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice. Die gesammte Darstellung der Tätigkeit der Zweigstellen mit den Kategorien der Mitgliedschaft, der Zusammensetzung der Ausschussmitglieder und der Übersicht der Geldbeiträge wurde nämlich schon in der Zeitung für Geschichte und Ethnographie veröffentlicht. Nach einer kurzen Darstellung der Tätigkeit der Unterrichtsanstalten des Vereins in der Steiermark, vor allem der Schule in Muta, ist auch die Entwicklung des Vereins in dem früheren Jugoslawien dargestellt, dann aber ausführlicher die Entwicklung der Zweigstellen aus diesem Zeitabschnitt und in demselben geographischen Rahmen. Die Zweigstellen auf Pohorje und einige bedeutendere Zweigstellen aus der Umgebung von Pohorje sind auch mit den Tabellen der finanziellen Beiträge für einzelne Jahrgänge vorgestellt, alle aber mit einer kurzen Darstellung ihrer Tätigkeit.

533 str. ¹² Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935—1940, Založba Obzorja, Maribor 1987.

¹³ Prav tam, str. 364—372

¹⁴ O šoli v Gradišču

Jubilejni dar CMD obnemim Slovincem in Otvoritev Narodne šole Družbe sv. Cirila in Metoda v Gradišču — Koledar obrambne družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1937, Ljubljana 1936, str. 59—61

O šoli pri Sv. Treh kraljih

Otvoritev šole pri Sv. Treh kraljih nad Marnbergom —

Koledar obrambne družbe — za leto 1941, Ljubljana 1940, str. 36—39

¹⁵ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori — str. 99—115

¹⁶ Prav tam, str. 166—178

ZGODOVINA GOSPODARSTVA V DELU PREKMURJA, KI JE PRIPADALO ŽELEZNI ŽUPANIJI (1828–1910)

Ferenc Horváth*

UDK 338(091)(497.12 Prekmurje)•1885/1910•

HORVÁTH Ferenc: Zgodovina gospodarstva v delu Prekmurja, ki je pripadalo Železni županiji (1828–1910). (Wirtschaftsgeschichte des Gebietes von Železna županija in Prekmurje (1828–1910). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989)2, str. 177–184.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor prikazuje na osnovi statističnih podatkov razvoj kmetijskega gospodarstva (velikost posesti, živinoreja) ter število in nacionalni sestav prebivalstva v obdobju 1828–1910 na tistem predelu Prekmurja, ki je takrat pripadalo Železni županiji s sedežem v Szombáthelyju. Obravnavano območje se danes v glavnem ujema z območjem občine Murska Sobota.

UDC 338(091)(497.12 Prekmurje)•1885/1910•

HORVÁTH Ferenc: The History of the Economy of the Region Prekmurje belonging to the Železna županija (county) (1828–1910). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989)2, p. 177–184.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author is showing on the basis of statistical particulars the development of the agricultural economy (the largeness of the estate, stockfarming) and besides this the number of the inhabitants and their national structure in the period from 1828 to 1910 in the region of Prekmurje belonging to the Železna županija (county) with its seat in Szombáthely at that time. The discussed region chiefly corresponds with the region of the community of Murska Sobota of to-day.

V 2. številki letnika 1985 Časopisa za zgodovino in narodopisje sem povzel upravno zgodovino dela Prekmurja, ki je pripadalo Železni županiji. Zato v pričujoči razpravi v uporabljenih virih in literaturi ne uporabljam imen krajev dvojzložno, saj jih je s pomočjo navedene razprave lahko ugotoviti.

Gospodarstvo se ni in se verjetno tudi nikoli ne bo usklajevalo z državnimi in upravnimi mejami, kakor bo razvidno iz zgodovinskih podatkov. Še posebno ne velja za veleposestniški sistem, v katerem je imel en veleposestnik svojo posest ne le v eni, temveč v 8–10, včasih celo več kot 20 upravnih enotah ali naseljih. Upravna zgodovina je tako le orientacijski pripomoček, le neko zaledje gospodarski zgodovini. Gospodarstvo so usmerjala gospodarska središča. Zemlja, talne možnosti in podobni dejavniki ne poznajo upravnih meja. Še posebej velja to za tista območja, ki so bila poljedelska (kmetijska). V obravnavanem obdobju v Prekmurju ni bilo tako pomembne industrijske osnove, da bi lahko vplivala na razvoj posameznega naselja in ga dvignila iznad poprečja.

* Ferenc Horváth, upokojeni višji arhivar, Szombáthely, Madžarska. Iz madžarščine prevedel Ludvik Olas, Pedagoška fakulteta, Maribor.

Če zanemarimo upravne meje (okraje, okrožja), ker so se te med obema mejnima letnicama spreminjale po obdobjih in proučujemo z gospodarskega stališča območje, ki je v prejšnji razpravi zajelo 114 naselij ter je med letoma 1828 in 1910 variirala njegova površina med 90.000 in 110.000 orali, smo v glavnem zajeli eno desetino površine Železne županije. Pri tem jemljemo za osnovo popis kmetijstva iz leta 1895, po katerem je imela Železna županija 950.441 katastrskih oralov površine.

Davčni popis iz leta 1828 ni zajel niti velikosti plemiške posesti niti gospodarjenja s plemiško zemljo, zato uporabljamo le približne podatke.

Na tej osnovi je bilo v pomurskem delu Železne županije 107.367 oralov površine; sem je vključenih tudi nekaj naselij, ki so bila pozneje priključena okraju Monošter (Szentgotthárd) in dejansko ne pripadajo zgodovinskemu Pomurju. Podatki popisa prebivalstva leta 1890 so že točnejši in po njih omejuje soboški okraj 91.806 oralov površine (108 naselij), kjer prav tako manjka 6 naselij, ki so pozneje pripadala Prekmurju. Po popisu kmetijstva leta 1895 je imel soboški okraj 93.032 oralov površine (114 naselij).

Mnogo pomembnejši in bistveni od gornjih so podatki popisa kmetijstva iz leta 1895 (), ki poročajo o površinah veleposesti. Po teh je rakičansko gospostvo, katerega lastnik je bil St. Julien Kelemen, razpolagalo s 1723 orali v petih naseljih, grof Žigmond Battyány s središčem v Tišini z 971 orali v osmih naseljih, grof Tivadar Szécsenyi s središčem pri Gradu s 764 orali v osmih naseljih in grof Géza Szapáry s 4569 orali v 23 naseljih. Bili sta še dve manjši gospostvi z manj kot 500 orali, vendar nista imeli pomembnejšega mesta v kmetijstvu Prekmurja. Tako je bilo po zemljiški odvezi v Prekmurju 10 odstotkov zemlje v veleposestniških rokah.

Ti podatki neposredno sicer ne sodijo v našo raziskavo, so pa uporabni pri terenskem proučevanju slovenskih (prekmurskih) naselij v preteklosti. Tu bi rad opozoril na to, da pomeni v prikazu iz leta 1895 prva vrsta takoj po imenu krajev (število gospodarstev) hkrati tudi število lastnikov zemlje.

Prepričan sem, da je možno s statistikami marsikaj pokazati. V svoji razpravi bi rad prodrl tudi v ozadje ne vedno natančnih statističnih podatkov in z njimi prikazati značilnosti gospodarskih uspehov v preteklosti.

Delitev zemljiško-kulturnih kategorij v Prekmurju (Železna županija) v letu 1895:

Njive	41.800 katastr. oralov
Vrtovi	909 katastr. oralov
Travniki	12.444 katastr. oralov
Vinogradi a) posajeni	811 katastr. oralov
b) opuščeni	327 katastr. oralov
Pašniki	5.042 katastr. oralov
Gozdovi	27.718 katastr. oralov
Močvirja	10 katastr. oralov
Neproduktivna območja	3.611 katastr. oralov
Skupaj	93.032 katastr. oralov

Iz gornjega prikaza bi rad izpostavil troje:

1. delež njivskih površin znaša 45 %,
2. gozdovi približno eno tretjino,
3. travniki in pašniki približno eno četrtno.

Ti trije dejavniki dajejo v obravnavanem obdobju osnovo prekmurskemu kmetijstvu, kljub temu da je prišlo v tem času do velikih sprememb v načinu obdelovanja.

1. Spremembe v izrabi ornih površin v obravnavanem obdobju

Proizvodnja žit je bila v zadnjih dveh desetletjih fevdalizma, kakor v Železni županiji nasploh, močno v ospredju. Zemljo so s kravjo vprego preorali za jesensko setev trikrat, za spomladansko pa dvakrat. Popis iz leta 1828 beleži o gnojenju, da bi bilo zaželeno vsaka tri leta, zaradi količine (pomanjkanja) gnoja pa pride na vrsto vsakih deset let.

Velikost zemlje izražajo v bratislavskem merilu. Recimo: Murska Sobota je imela zasejano 337 in pol bratislavskih enot zemlje, od tega 58 prvorazredne, 168 drugorazredne in 112 tretjerazredne zemlje.

337 enot posejane površine daje 674 meric žita, ker je pridelek po posejani površini dvakraten. Pšenico, rž in ječmen sejejo samo za svoje potrebe, sorazmerno veliko (229 enot) je pridelovanje ovsa. Poprečen dohodek na eni požonski meri:

od pšenice	1 forint 40 krajcarjev
od rži	1 forint 17 krajcarjev
od ječmena	1 forint 02 krajcarja
od ovsa	— 38 krajcarjev

Dohodek od zrnatih žit na eni požonski meri znaša v poprečju 57 krajcarjev.

V času popisa leta 1828 se še nista pričeli ne tržna proizvodnja ne gojitev krmnih rastlin in pitane živine. Tako zvemo o gojenju goveje živine naslednje:

Kravo dojijo 150 dni, dnevno da dve itzi* mleka, cena ene itze mleka je tri krajcarje. To znaša letno po govedu 15 forintov. Cena teleta je tri denarje**, vrednost gnoja pa 48 krajcarjev.

Za vzdrževanje krave čez zimo je potrebno 12 in pol centov sena, in če računamo en cent sena po en forint, znaša vzdrževanje 12 forintov in 30 krajcarjev. Letni dobiček po kravi znaša 2 forinta in 30 krajcarjev. Splošna ugotovitev: skupni dohodki ne zadoščajo za pokritje domačih stroškov.

Plača delavca na dveh in pol oralih orne zemlje znaša 2 forinta in 12 krajcarjev (setev, brananje 6 krajcarjev, gnojenje 9 krajcarjev). O travnikih vemo le, da ostane po odbitju stroškov dela le 1 forint in 59 krajcarjev dohodka (plača ene košnje 24 krajcarjev, sušenje in pospravljanje 12 krajcarjev, prevoz na dom 10 krajcarjev).

Nasplošno prinaša gojitev vinske trte izgubo.

Površino vinograda, ki daje poprečno nekaj nad sto litrov vina (2 akò*), okopljejo štirje ljudje. En kopač dobi 27 litrov vina (pol akòja). Cena 54 litrom (1 akò) znaša 1 forint. Vinograd kopljejo dvakrat letno, razen tega še režejo, vežejo, utrujejo kole, plevejo in gnojijo. Skupni stroški obdelave znašajo 2 forinta, 24 krajcarjev. Namesto dobička je po obravnavani vinogradni enoti 8 krajcarjev izgube.

Navedeni podatki stroškov in dohodkov so ugotovljeni za županijsko poprečje in so komajda uporabni za posamezna naselja. Površina travnikov, pašnikov I., II. ali III. razreda je namreč na zemljiščih posameznih naselij različno velika. Temu primerno odbijejo po vrednosti pridelka donos, in to na osnovi županijske odredbe za eno požonsko mero zemljišča I. razreda 48 krajcarjev, za zemljišča II. razreda 24 krajcarjev in za zemljišča III. razreda 12 krajcarjev. Vrednost izračunajo tako, da najprej pomnožijo skupno površino zemlje v požonskih enotah in pridelek po razredih z navedenimi števili, dobljeno vsoto pa delijo s številom

* itze (danes icce) — stara prostorninska mera (0,8484 litrov)

** denar — rimski srebrni denar male vrednosti

* akò — 54 litrov

požonjskih enot. Tako dobijo srednje razmerje, ki kaže med vrednostjo v krajcarjih (48—24—12) poprečno vrednost.

To metodo uporabljajo tudi pri izračunavanju vrednosti pridelka in donosa za travnike in pašnike. Torej je bila metoda za izračunavanje dejanskega donosa enaka metodi za izračunavanje pridelka in donosa ornih površin. Tako je bila prepuščena merilcem zemljišč v posameznih naseljih na voljo tudi ocenitev uspehov pridelovanja in ugotavljanje vrednosti pridelkov. Dr. János Tömböly poskuša v disertaciji, objavljeni leta 1939 v Pečuju, izračunati vrednosti po okrajih in v njihovih okvirih po naseljih. Njegovi izračuni so tako nezanesljivi, da bi jih bilo potrebno posebej prekontrolirati po posameznih popisnih listih naselij, kar pa bi zahtevalo v županijskem okviru večmesečno delo. Mnenja sem, da se lahko približamo realnejši vrednosti skupnega pridelka morda s pomočjo računalniške obdelave in nato po odbitju stroškov do ugotavljanja dejanskih dohodkov.

Drugi vzrok, da ne posreduje Tömbölyjevih podatkov po naseljih, je, da v njem ni podatkov za nemešnjaške in veleposestnike, ki so bili oproščeni davka. Tako lahko kvečjemu ovrednotimo dejansko vrednost popisa iz leta 1828.

Končno je problem tudi v tem, da je prikazal Tömböly v okviru murskosoboskega okraja le 43 naselij, ostale pa prištel körmenskemu in monoštrskemu okraju.

Za sedaj menim, da je zadeva brezupna tudi zato, ker žal nimamo ustreznih virov o uspehih na nemešnjaških in veleposestniških zemljiščih niti za ocenitev.

Po vsem tem sledi verjetnostni izračun. Po popisu iz leta 1828 je imelo Prekmurje okrog 25.000 prebivalcev v primerjavi s popisom v letu 1857, ko so našli 28.000 ljudi. Leta 1869 je prebivalstvo naraslo na 32.000 (93 naselij), ob popisu 1890 pa že na 44.986 ljudi, in kot že vemo, v 114 naseljih. Med temi je bilo 37.994 Slovencev (Vendov), 4200 Madžarov in 2627 Nemcev.

Z rastjo prebivalstva se je večalo tudi obdelovalno zemljišče in število hiš. Po moji oceni jih je bilo leta 1828 okrog 4500, leta 1860 približno 5500 in končno ob popisu 1890 že 7901.

Število posestnikov (podložniki s posestjo, želirji) se je leta 1828 gibalo okrog 4000, število želirjev in dninarjev brez hiš pa okrog 12.000. Število posestnikov se po popisu leta 1870 bistveno ni spremenilo, toda iz želirstva porojeni enoletni hlapci (sluge pri gosposki) so presegli število 10.000, približno 3000 pa je bilo dninarjev (najetih delavcev v kmetijstvu). Pripomnil bi še, da je v času 1828 do 1869 štela tlačanska družina s posestvijo 4 do 5 družinskih članov (žena, otroci, sestre). Naj nikogar ne zavede podatek o popisu kmetijstva iz leta 1895, ki prikaže v Prekmurju 10.888 posestnikov, saj nas ta podatek opozori, da so se prvotne hube v času zgodnjega kapitalizma drobile zaradi prirodnega prirastka prebivalstva. Vendar število male posesti ni raslo na račun veleposestniške zemlje pa tudi želirji niso prišli do zemlje. Pridobiti si posest od veleposesti je bilo skoraj nemogoče. Redko in izjemno so sposobnejši mali posestniki jemali v najem manjše površine za obdelovanje. Popis iz leta 1895 izkazuje 1072 zemljiških enot v najemu. Površine v rokah posestnikov se dejansko niso spreminjale, za možnost dati in dobiti zemljo ni bilo nobenih bistvenih sprememb.

Živinoreja

Raziago, kako je nepovečana posest prehranila naraslo število prebivalstva, lahko iščemo v dveh dejavnikih:

1. v spremembi strukture pridelkov in
2. v povečavi površin krmnih rastlin na račun žitaric in s prehodom na intenzivnejšo živinorejo.

Naglasiti je treba, da so leta 1846 ustanovili Gospodarsko (kmetijsko) družbo Železne županije. Eden glavnih ciljev družbe je bilo prizadevanje, kako povečati mlečnost in pitanje goveje živine. Pri tem je imelo Prekmurje pomembno vlogo. Križali so namreč švicarsko simentalско pasmo s posebno slovensko in tako se je razvila tako imenovana rdečelisasta pasma kot osnovna za vzrejo, mlečnost in pitanje.

Vzreja te pasme se je pričela po 1850. letu in se razmahnila do take mere, da je postalo rdečelisasto govedo priljubljeno na vsem Čezdonavju.

Morale pa so se seveda spremeniti kulture na ornih površinah, saj paša ni več zadoščala zahtevam razvoja.

Točnih podatkov o tem, kako se je v petdesetih letih skrčila površina, posejana z žitaricami, nimamo, prav tako ne o tem, koliko travnikov in pašnikov so uporabili za gojitev metuljčnic. Do prehoda stoletja beležimo skokovit razvoj živinoreje. Na območju soboškega okraja se je število glav goveje živine od leta 1869 (10.066) do leta 1895 več kot podvojilo (22.450).

Intenzivna govedoreja je bila na treh območjih Železne županije:

1. v dolini Mure in okolici,
2. v dolini Rabe, v glavnem na tako imenovani »štirimeji« (območje Kör-menda) in
3. ob Gyöngyöšu od Gencsapátija do izliva v Rabo.

Razvoj intenzivne živinoreje na teh območjih ni naključen. Možnosti dajejo talne razmere in geografski položaj. Bližina sosednje Avstrije je omogočila gospodarsko rentabilen izvoz živine, ki so jo (brez prevoznih stroškov) gnali do klavnice na avstrijski strani.

Ustavimo se za trenutek še pri podatkih o živinoreji iz leta 1885, da nedvoumno potrdimo številčno prevlado rdečelisastega goveda po naseljih.

Širjenje metuljčnic (detelje, lucerne ...) kot krmnih rastlin in skokovita rast števila pitane ter kvalitetne mlečne goveje živine sta bila dejavnika, ki sta z jamčila večji dohodek tako kmetom kot veleposestnikom. Glavna zasluga Kmetijske družbe Železne županije je bila v tem, da je skrbela za primerno plemensko živino (bike). Tudi veleposestniki so bili zainteresirani in so prispevali materialna sredstva za nakup plemenskih bikov.

Razvoj živinoreje je nedvomno prispeval k napredku kmetijstva. S povečanim dohodkom so gradili kmetje nove hiše, jemali v najem manjše obdelovalne površine, prehranili in oblekli svoje družine ter nakupili sodobnejše manjše stroje za boljšo obdelavo zemlje. Kakor sem že omenil, je bilo pridelovanje metuljčnic odločilnega pomena, saj seno s travnikov in paša nista zadovoljevali potreb po krmnih mešanica za pitanje živine.

Travniki in pašniki so bili na splošno skupni. Povsod po županiji, tako tudi v Prekmurju, so ustanavljali pašne skupnosti, ki so določale red gospodarjenja s temi površinami.

Vzporedno z razvojem intenzivnejše govedoreje je rasla tudi prašičereja, toda njena tržna vrednost se ni mogla meriti z dohodkom od govedoreje. Zaradi fevdalnih odnosov so bili namreč veliki gozdovi skoraj izključno v rokah veleposestnikov in nižjega plemstva, tlačani pa so lahko le nabirali drva za kurjavo in žir za krmljenje svinj, za kar so plačali neznamenit prispevek, drugih pravic pa v gozdovih niso imeli.

Po odpravi tlačanstva so se razmere spremenile toliko, da so jih lahko posestniki iz naselij, ki so dobila gozdove v skupno upravljanje, uporabljali v razmerju velikosti njihovih posesti. Iz teh naselij so se razvile gozdno-gospodarske skupnosti.

Ob splošnem napredku so nekatere panoge nazadovale. Od leta 1870 — z vdorom na avstrijski trg — je nazadovalo gojenje ovac z avstralsko volno, ki je imelo predtem pomembno vlogo. Na to kažejo tudi naslednji podatki:

	Konji	Govedo	Prašiči	Ovce
1869	3263	10.068	11.316	6909
1895	3208	22.450	22.162	1839

Kapitalistični razvoj prekmurskega kmetijstva po zemljiški odvezi je na prehodu stoletja dosegel svojo sklepno fazo. Zaradi ovir pri pridobivanju zemlje je dosegel višek, kar dokazujejo podatki o zaposlovanju iz leta 1900. Če primerjamo te s podatki popisa prebivalstva leta 1910, ni dvoma, da je bil višek na prehodu stoletja.

Po podatkih popisa prebivalstva v letu 1900 je takrat živelo od kmetijstva 40.000 ljudi, leta 1910 pa je to število že nazadovalo, stagnirala je rast prebivalstva, prav tako število preživljajočih se od kmetijstva, število aktivnih se je zmanjšalo za 5000, število vzdrževanih pa poraste komaj znatno.

Ostale zaposlitvene dejavnosti kažejo v enem desetletju komajda kakšne spremembe. Upada število zaposlenih (slug) na veleposestvih, raste pa število priložnostnih delavcev v kmetijstvu.

Kam je izginil desetletni prirodní prirastek med letoma 1900 in 1910 zaradi viška prebivalstva, ki je bil vedno izrazitejši? Industrija v majhnih mestih Železne županije ga je le neznatno zaposlila. Vzrok takšnega fenomena je izseljevanje, ki je v prvi vrsti zajelo starostno skupino 20 do 30 let, torej še zelo mlade med letoma 1899 in 1913. Vendar izseljevanje v okviru županije ni bilo samo prekmurska posebnost. Po uradni statistiki se je med letoma 1899 in 1913 izselilo 25—30.000 ljudi. Po zanesljivih poročilih je po ilegalni poti odšlo 45—50.000 oseb z namenom, da v novem svetu, v glavnem onstran oceana, najdejo sebi možnosti za preživljanje. Natančnih podatkov o tem, koliko je bilo izseljencev v Prekmurju, na žalost nimamo. Namen naše raziskave je predvsem zgodovina gospodarstva, družbene značilnosti vključujemo le toliko, kolikor so v tesni povezavi z gospodarskimi dejavniki. Podatki ob prehodu stoletja kažejo na drobljenje posesti in upadanje števila posestnikov. Leta 1900 je bilo samostojnih posestnikov nekaj nad 7000, od tega 5603 z več kot 10 orali in 1720 z manj kot 10 orali. Ob popisu leta 1910 se je razmerje spremenilo. Posestnikov je bilo skupaj 7435: z več kot 10 orali zemlje 2571, z manj kot 10 orali pa 4864. Primerjava je dovolj zgovorna. Med obema popisoma (1900—1910) nazaduje tudi število pogodbenih delavcev v kmetijstvu (hlapci), in to od 1420 na 1039, znatno pa naraste število priložnostnih sezonskih delavcev v kmetijstvu.

To pa pomeni, da sta na eni strani mehanizacija, na drugi strani pa varčevanje s proizvodnimi stroški spodbujali h krčenju števila pogodbenih delavcev na veleposestvih. Ker pa kljub izseljevanju število priložnostnih (sezonskih) delavcev v tem času narašča, lahko sklepamo, da se je del teh rekrutiral iz vrst pogodbenih delavcev, del prvotnih pogodbenih delavcev pa se je tudi izseljeval.

Neredko so si kmetijski delavci ob zahodni meji služili sredstva za preživljanje čez zimo v sosednji Avstriji v času viškov poletne delovne sezone. Zaslužek je bil tu za 50—100 odstotkov večji kot doma v županiji, in to kljub temu, da so bili zaslužki ob meji na zahodnem delu županije za 50 odstotkov večji kot v notranjosti, recimo v okraju Celldömölk.

Po prehodu v novo stoletje nazaduje število zaposlenih v industriji, število zaposlenih v trgovini znatno ne narašča, kar pomeni, da po letu 1905 ne zasledimo pomembnejšega razvoja nikjer v županiji, kakor da bi v gospodarski sferi vse

odrevenelo. Dejansko pa poteka ta čas že v rahlih pripravah na vojno, ki je s krvnim davkom temeljito razredčila prebivalstvo.

H gospodarski krepitvi bi lahko pomagala le temeljita agrarna reforma in pomembnejši industrijski razvoj, vendar po porazu v vojni do tega ni prišlo. Protirevolucionarni režim ni nameraval bistveno spremeniti razmere.

Edino vprašanje, na katerega bi morali v gospodarski zgodovini Prekmurja v obravnavanem obdobju še odgovoriti, je vprašanje cehov v fevdalni dobi in razvoj obrti po dualizmu.

Ne bi rad ponavljal že do sedaj ugotovljenih dejstev. Opozoril bi le na to, da je to nalogo natančno opravil Lajos Nádasdy in rezultate priobčil v 1., 2. in 4. številki Vasi Szemle (letnik 1988). V prvi številki je priobčil naselja med 1790 in 1828 po abecednem redu, v drugi številki pa objavlja podatke popisa iz leta 1828. V četrty številki istega letnika posreduje podatke iz leta 1857 in 1889. Razen tega je v 2. številki Zbornika (kronike) Arhiva Železne županije objavil tudi povzetek.

Če te podatke povežemo s podatki zaposlitvene strukture v tabelah popisa prebivalstva leta 1900 in 1910, dobimo podobo razvoja obrti (industrije) v Prekmurju. Poudariti pa moram isto kot Lajos Nádasdy, namreč da kakor popisi kmetijstva ne dajo točnih podatkov o številu tlačanov, tako tudi podatki cehov iz fevdalne dobe ne dajejo prave podobe o številu obrtnikov. Vzrok je podoben. Če je bil lastnik obrtne delavnice nemešnjak, ga popis ni zajel.

Ob sklepu pregleda zgodovine o gospodarskem razvoju Prekmurja bi rad povedal nekaj besed še o vlogi tržnic in sejmov. Popisi iz fevdalne dobe poročajo enotno, da so tržne pravice v naseljih, kjer je imel fevdalec svojo posest, pripadale njemu. Že sam način pridelovanja ni posebno omogočal pojavljanja pridelkov na mestnih tržiščih. Vino iz vinogradov so porabili v družini, pri kopanju in pri družinskih šegah ter obredih (krst, gostija, pogreb). Uspeli smo ugotoviti, da so bili pomembno obiskovani sejmi pred letom 1848 v Radgoni (Regede, Radkesburg), v Körmedinu (Körmend) in Kaniži (Kanizsa), na hrvaški strani pa v Varaždinu (Varazsd).

Po odpravi fevdalizma so se razmere postopoma popolnoma spremenile. Izjema je bila trgovina z govejo živino, saj ta zaradi dragega prevoza (tovornine) in carin tudi zatem ni pomembno porasla. Nasplošno so peljali na sejem redki posamezniki na lastnem vozu kmetijske pridelke ali obrtne izdelke. S čim so trgovali? V prvi vrsti so bile kože bobrov in vider ter med. V zameno so nakupili krakovsko ali boroslovsko sukno, običajno s posredovanjem tujih trgovcev. Ta trgovina se je odvijala bolj kot zamenjava blaga. Po odbitku zaslužka posredovalcev dejanska vrednost ni bila nikoli izplačana. Vse to se je dogajalo v Prekmurju, relativno od sveta zaprtem do konca prejšnjega in v začetku našega stoletja, ko je bila zgrajena železnica tudi v Prekmurju.

WIRTSCHAFTSGESCHICHTE DES GEBIETES VON ŽELEZNA ŽUPANIJA IN PREKMURJE (1828–1910)

Zusammenfassung

Unsere Analyse der Wirtschaftsentwicklung von Prekmurje bezieht sich nur auf den Teil des Gebietes der zu der Železna županija gehörte. Ausserhalb diesen Teiles des Gebietes befand sich hauptsächlich noch das Gebiet der heutigen Gemeinde Lendava, das der Zalska županija (Gespannschaft von Zala) gehörte. Von dem damaligen Bezirk Murska Sobota wurden sechs Ortschaften abgesondert und dem Bezirk Monošter zugefügt, so dass man die Daten nicht einmal mit dem Umfang der heutigen Gemeinde von Sobota vergleichen kann.

Die Landwirtschaftsbeschreibung des erörterten Gebietes bezog sich in den Jahren 1828 und 1895 auf 114 Ortschaften mit 93.032 Morgen Grundoberfläche. Der Grossgrundbesitz besass nur weniger als 10 Prozent des damaligen Bezirkes von Sobota (8527 Morgen).

Auf dem Gebiete des Sobota Bezirkes lebten damals 44.986 Einwohner und zwar 37.994 Slowenen, 4200 Ungarn und 2027 Deutsche. Der Grundbesitz war schon Ende des vorigen Jahrhunderts sehr zersplittert. Im Jahre 1895 waren unter den 10.888 Grundbesitzern 1720 mit weniger als 10 Morgen Bodenfläche. Die Zerkleinerung des Grundbesitzes wurde im ersten Jahrzehnt unseres Zeitalters noch gesteigert, so dass die Zahl der Kleingrundbesitzer mit weniger als 10 Morgen Land im Jahre 1910 schon 4864 betrug. Da die Bodenfläche so zahlreiche Familien nicht mehr ernähren konnte, begannen zahlreiche Auswanderungen der Bewohner von Prekmurje. Die Ärmern übersiedelten in die nächste Umgebung, diejenigen die genug Reisegeld besaßen, wanderten auch nach Amerika aus.

Nach der Grundentlastung bis zu unserem Jahrhundert kann man in Prekmurje einen wirtschaftlichen Aufstieg, besonders in der Viehzucht, verzeichnen. Dies förderten mehrere Begebenheiten. Die Landschaft wurde aufgeschlossener gegen das Ausland. Prekmurje bekam eine Eisenbahn und einen relativ offenen Markt an der österreichischen Seite. Man gründete Bauern- und Weidegemeinschaften und führte Selektivität in die Rindviehzucht ein. Es wurde eine Kreuzung des heimischen Rindvieh mit der Simmentallerrasse eingeführt. Dies wurde auch sehr durch den Grossgrundbesitz gefördert und das mit der Anschaffung von Zuchtstieren aus dem Ausland. Die Zahl der Rinder verdoppelte sich vom Jahr 1869 bis zum Jahr 1895. Ähnlich verlief es in der Schweinezucht. Auf Grund dessen ging aber die Schafzucht zurück.

Der relativ vorteilhafte Aufschwung der Landwirtschaft wurde durch die zu grosse Zerkleinerung des Landbesitzes, durch die Auswanderung der jungen Bevölkerung und durch den Weltkrieg und seine Folgen eingestellt.

NEZNANA HRVATSKA OSOBNA IMENA OD XII.—XVII. STOLJEĆA (VI.)

Mate Šimundić*

UDK 808.82-313+10/16*

ŠIMUNDIĆ Mate: *Neznana hrvatska osobna imena od XII. do XVII. stoljeća. (Unbekante kroatische Personennamen aus der Zeit zwischen dem 12. und 17. Jahrhundert).* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, str. 185—198.

Izvirnik v hrvašč., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Podatki so iz Ostojičevega teksta »Prilog onomastici šibenskog kraja« (Krapina, 1980). Stara hrvaška osobna in družinska imena so zapisana v latinskih in italijanskih različicah, ki ne upoštevajo nobenih pravil pisanja teh dveh jezikov. Zaradi tega je mnogo imen težko razvozljati ali jih vrniti v njihovo prvotno hrvaško obliko. Članek navaja 81 doslej neznanih osebnih imen in razlaga njihov pomen (izvor).

UDC 808.82-313+10/16*

ŠIMUNDIĆ Mate: *Unknown Croatian Personal Names from the 12th to the 17th Century. Part VI.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, p. 185—198.

Orig in Croat, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The data have been taken from Ivan Ostojić's text »Prilog onomastici šibenskog kraja« [»Supplement to the Onomastics of Šibenik«] (Krapina, 1980). The old Croatian personal and family names are written in their Latin and Italian forms disregarding all spelling rules. For this reason many are difficult to decipher or to return to their original Croatian forms. The article cites 81 until now unknown personal names and explains their meanings (etymology).

U nastavku izlaganja nepoznatih hrvatskih (starih) osobnih imena predočujem ih ovdje manji broj uzetih iz djela »Prilog onomastici šibenskog kraja« Ivana Ostojića (Krapina, 1980.). U svojim je skriptama Ostojić naveo po abecednome redu sva osobna imena i prezimena što su zabilježena u gradu Šibeniku i njegovoj široj okolini (kotaru) od ilirskih vremena do naših dana. Ilirska i rimska osobna imena i prezimena (koliko ih ima) ostaju po strani, ovdje iznosim jedino hrvatska. A gotovo sva su hrvatska osobna imena i prezimena pisana u polatinjenu obliku, manji dio u potalijanjenu. Zbog toga ih je teško čitati. Više njih može se pročitati na dva ili tri načina.

U toku Drugoga svjetskog rata uništene su neke stare isprave, na sreću sačuvani su imenski podaci što bijahu u njima. Sačuvani su u hrvatskom obliku kako ih je pročitao Krsto Stošić, povjesničar grada Šibenika.

Ovdje su hrvatska osobna imena koja se ne nalaze u »Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika« (Zagreb, 1880—1976.), uglavnom poznata kao Akademijin rječnik (ARj), niti u kojemu drugom znanstvenom djelu. Unijeh ona imena što su

* Dr. Mate Šimundić, izredni profesor, Pedagoška fakulteta Maribor.

prije potvrđena od onih u spomenutom rječniku. Ima slučajeva da je jedno ime zapisano u kakvu srpskome spomeniku, ali sam donio i jednaku hrvatsku potvrdu kada takva postoji.

Nepoznata imena jesu:

JEŠKO. — 1760. u Krapnju opstojale prezime **JEŠKOVIĆ**. Izvedeno je od osobnog imena **JEŠKO**, ono pak od **Jež** s pomoću suf. morfema **-ko**. Glas **ž > š**. -V. **Jež**.

JEŽ. — O osobnom imenu **Jež** kaže se da je ime XIII. i XIV. st. i dolazi u srp. pisanim spomenicima. Drugih podataka nije. 1353. u jednome se zapisu u Šibeniku našao mještatinin »Giوتا Jezeuicg«. Čita se: Divota **JEŽEVIĆ**. Njegovo je prez. od osobnog imena **JEŽ**, dakle poimenjene opće ime **jež**.

Uza nj je staro ime **Ježota**, češ. **Jězovec/Jězvec** i **Jež(ek)**. Prezimena su: **Jež**, **Ježabek**, **Ježak**, **Ježek**, **Ježelj**, **Ježenić**, **Ježica**, **Ježić**, **Ježik**, **Ježina**, **Ježinec**, **Ježo**, **Ježor**, **Ježutković**. U XIII. st. je **Ježebodac**. Ojkonimi: **Ježestica** i **Ježinac** u tuzlanskoj kraju, **Ježevac** u kragujevačkom okrugu, **Ježevica** u čačanskoj te u užičkoj okrugu, **Ježovo** u srednjovjekovnoj Srbiji, u naše vrijeme u kraju oko Zagreba, **Ježice** kraj Travnika, **Ježovec** u okolici Varaždina.

JEŽINA. — Bilo je potvrđeno prezime **JEŽINOV** u Murteru 1649. U sadašnjosti opstoji prez. **Ježina** također na Murteru. Dakako, prez. **Ježinov** dolazi od osobnog imena **JEŽINA**. **Ježina** pak od **Jež**. -V. **Jež**.

JIGLICA. — 1663. zabilježeno je prezime **JIGLIČIN** u Murteru. Izvadak iz jednoga zapisa od 1681. glasi: »ona maslina ka je ispod Jigličinih«. Dotični je zapis sročan na otoku Zlarinu, dakle i 1671. potvrda prez. **Jiglica**. Prezime **Jigličin** potječe od osobnog imena **JIGLICA**. **Jiglica** je čak. opća im. **jiglica**, umanj. od **jigla** — **igla**. Ime je motivirano vitkoćom (tankoćom) stasa njegova nositelja. Međutim nije jasno je li pripadalo ženskoj ili muškoj osobi.

Prezimena su **Igličar** i **Iglić**, ojk. **Jglarevo** (1330.) blizu Peći, odavna je već **Iglarevac**.

JUG. — ARj se poziva na narodnu pjesmu gdje se spominje **Jug Bogdan**. Sudjelovao bi u kosovskoj bici (1389). Prezime **Jugović** je od XV. st., dolazi u srp. spomenicima. U jednome i muš. ime **Juga** 1395.

U listini iz Šibenika od 1424. čita se prez. **JUGOVIĆ**, zatim u drugoj stvorenoj 1686., nalazi se »Jugouich Joanna«. Dakle **JUGOVIĆ** Ivana. Preko prid. **Jugov** dato je prez. izvedeno od osobnog imena **JUG**, poimenjene opće im. **jug**.

U Trebinju je ovodobno prez. **Jugov**. U Hrvatskoj su i ova prezimena: **Jug**, **Jugac**, **Jugat**, **Jugin**, **Juginac**, **Juginović**, **Jugo**, **Jugoš**, **Jugovac**, **Jugović**. Ojkonimi: **Jugovac** u zagrebačkoj okolici, **Jugovci** u bihaćkom okrugu, **Jugovići** u kraju oko Mostara te u Crnoj Gori, **Jugovo** kod Smedereva, **Jugovo Polje** — naselje na prostoru oko Virovitice, drugo je u Bosni.

JUHO. — Pored drugih šibenskih Liber baptizorum 1581. donosi, Iuchouich (Juchouich, Giuchouich) s. Andrea". Dakle, **JUHOVIĆ** Andrija. Prezime nastalo od osobnog imena, **JUHO**, prejetirane čak. im. **juho** — **uho** (v. P. Skok: Etim. rječ. III., 539.). Tako opće im. posta osobnim imenom.

Spisi šibenskoga notara Slavogosta 1386. donose »Stoyslauus Iuhauicg«. Čita se: **Stojslav Juhović**. — V. **Uhalica** i **Ušat**.

KALEB. — U ARj stoji da je im. **kaleb** — **galeb** od XVII. st. No u Prilogu onomastici šibenskoga kraja poredani su ovi primjeri: **Kaleb**, prez. na Žirju 1466., »Caleb Nicolaus«, Šibenik 1583., »Calebich d. Orsola uxor d. Petri de Arbe, Šibenik 1589., »Kalebov, Murter 1663.« Navedena prez. jesu **KALEB**, **KALEBIĆ** i **KALEBOV**. Zadnje je najizravnijom potvrdom kako je opstojalo osobno ime **KALEB**, a dokazom je i **Kalebić** jer je i ono proisteklo od dotičnog imena.

Ne drži kako je im. **kaleb** od XVII. st., stvarno je iz XV.!

KALE. — Prezime Kale bijaše u Trogiru u XIII. st., Kalić u Presuču 1666., u Rogoznici KALIN 1660., KALINIĆ u Šibeniku 1734. Kalin je pos. pridjevom osobnog imena KALE, od Kalin je pak prez. Kalinić. Osobno ime Kale od kor. morfema kal-iti — usijano gvožđe kaliti hladnom vodom da bi postalo tvrdo.

Prez. Kalinić dolazi također i od im. kalina (*ligustrum vulgare*).

Ovdje još ide prez. Kalinčev, Kalinovčić, Kalinović, Kalitović, Kalivoda, Kaljović. Također je češ. prez. Kalivoda.

KALJIN. — U ARj su osobna imena Kalja, m. ili ž. te Kaljo, m. O zadnjemu je dodano kako je jamačno od odmlice kojega osob. imena što počinje glasovima Kal-. Na otoku je Prviću 1605. pribilježeno: Caglinouich Orsola da Morter. To je KALJINOVIĆ Orsola iz Murtera. A prez. Kaljinović dolazi od osobnog imena KALJIN. Stvoreno je od kor. morfema kalj-iti — kaliti (željezo) i suf. -in.

Prezimana su: Kalj, Kaljin, Kaljček, Kaljević, Kaljesnik, Kaljić, Kaljin, Kaljoš. Ojkonimi su: Kaljanovići na Pelješcu, Kalje u zagrebačkom okrugu, Kalješ i Kaljoš u okolici Kragujevca, Kaljino Polje u aleksinačkom okrugu, Kaljište u požarevačkome.

KAVHA. — Iz Šibenika su slijedeći podaci: Laurencius Causig, 1322. i Laurentius Chafsicg de Sibenico, 1366. Drugi je potekao iz pera bilježnika Slavogosta. Prezime je KAVŠIĆ, došlo je palatalizacijom od osobnog imena KAVHA — kavka, tj. čavka. Nastupilo je razjednačivanje k — k > k — h.

Češko je ime Kavka.

Prezimana su Kaučić, Kavčić, Kavka, Kavkoša te Čavčić i Čavka.

KELJAC. — Šibenski Liber baptizorum od 1581. čuva podatak »Cheglliceuich Stana«, tj. KELJČEVIĆ Stana. Biva prez. od pos. pridjeva Keljčev koji je izveden od osobnog imena KELJAC. Dato je ime od kor. morfema kelj-iti se — smijati se pokazujući zube, kesiti se.

Osobna su imena Kelje, Keljčić, Keljeković, Keljković. U rudničkom okrugu diže se or. Kelja.

KISO. — Šibenski Liber baptizorum prinosi 1564.: Chisish Lucia uxor q. Georgii de Martario. Prezime je KISIĆ, postalo je od osobnog imena KISO, uspor. kor. morfem kis-eo, kis-eliti.

U Šibeniku je u XV. st. opstojalo osob. ime Kisel/Kiseli (očuvano u prez. Kiselović). U Hrvatskoj su prezimana: Kisela, Kiseli, Kiselić, Kiselka, Kiseljak, Kisiček, Kisilka, Kisilo, Kisin, Kisović, Kisovšek. Ojkonimi: Kiseljevo u požarevačkome kotaru, Kiseljak u sarajevskome, kod Knjaževca je Kiseljka.

KITAR. — »Chitarouich Paulina« stoji u jednoj ispravi iz Šibenika složenoj 1698. To je KITAROVIĆ Paulina. Navedeno prez. dolazi od osobnog imena KITAR, ono od im. kit-a — stručak cvijeća, grančica s lišćem i suf. morfema -ar (uspor. Lucar, Lukar, Vučar).

Starije je osobno ime Kitana, u naše su doba Kita, Kitaš, Kitica, Kitka. U okolici grada Beograda stere se selo Kitanova Čumurana, čime je posvjedočeno ime Kitan. Posvjedočuje ga jednako i prez. Kitanović. Još su prez. Kita, Kitajev, Kitak, Kitan, Kitanić, Kitanovski, Kitarević, Kitarić, Kitarović, Kitel, Kitelj, Kitin, Kitinčić. Ojkonimi su: Kitišanci u kraju oko Virovitice, Kitka u aleksinačkom okrugu, druga oko Knjaževca, Kitna Bara u beogradskom okrugu, Kitor Bor oko Požarevca, Kitovnica u tuzlanskome kraju.

KLANAC. — Osobno ime Klanac susreće se u nekoliko narodnih pjesama. Iz jedne ga prenosi i ARj. No, u šibenski Liber baptizorum unijeto je 1566. »Chlan-cich Mathaeus«, tj. KLANČIĆ Matej. Pored ovoga poznato je prez. KLANČEVIĆ u XVII. st. u Šibeniku. Oba su izvedena od osob. imena KLANAC, dakle opće im. klanac — tijesan prolaz (između dva brda, visine, kroz srušen suhozid), gudura, ždrijelo. A najčešće se rabi u značenju »mjesta kojim vojska gotovo ne može pro-

či«. Upravo je ovo značenje motiviralo davatelje da ga nadjenu djetetu. U njemu su vidjeli junaštvo, čvrstoću, izdržljivost, hrabrost.

Sadašnja su prezimena u Hrvatskoj: Klanac, Klanc, Klancir, Klanček, Klančer, Klančić, Klanec, Klaneček. Ojkonomi su: Klanac — četiri naselja u Lici, jedno kod Virovitice, Klanica u okolici Valjeva, Klanovac kraj Kragujevca, Klanjec i Klanječno u Hrv. zagorju.

KLAPČINA. — U šibenskome selu Podhumu 1446. pribilježeno je prezime **KLAPČINIĆ**. Postalo je od osobnog imena **KLAPČINA**.

1411. u Splitu je potvrđeno osobno ime Klapac i prez. Klapčić.

U ARj se nalazi:

»KLAPAC, klāpa, m. odrastao momak. — Valjda je ista riječ što l. hlapac (drukčiji je akcent, ali vidi kod l. hlap) ...«

Dakle, skup hl > kl.

Naslovljeno je ime izvedeno od Klapac s pomoću suf. morfema -ina ili pak izvedeno od klapac. — Još su imena: Hlaponja, Hlapota i Hlaputa. I češka: Chlapek i Chlapoň.

U Hrvatskoj su prezimena Hlap, Hlapko, Hlapović, Hlapso te Lapčević i Lāpčić nakon što je nestao početni h, potom Klapac, Klapčić, Klapac, Klapić. Ojkonomi su: Lap u kraju oko Beograda, Lapa u Crnoj Gori, Lapac u Lici, Lapat u Gorskom kotaru, Lapatinci u okolici Smedereva, Lapčanj u Dalmaciji, Lapovci na prostoru oko Slav. Broda, Lapovo blizu Kragujevca.

KLAS. — »Clasich Nicolota« 1587. uvedena je u šibenski Liber baptizorum. Dakle **KLASIĆ** Nikoleta. Prez. Klasić izvedeno je od osobnog imena **KLAS**, stvarno poimenjene opće im. klas.

U kragujevačkom okrugu u Srbiji prostire se ojk. Klasovo. Izravnom je potvrdom osobnog imena Klas. U okolici grada Zagreba tri su sela što se zovu Klasnić. K tomu su sadašnja prezimena Klas, Klasa, Klasan, Klasanović, Klasiček, Klasić, Klasiček, Klasinc, Klasinić, Klasnetić, Klasni, Klasnić, Klasnik, Klaso, Klasović.

KOKE/KOKO i KOKUŠ. — U XIV. st. zapisano je šibensko prezime **KOKUŠIĆ**. Nastalo je od osobnog imena **KOKUŠ**, koje je izvedeno od kor. morfema kok- (uspor. kokoš, kokot) i suf. -uš (uspor. Biluš, Bratuš, Draguš, Ljubuš, Njeguš, Raduš i dr.). Mogaše također doći od odmilice **KOKE/KOKO**, skraćene od Kokot.

Prez. Koka i Kokilo je u Zlarinu, Kokić u Dubravama i Šibeniku, Koko u Širokima i Šibeniku. -V. Kokot.

KOKOR i KOKORIN. — U ARj navedeno je osobno ime Kokor koje opstoji u jednoj narodnoj pjesmi. A Kokore su ojk. prije našega vremena, Kokori su u banjalučkom okrugu, Kokorin u okolici Beograda, Kokorina dva sela u Hercegovini, Kokorovo u podrinjskom kraju u Srbiji. Prezime Kokorić potvrđeno je u XIV. st. Suvremena su Kokor, Kokora, također i Kokorić.

Prez. Kokora bilo je znano u Zlarinu 1676.

Osobno ime »Cocorinus« zapisano je u Šibeniku 1274. To je **KOKORIN**, izveden od **KOKOR** s dodatkom suf. morfema -in. Ime Kokor biva od kor. morfema kokor-av — kudrav, rudast, kovrčav.

Staro češ. ime je Kokor(a).

KOKOT. — 1527. u Šibeniku je zapisano »Presb. Joannes Chochoteus«. Dakle: prezbiter Ivan **KOKOTOVIĆ**. I ponovno 1535.

O prez. Kokotović u ARj je kazano da pripada našem vremenu. Dodajem kako je 1596. u Šibeniku posvjedočeno prez. Kokota (»Chochotta«).

Prezime Kokotović stvoreno je od osobnog imena **KOKOT** — pijetao, pijevac. Tako je opća im. kokot pretvorena u osobno ime (izved. od kor. morfema kok- i suf. -ot).

Staro češ. ime također je Kokot, ukr. Kogut.

Ovamo pripadaju prezimena Koka, Kokač, Kokalović, Kokalj, Kokan, Kakanović, Kokar, Kokarić, Kokarović, Kokavec, Kokelj, Kokić, Koklić, Kokman, Koko, Kokol, Kokolek, Kokolić, Kokolović, Kokot, Kokotec, Kokotić, Koković, Kokra, Kokša i dr. Kokoti su selo u Crnoj Gori i Konavlima.

KOMAR. — Oдавно je u Tisnome iščeznulo prezime KOMAROV, niti ga je u Leksiku prezimena SR Hrvatske, a KOMAROVA je ubilježena 1664. Nije sumnjati da su od osobnog imena KOMAR, dakle poimenjene opće im. komar, danas najčešće komarac.

U starome češ. rus. i ukr. imenarstvu nalazi se osob. ime KOMAR.

Ojkonimi: Komarevac (u kraju oko Smedereva), Komarevo (dva na području oko Zagreba, jedan blizu Beograda), te Komarovci (u Požeškoj kotlini) također su potekli od osob. imena Komar. Tu su još Komarčani u XIV. st. u Srbiji, Komar-Građ i Komarnica pokraj Varaždina, Komari u okolici Sarajeva, Komarica u banjalučkom okrugu, kragujevačkome i niškom, Komarište kraj Beograda, Komarna na području oko Kragujevca, Komarnak u Hrvatskoj u XIV. st., Komarnica kod Slav. Požege, Komarni Dol u Srbiji u XIII. st. Prezimena su Komar, Komarac, Komarčević, Komarlevski, Komarčić, Komarec, Komarek, Komarevski, Komarica, Komaricki, Komarić, Komarnik.

Pripominjem kako je u XIV. st. u Šibeniku prez. Komerčić. Sva je prilika da je Komarčić, jer uopće nema kor. morfema komer-u slav. jezicima, niti je potvrde da je iz kojega tuđeg jezika.

KONJ. — 1322. u jednoj je šibenskoj ispravi spomenuto: Damianus Radovani Cognevich, potom Radouan Coneuicg 1358. To je prez. KONJEVIĆ. Također je ponovno navedeno 1421., u Rakitnici 1448.

»Damianus Cognovich« još jednom je zapisano 1322. Sigurno se odnosi na istu osobu. No sada je KONJOVIĆ. Bez obzira na okončak -ević/-ović dato je prezime izvedeno od osobnog imena KONJ.

Konj je i staro češ. osobno ime, rus. Konjuško.

Prezimena su: Konja, Konjačić, Konjak, Konjan, Konjančić, Konjatović, Konje, Konječić, Konječina, Konjedić, Konjek, Konjetić, Konjev, Konjevođ, Konjevoda, Konjhodžić, Konjiček, Konjić, Konjik, Konjiković, Konjuh, Konjušak, Konjušić i dr. Ojkonimi su: Konj negda u Hercegovini, Konjar i Konjarnik kod Knjaževca, Konjarić u Gorskom kotaru, Konjeka i Konjevac blizu Smedereva, Konjevići u okolici Tuzle, Konjevrate u okolici Šibenika, Konjic u Hercegovini, Konjščina u Hrv. zagorju, Konjusi u okolici Svetozareva i dr.

KOPEŠ/KOPEŠA. — S početka XVI. st. potječe potvrda o šibenskome prezimenu KOPEŠIĆ. Liber baptizorum 1584. donosi: »Copesich Alisius«, potom 1688. u jednoj listini »Copesich d. Angela«. Navedena je prez. I. Ostojić pročitao Kopešić, a tek Kopešić podatak od 1623. Za mene su svi KOPEŠIĆ. Ovo je prez. od osob. imena KOPEŠ/KOPEŠA, ono od kor. morfema kop-ati i suf. -eš/-eša (uspor. Bareš, Bolješa, Crneša, Dobreš, Galeša, Grdeša, Grubeša, Maleš, Nagleša, Ruđeš).

Kopač je staro češ. ime i brus. prezime. Prezimena su: Kopa, Kopač, Kopaček, Kopačić, Kopačin, Kopajnik, Kopajtić, Kopan, Kopasić, Kopašić, Kopešić, Kopic, Kopina, Kopinić. Ojkonimi su: Kopaci — neutvrđena mjesta i vremena, Kopači u sarajevskom okrugu, Kopejkošara u knjaževačkome, Kopajnica u okolici Tuzle, Kopanica u Đakovštini, Kopani ler blizu Valjeva, Kopanjani na prostoru oko Vranja, Kopašnica blizu Niša, Kopnik u XVII. st. u Srbiji, Kopovac blizu Smedereva.

KOPITO. — U šibenskome selu Jadrtovcu 1449. posvjedočeno je prezime KOPITOVIĆ. Poteklo je od osobnog imena KOPITO, stvarno opće im. kopito.

Kopitko je staro ukr. ime.

Naša su prezimena Kopita, Kopitar, Kopitarić, Kopitaš, Kopitović. U kraju oko Vranja stere se selo Kopitarci.

KOPO. — 1591. upisano je prezime »Coppich« u šibenski Liber baptizorum. Dakle KOPIĆ. Biva od osobnog imena KOPO izvedena od kor. morfema kop-ati. — V. Kopeš.

KOPRE/KOPRO. — Poznato je kako u Zlarinu bijaše prezime KOPRIĆ. Ne zna se kada je potvrđeno, no sigurno je da je netragom nestalo. Dolazi od osobnog imena KOPRE/KOPRO koje je izvedeno od kor. morfema kopr- (uspor. koprca — trzanje, koprčiti se — trzati se, lamatati).

U Deč. hrisovuljama (1330). nalazi se osob. ime Koprč (Koprbčb). U XVIII. st. je prez. Koprčan. U naše su doba prezimena: Koprčec, Koprčak, Koprčes, Koprčšak, Koprčanac, Koprčanec, Koprčić, Koprinski, Koprčić. Ojk. je Koprčine u Dalmaciji u XVlll. st.

KOSA. — »Cosa potestas Sybinici« stoji u šibenskoj listini od 1314. te »Cosa condam Radouani« 1358. U prijevodu: »Kosa šibenski posjednik« i »Kosa odavna Radovanov.« Opća im. kosa — vlasi pretvorena je u osobno ime KOSA. Ali isto mogaše nastati i kraćenjem od Kosan, koji je također od im. kosa.

K njemu pripadaju još imena Kosana, Kosara, Kosjenac, Kosjenka, Kosmat. I prezimena Kosača, Kosačić, Kosančić, Kosanda, Kosanić, Kosanović, Kosarić, Kosenko, Kosić, Kosićević, Kosina, Kosinac, Kosinec, Kosinko, Kosinov, Kosinović, Kosmač, Kosmat, Kosojević. Ojkonimi: Kosača u okolici Požarevca, Kosače u Hercegovini, Kosavčić u kragujevačkome kotaru, Kosavski Potok pokraj Kruševca, Kosenjavo i Kosino Voće u užičkoj okolici, Kosmača u topličkoj.

Češko osob. ime je Kosina.

KOSAN. — 1365. uneseno je u šibensku ispravu: Valcaç Cossanich de uilla Citniçe. Po domaće: Vukac KOSANIĆ iz sela Sitnice. Prez. Kosanić potječe od osobnog imena KOSAN. A kosan od im. kos-a — vlasi s pomoću suf. morfema an.

Ime je Kosan u ARj s dodatkom »prije našega vremena« te da je stvoreno prema žen. Kosana. O prez. Kosanić rečeno je kako je stvoreno od osob. imena Kosan. Kosanić je potvrđen 1381. u srpskoj ispravi. Podatak iz Šibenika stariji je od dotičnoga. — V. Kosa.

KOSARA. — 1480. u Šibeniku se u jednome zapisu našlo prezime KOSARIĆ. Dolazi od osobnog imena KOSARA, izvedena od kor. morfema im. kos-a — vlasi i suf. -ara.

Osobno ime Kosara biva u Ljetopisu popa Dukljanina (Xll. st.), no stoji da je ona kći bugarskoga kralja. A prez. Kosarić — prema ARj — tek je od XVlll. st. Stoga je šibenski podatak zaista najstariji na hrvatskome prostoru. — V. Kosa.

KOSARICA. — Prezime KOSARIĆIĆ zabilježeno je u šibenskome selu Uto-rima 1579. Izvedeno je od osobnog imena KOSARICA, umanjnice imena Kosara. — V. Kosara.

KOSAV i KOSAVAC. — Čita se u jednoj šibenskoj ispravi: Nicolaus condam Stancii Cosavcich de Sibenico. Sastavljena je 1345. Glasi: Nikola potomak Stanca KOSAVČIĆA iz Šibenika. Prez. Kosavčić dođe od osobnog imena KOSAVAC, ovo od KOSAV (uspor. Dikav, Dobrav, Krasav, Pribav, Vusav), a Kosav od oblika KOS-A dodavanjem suf. morfema -av ili pak izravno od im kos-a — vlasi. — V. Kosa.

KOSE. — Od njega je prezime KOSEVIĆ koje se čita u bilješci »generatio et progenies Cossvichiorum de Sibenico,« sročenoj u Šibeniku u XV. st. Kosević dođe od osobnog imena KOSE, koje je od milicom od Kosan, Kosav, Kosavac, Koseglav ili je izvedeno od kor. morfema im. kos-a — vlasi. — V. Kosa i navedena imena.

KOSEGLAV. — U ARj je prid. kosoglav. O njemu se veli:

»KOSOGLAV, adj. samo u narodnoj pjesmi našega vremena. valja da je značenje: u koga je kosa (kriva) glava, ali se ne zna, misli li se na to u pjesmi gdje je po svoj prilici ovu riječ privukla za sobom riječ zlatokos što prije nje stoji.«

Prezime **KOSEGLAVIĆ** opstoji u jednoj šibenskoj ispravi od 1426. Nastalo je od osobnog imena **KOSEGLAV**, složena od prid. kos i kor. morfema im. glav-a.

KOSIR. — ARj prinosi osobno ime Kosir i dodaje se da je XVII. st. A prez. Kosirić biva iz XVIII. st. Međutim u Šibeniku je 1583. pribilježen slijedeći podatak: Cossirich d. Baldassar. Dakle **KOSIRIĆ** Baldasar. Isto je prez. potvrđeno u Šibeniku i 1661., u selu Bahcu 1553., zatim 1697, ponovno u Šibeniku: Cosirich dna Ellena.

Dakako, osobno ime **KOSIR** pohranjeno je u prez. Kosirić koje je od njega nastalo. A to je opća im. kosir uzeta za osobno ime.

Češko je ime Kosier.

Prezimeni su Kosier, Kosijer, Kosir, Kosirnik, Kosjer, Kosor, Kosorić. I ojkonomi: Kosir — prije našega vremena, Kosirić u beogradskom okrugu, Kosirići — prije našega vremena, Kosjerići kod Užica i u Crnoj Gori, Kosor u Hercegovini, Kosorci u Gorskom kotaru, Kosore kraj Sinja.

KOSO. — Posvjedočeno je prezime **KOSIĆ** u XIV. st. u Šibeniku, u XVII. st. u Vodicama. Izvedeno je kraćenjem od Kosan, Kosav, Kosavac ili pak od kor. morfema im. kos-a — vlas. — V. Kosa i spomenuta imena.

KOZICA. — »ser Lucas Cosisich« čita se u šibenskoj listini od 1412. Ili: gospodin Lukas **KOZIČIĆ**. Njegovo prezime biva od imena **KOZICA**. Kozica, ž., je općom imenicom, umanjenicom od koz-a.

Osobno ime Kozan opstojalo je u Zadru 1194., Kozla, m., u crnogorskoj narodnoj pjesmi. U kragujevačkom okrugu nalazi se ojk. Kozujeva. Posve je sigurno da je to pos. pridjev osobnog imena Kozuj. Ukrajinska su imena Kozak i Kozarin. Domaća su prezimena: Kozak, Kozakov, Kozal, Kozalić, Kozanović, Kozar, Kozara, Kozarac, Kozarčan, Kozarčanin, Kozarec, Kozarević, Kozarić, Kozarinac, Kozarov, Kozarović, Kozica, Kozic, Kozijan, Kozina, Kozinc, Kozjak, Kozjan, Kozlica, Kozliček, Kozlina, Kozlovac, Kozlović i dr. Ojkonomi su: Kozčina u podrinjskom kotaru u Srbiji, Kozadre kod Sarajeva, Kozalj u XIII. st. u Srbiji, Kozalj-Vrh i Kozaperovica u kraju oko Zagreba, Kozarac i Kozaruša u bihaćkom kotaru, Kozarci u travničkome, Kozarevac kod Bjelovara, Kozari kraj Niša, Kozarica u Požeškoj kotlini, Kozeljevo blizu Šapca, nedaleko od Benkovca nalazi se Kozlovac.

KOZINA. — Liber baptizorum grada Šibenika donije 1581. i ovaj podatak: Cosinouich Joanes. Dakle, **KOZINOVIĆ** Ivan. Dotično je prezime od osobnog imena **KOZINA**. A Kozina je uvećanicom opće im. koza. — V. Kozica.

KOZLIČ. — 1453 u selu Rogoznici potvrđeno je prezime **KOZLIČEV**, što je pos. pridjevom osobnog imena **KOZLIČ** stvorena od kor. morfema im. kozl-e i suf. ič. Budući da nije dostupan izvoran pisani oblik ovoga prezimena, ostaje prihvatiti predloženi, ali se barem jednako može čitati i Kozlič. — V. Kozica.

KOZLO. — U Boraji, selu na južnome dijelu šibenskoga kotara, u XV. st. življahu nositelji prez. **KOZLOVIĆ**. Poznato bijaše 1453. Isto je nastalo od osobnog imena **KOZLO** koje je stvoreno od opće im. kozl-e. Kozlo je odmilickim imenom.

Kozlović je prez. iz XVI. st. ojk. Kozlovlje, na čačanskome području, iz XVII. st. — V. Kozica.

KOŽICA. — »Coscicich Orsa« upisano je 1587. u šibenski Liber baptizorum. U sadašnjemu pak obliku glasi **KOŽIČIĆ** Orsa. Dato je prez. znano na Rijeci u XVI. st. Dode od osobnog imena **KOŽICA**, svakako ženskoga. Kožica je općom imenicom, odmil. od koža.

Ovamo spadaju prezimena: Kožaj, Kožak, Kožalski, Kožan, Kožanec, Kožanović, Kožar, Kožarec, Kožarić, Kožarski, Kožatko, Kožek, Koželj, Koželjac, Kožić, Kožih, Kožilović, Kožina, Kožinac, Kožinec, Kožišek, Kožljan, Kožljanić, Kožnjak, Kožuh, Kožul, Kožula, Kožulić, Kožulj, Kožušnik, Kožutović. O ojkonomi: Kožal Brijeg u Istri u XIII. st., Kožarna u kragujevačkome okrugu, Koželj u knjaževačkome, Kožetin i Kožica u kraju oko Kruševca, kod Rudnika leži Koževac, Kožinci u topličkome okrugu, Kožlje kraj Sarajeva, Kožuhe u tuzlanskome kraju.

Stara češ. imena jesu Kožuluh, Kožka, Kožušek, ukr. Koženjaka, Kožuh.

KOŽUL. — 1481. u Šibeniku je ubilježeno: Choxulus Scharbac de sub Ostrauizia de Lucha. I prevedeno: KOŽUL Skrbac (Skrbak) ispod Ostrovice u Luci. Osobno ime Kožul izvedeno je od im. kož-a uz pomoć suf. morfema -ul (uspor. Bratul, Crnul, Cvitul, Dobrul, Dušul, Gradul, Krajul, Nogul i dr.). U naše je doba Kožul prezimenom.

Dodati je da šibenski Liber baptizorum od 1582. sadrži i »Chosulouich alias Munich.« Dakle prez. Kožulović, stvoreno od imena Kožul. — V. Kožica.

KRAGUJ, KRAGO, KRAGOTA. — U listini sastavljenoj u Šibeniku 1322. nalazi se podatak »Tomasius Cragotig.« To je Tomaš KRAGOTIĆ. Također je te godine u domaći Liber baptizorum ušlo: Tomsa Cragoti. Svakako, Tomša KRAGOTIN, ako se razumije Cragoti kao gen. jednine od Cragotus. U oba slučaja je osobno ime KRAGOTA. Od njega je prez. Kragotić i Kragotin. (Ovo drugo je pos. pridjevom). Kragota je izveden od oblika KRAG-O i suf. morfema -ota. A Krago je odmilicom osnovnog oblika KRAGUJ.

U ARJ stoji kako je osobno ime Kraguj zabilježeno između 1354. i 1362. u srpskoj ispravi. Šibenski su podaci stariji.

Kraguj je općom imenicom, označuje pticu grabilicu, jastreba (accipiter gentilis). Kako je zaključiti iz predočenih navoda, veoma je davno im. kraguj prešla u imenarstvo.

Tu pripadaju prezimena Kragić, Kragojević, Kragol, Kragović, Kragujac, Kragujčić, Kragujević, Kragulj, Kraguljac, Kraguljević, Kragun. I ojkonomi: Kraguj u Požeškoj kotlini, Kragujci u srednjovjekovnoj Srbiji, Kragujevac — grad u Srbiji, također zaselak u kruševačkome i sarajevskom okrugu.

KRAJNO. — Prezime KRAJNOV bijaše u Krapnju u XVIII. st. Krajnov je pos. pridjevom osobnog imena KRAJNO. Izvedeno je kraćenjem od Krajimir, Krajislav, Krajislav ili neposredno od im. kraj uz pomoć suf. morfema -no (uspor. Kajno, Radno, Radovno, Rajno, Rusno, Stojno, Vojno). — V. Krajslav.

KRAJSLAV. — U Spisima šibenskoga notara Slavogosta (1386). biva i slijedeće: Crayslauus, filius olim Medosii de Sibenico. Ovdje je prvo osobno ime KRAJSLAV. Složeno je od im. kraj i slav-a.

Ovdje ulaze imena Krajimir, Krajislav te Kraja, m. i ž., Krajča, m. ili ž., Krajčin, Krajen, Krajeta, Krajn, Krajnik, Krajka, Krajko, Krajmena, Krajna, Krajne, Krajno, Krajo, češ. Cůzkraj, Držikraj, polj. Dziržikraj i Kraj, Krajek, Krajeta, Krajk, Krajko, Krajo, Krajsza. Prezimena su Kraj, Kraja, Krajač, Krajačec, Krajačević, Krajačić, Krajač, Krajan, Krajaničić, Krajaš, Krajašić, Kraje, Krajcak, Krajčak, Krajčec, Krajček, Krajčević, Krajčić, Krajčinović, Krajn, Krajina, Krajinović, Krajna, Krajnar, Krajnović, Krajo i dr. Ojkonomi: Krajačići u kotaru Slav. Požege, Krajčine u Moslavini, Krajčinovići kod Tuzle, Krajić kraj Čuprije, Krajići u srednjovjekovnoj Srbiji, Krajince na području oko Niša, Krajkovci u topličkome kotaru, Krajnje u Svetostef. hrisovuljama, Krajpolje u Hercegovini.

KRAJSO. — Dato se ime nalazi u prezimenu KRAJSOVIĆ koje bi u Šibeniku u XVI. st. Stvoreno je kraćenjem od Krajslav. — V.

KRASO. — Podatak »Crassich alias Doreseuich Vincentius« unijet je u šibenski Liber baptizorum 1589. Čita se: KRASIĆ drugim imenom Dorešević Vincent. Njegovo je prvo prezime od osobnog imena KRASO. Moglo je doći kraćenjem od Krasimir i Krasimisal. U njih je prvim članom imper. *krasi*, *krasiti*. A mogao je biti izveden izravno od kor. morfema *kras-iti*.

S njime su imena Krasa, m., Krasac, Krasan, Kراسي, m. Krasna, Krasnelin, Krasoje, Krasanja. Također i prezimena Krasavić, Krasilović, Krasimirić, Krasinović, Krasojević, Krasović. Ojkonimi su: kod Tuzle leži selo Krasanović, u Srbiji u podrinskome kraju Krasava i Krasavica, u knjaževačkome je Krasavac, u Gorskom kotaru Krasica i Krasnica, na otoku Krku Krasina, blizu Čačka je Krasino Brdo, kraj Rudnika su Krasojevići, u okolici Kragujevca stere se Krasovac, u XV. st. u Bosni bijaše selo Krasuljino.

Ukrajinska su imena Krasnožon, Krasnopir, Krasun, brus. Krasnyj, Kraselbnik, rus. Krasnyj, bug. Krasimila, Krasimir, češ. Krasoň, Krasena, slov. Krasa (X. st.).

KRELJUT. — Kako svjedoči šibenski Liber baptizorum, 1587. rođena je »Cregliutich Apolonia.« Stvarno: KRELJUTIĆ Apolonija. Dotično je prez. 1674. nađeno i u Tribunju. Nastalo je od osobnog imena KRELJUT. Kreljut je općom imenicom, znači isto što i krilo. Pojavila se na čakavskome prostoru preko oblika *krel-o* (promjenom i > e) kojemu je dodan suf. morfem — *jut*. Opstoji i u slov. jeziku.

S njime je osobno ime Krilan i prez. Krelić, Krelja, Krilanović, Krilić, Krile, Kriletić, Krilić, Krilov, Krilović.

KREPIŠA. — U trogirskim listinama nalazi se i slijedeća bilješka: *Crepissca de Sibenico*. Upisana je 1227. Dakle, KRĚPIŠA iz Šibenika. Izveden je od kor. morfema *krĕp-iti* — *krijepiti* s pomoću suf. *-iša*.

Staro je ukr. ime Kripkij, češ. Krĕpek i Krĕpen, slov. Krepek (u IX. ili X. st.). Domaća su prezimena: Krepčić, Krepek, Krepec, Krepić, Krepo, Krepšić. U Deč. hrisovuljama (XIV. st.) stoji prez. Krepšićb. Kako ishodi, ono je od osobnog imena Krĕpiša.

KRESIVAN. — Također je u trogirskim ispravama i Šibenčanin »Cressivan.« Pribilježen je 1272. To je ondašnji KRĚSIVAN. Postao je od kor. morfema *krĕs-i* ti — *buditi* i suf. *-ivan* ili pak kraćenjem od Krĕsimirb ili Krĕsimyslĕ, u kojih je prvim članom imper. *krĕsi*, *krĕsiti*.

Poljska imena jesu Krzesław, Krzesz, Krzeszek, Krzeszko, češ. Křeslav, potom naša Krĕsanb, Krĕsenb, Krĕsijb, Krĕsinja, Krĕso, Krasoje i prezimena Kresić, Kresin, Kresinić, Kreso, Krasojević, Kresović. Ojkonimi: Kresluk u travničkome kotaru, u varaždinskome je Kresovica.

U djelu T. Maretića »O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i »Srba« (Rad 82., str. 119.) naveden je tek suf. morfem *-iv* (Staniv), a ovo je prva potvrda suf. *-ivan*. Zacijelo je moguće kako je isti složenicom tako što najprije bi Kresiv, zatim Kresivan.

KRESNUŠA. — U šibenskoj listini od 1327. stoji zapis: Cyprianus Cresnuse. Dakle Ciprijan KRESNUŠIN. Oblik Cresnuse je gen. jednine od Cresnusa, tj. KRESNUŠA, ž. Ime je izvedeno od osn. morfema *kresn-uti* — *udariti ognjilom o kremen* i i suf. *-uša*. A kresnuti je svršnik od *kresati* — *krešen*.

Ovdje su prezimena Kresaj, Kresal, Kresala, Kresanovski, Kresanja, Kressek, Kresenić, Kresević, Kresić, Kresina.

KREŠE. — »Cresceuich Anna« nalazi se u šibenskome zapisu od 1691. To je KREŠEVIĆ Ana. Prez. Krešević proisteklo je od osobnog imena KREŠE. Kraćenjem je postalo od Krešimir < Krĕsimirb. Oblik Krešimir javio se u XVII. st. Naime njegov je prvi dio imper. *krĕsi*, *krĕsiti* — *buditi*. Budući da se dato ime od XII. st. veoma rijetko nadijevalo te da je prestao postojati glag. *krĕsiti* u znače-

nju buditi, to je onda prvi član složenice Krěsimirb naslonjen na kresati — krešem.

Prezimena su: Kreš, Kreša, Krešan, Krešić, Krešina, Krešo, Krešoja, Krešonja i dr. Navedena bi mogla ovdje spadati, ali mogu imati i kor. morfem kreš-, kresati jer je nastupilo i fonemsko i tvorbeno izjednačenje. — V. Kresivan i Kresnuša.

KREŠOJ. — Odavno je nestalo prezimena KREŠOEVIĆ iz Zlarina. A nije ga ni u Leksiku prezimena SR Hrvatske. Proistječe od osobnog imena KREŠOJ. Krešoj je pak došao kraćenjem od Krešimir. — V. Kreše.

KRET. — U gradiću Tisnome u daljoj je prošlosti bilo prezime KRETOV. Ni njega nije u Leksiku prezimena SR Hrvatske. Stvoreno je od osobnog imena KRET. A to je stara opća im. kret — kretanje. Ovo je prezime moglo postati i od Krete/Kreto, odmilice imena Kret.

Selo Kret leži u požarevačkome kotaru.

Suvremena su prezimena u Hrvatskoj: Kret, Kretah, Kretanović, Kretić, Kretonić.

KRIVINA. — U Zlarinu je 1655. unijet u popis domaći čovjek »Mattio Crivinovich«, a 1664. »Mande . . . žena pokojnog Tomasa Juranova alitvam Krivinova.« Ranije, 1581., u šibenski Libert baptizorum ušlo je »Chriuiua Philipus de Zlarin.« Dotično prez. ne bijaše ustaljeno, jer se susreće kao Krivina, Krivinov i Krivino-
vić. Dva su zadnja od osobnog imena KRIVINA koje je moglo nastati od osnovnog oblika KRIV s pomoću suf. morfema -ina ili od prid. kriv.

Stara su imena Krivalj, Krivo i Krivošija. Prezimena su Krivačić, Krivaldić, Krivičić, Krivić. Ojkonimi: Krivača u Srbiji u XIV. st., sada u okolici Sarajeva, Čačka i Valjeva, kraj Bjelovara se prostire Krivaj, drugi u Lici, blizu Požarevca je Krivak, u kraju oko Cerne je Krivo, u Imotskoj krajini pak Krivodol, u Boki Kotorskoj Krivošije i dr.

Ruska su imena Kriv, Krivec, brus. Krivec, Krivonos, Krivorot, ukr. Krivec, Krivij, Krivko, Krivohata, Krivokuža, Krivonos, Krivošapka, Krivašlik, polj. Krzywak, Krzywania, Krzywasz, Krzyw(ek), Krzywiec, Krzywín, Krzywín, Krzywisz, Krzywko, bug. Krivi, Krivbo.

KRKAN. — »Carcanouich Filipa«, tj. KRKANOVIC Filipa, nađe se 1581. u šibenskoj matici krštenih (Liber baptizorum). Prezime Krkanović postalo je od osobnog imena KRKAN, ono od im. krk (krkb) — vrat, grlo i suf. morfema — an. Praslavenski oblik F. Sławski piše krkb, uzgred smatra kako je od nje krčag (v. Słownik praslaviański, I., 65.). U češ. i slov. je kark. Od im. krk jesu krkača, (na)krkačiti, krkiti.

Hrvatsko ime Krbkina pribilježeno je 1660., srp. Krkoje u XIV. st. Češka su Krk i Krkan. Naša su prezimena Krka, Krkač, Krkalo, Krkalović, Krkan, Krkanić, Krkavec, Krkec, Krkelo, Krkeš, Krkić, Krkle, Krklec, Krklić, Krkoč, Krkovec, Krković, Krkuc, Krkušek, Krkut, Krkljec, Krkljuš i dr. Ojkonimi su: Krkin, Krkolj i Krkušovac u okolici Knjaževca.

U Imotskoj krajini i susjednim područjima nije rijedak glag. krkati — jesti, kusati, žderati. Slož. su nakrkati se, pokrkati i skrkati. Međutim skrkati znači: hitro i uspješno obaviti kakav posao.

KRKO. — Također šibenski Liber baptizorum 1589. ima »Čarçouich Simon.« To je KRKOVIĆ Šimun. Navedeno prez. biva od osobnog imena KRKO, ono od im. krk — vrat, grlo.

1582. u istoj se matičnoj knjizi našlo (Liber baptizorum) prez. »Cargeuich« iz sela Mandalene. Držim kako je pogrešno napisano i valja ga čitati KRKEVIĆ, a bilo bi od osob. imena Krke. — V. Krkan.

KRKVAS. — U šibenskome zapisu od 1611. čita se: Bolislavić rečeni KR-KVAS. Kada bi se izvorno pisalo, bilo bi Krkkvas. Složeno je od im. krk — vrat, grlo i kvas — gozba, čast; društvo za stolom, gosti.

U nas je prez. Čukvas češ. Čukvásky. Šibensko prez. Krkvas izvorno bijaše osobnim imenom. Češka su osobna imena: Čukvas, Strachvas, Strašikvas, Nakvasa, Kvas(a), Kvasoň, Kvasota, rus. Kvasinin.

KRŠKO. — Osobno ime Kršan čita se u kraljevskoj ispravi izdanoj 1209. Evo mu srodna imena. Naime u Utorima, selu u šibenskoj okolici, bijaše prezime KRŠKOVIĆ. Izvedeno je od osobnog imena KRŠKO, ono od kor. morfema kršiti i suf. -ko.

Ovdje idu prezimena: Krš, Kršak, Kršan, Kršanac, Kršek, Kršenić, Kršić, Kršija, Kršilović, Kršinić, Krško, Kršković, Kršlin, Kršnik, Kršnjavi, Kršović. Ojkonimi su: Kršan u XIV. st. u Istri, pleme Kršelci bilo je u Bužanima, u beogradskome kraju Kršena Čuprija, Kršena Kruška u okolici Knjaževca, u vranjskome je kotaru Krševica, kraj Užica je Kršić, u Gorskome kotaru leži Kršlja, kod Bihaća pak Kršlje.

KRUNKO. — Stoji u ARj da je osobno ime Kruno od »prije našega vremena«, a Krunoslav da je »u dva pisca XVII. i XVIII. vijeka«. A za žen. Krunoslava da je izmislio književnik I. Gundulić. Malo dalje slijedi prez. Krunović, koje je zabilježeno u Dubrovniku između 1100. i 1200. Budći da je prez. Krunović nastalo od osob. imena Kruno, znači kako je im. kruna veoma stara u hrvatskom imenarstvu i traje neprekinuto.

Tako se u šibenskoj ispravi od 1321. može pročitati »Bozanus Cruncouicg« — Božan KRUNKOVIĆ. Od osobnog imena Krunko proisteklo je prez. Krunković. Već na početku ovoga tisućljeća pojavljuju se u nas tzv. hibridna imena pa se čini da je već tada složen Krunoslav/Krunoslava. Naime vjerojatnije mi je da su Krunko i Kruno izvedeni kraćenjem od Krunoslav negoli su neposredno stvoreni od im. kruna (< lat. corona — vijenac).

Još su osobna imena Kruna i Krunija, oba ženska. Prezimena su u Hrvatskoj: Krunajević, Krunčić, Kruneš, Krunic, Krunojević. Ojk. Krunoslavlje (u okolici Virovitice) zapravo je pos. prid. od Krunoslav. Bilo bi vrijedno ustvrditi njegov postanak.

KRUŠE/KRUŠO. — Prezime KRUŠEVIĆ bijaše poznato 1540. u Šibeniku, 1541. u selu Orišju. Postalo je od osobnog imena KRUŠE/KRUŠO, ono od kor. morfema kruš-ka, kruš-va (pirus communis) — stablo i voće.

Bugarska su imena Kruša, ž., Kruška, Kruško i Krušo (XV—XVI. st.), češ. Hruška, brus. Gruša. U Deč. hrisovuljama je osobno ime Krušac. Domaća su prezimena Kruš, Kruša, Krušak, Krušćević, Kruščić, Kruše, Krušec, Krušecki, Krušel, Krušelj, Krušenik, Kruševan, Krušić, Krušinski, Kruška, Krušković, Kruškovnjak, Krušlin, Krušman, Krušnik, Krušnjak, Krušvar. Ojkonimi su: Krušac pokraj Požarevca, Krušag u smederevskome kraju, Krušak u rudničkome, Krušanja i Krušćice kod Valjeva, Krušci na topličkome području. Kruščaj na uzičkom, Kruščica kraj Travnika, u Hercegovini i Crnoj Gori, Kruščik kod Banje Luke, Kruševac u Srbiji, u Hercegovini i kraj Sarajeva, Kruševa Glava u vranjskome kraju, Kruševci blizu Tuzle, Kruševica blizu Slav. Šamca, Krušova Poljana u crnoriječkom okrugu, Krušvar u Sinjskoj krajini i dr.

KRUŠELA. — U selu Konjevratama 1441. pribilježeno bijaše prezime KRUŠELIĆ. Izvedeno je od osobnog imena KRUŠELA, koje je poteklo od imena KRUŠE/KRUŠO s pomoću suf. morfema -ela (uspor. Budela, Grubela, Mrdela, Radela) ili pak od kor. morfema kruš-ka, krušva. — V. Kruše/Krušo.

KRUŠIĆ i KRUŠIĆEN. — 1385. u Šibeniku je zaveden u listinu domaći čovjek »Ciprianus Crusiceng«. Čitam ga Ciprijan KRUŠIĆENIĆ. Prezime je došlo od

osobnog imena **KRUŠIČEN**, ovo od **KRUŠIĆ** uz pomoć suf. morfema **-en**. A **Krušić** je umanjenicom od **Kruše/Krušo**. — V. **Kruše/Krušo**.

KRUŠVEN i **KRUŠVENAC**. — U Spisima šibenskog notara Slavogosta od 1386. nalazi se i »Georgius Crusuenacig«, tj. Juraj **KRUŠVENAČIĆ**. Dato prez. biva od osobnog imena **KRUŠVENAC**, a ono od **KRUŠVEN**. Oblik **Krušven** stvarno je pridjevom stvorenim od osn. morfema im. **krušv-a** — **kruška**. Da je opstojao prid. **krušven**, svjedoči šibensko prez. **Krušvenjak** (**Crusvegnac**, 1349.). — V. **Kruše/Krušo** i **Krušvenit**.

KRUŠVENIT. — Dolazi u prezimenu **KRUŠVENITIĆ** što biva u podatku »ser Georgius Crusuentyic« zapisanu 1350. u Šibeniku. Osobno je ime **Krušvenit** pridjevom od opće im. **krušv-a**. Suf. morfem **-it** dodan je prid. **krušven** ili imenu **Krušven**. — V. **Kruše/Krušo** i **Krušven**.

KUDELJICA. — 1434. u selu Konjevratama poznato je prezime **KUDELJIČIĆ**. Isto je izvedeno od osobnog imena **KUDELJICA**. Ovo je poimenjena opća im. **kudeljica**, umanjenica od **kudolja** — **kudjelja**. Svakako ga je nosila žen. osoba. U naše doba **kudjelja** je vrsta tekstilne biljke i sprava na kojoj se prede. Kako ta biljka (**cannabis**) ne raste u šibenskome kraju, ostaje njezino prvotno značenje — drvena sprava za pređenje.

Osobno ime **Kudeljina** osvjedočeno je više puta u XIV. st. Češka su **Kudele** i **Kudelnik**, ukr. **Kudolja**. Naša su prezimena **Kudelka**, **Kudelnjak**, **Kudelj**, **Kudeljan**, **Kudeljka**, **Kudeljko**, **Kudelnjak**.

KUK/KUKO. — U ARj je doneseno prez. **Kuković** s napomenom »u naše vrijeme«. Dotično je prez. dosta starije: 1584. u šibenski je **Liber baptizorum** upisano »Chuchouich Nicolota«. Dakle, **KUKOVIĆ** **Nikolota**. Nastalo je od osobnog imena **KUK** ili njegove odmilice **KUKO**. Poimenjena je dakle opća im. **kuk** — **kost** u boku, **bok** (**coxa**).

U sadašnje su doba prezimena **Kuk**, **Kukan**, **Kukanić**, **Kukara**, **Kukas**, **Kukek**, **Kukela**, **Kukelić**, **Kukelj**, **Kukić**, **Kukin**, **Kukina**, **Kukinek**, **Kukoč**, **Kukoć**, **Kukor**, **Kukovac**, **Kukovec**, **Koković** i dr. Ojkonimi su: **Kuk** kraj **Travnika** i **Makarske**, u **Gorskom** kotaru i srednjovjekovnoj **Srbiji**, **Kukanj** u srednjovjekovnoj **Bosni**, **Kukar** u **Sinjskoj** krajini, **Kukin** u kraju oko **Knjaževca**.

KUKAT. — Sačuvan je u zlarinskom prez. **KUKATOVIĆ**, koje je nastalo davno. A ne može se naći ni u **Leksu** prezimena **SR** **Hrvatske**. Osobno ime **KUKAT** stvoreno je poimenjenim pridjevom izvedenim od im. **kuk** — **kost** u boku, **bok** (**coxa**). — V. **Kuk/Kuko**.

KUKOLJ. — U ARj nalazi se natuknica:

»**KUKOL** (**Kukolj**), m. ime muško. — XIV. vijeka, a između rječnika u **Daničičevu** (**Kukol**6. **Kukol**6 z dčtami. Mon. serb. 564. (1322)).«

U šibenskoj listini od 1461. čita se »**Alessius Cucolich**«. Dakle, **Aleksij KUKOLJIĆ**. Bez sumnje je prez. **Kukoljić** poteklo od osobnog imena **KUKOLJ**. A to je opća im. **kukolj** (**agrostemma githago**).

Budući da je prez. **Kukolj** potvrđeno u Šibeniku u XVII. st., to oblik »**Cucolich**« valja čitati **Kukoljić**. Nikako se nije moglo izgovarati i mjesto **lj** i zbog raširene upotrebe im. **kukolj**.

Ovamo spadaju suvremena prezimena **Kukol**, **Kukola**, **Kukoleča**, **Kukolić**, **Kukolj**, **Kukolja**, **Kukoljan**.

KUPIN. — Prezimena **KUPINOVIĆ** nije u **Leksu** prezimena **SR** **Hrvatske**, međutim u Šibeniku je bilo u XVIII. st. Biva od osobnog imena **KUPIN** što je izvedeno od kor. morfema **kup-iti** se i suf. **in**.

Prezimana su u **Hrvatskoj**: **Kupina**, **Kupinić**, **Kupinski**. Ojkonimi: **Kupina** u **Požeškoj** kotlini, u **Đakovštini** te **topličkom** okrugu u **Srbiji**, **Kupinec** u **zagrebačkome**, **Kupine** kod **Beograda**, **Kupininci** u okolici **Vranja**, **Kupino** u **Crnoj Gori**,

Kupinovac u čuprijskome kotaru, Kupinovec kraj Bjelovara, Kupinovica u kraju oko Niša, Kupinovo u Srijemu, Kupišinci u Hrvatskoj u XIV. st.

U ARj je starije žen. ime Kupina.

KUR/KURO. — »Curouich Magdalena« stoji u šibenskoj ispravi složenoj 1687. Čita se KUROVIĆ Magdalena. Dato je prez. od osobnog imena KUR, psl. im. Kurb — pijetao, kokot pretvorene u ime. Moguće je da je navedeno prez. stvoreno od KURO, odmilice imena Kur.

Prezimeni su Kuraja, Kurajica, Kurak, Kuran, Kuras, Kurašić, Kure, Kureć, Kurek, Kuren, Kurenc, Kuret, Kuretić, Kurević, Kurevija, Kurić, Kurman i dr. Ojkonimi su: Kurići u kraju oko Kruševca, Kurjač u Svetostef. hrisovuljama, Kurjača u požarevačkome kotaru, Kurjačica u podrinjskome.

Češka imena jesu Kur, Kuř, Kuře, rus. Kurjata.

KUS/KUSO. — 1386. upisao je u svoje spise šibenski bilježnik Slavogost ovaj podatak: Johannes Stephani Cusicg. Ili ponašeno: Ivan Stjepan KUSIĆ. Prezime je Kusić od osobnog imena KUS ili njegove odmilice KUSO. A to je poimenjen prid. kus — kusat; omalen; nesavršen, nepotpun.

S njime su imena Kusan (XIII. st.) i Kusina (XII. st.). I prezimena: Kusačić (XIV. st.), Kusaković, Kusalo, Kusanić, Kusić, Kusijanović, Kusovac. I ojkonimi: u Lici su Kusac i Kusaja, oko Kragujevca se steru Kusača i Kusići, blizu Crne Reke pak Kusačko Brdo, u smederevskome i kragujevačkome kraju je Kusadak, kod Smedereva su Kusajica i Kusarica, u srednjovjekovnoj Srbiji bijaše Kusak, u okolici Valjeva leži Kusan, u beogradskom okrugu Kusanja, Kusanjica i Kusovac, u kragujevačkome Kusara, Kusen, Kusijak i Kusjača, kraj Požarevca su Kusići, kod Bjelovara Kusijevac.

KUSEL. — Također je iste godine (1386.) bilježnik Slavogost unio u svoj spis u Šibeniku: Nicolaus Chuselicg. Stvarno: Nikola KUSELIĆ. Označeno je prezime od osobnog imena KUSEL, što je izvedeno od prid. kus — kusat; omalen; nesavršen, nepotpun s pomoću suf. morfema -el (uspor. Dobrel, Kisel, Kurel, Radel). — V. Kus/Kuso.

ŠEGO. Godine 1234. u Šibeniku je zapisan građanin Stancius Segouich, stvarni Stančić ŠEGOVIĆ. To je prez. stvoreno od osobnog imena ŠEGO. Ono upak od im. šeg-a — šala, lukavstvo; bistrina uma; običaj (uspor. scsl. šega, bug. šegä).

U Hrvatskoj su prezimena Šega, Šegala, Šegan, Šegar, Šegarec, Šegarić, Šegavac, Šegavčić, Šegavić, Šegec, Šegević, Šegić, Šegina, Šeginić, Šegmanović, Šego, Šegon, Šegota, Šegotić, Šegotović, Šegovac, Šegovec, Šegović, Šegul, Šegula, Šegvić. Ojkonimi su: Šegač — selo u Srbiji u XVI. st., Šegani kod Ogulina, Šeganovac u okolici Korenice, Šeganje kraj Višegrada, Šegari u buzetskome kraju i dio grada Pazina, Šegine u blizini Delnica, Šegote i Šegotinac u senjskome kotaru, Šegotin Dolac pokraj Gračaca.

Bugarska su prezimena Šegenov, Šegov, Šegunov.

ULIZAN. — Šibenski Liber baptizorum nudi podatak: Ulizanof mr. Thomas. Godina je 1585. A od 1581. u njemu je »Ulizan Bartolomeus.« U oba je primjera na prvome mjestu prezime. No ULIZANOV, kako se čita prvo, dolazi od osobnog imena ULIZAN, ono od kor. morfema uliz-ati i suf. -an. U ARj glag. ulizati protumačen je na ovakav način: »isto što izlizati, učiniti što glatkim, izgladiti; refl. u prenesenom značenju: umiljavati se, dodvoravati se.« Smatram kako je dato ime označivalo ugladenu, umiljatu osobu.

Stara češ. imena su Liza, Lizal, Lizna, ukr. Ulizlo.

U Hrvatskoj su prezimena: Liza, Lizačić, Lizak, Lizatović, Lizočić, Lizot, Lizović, Lizunov.

UZINA. — Također je 1386. pribilježio šibenski bilježnik Slavogost i slijedeći zapis: Stana, relicta olim Radoslavi Usine condam Diminoslavi de Šibenico. Oblik »Usine« je gen. jed. od Usina, što se čita UZINA. Isto se ime nalazi u Deč. hrisovuljama (1330.), a podatak iz Šibenika je prvom hrvatskom potvrdom toga imena. K tomu, u XV. st. u Šibeniku bijaše prezime UZINIĆ. Osobno ime Uzina stvoreno je od kor. morfema uz- (uspor. prid. uz-ak < psl. qzb-kb) i suf. -ina.

Češko je staro ime Uzky.

U XV. st. potvrđeno je prez. Uzinović, u okolici gradića Stoca u Hercegovini prostire se selo Uzinovići. U omiškim je Poljicima or. Uzinska kosa.

VRKO. — U šibenskome selu Zaharini obitavahu nositelji prezimena VRKOVIC u XV. st. Upisano je 1451, potom 1596. VRKIĆ u Primoštenu. Oba su od osobnog imena VRKO. Postalo je os kor. morfema vrk-ati — frkati, sukati.

U sadašnje doba još su prezimena Vrkačević, Vrkaš, Vrkljan, Vrkljanović, Vrkoljević. Ojkonimi su: Vrkaši u Imotskoj krajini, Vrkašić kod Bihaća, Vrkuta u Hrvatskoj u XIII. st. U gospićkome je kotaru or. Vrkuta.

UNBEKANNTE KROATISCHE PERSONENNAMEN AUS DER ZEIT ZWISCHEN DEM 12. UND 17. JAHRHUNDERT

(IV)

Zusammenfassung

In diesem Bericht sind unbekannte kroatische Personennamen, die im Wörterbuch der kroatischen oder serbischen Sprache (Zagreb, 1880—1976), allgemein bekannt unter dem Namen Wörterbuch der Akademie (ARJ) nicht vorhanden sind. Inzwischen werden solche Personennamen vorgelegt, die schon vorher bestätigt wurden, was für sie im genannten Wörterbuch vorhanden ist.

Personennamen wurden aus den Skripten von Ivan Ostojić »Beitrag zu Onomastik der Gegend von Šibenik« (Krapina, 1980) entnommen. Darin hat der Autor alle Personennamen und Familiennamen angegeben, die von der Stadt Šibenik und seiner Umgebung niedergeschrieben worden sind und zwar seit der illyrischen Zeit bis zum 19. Jahrhundert.

Allerdings werden illyrische und römische Personen— und Familiennamen zu einer anderen Gelegenheit behandelt werden müssen, hier werden zum Forschungsgegenstand nur kroatische Personenangaben. Einige Personennamen: Ješko, Jež, Ježina, Jiglica, jug, Juho, Kaleb, Kale, Kaljin, Kavha, Keljac, Kiso, Kitar, Klanac, Klapčina, Klas, Koke, Kokor, Kokot, Komar, Konj, Kopeš, Kopito, Kopo, Kopre u. a. Ostojić übertrug kroatische Personennamen und Familiennamen aus den Dokumenten verschiedenen Inhalts, die in der lateinischen oder italienischen Sprache verfaßt worden waren.

Allerdings, die Autoren haben alle kroatischen Personenangaben latinisiert und italienisiert. Das taten sie ohne irgendwelche Regeln zu verwenden, deswegen ist es schwer einige Personen— und Familiennamen zu lesen. Damit das Lesen genauer würde, mache ich Gebrauch durch äquivalente Angaben aus dem Namensfonds anderer slawischen Sprachen.

Auf diese Weise wird das Risiko auf das mindeste verringert. Ich habe auch bei jedem Namen die Grundbedeutung erklärt.

Es sollte auch beigefügt werden, daß motivationsweise die alten Personennamen sehr vielfältig und reich vorkommen.

ORIS 12 NAJPOMEMBNEJŠIH GRADBENIH OBJEKTOV V MARIBORU II

Jože Curk*

UDK 728/728 (091)(497.12 Maribor)»11/19«

CURK Jože: Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru II. (Ein Überblick der 12 bedeutendsten Bauobjekte von Maribor II). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60=25(1989) 2, str. 199—227.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor v sestavku obravnava drugih 6 od 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru in to: celestinski samostan (s Šentpavelskim dvorom), Vetrinjski in Salzburški dvor, rotovž, frajovž in sinagogo. O teh objektih razen splošnih opisov ni literature, ki bi jih historično-analitično obravnavala. Zato se rezultati raziskave pri večini od njih močno razlikujejo od tradicionalnih predstav in nam dokazujejo, da bi taka metoda dela dala še pri nekaterih pomembnejših objektih v mestu podobne rezultate. Od obravnavanih objektov je gotovo najzanimivejši rotovž, najbolj skrivnostna pa Frajovž, ki je raziskovalno dosegljiv samo še posredno preko arhivskih virov in zgodovinskih podatkov, saj pri njem neposredna stavbna analiza ni več mogoča.

UDC 728/728(091)(497.12 Maribor)»11/19«

CURK Jože: Description of twelve most important buildings in Maribor II. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60=25(1989)2, p. 199—227.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

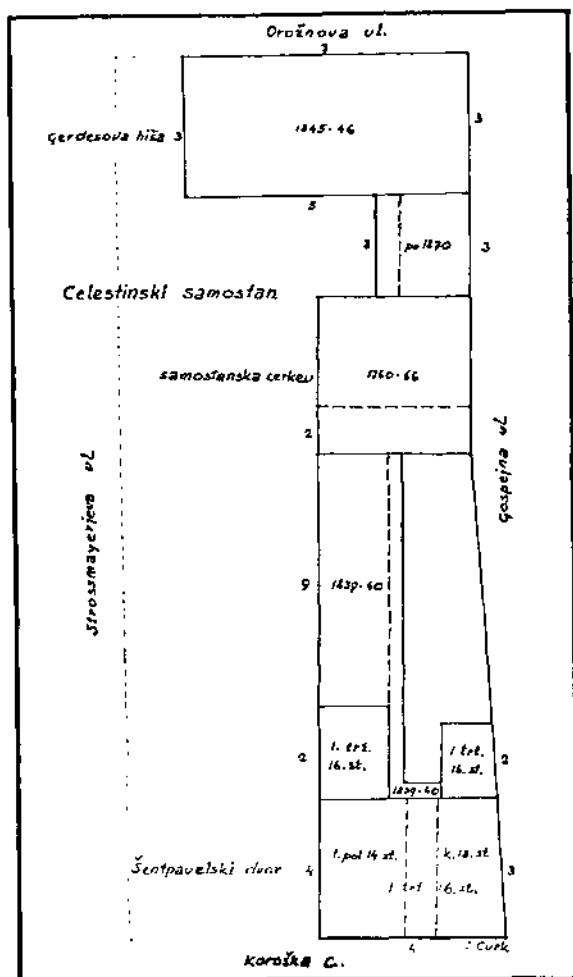
The author is discussing the other six of twelve most important buildings in Maribor. These are: the Celestine monastery (with St. Paul's manor-house), the Vetrinje mansion and Salzburg mansion, the town-hall, the baronial manor and the synagogue. Besides general descriptions of these buildings there is no literature treating them from the historical and analytical point of view. Therefore are the results of this investigation in the most part of very different from the traditional representation and they prove that this method of work with some other important buildings in the town would give similar results.

Among the buildings discussed is surely the most interesting the town-hall, the most mysterious the baronial manor which could be investigated indirectly from the archival and historical sources, because an immediate building analysis of it is no more possible.

V prejšnjem delu sestavka (ČZN NV 24/1988, p. 119—145) sem obdelal prvih 6 objektov (mestni grad, stolno cerkev, minoritski samostan, jezuitski kolegij, Žički dvor in mestno obzidje s spremnimi utrdami), v tem bom drugih 6 (celestinski samostan, Vetrinjski in Salzburški dvor, rotovž, frajovž in sinagogo) ter s tem zaokrožil pregled najpomembnejših stavb v Mariboru, od katerih frajovž že 80 let več ne obstoja, mestno obzidje s spremnimi utrdami pa je le še deloma ohranjeno.

7. **Celestinski samostan** je obsegal v času svojega obstoja med leti 1760 in 82 svobodno hišo št. 159 na Koroški 26 in zemljišče za njo, segajoče med mestnim obzidjem in Gospejno ulico preko sedanje Orožnove ulice, kjer je mejilo na areal nekdanjega deželno knežjega »zgornjega dvora«, ki je bil od leta 1807/09 v posesti

* Jože Curk, dipl. umetnostni zgodovinar, Ljubljana

raznih lastnikov, v 18. stoletju Varena—Lubejev, v 19. pa Bindlechnerjev, Pfeifferjev in Wambrechtsamerjev. Ta parcela se je razvila v zadnji četrtini 13. stoletja med novo nastalim mestnim obzidjem in zahodnim robom stare trške naselbine, katere parcele so segale do sedanje Orožnove ulice. Hišo s pripadajočo parcelo je leta 1316 Eberhardov sin Walter podaril šentpavelskemu samostanu, ki je zanj že čez dve leti dosegel svobodo ter od leta 1320 zanj plačeval mestu le marko srebra letnega davka. Stala je pri Gornjih, Gospejinih ali Koroških vratih, katerih se je skoraj dotikala. Ker je imel samostan sedež uprave najprej v Lovrencu na Pohorju in nato na Fali ter veliko klet v Bresternici, je bila tu le njegova izpostava za vinograde in gorskopravna zemljišča v okolici mesta. Hiša se kot **Šentpavelski dvor** omenja leta 1452 in 62, ko je spadala v 2. mestno četrt. Vse kaže, da je bila v šentpavelski posesti vse do 18. stoletja, ko so jo leta 1759 kupile celestinke (anunciate) iz Steyra za 2400 fl in v njej ustanovile edini ženski samostan v mestu, ki pa je bil že leta 1782 zatrt (predstojnici Marija Karolina Manzador in Marija Ivana Renkl), nune pa začasno preseljene v opuščeno benefikatno hišo bratovščine Magdalene in Marte na Slomškovem trgu 1.

Nune so severno od hiše postavile leta 1766 prosto stoječo, proti zahodu obrnjeno cerkev Marijinega oznanjenja, dejansko veliko kapelo z dvoosnim in dvo-

nadstropnim prizidkom, ki je obsegal tudi samostanski vhod vanjo, z južne strani ter z glavno fasado in javnim vhodom z vzhodne, ulične strani. Po razpustu samostana leta 1762 je njegovo stavbo najprej za dve leti uporabljal polk Terzi za svojo bolnišnico, cerkev pa za kapelo, nato ju je med leti 1764—1809 zasedala vojaška oblačilnica, končno pa polk Lusignan, ki je samostansko stavbo leta 1811, cerkev pa leta 1812 odstopil kresiji. Ta je cerkev leta 1814 prodala trgovcu Nacetu Kranjcu, s čemer se je dotlej enotna parcela posestno razpolovila. Kranjc je namreč cerkev uporabljal kot skladišče, okrožje pa je v samostanu uredilo upravne prostore in stanovanje svojega glavarja — gubernijalnega svetnika, ter tu ostalo do svoje ukinitve leta 1860. Nato so bili v njej razni okrajni uradi, med njimi cestni odbor, ter stanovanja, sedaj pa jo postopoma prevzema Umetnostna galerija.

Cerkev je med leti 1643—1665 služila kot tovarna kavinih surogatov (lastnik Karel Gerdes iz Lübecka), nato 4 leta kot protestantska cerkev, po letu 1869 pa jo je kupil baron Herman Gödel-Lanoy (+ 1892), jo preoblikoval in dal leta 1863 dvorano v prvem nadstropju poslikati Francescu Barazzutiju iz Gradca. Javni nasad, ki je nastal po zasutju mestnega jarka leta 1830 zahodno od obravnavanega kompleksa, je veljal 15 let pozneje za najlepšega v mestu. Medtem je ob takrat podaljšani Orožnovi ulici Karel Gerdes postavil leta 1844—45 hišo št. 248 (sedanje poslopje Umetnostne galerije) po načrtih graškega arhitekta Jožefa Haslingerja. Ta prvotno ni bila povezana z bivšo celestinsko cerkvijo, saj je njeno dvoriščno krilo s stebriščno dvorano v nadstropju dal zgraditi šele baron Gödel-Lanoy, ki jo je na ta način vključil kot reprezentančen del v sestav svoje rezidence.

Šentpavelski dvor je na starih vedutah prikazan kot triosna dvonadstropna stavba z lokom preko Gospejne ulice, na katastrskem načrtu iz l. 1824 kot javno poslopje s kratkima dvoriščnim kriloma, prosto stoječo cerkvijo in vrtnim nasadom, ki je segal do vrta hiše št. 158 ter s tem zapiral Špitalsko (sedaj Orožno) ulico. Na načrtu Koroških vrat okrožnega inženirja Vinka Artnerja iz o. l. 1820 je naša hiša vidna z zahodne in južne strani. Bila je 3 × 3 osna, dvonadstropna, opremljena s štirikapno streho, ki je sočasno prekrivala ob njeni južni strani stoječi mestni vratni stolp in ob severni ležeče zahodno krilo. Ob stavbinem jugozahodnem ogalu je namreč stal enako visok stolp Koroških vrat, ki je bil vraščen v stavbo tako, da je navidezno predstavljal njen stolpasti rizalit. Ta je po eni strani zakrival četrto os južne fasade, obenem pa dodajal četrto os zahodni. Obe fasadi sta členila medetažna zidca, ob straneh obrobljala ogalna, kvadrasto oblikovana ogalnika, na vrhu pa zaključeval konkaven venčni zidec. Stolp in zahodna fasada nista bila členjena. Triosna glavna fasada s kvadrasto fugiranim pritličjem je imela različno razmaknjene okenske osi. Polkrožno sklenjen uvozni portal z močno posnetim robom je bil sestavljen iz klesancev, segmentno sklenjeno baročno okno na eni in pravokotno okno na drugi strani portala pa sta okvirjala profila, enaka kot pri vseh ostalih 6 oknih te fasade. Pravokotna okna zahodne fasade so bila preprosta, dvoosno krilo poleg nje pa je imelo le manjše predrtine, saj je služilo domestikalnim namenom. Leta 1839—40 je mestni gradbeni mojster Anton Wagner prizidal k temu krilu 9-osno, opečno zgrajeno poslopje, ki je stavbo proti severu podaljšalo do bivše celestinske cerkve. Že 10 let popreje pa so ob odstranitvi dvonadstropnega stolpa Koroških vrat južno in zahodno fasado stavbe preoblikovali tako, kot je v glavnem še danes, le da so po zadnji vojni skozi njeno pritličje prebili pasajo za pešce in s tem vhod v stavbo premaknili globlje vanjo.

Danes je to 15 × 4 × 5 osna dvonadstropnica, katere zahodna fasada proti Strossmayerjevi ulici je manj zanimiva, južna proti Koroški cesti pa bolj, saj jo po etažah delita paličasta opečna zidca, po okenskih oseh (katerih zahodna je slepa) pa maltasti okviri. Na vogalu je vzdani deželnoknežji grb s Pafometovo glavo in letnico 1552 z bližnjih, leta 1829 porušenih mestnih vrat. Vzhodna fasada proti

Gospejni ulici je petosna in enako oblikovana kot južna. Obe zaključujeta profilirana konkavna venčna zidca. Zahodna fasada stoji na mestnem obzidju ter je zato v celotnem pritličju kamnite gradnje, v nadstropjih pa v obsegu prvih 6 osi mešane, ostalih 9 osi pa opečne gradnje. Njena nekoliko neritmično razporejena okna v kamnitih okvirih so pred zadnjo obnovo hranila še nekaj satastih in okroglih šip iz 19. stoletja. Glavni portal na Koroški cesti je zgrajen iz klesancev, segmentno sklenjen in s široko posnetim zunanjim robom. Vežo pokriva banjasti obok s 5 neenakimi pari sosvodnic, ki jih na stikih krasijo ščitki z reliefi, ki predstavljajo: črtasto polje z vodoravnim prečnikom (avstrijski grb), enoglavega orla (kranjski grb), panterja (štajerski grb), dvoglavega orla (cesarski grb) in pentljo ali šnalo z ornamentiko (grb graditelja?). V veži desno sta poznogotski pravokoten kletni portal, katerega preklada je gladka, podboja pa sta žlebasto posneta na ajdovo zrno, in stopnišče iz 3. četrt. 18. stol., levo pa pravokotna niša s kovano poznogotsko mrežo in pravokoten baročen kletni portal. Veža v nadstropju ima baročne okenske mreže in s štukiranimi polji okrašene oboke, katerih nastavki se svitkasto zvijajo, veža v 2. nadstropju pa raven ometan strop. Triramno stopnišče s podesti, ki ju povezuje, pokrivajo plitvi banjasti oboki in spremlja balustradna ograja. Z dvoriščne strani stavba zaradi obnove ni več zanimiva.

Glavno poslopje ob Koroški cesti je z vežo razdeljeno v dve neenaki polovici (zahodna je širja od vzhodne), ki proti cesti nista podkleteni pačpa proti dvorišču, kar velja tudi za vzhodno krilo ne pa za zahodnega. Klet pod zahodno polovico, ki je sedaj zasuta, je kazala kamnito gradnjo, mešano z opeko, in grebenaste križne oboke, klet pod vzhodno polovico in njenim krilom, ki je mnogo globlja kot zahodna, pa je izrazito kamnite gradnje toda z opečnim banjastim obokom. Kletni prostor v tej polovici hiše zaseda zalomljeno stopnišče, ki vodi iz osrednje veže pod medetažnim stopniščem do naslednjega zalomljenega stopnišča, ki se spušča ob temeljih severne stavbine stene in skozi njo v klet pod prizidanim vzhodnim krilom. Lokacija opisanih kleti je važna za stavbno analizo, ker je simptomatična za gradbeni razvoj tovrstnih hiš.

Nekdanja celestinska cerkev ima neorenesančno obnovljeno zahodno fasado. Njene ogale sestavlja v pritličju rustika, v nadstropju pa po dva gladka pilastra, ki nosita bogato profilirano golšasto ogredje z nastavkom. Ta oblikuje na vsaki strani po eno trikotno čelo, v sredini pa polkrožno polje z grbom. Medtem ko je pritlično okno iz leta 1953, je ono v nadstropju trojno in v bogatem okviru s trikotnim čelom v sredini. Stavbo pokriva mansardna streha. Nekdanjo severno stranico cerkve zaključuje enako golšasto ogredje kot dvoosno južno krilo, ki je nastalo sočasno z njo. Njeno 5-osno vzhodno, nekoč glavno fasado v Gospejni ulici členi pilasterska arhitektura, ki oblikuje nekaj rizalit s čelnim nastavkom. Tega obrobļata pilastra z vazama na vrhu, krasita pa okvirjeni pravokotni okni in baročno razgibana lina. Neenakomerno razvrščena okna so naknadna. V pritličju je zazidan profiliran pravokoten portal. Pred nekdanjo cerkvijo ob Strossmayerjevi ulici je baron Gödel-Lanoy po l. 1870 zgradil 1 x 1 osen vrtni paviljon, pokrit z mansardno streho, ki so ga ob izgradnji galerije l. 1953 podrli, kar velja tudi za stopniščni prizidek v kotu med veznim krilom stavbe in cerkvijo. V tretjem nadstropju njenega južnega krila je vzdana za stavbno zgodovino sicer nezanimiva pa vendar omembe vredna kamnita plošča z letnico 1552 in napisom: Et. amb. profess. (devotionis dep) in Mar. Zell. 150.. Na J. Göblerjevi freski iz l. 1771 v minoritski cerkvi je celestinska opremljena s čebulasto ostrešenim zvonikom, ki ga je morala zgubiti po l. 1784, saj ga Tiefenthal na svoji veduti iz l. 1795 ne kaže več.

Karel Gerdes je leta 1844–45 postavil na severnem koncu parcele (vendar tako, da so ob njej l. 1846 podaljšali današnjo Orožnovo ulico do mestnega obzidja, kot to kaže reambulacijska karta iz l. 1878) stanovanjsko hišo s pretežno posli-

kano notranjščino. To je danes 7×3 osna nadstropnica, katere glavno fasado na Orožnovi 11 členita stranska rizalita s po 2 pilastroma. Pritlična okna in portal obdajajo rustični okviri, okna v nadstropju pa klasicistična členitev. Zaključuje jo bogat venčni zidec. Na Gospejni ulici ima 3 osi in enako komponirano fasado. Krilo do celestinske cerkve ima v pritličju nakazana 3 polkrožno sklenjena okna v rustičnih okvirih, v nadstropju pa arhitekturo 2 polslopov in 2 polstebrov, ki nosijo prifilirano ogredje. Zahodna fasada je tudi triosna in enaka vzhodni. Južna fasada je po prizidavi krila petosna, enako komponirana kot ostale, in s preprostim pravokotnim portalom v četrti (prvotno srednji) osi. Vzhodno oziroma južno krilo kot vezni trakt z nekdanjo cerkvijo ima v zahodni fasadi v pritličju 3 slopate arkade s potlačeniimi loki, v nadstropju pa navidežno arhitekturo, sestavljeno iz 4 slopov in profiliranega ogredja. Stavba je v celoti podkletena. Nekdanji vodnjak pred hišo je l. 1845 zgradil Anton Wagner po metodi poglobljanja, ki je bila ob tem prvič uporabljena v Mariboru. Zahodno od nekdanje cerkve je po l. 1870 zrastel enoosni vrtni paviljon, ki ga je zgradil baron Gödel-Lanoy, ko je parcelo obdal z litoželezno ograjo.

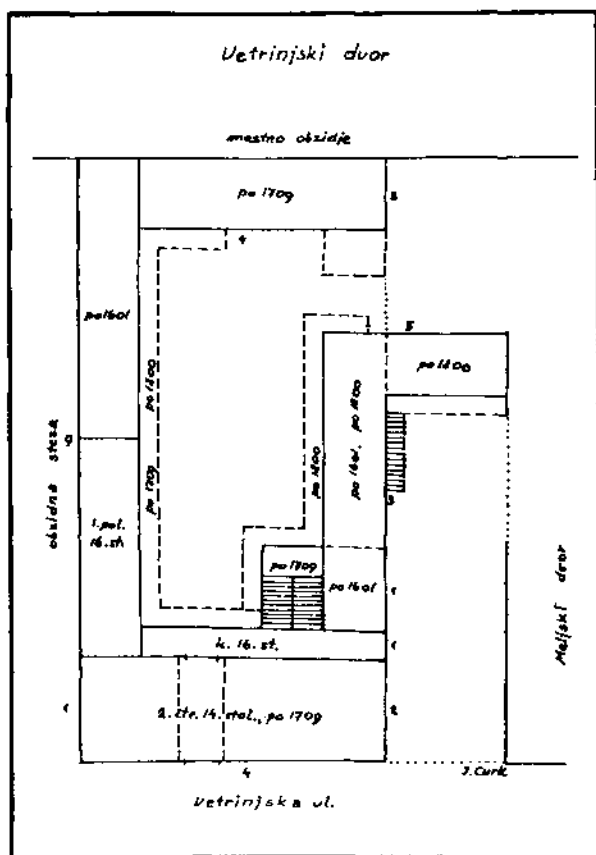
O Gerdesovi tovarni kavinih surogatov obstajata grafična lista, ki sta služila kot reklami zanjo. Prvi (navadna litografija) nam kaže pogled nanjo z jugovzhodne strani, drugi (litografija z barvnim tiskom) pa z jugozahodne, ko je bila nadstropna glavna stavba še ločena od nekdanje celestinske cerkve. Do leta 1839 je imel dvoosni cerkveni prizidek v pritličju južne stene še 4 okna, ki so jih zazidali, ko so prizidali kresijski zahodni trakt. Zahodna stena tega dela kresije je postavljena na mestnem obzidju, zato je v pritličju mnogo debelejša kot v nadstropjih. Tako povečana kresijska stavba je presegla 29 prostorov: v pritličju pomožne, v 1. nadstropju uradne in v 2. nadstropju deloma uradne (v glavni stavbi) deloma bivalne (stanovanje okrožnega glavarja v novem traktu). Načrt za ta prizidek iz l. 1839 (PAM, gradbeni načrti, mapa 3, načrta 7 in 8) je pripravil Anton Wagner, potrdil okrožni inženir Janez Twrdy junija 1839, odobrila pa provincijska gradbena direkcija v Gradcu poleti istega leta.

Arhivski študij celotnega kompleksa, povezan z njegovim analitičnim ogledom, je vnesel precej novosti v razlago njegove doslej precej nejasne gradbene zgodovine. Glavna stavba ob Koroški cesti je v zasnovi sestavljena iz dveh starejših hiš, ki sta stali v razmaku njene veže ena ob drugi, bili verjetneje pritlični kot nadstropni in čeloma obrnjeni na cesto. Med njima je bila starejša vzhodna iz zadnje četrtine 13. stoletja in mlajša spremna zahodna, ki se je naslanjala na mestno obzidje. Po njunem uničenju ob požarih leta 1513 ali 1532 so stavbi spojili v eno tako, da so njun skupen dvoriščni uvoz spremenili v obokano vežo, prizidali v približni širini prvotnih hiš obe dvoosni dvoriščni krili in nad tako nastalim tlorisom postavili dvonadstropno hišo, ki so jo nad glavnim traktom prekrili z zatrepasto 4-kapno streho, na katero so priključili nižji strehi obeh kril. Tako nam kaže najstarejša ohranjena mestna veduta iz let 1857/58 in taka je morala obstajati že leta 1550–52, ko so ob njej zgradili nova dvonadstropna Koroška mestna vrata. Samo teoretično bi bilo seveda mogoče, da so stavbo šele pozneje, morda po letu 1801 povišali za drugo nadstropje. Tega brez sondaže fasadnih ometov seveda ni mogoče preveriti, ni pa tudi odločilnega pomena. Tako nastalo poznogotsko koncipirano hišo so medetažno povezali s triramnim stopniščem na severovzhodnem koncu veže in opremili s kletmi; zahodno plitvejšo v zadnjem delu zahodne in vzhodno mnogo globljo v zadnjem delu vzhodne hišne polovice, katere severna stena kaže prav tu zgodnjegotsko precej plastovito gradnjo iz konca 13. stoletja. Pri tem so prvotno klet porabili za stopniščni dostop do mnogo globlje nove kleti pod prizidanim vzhodnim hišnim krilom. Kamnoseško okrasje veže govori za nastanek v 1. polov. 18. stoletja. Da je šlo za nemeščansko hišo, dokazujejo tudi dekorativni ščitki z grbi v temenu vežinega rahlo zašiljenega oboka: vojvodin Av-

strije, Kranjske in Štajerske, nemškega cesarstva in graditelja? Ko so stavbo leta 1759 prevzele celestinke, so ji barokizirale fasade in stopnišče, ki so ga opremile z balustradno ograjo in skromno štukaturo. Pomembnejše pa je, da so na vrtu severno od samostana do leta 1766 postavile samostojno stoječo, kalotasto obokano kapelo centralnega tipa s še deloma ohranjeno vzhodno glavno fasado ter ob njeni južni stranici dvoosni dvonadstropen prizidek z nunskim korom, zakristijo in drugimi pomožnimi prostori. Po zatrtju samostana se je l. 1814 dotlej enotna parcela razdelila na dva dela. Samostansko poslopje je med leti 1811 in 1860 zasedala kresija, ki je izvedla določene prezidave: po odstranitvi mestnih Koroških vrat l. 1829 ureditve stavbinega jugozahodnega ogala ter l. 1839–40 prizidave 9-osnega zahodnega trakta, ki je segnil do nekdanje cerkve oziroma njenega južnega prizidka. Za povezavo tega krila z jedrom stavbe, so ga na dvoriščni strani v nadstropjih opremili s pokritima hodnikoma, ki so ju ob glavni stavbi povezali z njenima vežama. Cerkev je od l. 1814 služila trgovskim in industrijskim namenom, med leti 1865–69 kot protestantska molilnica, nato pa je postala last barona Gödel-Lanoya, ki jo je predelal za svoje potrebe: etažiral in nanovo fasadiral ter uredil tudi vrtni nasad s paviljonom pred njo. Zadnje obnove je cerkev doživela, ko so jo v letih 1952–53 priredili za galerijske potrebe, ob čemer je zgubila stopniščni prizidek in vrtni paviljon. Na severnem robu obravnavanega parcelnega kompleksa je medtem v letih 1844–45 zrastle stanovanjska stavba industrialca Karla Gerdesa, vase zaključeno 7 × 3 osno nadstropno in v celoti podkleteno poslopje, ki spada med najlepša poznoklasicistična v Mariboru. Tudi ta stavba je doživela svojo renesanso, ko je postala po letu 1865 last barona Gödel-Lanoya. Ta jo je ne samo obnovil, ampak po letu 1870 tudi povečal s tem, da jo je z novim traktom povezal z nekdanjo celestinsko cerkvijo in tako ustvaril zaokroženo prostorsko domovanje, primerno za zahtevnejše bivanje in reprezentanco. Razvejan stavbni kompleks, ki se je v teku 18. in 19. stol. izoblikoval na stari mestni parceli št. 159 je s tem našel svoj zaključek, a se lastninsko in namensko popolnoma razdrobil. Z nastankom Umetnostne galerije leta 1954 se je začel združevalni proces, ki bo morda do konca stoletja le uspel vse sestavine povezati in tako enega najdragocenejših delov mestnega jedra usposobiti, da ga bo zopet dostojno predstavljal.

8. Vetrinjski dvor zaseda staro mestno številko 11 in novo ulično Vetrinjska 30 in 28, medtem ko je odstranjeni sosednji **Meljski dvor** zasedal staro mestno številko 14 in novo ulično Vetrinjska 26.

Vetrinjski dvor se posredno prvič pojavi v zgodovini že ok. l. 1222, ko je vetrinjski cistercijski samostan kupil od krznarja in tržana Gotskalka za 10 mark srebra »domus cum aliis attinenciis area videlicet et orto et stabulis in villa Marhpurc«, torej dom z vsem pripadajočim v vasi Mariboru, ki se je razvila za razliko od planirane tržne naselbine ob Koroški cesti okoli današnjega Grajskega trga. Nekateri iščejo njegovo lokacijo v današnji Prešernovi ulici, kar pa ne drži. Tu je sicer res obstajal okoli cerkve sv. Ulrika manjši zaselek, predvsem pa je stal za cerkvijo dvor babenberškega upravnika Ulrika, ki si ga je v teku 14. stol. pridobil Vetrin in ga uporabljal kot pristavo (od začetka 18. stol. kot dvor) vse do svoje ukinitve l. 1786. Vendar pa v tem primeru ne gre za isti objekt. Ko je mesto postavilo obzidje med leti 1260 in 73 (leta 1259 je bila župna cerkev še poleg mesta, leta 1273 pa že kaže mestni pečat na njegovo utrjenost), je bila vas, ki se je ob današnji Slovenski ulici razvijala proti zahodu, vključena v mestni areal. S tem se je Vetrinjski dvorec, omenjen kot curia l. 1277 in kot Wittringerhof l. 1290, znašel v mestu. Njegovo klet (takrat so bile to posebne, v zemljo poglobljene stavbe, ne pa kleti v današnjem smislu besede) je reinski opat l. 1320 vrnil po večletnem najemu kot neprimerno, ker si je medtem uredil svojo lastno. V času zna-

menitega zgodovinarja opata Janeza (1312—1345) si je samostan kupil dohodke vsaj od 15 hiš v mestu, dokončal trinadstropen stolp Spodnjih ali Ulrikovih mestnih vrat (l. 1315) in začel l. 1345 z gradnjo kapele v dvoru »super costruzione cappelle in curia nostra, intra muros civitatis Marchburgensis sita«. Kapela je torej stala znotraj dvora in ta znotraj mestnega obzidja. Po dogovoru z mestnim župnikom kapela ni smela presegati ostalih dvorovih streh, niti imeti zvonika, vhod ne s cestne ampak le z dvoriščne strani in le en oltar. Lavantinski škof Lenart jo je l. 1519 posvetil sv. Florjanu, vetrinjski opat Jurij pa l. 1613 sv. Trojici, MB in Florjanu. Vizitacija iz l. 1621 jo opisuje kot obokano in dobro opremljeno, ona iz l. 1764 kot posvečeno sv. Florjanu in zgrajeno »in secunda contignatione aedificata«, svojemu namenu pa je z nedeljskimi mašami služila do začetka 19. stoletja. Leta 1380 in 1425 je bil samostan že v posesti zemljišča, ležečega nad sedanjo Partizansko cesto med severovzhodnim mestnim ogalom oziroma potjo na grad Gornji Maribor na zahodni ter dvorom sredi sadovnjaka in Ulrikovo cerkvi-jo na vzhodni strani. Mnogo zaslug za uspešen razvoj samostanske posesti je imel njen oskrbnik Pavel iz Trčove (1394—1399), ki je v oporoki zapustil precej denarja tudi za prezidavo župne cerkve in minoritskega samostana. Kmalu nato je samostan kupil hišo peka Pälaina, za katero je l. 1404 dosegel osvoboditev od mestnih dajatev. Hiša (št. 28) je stala med njegovim dvorom in dvorom meljske komende, ki se topot prvič omenja, a je bil gotovo že dolgo v posesti komende. Hišo, ki se je združila z vetrinjskim dvorom, so najverjetneje po požarih v letih 1646 in 50 odstranili, njeno ohišje pa spremenili v vrt. S tem sta dvora postala nepo-

sredna mejaša ter odtlej sestavljala samostojno mestno enoto, omejeno z ozkima uličkama, ki sta vodili k mestnemu obzidju in malo južneje ležeči šalasti utrdbi, imenovani »pri dveh dvorih«. Oba dvora se omenjata leta 1452 in 62 kot ležeča v 4. mestni četrti. Ko se je l. 1471 pojavila neposredna turška nevarnost, je samostan mestu l. 1473 podaril 28 ft denarjev za njegovo utrditev, kljub temu pa je mesto 19 let pozneje od njega ponovno zahtevalo, da obnovi stolp blizu dvora, kar pa se ni zgodilo ne tedaj ne pozneje. Urbarja iz let 1488 in 1502 dokazujeta gospodarsko moč samostana v mestu, saj mu je pripadal dohodek od 25 hiš, 5 domceev in celo od starega deželno knežjega upravnega dvora na ogalu sedanjih Gosposke in Slovenske ulice. Leta 1542 je bil vetrinjski dvor v Mariboru s pripadajočo posestjo ocenjen kar na 400 imenjskih funtov, sosednji meljski dvor pa le na 50. To posest sta sestavljala svobodna hiša v mestu (Haus) in dvor (Hof) izven njega, dohodek od meščanskih hiš, velik zelenjavni vrt pred Ulrikovimi vrati in njive tam ter drugod v mestni okolici. Požari v letih 1504, 13, 32, 39, 80 in tudi kuga l. 1543 se dvora niso v celoti izognili, kar velja enako za požare v 17. stol. (1601, 45, 48, 50 in 1700), niso pa spremenili njegovega lastništva. Ko je dal meljski komtur Janez Jožef Herberstein l. 1684 prezidati meljski dvorec, je ta še vedno mejil na vetrinjskega in mestno obzidje. Bil je nadstropen, imel je klet za 60 šartinov vina, lep vrt in dvorišče. Komtur Karel Leopold Herberstein, ki je l. 1705 popravil dvor za 256 gld, je na dvorišču postavil hlev za 12 konj, komtur Mihael Ferdinand Althann ga je l. 1742 obnovil, komtur Anton Colloredo pa ga je v času svoje vladavine (1747—87) redno vzdrževal. Ivanovski, rodoški ali malteški red je dal l. 1798 komendo v Melju in dvor v Poštni ulici (v katerem je takrat stanoval poveljnik mestne garnizije) Alojzu pl. Kriehuberju (poštnemu mojstru) v zakup, l. 1803 pa za 27.000 gld v dokončno last. Leta 1799 je nadstropen dvor premogel klet za 80 šartinov vina, njegovo dvorišče je z juga zapiralo obzidje, znotraj katerega sta stala opečno krita parma in s škodli krit hlev ter ležal vrt, zasajen s pritlikavim drevjem in vinskimi brajdami. V 19. stol. je bil v njem med leti 1850—1869 sedež okrajnega glavarstva.

Vetrinjski dvor je imel drugačno usodo. Leta 1657 se v vizitacijskem zapisniku omenja njegova kapela in dejstvo, da v njem vedno živi vsaj po en vetrinjski menih, ki skrbi za redno službo božjo. Samostan ga je šele l. 1709, potem ko je po mestnem požaru l. 1700 zgradil dvonadstropno upravno stavbo na svoji pristavi pri Ulrikovi cerkvi, prodal grofom Breunerjem (Ludviku in sinu Karlu). Ti so ga prezidali in opremili z baročnimi fasadami. Ker je imel Ludvik za ženo grofico Marijo Felicito Rabatta je ulični portal okrasil z aliančnim grbom Breuner (vzpenjajoči se konj)—Rabatta (dvojni orel s pasom). Ko so Breunerji l. 1740 izumrli, so jim do l. 1748 sledili grofje Rabatta, tem do l. 1768 vitez Jurij Ferdinand Friess in do l. 1800 sorodni pl. Bianchiji (Marija Frančiška Bianchi je bila rojena Friess). Z letom 1800 je dvor prešel v roke meščanov: najprej usnjarjev Ulrika in Leopolda Hartnagla (ki sta zanj plačala 3000 fl v zlatu) do l. 1815, nato usnjarja Niklasa Merka do l. 1828 in končno usnjarja Alojza Naska iz Slovenske Bistrice do l. 1918. V tem času je njegov areal ločevala od ulice in od areala Meljskega dvora litoželezna staketna ograja. Za časa Bianchijev in Ulrika Hartnagla med leti 1785 in 1806 je v dvorani dvorovega vzhodnega trakta gostovalo mariborsko gledališče, leta 1759 pa so ga nameravale kupiti celestinke, a tega kapucini zaradi bližine niso dovolili. Sedež vetrinjske samostanske uprave se je med leti 1700—09 preselil v dvor ob sedanji Prešernovi ulici (v Graškem predmestju 6), kjer je ostal do ukinitve samostana l. 1786. Takrat je postal upravni sedež državne gosposčine Vetrinjski dvor, ki je združevala l. 1782 ukinjeno šentpavelsko limbuško gosposčino, l. 1786 ukinjeno vetrinjsko posest (imenovano Ulrikova pristava z vrtom in njivami) in l. 1798 ukinjeno imenje Razvanje, last kolegiatnega kapitlja iz Šent Andraža v Lavantinski dolini. Opis tega dvora iz začetka 19. stol.

nam predstavlja dvonadstropno poslopje s 16 prostori, kapelo in kletjo za 40.000 l vina, stoječe sredi dvorišča, ki ga je na jugu ločeval zid od kompleksa Ulrikove cerkve, v tem času uporabljane kot vojaško skladišče za les in seno. Po ponovni ustanovitvi šentpavelskega benediktinskega samostana l. 1809, so mu l. 1812 med drugim dodelili tudi državno gosposčino Vetrinjski dvor, a je njen dvor samostan že l. 1824 prodal za 10.168 gld vojaški upravi, ki je v njem uredila bolnišnico, samostan pa je z dobljenim denarjem l. 1826 kupil svobodno hišo št. 19 in navadno hišo št. 20 v Poštni ulici (sedaj Vetrinjska 18 in Ob jarku 3) in v prvo prenesel sedež svoje uprave. Zato se jo je oprijelo ime Vetrinjski dvor, ki pa ji ne pristaja, ker gre dejansko za star Salzburški dvor, o katerem bo tekla beseda v naslednjem poglavju. Samostan pa je še naprej obdržal tkim. Ulrikovo pristavo z vinsko kletjo, hlevi in zemljiščem v Graškem predmestju, ki se je šele v teku 2. pol. 19. stol. umaknila mestu, razvijajočemu se po zazidalnem načrtu iz leta 1846 proti severu in severovzhodu.

Na veduti iz let 1857/58 je dvor predstavljen kot dvoetažno poslopje s kletnim pritličjem in stanovanjskih nadstropjem ter z dvoosno južno fasado, katerega dvoosno nadstropno sicer pa pritlično južno ter v celoti nadstropno severno krilo segata do mestnega obzidja in tako zapirata njegovo dvorišče, ki ga še ne zaključuje vzhodni trakt. Vischerjeva veduta iz l. 1681 samega dvora ne kaže, pač pa njegovo proti severu obrnjeno kapelo s trikotnim čelom in strešnim stolpičem, ki je lahko stala le v njegovem južnem krilu. Ostale vedute iz 17. in 18. stol. so manj določljive. Katastrske karte iz 19. stol. in P. Schlosserjeva rekonstrukcija iz l. 1789 nam kažejo dvor tak, kot je v glavnem še danes. Iz povedanega sledi, da je nadstropen del južnega trakta s kapelo nastal pred l. 1857, vzhodni trakt z dvorano v nadstropju po l. 1709, vzhodni del južnega trakta s prečnim zaključkom pa šele po letu 1800.

Danes je to nadstropna stavba z velikim notranjim dvoriščem, ki je v uličnem 4 × 2 osnem delu v vsej velikosti iz 2. četrt. 14. stoletja, kar dokazuje visoko dvodelno gotško okno s trilistnim krogovičjem, vidno na podstrešju prizidanega slopastega arkadnega hodnika. Sedanji videz stavbe je baročen iz let po 1710. Njeno jasno členjeno fasado so v pritličju pokvarile izlozbe, ostal pa je polkrožno sklenjen opečen portal s profilirano gredo in usločenima kriloma ter grboma grofov Breuner—Rabatta. Nadstropje členi pilastrska arhitektura z bogatim venčnim zidcem. Okna obrobajo profilirani okviri s policami in čeli ter baročnimi polji pod seboj. Uvozno vežo, ki je v drugi osi stavbe, pokriva banjasti obok s 3 pari križajočih se sosvodnic. Iz njenega podaljška pod arkadnim hodnikom vodi ta dva pravokotna portala, na desno v nadstropje, na levo v majhno klet, ležečo pod nastavkom severnega krila. Z dvoriščne strani obteka glavno stavbo in obe njeni krili lesen klasicističen deloma zaprt mostovž, oprt na železne konzole in prekrit s širokimi stavbinimi napušči. Vrata in okna na dvoriščni strani so nezanimiva, pač pa vodi v vzhodno polovico južnega trakta ovalno sklenjen kamnit portal s klasicističnimi železnimi vratnicami. Oboki v pritličju stavbe in kril so opečni: starejši banjasti in križni, mlajši kapasti, kar velja tudi za klet in deloma nadstropje. Na podstrešju, katerega zapirajo železne vratnice iz začetka 18. stol., je vidno opečno trikotno čelo z okroglo lino stare hišne kapele nad južnim traktom ter ostenje z venčnim zidcem dvorane, ki je 20 let služila tudi za gledališke nastope, nad vzhodnim traktom. Od nastavkov obeh kril je posebno dobro viden južni, ker je nekaj nižji od ostenja glavne stavbe. Devetosna zunanja stena severnega krila, ki sega do nekdanjega mestnega obzidja, je po obnovi brez dokumentarne vrednosti. Ve pa se, da je kamnite gradnje in da so sedanja okna opečno predelana. Zaključuje jo štiristopenjski venčni zidec, značilen za 1. polovico in sredino 17. stoletja. Pritličje tega trakta je po tradiciji služilo za hlev in remizo, na kar so pred prvo vojno baje še spominjala 4 ohranjena marmorna korita.

Dvorova sedemosna južna fasada je dokumentarno zanimivejša, saj dobro kaže njegov razvoj. Prvi dve osi pripadata glavni stavbi, naslednji dve arkadnemu hodniku in nastavku južnega krila, ostale tri njegovemu kasnejšemu podaljšku. Enak razvoj kaže traktovo ostrešje in sestava fasade: prvi osi imata v pritličju poševno ostenje in močan paličast zidec, isto a manj izrazito ponovi tretja os ne pa četrta, kar kaže na podetapo v njunem nastanku, medtem ko je ostali kos fasade enovit ter opremljen z ravnimi stopnicami in mostovžem.

Stavba Meljskega dvora na št. 26. je bila porušena pred okoli 20 leti. Bila je petosna, nadstropna, z modernizirano fasado. Vežo sta pokrivala deloma križni deloma banjasti obok s sosvodnicami. V njej je bila na levo pravokotna niša z železnimi vratnicami, na desno pa kamnit kletni, polkrožno sklenjen portal z robom, posnetim na ajdovo zrno, kar je govorilo za njegov nastanek v 1. pol. 16. stol. Zidovi v kleti so bili kamnite, banjasti oboki pa opečne gradnje. Dvoriščna stran stavbe ni bila zanimiva. Leta 1799 je stavba premogla precej prostorov; med njimi v pritličju dve sobi in obokano kuhinjo, v nadstropju pa dve sobi in sobano z lončeno pečjo, vzorčastim lesenim tlakom in štukiranim stropom, ki pa je bil v slabem stanju.

Sedanja stavba na sosednji št. 28 predstavlja dejansko prečen zaključek južnega krila Vetrinjskega dvora. Je opečne in malo zanimive gradnje. Njeno zahodno fasado spremlja že omenjen klasicističen lesen mostovž na železnih konzolah, pokrit s širokim stavbinim napuščem, vzhodno 3- oziroma 5-osno pa zaključuje dvojen opečen venčni zidec, sestavljen iz dveh vrst rombasto postavljenih opek.

Tudi Vetrinjski dvor se je enako kot šentpavelski ob historični proučitvi, kombinirani z analitičnim ogledom, razkril kot kompliciran stavbni sestavek, katerega gradbena zgodovina sega prav do 14. stoletja. Njegovo jedro predstavlja 4 x 2 oziroma 1-osna glavna stavba ob Vetrinjski ulici, ki je morala že ob nastanku imeti svojo sedanjo velikost. Za razliko od Šentpavelskega dvora, ki je v sedanji obliki in velikosti nastal iz zasnove dveh hiš šele v 1. pol. 16. stol., je Vetrinjski dvor zrastel na prostoru prvotne Gotskalkove domačije, omenjene ok. l. 1222, v enem zamahu, kot to dokazuje njegova vzhodna, na podstrešju arkadnega hodnika vidna, originalno ometana stena. Prav tu je ohranjeno tudi še lancetasto dvodelno okno s trilstnim krogovičjem iz 2. četrtnine 14. stol., ki je osvetljevalo osrednji prostor dvorovega prvega nadstropja, zelo verjetno njegovo sredi 14. stol. urejeno hišno kapelo. Kapela, ki z zunanje strani ni smela biti opazna, je torej zasedala najodličnejše mesto v dvoru, katerega pritličje je slejkoprej služilo gospodarskim namenom, prvo nadstropje pa bivalnim. Delil ju je takrat običajen tramasti strop, povezovale pa lesene stopnice. Škoda, nastala ob mestnem požaru l. 1513 ali hišnem kako leto pozneje, je povzročila obnovo kapele in njeno ponovno posvetitev l. 1519, pa tudi prizidavo prvega dela nadstropnega severnega trakta, s čemer se je začela obzidava njegovega areala, ki je na vzhodu segal do mestnega obzidja, na severu do steze, vodeče k obzidju, na jugu pa od ok. l. 1401 do ohišja Meljskega dvora. Ob koncu 16. stol. verjetneje pa po požaru l. 1601 je dvor doživel ponovne prezidave, ki so se morda zgodile v enem zamahu verjetneje pa s kratkimi časovnimi presledki.

1. Prizidali so slopast, križnobanjasto obokan arkadni hodnik ob dvoriščni strani glavne stavbe, jo s tem razširili za eno os, povzročili podaljšanje stavbine strehe in posledično zazidavo kapelinega okna. Ta hodnik je segal od severnega trakta, od koder je bil dostopen, do južne fasade, ki so jo zaradi dodane tretje osi poznorenesančno preoblikovali in opremili z močnim paličastim zidcem.

2. Podaljšali so nadstropen, sedlasto ostrešeni severni trakt do mestnega obzidja ter s tem zaprli dvorov areal s severne strani.

3. Postavili so enoosni nadstropen, sedlasto ostrešeni nastavek južnega trakta in njegov pritlični podaljšek do mestnega obzidja, s čemer so zaprli dvorov areal tudi z južne strani.

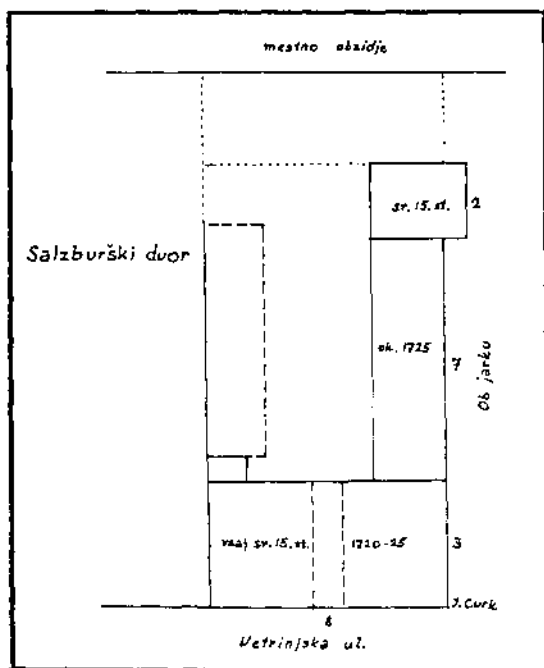
4. S tem je nastala potreba po ureditvi sedanje uvozne veže skozi glavno stavbo, ki pa so jo zaradi nekdanje kapele v osi stavbe premaknili v njeno severno polovico. In končno

5. V nadstropju južnega trakta, katerega vzhodna fasada s trikotnim čelom in okroglim oknom je še ohranjena na podstrešju, so vmestili novo kapelo »in secunda contignatione aedificata et ab omni profano usu separatissima« ter jo posvetili leta 1613. Bila je obrnjena proti vzhodu in dostopna z arkadnega hodnika, ki jo je ločeval od ostalih delov glavne stavbe. Ohranjeni omet na severni steni tega trakta dokazuje, da je ob njem sloneče dvoravno stopnišče mlajši prizidek.

Tako povečan dvor nam kaže veduta iz let 1657/58 in posredno tudi Vischer leta 1681, ki samega dvora sicer ne kaže pač pa njegovo pretirano poudarjeno, s čelom proti jugu obrnjeno kapelo.

Ko je opisan stavbni kompleks, ki je služil bolj upravnogospodarskim kot reprezentančnim namenom, prešel l. 1709 iz samostanske v plemiško posest (Breunerji—Friessi—Bianchiji), se je začela njegova obnova. Glavno stavbo so opremili z baročnimi fasadami, glavni vhod z aliančnim grbom, v kot med glavno stavbo in južno krilo so postavili dvoravno stopnišče in ga prekrili z lastno trikapno streho, notranje dvorišče pa so zaključili z vzhodnim traktom, katerega hrbtno steno so postavili na mestno obzidje ter v nadstropju opremili z veliko, grlasto stropano dvorano. Za povezavo glavnega, severnega in vzhodnega trakta so postavili lesen mostovž in ga zaščitili s širokimi napušči njihovih streh. Z opisanimi preureditvami je nastal obsežen fevdalni kompleks, ki glede velikosti ni dosti zaostajal za grajskim. Ugled dvora, ki je veljal za svobodnega vse do konca prve vojne, se je spremenil šele z njegovim prehodom v podjetniške roke meščanov-usnjarjev, ki so v njem videli predvsem utilitaren objekt. Kmalu po letu 1800 je bila ukinjena kapela, ker je nadstropen podaljšek južnega trakta zamenjal pritličnega in s tem zaprl njeno vzhodno fasado, kmalu po l. 1806 je bila dvorana odgnojena javni uporabi, ker je odtlej služila le še poslovnim potrebam usnjarjev, in kmalu po l. 1828 je bil star baročen balkonski hodnik zamenjan z novim klasiističnim, ki je obtekal poleg vseh ostalih tudi nov južni trakt z notranje in zunanje strani. Tako izpopolnjen dvor je razpolagal z velikim notranjim dvoriščem in okrasnim nasadom ob Vetrinjski ulici, ne pa z vrtom ob obzidju, ker je ta slej ko prej pripadal Meljskemu dvoru. Ker je imel samostan podkleteno pristavo ob današnji Prešernovi ulici, pri dvoru ni potreboval večje kleti (mlajša manjša je bila le pod severnim traktom), pač pa je uporabljal njegovo pritličje za gospodarske in domestikalne potrebe. Bivanjsko življenje se je odvijalo predvsem v nadstropju, kar velja posebno za čas po letu 1709, ko je dobilo družabno-reprezentančen pomen. To se je po l. 1800 spremenilo. Stavba je odtlej služila poslovnim namenom. Zato je doživela množico drobnih prezidav, ki so se, odkar je kompleks v družbeni lasti, še stopnjevale. Posebno velja to za južno polovico glavne stavbe in celotno južno krilo skupaj s podstrešjem, ki ga je gostinsko podjetje »Štajerc« preuredilo za svoje potrebe ter s tem dokumentarno uničilo.

9. Salzburški dvor zaseda staro mestno številko 19 in novo ulično Vetrinjska 16. Salzburška nadškofija je imela v mestu hišo že na začetku 14. stol., saj je l. 1325 Elizabeta, vdova po deželnem pisarju Rudolfu, zamenjala svojo hišo »an dem Ekk am Marcht« z nadškofijsko ob obzidju, ki jo je preje imel Konrad Pauch, leta 1355 pa se omenja njena kašča »Chasten ze Marchpurch«. Verjetno je prav ta kašča začetnik Salzburškega dvora, ki se leta 1452 in 62 določno omenja v 4. mestni četrti. Leta 1454, ko je prevzel upravo salzburških posesti v mestu in

okolici Erhart Kirchdorfer, je nadškofiji obljubil, da bo v treh letih obnovil njen upravni dvor za 60 ft denarjev. Ker je bila obljubljena vsota denarja velika, je morala biti tudi obnova dvora temeljita. Leta 1464 se tu omenja vinska klet. Leta 1465 so popravljali mestno obzidje med Židovsko ulico in Salzburškim dvorom. Leta 1489 se omenja hiša z vrtom mestnega sla Hansa Gebharta, ki je ležala v mestu med Salzburškim in Meljskim dvorom. Leta 1583 so se predstavniki mesta pogajali s salzburškim vicedomom v Lipnici za dvor, da bi ga uporabili kot proviantno hišo, a pogajanja niso uspela, zaradi česar so okoli 10 let pozneje na začetku tkim. Dolge vojne (1593–1606) s pomočjo deželnih stanov zgradili Frajovž, o katerem bo govora pozneje. Ob mestnem požaru l. 1601 je zgorelo vse mesto razen dveh kleti, ležečih med deželnoknežjim gradom in salzburškim dvorom, ki sta bili v posesti Gutenhaagerja. Dvor je ostal salzburški vse do začetka 18. stol., ko ga je najprej pridobila družina Fraunbacherjev, ok. l. 1720 pa bogata družina pl. Filipičev (Janez Burghart † 1756, Franc Anton † 1774, vdova Terezija) in ga posedovala do l. 1777. Sledil je priseljen genoveški slaščičar Dominik Bancalari, ki ga je po požaru l. 1797 obnovil, leta 1818 Alojz pl. Mandelstein, l. 1826 pa šentpavelski samostan, ki je v njem uredil upravni sedež svoje Vetrinjske gosposčine, zaradi česar se ga je oprijelo neupravičeno ime Vetrinjski dvorec. Obsegal je 11 velikih sob, hišniško stanovanje, 2 obokana prostora in 2 vinski kleti za ok. 68.000 l vina, ki sta bili tačas najlepši v mestu. Šest sob, kabinet in veža v nadstropju so bili poslikani, prostori v pritličju pa deloma štukirani. Dvorovo gospodarsko krilo, ležeče ob ulički, vodeči k mestnemu obzidju (imenovani Stara poštna ulica, sedaj Ob jarku) je zapiralo njegov areal, obsegajoč dvorišče z vrtom, z južne strani.

Sosednja hiša Ob jarku 3 je bila podložna mestnemu magistratu. Bila je od raznih najemnikov pozneje lastnikov: od l. 1805 Bancalarija, od l. 1818 Mandelsteina, od l. 1826 šentpavelskega samostana. Pritlična, čeloma na ulico obrnjena hiša je obsegala 5 sob, črno kuhinjo, vinsko klet in hlev ter zasedala parcelo med

Salzburškim dvorom in vzhodnim mestnim obzidjem. Z odstranitvijo dvorovega dvorišnega krila in sosednje hiše na račun manipulativnega skladišča Merkurjeve blagovnice, je Maribor zgubil pomemben kos svoje gradbene zgodovine, saj je bil s tem uničen najlepši kompleksni dvorec v mestu, ter podrti hišica, ki je tu stala že l. 1460 in mestu služila vse do 18. stol. za posebne namene. Šentpavelski samostan je posedoval dvorec in omenjeno hišo vse do svoje ukinitve l. 1940 oziroma 1941. Po vojni je postal ves kompleks last SLP, dvor pa kmalu nato sedež Društva inženirjev in tehnikov. Danes predstavlja dvor le še 8×3 osno nadstropno poslopje s plitvim dvoosnim osrednjim rizalitom. Pritličje členijo vodoravni pasovi, zaključuje pa zidec, na katerem počivajo maltasta ogrodja posameznih oken v nadstropju. Členjen, polkrožno sklenjen portal zapirajo baročne lesene vratnice. Pritlična okna z ušesastimi okviri in profiliranimi policami hranijo baročne kovane mreže. Enaka okna v nadstropju so obogatena z razgibanimi čeli in polji, okrašenimi s trakasto ornamentiko. Na okenskih okvirih stoje vaze, v rizalitu pa doprsni podobi dveh žena. Okenska čela sestavljajo usločeni profili, po dve esasto zalomljeni voluti in na koncih viseča cvetna obeska. Fasado zaključuje profiliran venčni zidec. Fasadin štukaturni okras je težji od onega na grajskem stopnišču, vendar iztehtan z arhitektonskim ogredjem. Nastal je ok. l. 1725. Iz banjasto obokane veže s 5 pari sosvodnic vodita preprosta pravokotna portala z železnimi vratnicami v pritlične prostore levo in desno. Prva leva sobana ima štukiran strop z zvezdastim poljem v sredini, 4 personifikacijami v koteh in 4 biblijskimi prizori v sredinah stranic, ki predstavljajo: Stvarjenje Adama, Noetovo barko, Ablov uboj in Vrnitev zgubljenega sina. Ornamentiko sestavlja travkovje s cvetovi, akantom in lambrekini. Čas nastanka je okoli četrte 18. stol. V sobani desno je enako komponiran strop s puti v koteh in z alegorijami v sredinah stranic. Prehodni prostor pred kuhinjo krasi pravokotno okvirjena trakasta ornamentika s putoma v sredini. V veži nadstropja so 3 baročna krilna vrata, v ostalih prostorih pa še 4 enaka. Sobe pokrivajo zrcalasti stropi z grli. Slikarij ni več ohranjenih. Vežin dvorišni portal je členjen, potlačenoločen, opremljen z baročnimi vratnicami, vendar opečen. Dvoriščna fasada ima v pritličju okno s kovano mrežo, v nadstropju pa 6 oken z maltastimi ušesastimi okviri in policami. Klet, ki jo pokrivajo baročni opečni oboki, razkriva stavbino zasnovno, sestavljeno iz zloženih lomljencev in prodnikov. Opečno dvoriščno, večinoma baročno, napol pokleto, pritlično krilo, ki se je moralo umakniti Merkurjevemu manipulativnemu dvorišču, je bilo 7-osno, s polkrožno sklenjenim portalom v sredini in napuščem za spravilo sena na podstrešju. Ob danes ambientalno in prostorsko osiromašenem dvoru je posebej opozoriti na njegovo kulturno vlogo v baročnem in bidermajerskem Mariboru. Dejstvo namreč je, da je Salzburški dvor v času pl. Filipičev, zlasti Janeza Burgharta, predstavljal najpomembnejše shajališče takratne mariborske salonske družbe, ter da je med leti 1834 in 1864 često služil za prireditve bralnega društva, pozneje imenovanega Kazino.

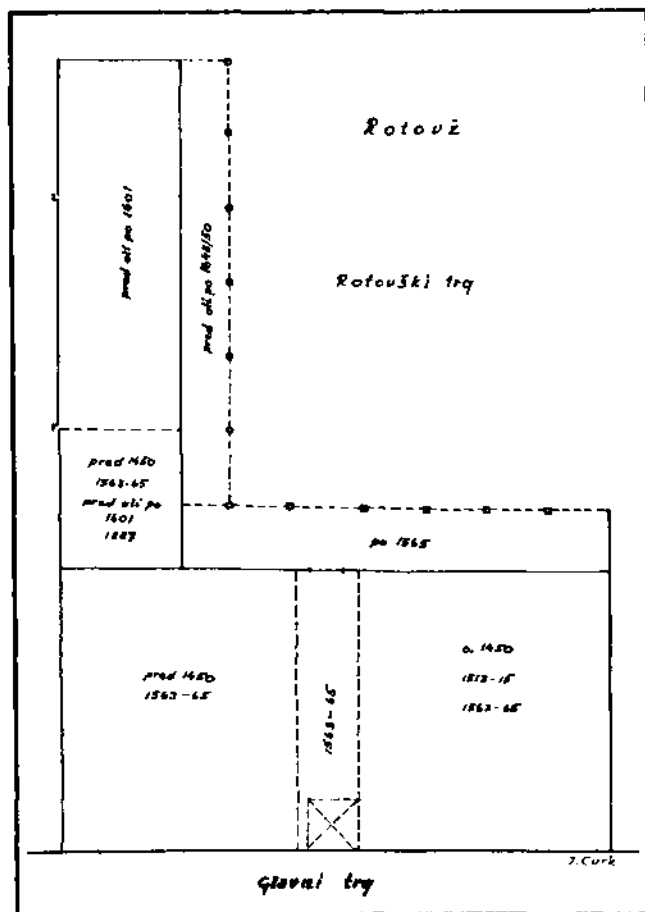
S starimi vedutami si pri tem dvoru ne moremo veliko pomagati, enako ne s starimi kartami. Njegov tloris je bil vse 19. stoletje približno enak, kot do pred 2 desetletji, le da je imel ob severni dvorišni stranici poleg sanitarnega prizidka remizo ter da je sosednja hiša segala globlje na uličko Ob jarku, ki so jo šele med leti 1869–78 podaljšali do nastajajoče Kopališke (sedaj Svetozarevske) ulice.

Nekoliko pod Salzburškim dvorom, na koncu še obstoječe zagate z javnim vodnjakom v sredini, je obstojala druga utrdba mestne vzhodne stranice, v 16. stol. imenovana kot »das Polwerch auf Saltzpurgerhof« ali »der Thurn beim Vizedomsprunn oder Benedikt Clementschitschen Haws«. Šalasta utrdba je bila pred letom 1664 dopolnjena s tkim. Lechmanovo bastijo, vendar med leti 1889–78 porušena.

Ogled je dokazal, da je dvorova stavba v zasnovi vsaj iz 15. stoletja, da pa je v sedanjem gradbenem stanju iz četrte 18. Ta dvojnost poslopja izvira iz njegovega prvotnega svojstva in drugotnega namena, kateremu se je pozneje gradbeno prilagodila. Kot salzburški dvor je namreč služila predvsem upravno-gospodarskim nalogam, zato je pri njej prevladoval utilitarno-funkcionalni namen pred stanovanjsko-reprezentančnim. Bila je kamnite gradnje, v celoti podkletena in s tramastimi stropi etažirana. Prav iz teh razlogov jo je poskušalo mesto leta 1583 pridobiti od nadškofije in uporabiti za svoje proviantne potrebe. Ko je na začetku 18. stoletja zamenjala lastništvo, se je njena vloga bistveno spremenila. Postala je plemiški stanovanjsko-reprezentančen objekt. Njeno obodno ostenje so oblekli z opeko in ometno izravnali, vso notranjščino od kleti do podstrešja so prezidali, postavili so severovzhodni sanitarni prizidek in nazadnje okoli leta 1725 vso zunanjščino bogato fasadirali. Taka je stavba v palačnem smislu še danes, saj o dvoru po uničenju njegovega kompleksa z gospodarskim krilom, dvoriščem in vrtnim nasadom v ozadju, od okoli l. 1970 ne moremo več govoriti. Dvor namreč ni arhitektonska, ampak funkcionalna oznaka za določen stavbni organizem, ki obstoja samo v svoji celotni sestavi ali pa ga ni.

10. Rotovž je stavba s staro mestno številko 186 in sedanjo ulično Glavni trg 14. Prvotna posvetovalnica skupščine tržanov in pozneje meščanov je bila zelo verjetno na Koroški cesti 6, a se je po požaru l. 1362 preselila ob južno stranico Glavnega trga na prostor današnje hiše št. 4. Po požaru 6. 11. 1513 je mesto odkupilo pogorišče kaplanije beneficija sv. Magdalene in Marte, ki ga je po l. 1450 ustanovil mariborski župnik Jurij Swentenkrieg iz Welsa in mu daroval svojo hišo na Glavnem trgu, ležečo med hišo zidarja Janeza (Hansa), zeta pokojnega Petra Vischerja in hišo z mesnico neimenovanega »malega mesarja«. Beneficiat Janez Jančec je za dobljeni denar kupil večjo hišo s parcelo na današnjem Slomškovem trgu 1—3 in jo preuredil za svoje potrebe, mesto pa je na kupljeni parceli do leta 1515 zgradilo poznogotski rotovž, ki so ga Italijani do l. 1565 renesančno prezidali. Parcela, ki jo je novi rotovž zasedel, je še imela globino prvotne parcelacije, zato je segala preko današnjega Rotovškega trga prav do Slomškovega, kjer je mejila na meščansko parcelo, ležečo med njo in parcelo že omenjene nove beneficijarne hiše. Njena dolga in ravna vzhodna stranica, ki je v 14. in 15. stol. preprečila nastanek globlje parcelacije vzdolž zahodne stranice spodnje Gosposke ulice, je predstavljala pred nastankom mestnega obzidja severovzhodni rob prvotne trške naselbine. Usoda beneficijarne hiše, s poznejšo mestno številko 144, ki se je leta 1811—12 umaknila posloplju mestne normalne šole, nas naprej ne zanima, pač pa usoda rotovža.

Ta je bil več ali manj prizadet ob vseh večjih požarih 17. in 18. stol., vendar ni močnejše spreminjal svoje podobe. Na veduti iz let 1657/58 je predstavljen kot 5-osno nadstropno poslopje z valovito zaključeno fasado, opremljeno s 4 okroglimi okrasnimi okni (okuli), ter z vežo, sodnim balkonom in čebulasto-laternasto ostrešenim stolpičem v sredini. Vischerjeva veduta in oni iz Ruš ter Nazarij iz let 1680—81 nam kažejo slično podobo, le da je pri Vischerju precej shematizirana, na obeh votivnih slikah pa podrobnejša, vendar pa ne enaka. Na oni iz Ruš so vsa tri čela trikotna, na oni iz Nazarij ovalno zaobljena, v obeh primerih pa opremljena z okroglimi linami. Stolpič je vedno enak, opremljen z zvonovimi linami in pokrit s čebulasto-laternasto streho, vendar pri Vischerju pretirano poudarjen. Vedute iz 18. stoletja so manj pričevalne. Na risbi šlezijskega anonima iz l. 1712 je rotovž s 3 strešnimi čeli komaj nakazan, zato pa pretirano poudarjen njegov stolpič. Na Tiefenthalovem bakrorezu iz l. 1795 je rotovž s stolpičem le delno viden, ker ga zakriva trikotno čelo hiše pred njim, vendar pa je opazno, da nima več fasadnih nastavkov. Runk-Zieglerjev kolorirani bakrorez iz l. 1798 nam

kaže le njegov stolpič, saj ga sicer zakriva gmota jezuitskega kompleksa. Tudi ostale vedute iz 1. pol. 19. stol. nam ne kažejo vsega rotovža, ampak le njegov stolpič, zato nam ostaja za dokumentacijo le dagueroskopski posnetek ing. M. Topolanskega iz l. 1849. Na tej ovalni podobi kaže 7-osni rotovž svojo nadstropno, pilastro-sko razčlenjeno fasado, v katere osi so vežin portal s slopoma ob straneh, sodni balkon in trietažen stolpič z urnimi kazališči in dvojnimi zvonovimi linami, ki ga pokriva čebulasto-laternasta streha. Pritlično etažo predirajo okna in vrata, nadstropno okvirjena okna s polkrožnimi čeli in kvadratastimi okenci nad seboj, ostrešje pa poživljata dva okenska nastavka (frčadi), medtem ko ga ob straneh zaključujeta požarna zidova z visokima, usločeno oblikovanima čeloma. Na starih mestnih načrtih ima rotovž vedno enako tlorisno obliko, kar velja tudi za sosednji hiši na št. 13 in 15. Vendar pa hrani PAM predlog inž. Zistlerja iz l. 1850 za povečavo rotovža, da bi vanj spravili takrat ustanovljeno kolegiatno okrajno sodišče. Po tem načrtu bi rotovž razširili na dvoriščno stran in ga dvignili za nadstropje. Na srečo načrta niso uresničili. Pač pa so v rotovško stavbo posegli leta 1887, ko so vanjo vgradili novo reprezentančno stopnišče in njegov neorenesančen portal opremili s kvalitetnimi kovanimi železnimi vratnicami, ter leta 1952–53, ko so ga obnovili po načrtih ing. arh. Jaroslava Černigoja. Takrat so odkrili, da so še ohranjeni toskanski stebri v pritličju dvoriščnega krila, medtem ko jih v glavni stavbi ni več. Ob obnovi glavne fasade so vrnili njena okna v prvotne

kamnite okvire, nanovo so uredili prehodno vežo (pasažo), ki je dobila ogalna stebra, nadomestili klasicistična slopa pod balkonom s konzolama ter na njem zamenjali dotrajane in poškodovane kamnoseške detajle.

Danes je rotovž 7-osna poldrugonadstropna renesančna stavba iz l. 1565, ki zaseda prostor dveh starejših hiš, med njima svojega poznogotskega prednika iz let 1514–15. Po zadnji obnovi pred 35 leti ima njegova fasada zopet okna prvotne velikosti s kamnitimi profiliranimi okviri in gredami, vendar brez nekdanjih polkrožnih čel, sodni balkon pa zopet nosita konzoli mesto klasicističnih slopastih nosilcev. Predrtine v pritličju (po 3 pravokotna okna in vrata) v preprostih kamnitih okvirih so plod zadnje obnove, saj so bile še sredi 19. stol. drugače razporejene in drugačne (portali vzhodne polovice konzolasti, okni in vrata zahodne polovice pa pravokotna). Kvadratasta okenca v polnadstropju, katerih srednje je zaradi balkonove strehe pol manjše, spominjajo na podobna v graški deželni hiši (1558–1564). Fasado členi 8 pilastrov, ki so spodaj rustični, zgoraj toskanski ter nosijo dvojni medetažni in profiliran venčni zidec. V osi fasade je členjen, polkrožno sklenjen vežin portal s konzolo v temenu. Na balkon nad njim vodijo novejša tridelna vrata. Njegovo balustersko ograjo členijo 4 slopiči z rozetami v rombastih poljih, v sredini pa mestni grb z letnico 1565. Balkonovo pločevinasto, zvonasto usločeno streho nosijo 3 vitki jonski stebri in 2 enaki konzoli, profilirani polkrožni loki z ornamentiranimi ostenji, zatrejna polja, zapolnjena z rozetami, in konzolni venčni zidec, ki ga krasijo v vmesnih poljih rozete. Stolpič z medetažnim zidcem spremljajo ogalni pilastri, zaključuje pa profiliran venčni zidec. V njegovi prednji steni sta pravokotni okenci v profiliranih okvirih z gredama zgoraj, na vrhu pa v vseh stenah členjene, polkrožno sklenjene bifore in urina kazališča. Oktogonalno streho sestavljajo: čebula, laterna, čebulica in jabolko, ki je včasih nosilo dvoglavega orla s srebrnim mestnim grbom na rdečem ščitkastem ozadju. Okenska nastavka na strehi zaključujeta profilirani trikotni čeli. Medtem ko balkon pokriva križna oboka, pa prehodno vežo banja s sosvodnicami. Dvoriščno stran rotovža členijo arkadni hodniki, ki so v pritličju glavne stavbe slopsti sicer pa stebrasti, toskanski in v nadstropju krila enkrat gostejši kot v pritličju. Križni oboki hodnikov slone ob steni glavne stavbe na konzolah, okrašenih s palmetami, ob steni krila pa so samo odrezani. Pod enim od stebrov v nadstropju glavne stavbe je še ohranjeno slopsto pojmovano pravokotno polje z rozeto v rombastem okviru, kakršna so členila zidano ograjo tega hodnika, ne pa ono ob krilu, kjer so stebri stali neposredno na ograji. Na neorenesančno stopnišče na začetku dvoriščnega krila vodi bogat, tektonsko oblikovan, pravokoten neorenesančen portal, katerega ostenje krasijo konkavna polja in okrogle rozete ter zapirajo kovane mrežaste vratnice. Tudi ostale predrtine dvoriščnih fasad v obliki pravokotnih oken in vrat so večinoma predelane ali obnovljene in zato brez večje dokumentarne veljave. Podrobnejši ogled glavne fasade potrjuje domnevo, da je rotovž stavbna sestavljenka, saj je njegova vzhodna polovica širša od zahodne. To dokazujejo razmaki okenskih osi in vmesnih pilastrov obeh njegovih polovic, ki jih po širini precej presega osrednja, tudi sicer arhitektonsko poudarjena os, ki služi kot vezni člen med obema.

Rotovž je služil mestni upravi (svetu, mestnemu sodniku, pisarju itd.), od konca 15. do 2. četrtine 17. stoletja pa tudi sedežu deželskega sodišča, ki je bilo zaupano mestu. V njegovem pritličju in kletih so bili prostori mestne straže, zaporov in skladišč za orožje, živež in vino, uprava je zasedala nadstropje, podstrešje pa je služilo za hrambo gasilske opreme in drugih komunalnih potrebščin. Mestno posvetovalnico v vzhodni polovici stavbe krasí bogata stropna štukatura iz konca 17. stol., pripisana Antonu Quadriu, ki bi jo naj napravil l. 1728. Na visoko sodno oblast mestnega sodnika še spominjajo njegove insignije, shranjene v PMM: slika Salomonove sodbe iz l. 1658 (naročnik mestni sodnik Tomaž Niederl),

sodna palica iz l. 1641, meč z nožnico iz l. 1777 in mestna zastava (črno-rumena z dvoglavi orlom in mestnim grbom v srčastem ščitu) iz l. 1772. Pred rotovžem je sredi trga stal pranger, kletka in klada za prestopnike ter je bilo ob posebnih prilikah tudi morišče, ki ga je l. 1681 nadomestil Marijin steber, tega pa l. 1743 sedanje kužno znamenje Jožefa Strauba s prvotno 2 kipoma več, vendar brez sedanje ograje. Na vsakem koncu trga sta stala javna vodnjaka, katerih vzhodni je imel ok. l. 1657 visoko, kovano ohišje. Na trgu so se od nekdaj vršili tedenski tržni dnevi ob sobotah, ki so s prodajo moke segali na rotovško dvorišče (pozneje Mokasti ali Uradni, sedaj Rotovski trg), s prodajo sena in slame pa na Cerkveni (pozneje Stolni sedaj Slomškov) trg. Na rotovškem dvorišču so po tradiciji še v 18. stol. prirejali nekake koride, dvoboje bikov v zabavne in deloma tekmovalne namene. Takrat Rotovski trg še ni bil tako obzidan, kot je danes. Z vzhodne strani so ga zapirala parcelna ozadja hiš z Gosposke ulice 1—9, na severu prednica sedanje hiše št. 5, vidna že na veduti iz l. 1657/58, na zahodu pa vrt, ki je segal do sedanje Lekarniške ulice 6—8.

Ogled: Glavna stavba je razen pod uvozno vežo podkletena, vendar v vzhodni polovici globlje kot v zahodni. Pritlična etaža je v celoti obokana, vsa vrata in okna pa predelana. V nadstropju ima posvetovalnica (sedaj poročna dvorana), ki skupaj s predsobo zaseda vzhodno polovico stavbe, raven štukiran strop, dvorana z balkonom sosvodničen banjasti obok, ostali dve sobi ob trgu ravna stropa, prostore na dvoriščni strani pa pokrivajo banjasti oboki. Strop v poročni dvorani nosita prečna, s štukom oblečena trama, ki jih opirajo 4 napol goli atlanti. Vsaka tretjina stropa ima po dve polji, obdani s težkim štukom, ki je sicer masiven, vendar kvaliteten in v detajlih izrazit. Vse na njem je težko: okvirji, kartuše, fruktoni, puti, girlande, maskaroni, rogovi s sadjem, cvetni, sadni in zlasti grozdni venci itd. in vse govori za italijansko vplivano delo iz zadnje petine 17. stoletja (čeprav po tradiciji datirano v leto 1728), ki ga lahko pripišemo domači delavnici Pietro Bettini—Antonio Quadrio Starejši. Arkadne hodnike pokrivajo križni oboki. Od njihovih stebrov so zlasti oni v nadstropju precej zamenjani. Arkadni hodnik ob glavni stavbi, katerega osi se v obeh etažah skladajo, njegovi oboki pa počivajo na obstenskih konzolah, ter arkadni hodnik ob dvoriščnem traktu, katerega osi so v nadstropju enkrat gostejše in oboki prehajajo neposredno v stene, nista niti sočasna niti enaka. Prostori v dvoriščnem traktu so v pritličju obokani, v nadstropju pa pokriti z ravnimi ometanimi stropi.

Podstrešje glavne stavbe je s prečnima stenama razdeljeno v ozek osrednji in stranska približno kvadratasta prostora, s podolžnima stenama razdeljena v 4 enote. Obe njegovi zaključni steni sta do višine ok. 1.5 m kamnite in v obeh trikotnih čelih opečne gradnje. Vse 4 podolžne stene (obe obodni in obe osrednji) pa so v celotnem vidnem delu pretežno opečne gradnje, kar velja tudi za prečni steni in stolp, ki je ometan globoko na podstrešje. Tu ga na obeh (severnih) ogalih robota kvadrirana pilastra, na steni med njima pa je vidna trikotna sled sedlaste strehe, ki je pokrivala dostop do njega. Stolp stoji na opečnih obočnih lokih, katerih podolžen spodnji nosi severno, zgornja prečna pa vzhodno in zahodno steno. Sledovi strešne konstrukcije govorijo za prvotno strmejšo streho, ki se je proti jugu razčlenjala v 5 ali 7 nastreškov, katerih srednjega je zasedal stolp, ostali 4 (ali 6) pa so se zaključevali s trikotnimi ali še verjetneje ovalno oblikovanimi čeli proti trgu. Ker so notranje stene služile posebni podstrešni etaži, pokriti z ravnimi lesenimi stropi, so bile v vsej njeni višini ometane, kar seveda ne velja za obe čeli. Vzhodno čelo kaže dvojno opečno gradnjo. Spodnja, ki sega 1.7 m nad kamnito, je ravno zaključena in precej skrbneje sestavljena od zgornje, v kateri so sledovi škarjaste strešne konstrukcije z osrednjim navpičnim nosilcem. Stena zahodnega čela kaže enotno gradnjo in v njej sledove treh železnih vezi. Delilna stena vzhodne polovice podstrešja, ki je za 1.5 m pomaknjena proti severu, hrani

2 manjši in 1 večje okno, ki so opremljena s pravokotnimi kovanimi mrežami, ona zahodne polovice, ki je v osi podstrešja, pa hrani 2 mali pravokotni okenci s po eno opeko v vsakem spodnjem kotu. Štirje glavni prečni trami podstrešja so dejansko le grobo obtesana debela, ki počivajo na vseh 4 podolžnih stenah.

Na podstrešju arkadnega hodnika glavne stavbe kaže vzhodna polovica severne (dvoriščne) stene v dolžini ok. 10 m skrbno zgrajeno opečno strukturo, ki so jo nadzidali za 1.7 m, ko so zgradili oziroma povišali sedanjo severno steno. Ta kaže v zahodni polovici sledove (vsaj ene) zazidane podolžno pravokotne podstrešne line in ostanke grobega a zglajenega ometa. Ker sega ta stena od enega do drugega konca stavbe, povezuje enako kot južna obe njeni zaključni steni z visokima čeloma, na katerih počivata obe sosednji hiši na številkah 13 in 15. Sledovi ometa na obeh polovicah severne stene, način gradnje v vzhodni in ostanki zazidane line v zahodni govore za to, da obe polovici nista nastali sočasno in da je arkadni hodnik mlajši od njiju. Slednje potrjuje tudi sama strešna konstrukcija, ki je na tej strani podaljšana in se preko obodne stene glavne stavbe spušča na nivo nosilne stene arkadnega hodnika. To pa povzroča njeno nesimetričnost, do katere pri enovitem nastanku gotovo ne bi prišlo. Vendar pa časovni razmak med njima nikakor ni bil tolik, da bi njegovo prizidavo lahko smatrali za posebno gradbeno fazo.

Drugače je z dvoriščnim traktom, ki ga pokriva od vsega začetka pultasta streha. Ta sloni na hrbtni steni, ki je v prvih dveh tretjinah od sosednje hiše in le v zadnji tretjini od samega trakta, ter kaže tri gradbene faze. Prva je kamnita, ok. 9 m dolga in visoka kot zahodno ostenje rotovža, katerega severna stena sloni ob njem. Druga, ki sega dobrega pol metra preko strešnega temena, je mešana gradnje in pripada sosednji hiši. Visoko presega prvo fazo in oblikuje drugo, v kateri hrani zazidano, skoraj kvadratasto okno z močno poševnim kamnitim ostenjem, ki je zagotovo še iz 16. stoletja. Ta stena je v vsej višini ometana, kar govori za to, da je stala prosto, saj je nastala preje kot rotovžev dvoriščni trakt. Ko so tega prislonili k njej, so za oporo njegove strehe postavili poseben nosilec ob njo. Tretji del hrbtna stene je jasen opečni prizidek, ki sega do konca trakta oziroma do njegove severne čelne stene. Ta hrani večje, zazidano pravokotno okno in dvojen strešni naklon: starejšega in strmejšega, ki je upošteval le širino trakta z napuščem, in mlajšega, enako visokega vendar položnejšega, ki upošteva tudi širino prizidanega arkadnega hodnika, nad katerim je sled manjšega zazidanega pravokotnega okna. Opisana hrbtna stena, ki stoji v isti črti s čelnima stenama rotovža in sosednje hiše, dokazuje, da je mlajša od rotovževe glavne stavbe, a starejša (z izjemo zadnje tretjine) od njegovega dvoriščnega trakta, ki je enotne gradnje in višinsko približno izravnana z višino arkadnega hodnika glavne stavbe. Zaradi tega njegov arkadni hodnik, ki je le malo nižji od njenega, zaradi premajhne višinske razlike ni mogel nikoli imeti lastne pultaste strehe, iz česar sledi, da ni mogel nastati sočasno s dvoriščnim traktom ampak šele pozneje, ko so zaradi njegove prizidave spremenili naklon njegove strehe.

Iz opisanih ugotovitev kot rezultatov arhivskih študij in analitičnega ogleda stavbe se nam izlušči njena gradbena zgodovina, ki je, enako kot pri že opisanih dvorih, precej drugačna od njenih doslej veljavnih, a nikoli preverjenih predstav.

Predvsem je rotovž nastal postopoma iz dveh čeloma na trg obrnjenih hiš, ločenih med seboj z dvoriščnim prehodom v širini njegove sedanje veže. Obe hiši sta bili podkleteni, vzhodna je bila nekaj širja od zahodne in obe sta bili v 1. pol. 16. stol. nadstropni, kot kažejo vrhovi njihovih še ohranjenih kamnitih sten na podstrešju glavne stavbe. Šlo je za zahodno, nekoč P. Vischerjevo hišo in za vzhodno benefikatno, ki so jo l. 1514–15 prezidali v rotovž s posvetovalnico v nadstropju. Njegova skrbna opečna gradnja v dolžini ok. 10 m je še dobro vidna na podstrešju arkadnega hodnika. Ker tak rotovž ni zadostoval, so ga med leti

1563–65 italijanski gradbeniki večinoma na novo zgradili (verjetno pod izvedbenim vodstvom Pietra Antonia de Pigrata, ki se je po odhodu Valentina Trevene v Brežice l. 1560 sem priselil iz Gradca). Predvsem so obe hiši z vzdavo skupne veže združili v eno, prezidali obe njuni kleti, zlasti mogočno vzhodno, enovito uredili novo nastalo notranjščino, obokali njeno pritlično in deloma nadstropno etažo (ostalo so postropali), višinsko izravnali obe hišni polovici z nadzidavo zahodne za neugotovljivo razliko in vzhodne za 1,7 m, postavili na bočnih stenah starih hiš enoviti trikotni čeli, prekrili vso stavbo z mogočno sedlasto streho, jo enotno fasadirali (pri čemer je prišla do izraza njena nesimetrična sestava), jo opremili s sodnim balkonom nad uvozno vežo in akcentuirali s stolpičem, ki so ga premaknili za dobrega pol metra proti vzhodu, da so korigirali osni zamik stavbe. V podrobnosti problematike obravnavane gradbene faze se v okviru tega orisa seveda ne morem spuščati, vendar pa moram še enkrat podčrtati nekatera temeljna opažanja.

1. Med nastankom glavne stavbe in njenega arkadnega hodnika obstaja časoven razmak, ki pa ni tolik, da bi lahko govorili o dveh ločenih gradbenih fazah.

2. Zahodna kamnita stena, ki sega izpod glavnega stavbinega čela okoli 9 m daleč v hrbtno steno dvorišnega krila, je enako visoka, a starejša od njene severne stene, torej je predrenesančna. Gre za hrbtno steno dvorišnega krila prvotne hiše, ki je bilo verjetno enako široko kot je sedanje rotovško ter prekrito s plitvo pultasto streho (za kar govorijo sledovi njegovega ostrejša). Vanj so vzdali rotovško stopnišče, ki je kratek čas vodilo neposredno, po prizidavi arkadnega hodnika pa posredno v glavno stavbo.

3. Pozneje, vsekakor pa v zadnji četrtini 16. stol. so pozidali ali prezidali sosedno hišo na št. 13, ki je dvonadstropna in nekaj višja od rotovža. Njeno čelno steno so postavili na rotovško, hrbtno steno njenega dvorišnega krila pa na hrbtno steno rotovškega stopnišča, katero je po dolžini in višini močno presegala. Ker rotovškega krila takrat še ni bilo, je bila večinoma prosta, ometana in obeljena ter je premogla skoraj kvadratasto okno s kamnitim, močno poševnim ostencem, ki je gledalo na sedanji Rotovski trg. Ob koncu stoletja, morda pa šele po letu 1601, so prizidali sedanje dvoriščno krilo, ki je presegalo dolžino sosednjega in zato dobilo v podaljšku lastno opečno hrbtno steno. Po prvotnem nagibu njegove zaključne opečne stene je sklepati, da je imelo le širši napušč ne pa še arkadnega hodnika. Tega je dobilo šele v teku 1. pol. 17. stol., mogoče pa celo šele po požarih v letih 1648 in 50.

4. Stopnišče, ki je slej ko prej zasedalo traktov južni del ob glavni stavbi, je doživelo l. 1887 popolno obnovo, zaradi česar so ga na podstrešju nekoliko dvignili in s tem zabrisali njegove starejše faze pa tudi njegov prvotni stik z glavno stavbo.

5. Hiša na št. 15, ki uporablja rotovško vzhodno čelno steno, je bila sredi 17. stol. dvonadstropna in nižja od njega, v 18. stol. pa so jo dvignili za vrhno etažo, s čemer je presegla višino rotovža, ne pa njegovega strešnega slemena, ker je prekrita s plitvejšo sedlasto streho.

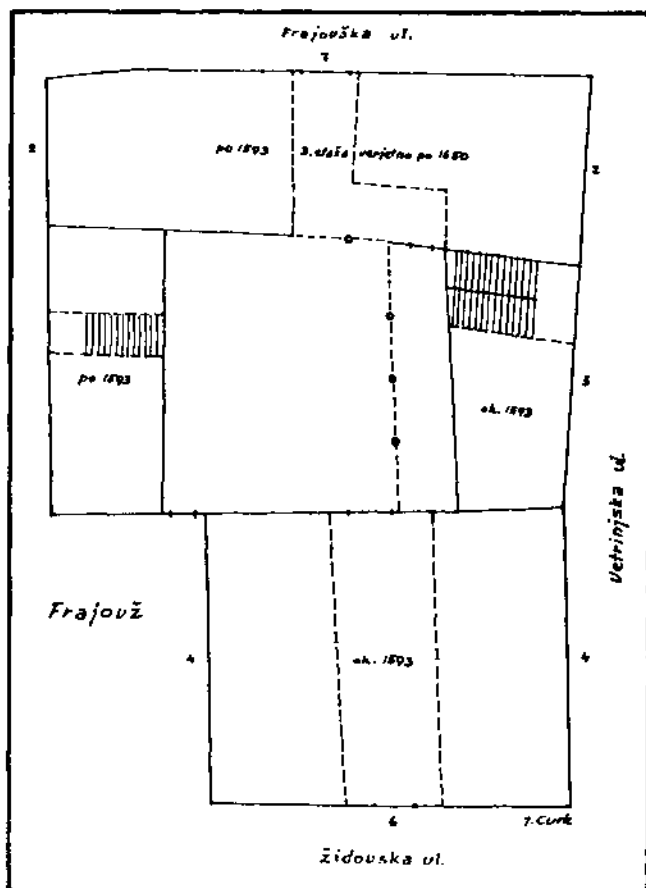
6. Končno je omembe vredna še problematika rotovževe glavne fasade, ki je, taka kot je danes, šele iz zadnje tretjine 18. stol. Kot kažejo sledovi na podstrešju, je streha, ki je bila proti trgu malce strmejša od sedanje, izoblikovala na vsaki strani stolpa verjetneje po 3 kot po 2 ovalno (občasno morda tudi trikotno) oblikovana čela, ki se zaradi zamika med osjo fasade in stolpiča niso povsem skladala z njeno pilastersko razčlenitvijo.

Drobnejših gradbenih problemov bi seveda lahko našli še precej, vendar tudi orisani zadoščajo za spoznanje, da je stavbna zgodovina rotovža mnogo bolj komplicirana, kot bi se to dalo sklepati iz njegove navidezne enovite podobe.

11. Frajovž s staro mestno številko 32 (nato 38) in nekdanjo ulično številko Vetrinjska 1—3 je bil svojčas med največjimi poslopji v mestu, ki so ga zaradi razširitve Glavnega trga l. 1906 podrli.

Maribor v srednjem veku razen posadke na gornjem gradu ni premogel posebne vojaške posadke, ker so za njegovo obrambo zadostovali meščani s svojimi posli, organizirani v 4 mestnih četrtih, prvič omenjenih l. 1452, a gotovo nastalih že v zadnji tretjini 14. stoletja. Stvar se je spremenila šele z vojnami v zadnji tretjini 15. stoletja in z novimi oblikami vojskovanja v 16., ki so zahtevale v letih akutnih vojnih potreb občasne profesionalne vojaške posadke (n.pr. v letih 1529, 32, 37, 66 itd.), ki so postajale od tkim. Dolge vojne (1593—1606) dalje, ko je leta 1600 padla v roke Turkov Velika Kaniža, vedno pogostejše in vedno trajnejše. V teku zadnje četrtine 16. stoletja je mesto razen tkim. Črne kasarne v Orožnovi 6 in orožarne na Koroški 6 dobilo tudi proviantno hišo (živilsko skladišče) v nekdanji Vetrinjski ulici 1—3, v kateri je lahko hranilo zadostno zalogo žita in drugih živil za slučaj daljše oblege. Katerega leta se je to zgodilo, se zaradi pomanjkanja zadevnih virov ne da natančno ugotoviti, vendar pa dovolj določno sklepati. Septembra 1583 so se predstavniki mesta pogajali z nadškofijskim vice-domom v Lipnici za salzbursko hišo (v Vetrinjski 16), da bi jo uporabili za spravilo žita in drugih živil, pri čemer je posredoval deželni proviantni mojster Melhior Hueber. Pogajanja niso uspela, zato je mesto s pomočjo deželnih stanov postavilo na začetku Dolge vojne okoli leta 1593 proviantno hišo, namenjeno za enoletno oskrbo mesta v primeru oblege. Podobni poslopji sta približno v istem času dobila tudi Ptuj in Radgona. Kot poroča Mestna knjiga, je hiša ob požaru aprila 1648 s hrano vred pogorela, kar se je ponovilo ob naslednjem požaru dve leti pozneje. Zato jo je mesto odprodalo grofom Tattenbachom, ki so pogorišče prezidali v večjo palačo, imenovano Svobodna hiša ali Frajovž. Po njihovem tragičnem propadu leta 1671, je večkrat menjala lastnike, dokler je niso okoli leta 1752 kupili od Melhiorja Stambfla grofje Lanthieriji in jo posedovali do leta 1789 (general Friderik, nato Jožefa). Tega leta sta jo za 5500 fl kupila advokat Alojzij Pohl in njegova žena Viktorija, a jo po l. 1794 prodala Francu Rottensteinerju, ta pa pred l. 1803 vrvarjema Antonu in Julijani Wels. Iz njihovih rok je čez dobrih deset let prešla v posest zemljiškega upravnika Starkbauerja, ki jo je l. 1820 prodal za 10.000 fl vojaškemu erarju, ta pa spremenil v tkim. Frajovško kasarno za posadko okoli 220 vojakov. Kasarna je uporabljala poslopje do leta 1904, ko se je preselila na novo lokacijo ob Tržaški cesti, staro proviantno hišo pa so l. 1906 (samo 3 leta za ptujsko) podrli. Ker poslopje že 80 let več ne obstoja, lahko o njegovi gradbeni podobi in zgodovini govorimo le na osnovi starih upodobitev in redkih ohranjenih fotografij ter gradbenega načrta mariborskega mojstra Jožefa Hofferja iz l. 1753, ki ga hrani ŠDA v Gradcu.

Frajovž je bil poleg mestnega gradu, minoritskega samostana, jezuitskega kolegija, Vetrinjskega dvora, Saurerjeve palače in špitalskega kompleksa na Slomškovem trgu ter poštne postaje na ogalu Jurčičeve in Vetrinjske ulice med največjimi, gotovo pa med najvišjimi stavbami v mestu, saj je bil dvonadstropen enako kot n.pr. župnišče, Varena—Lubejeva hiša, Šentpavelski dvor in nekaj meščanskih hiš na Glavnem trgu. Stavba v obliki zrcalno obrnjene črke E je zasedala približno pravokotno parcelo med Frajovško, Vetrinjsko in Židovsko ulico, medtem ko je na zahodu mejila na dvorišča hiš, stoječih ob vzhodni stranici Glavnega trga. P. Schlosserjeva rekonstrukcija iz l. 1789 in katastrska karta iz l. 1824 ga kažeta v enaki tlorisni obliki, ki ima jugovzhodni stavbin ogal preveč odrezan, jugozahodnega pa zasedenega enkrat z zunanjim dvoriščem in drugič z vrtom, ne kažeta pa pomožnega trakta, ki je zapiral njegovo notranje dvorišče proti zahodu. Reambulacijska karta iz l. 1878 ga kaže pravilneje. Jugovzhodni ogal je skoraj pravokoten, jugozahodnega zaseda zunanje dvorišče, notranjega

pa zapira zahodni trakt, ki ga kaže že Hofferjev načrt iz leta 1753. Na mestnih vedutah je Frajovž večinoma dobro viden. Na najstarejši iz let 1657–58 je predstavljen kot visoko, 4-osno, (dvo)nadstropno poslopje, pokrito z zatrepasto streho, ki so jo na zahodni strani razen dveh pritličnih hišic (pozneje s številkami 3 in 5 v Ulici vseh svetnikov), obdajala še sama pogorišča obeh požarov iz sredine stoletja. Na vedutah iz let 1880–81 je Frajovž na ruški predstavljen kot veliko dvo-nadstropno, 4-osno, zatrepasto ostrešeno poslopje z 1×1 osnim enako visokim rizalitom na jugozahodnem ogalu, za katerim se ob njega prislanja kljukasta nadstropna stavba. Na nazarski je naš objekt manj poudarjen, ima rizalit v srednji osi, za njim pa stoji že omenjena kljukasta stavba. Vischerjev bakrerez ga predstavlja zelo poudarjeno. Očitno gre za dvonadstropno, 3-osno poslopje z jugozahodnim enoosnim rizalitom in z visoko zatrepasto streho. Pri šlezijemskem anonimu iz l. 1712 je prikazan le površno kot poslopje s 3 strešnimi nastavki, pri Tie-fenthalu iz l. 1795 je vidna samo njegova mogočna zatrepasta streha, pri Runku in neznanem lesorezcu iz ok. l. 1800 njegova stavbna masa s trojno streho zakriva celoten severovzhodni del mesta, pri Rabiču iz l. 1905 pa je še zadnjič prikazana 5-osna fasada njegovega južnega krila, od severnega pa je vidna le streha. Naslednje leto so ga podrli, s čemer je Maribor zgubil pomembno stavbno pričo svoje obrambne zgodovine.

Stavbno organizacijo Frajovža se najbolje vidi iz načrta gradbenega mojstra Jožefa Hofferja in tesarskega mojstra Mateja Ohmeyerja, ki sta leta 1753 pripra-

vila program za njegovo prezidavo v kasarno (podobno kot so to skoraj sočasno realizirali v Ptuj in Celju), kar pa se je uresničilo šele po letu 1820. Stavba v obliki nepravilnega pravokotnika, vendar brez jugozahodnega ogala, je ležala od severa proti jugu tako, da je njena 11-osna vzhodna fasada mejila na Poštno, pozneje Spodnjo Vetrinjsko ulico, 7-osna severna na Malo Poštno pozneje Frajovško ulico, 6-osna južna pa na Ulico vseh svetnikov, pozneje Židovsko ulico. Na pravokotno notranje dvorišče sta vodili dve veži, večja, banjasto obokana v osi južnega in manjša, križno obokana v osi severnega trakta, medtem ko je z njega vodil preprost zidni portal na manjše zunanje dvorišče, ki je zasedalo pravokoten jugozahodni del parcele. Dvorišče je na zahodni strani zapiral trakt, ki je bil za etažo nižji od ostalega poslopja, na vzhodni strani pa stebriščen arkadni hodnik, ki je bil v pritličju 4-ločen, v obeh nadstropjih pa 8-ločen, toskanski. Stavbini pritlični prostori so bili v celoti banjasto in križno obokani. Skoraj kvadratast južni trakt je obsegal veliko uvozno vežo ter 3 banjasto obokane sobe desno in 2 križno obokani levo, severni trakt osrednjo vežo ter hodnik z 2 križno obokanima sobama desno in veliko križno obokano sobano levo, vzhodni trakt glavno dvoramno stopnišče in 3 križno obokane manjše sobe, zahodni pa lastno enoramno stopnišče in 3 križno ali banjasto obokane prostore, v katerih severnem je bila mala kuhinja, v južnem pa vodnjak. V nadstropjih so bili stropi ravni, leseni (razen križnega v veži prvega nadstropja severnega trakta), prostorna razporeditev pa približno enaka. Hoffer je predvideval, da bi bili vojaki nastanjeni v severnem traktu, ki bi ga dvignili za tretje nadstropje in ga vertikalno povezali z dvoramnim stopniščem, vgrajenim v zahodni trakt, ter horizontalno s trietažnimi konzolnimi lesenimi mostovži, obešenimi ob njegovo dvoriščno fasado. Ostali trakti so bili namenjeni vojaški upravi. Glavno, dvoramno stopnišče v vzhodnem traktu in arkadni hodnik bi služili za dostop do 6 oficirskih dvo- in tri-sobnih stanovanj (trisosbno za kapetana, 5 dvosobnih za častnike) ter do skupne kuhinje, predsobe in stranišča v vsakem od obeh nadstropij. V zahodnem traktu, ki ga je pokrivala pultasta streha, je bil v pritličju vodnjak, soba za prestopnike in profosova kuhinja, v nadstropju pa njegovo dvosobno stanovanje. V pritličju vzhodnega trakta so bile tri sobe za podoficirje, v pritličju južnega trakta štala za 8 konj, 2 skladišči za mon-dure in zaporniška soba s temnico, v pritličju severnega trakta pa dve sobi za vojake in velika kuhinja. Kasarna je bila s svojimi 57 prostori preračunana na kapaciteto 192 vojakov, 12 oficirjev, profosa in 3 podoficirjev, s tem da bi ji severni trakt dvignili za nadstropje in ga povezali s posebnim stopniščem, opremljenim s sanitarijami v vsaki etaži ter pokritim z lastno pultasto streho, ki bi bilo vzdano v stičišče severnega in zahodnega trakta. Iz Ohmeyerjevega načrta je razvidno, da bi novo ostrešje dobila za etažo dvignjeni severni trakt in zaradi stopnišča predelani zahodni, medtem ko bi ostala dva trakta obdržala stari zatrepasti strehi. Pri tem je omembe vredno, da bi edino zahodna stena severnega trakta oblikovala trikotno čelo, vse ostale pa bi se zaključevale z ravnimi kapmi. Zaradi povišave severnega trakta bi nastal požarni zid nasproti vzhodnemu traktu, zaradi prizidave novega stopnišča pa požarni zid nasproti odtlej za dve etaži nižjemu, pultasto ostrešnemu zahodnemu traktu.

Kot je iz tlorisa razvidno, je stavbni kompleks Frajovža razpadal v več gradbenih enot, ki so se enačile z njegovimi trakti. Tak koncept stavbe je bil gotovo načrtovan, saj je omogočal njeno lažjo obrambo pred požari. Najbolj vase zaključen je bil skoraj kvadratast 6×4 osen južni trakt z večjo, banjasto obokano vežo v osredju. Podobno je veljalo za pravokoten 7×2 osen severni trakt z manjšo, križno obokano osrednjo vežo, medtem ko sta bila 5-osen vzhodni in zlasti 4-osen zahodni trakt manj vase zaključena. Vzhodni trakt s po 3 prostori v vsaki etaži je z glavnim stopniščem in dvonadstropnim arkadnim hodnikom služil predvsem vertikalni in horizontalni povezavi med severnim in južnim traktom, zahodni

trakt pa je bil izrazito pomožen, demestikalen, brez oken v zahodni steni in z vodnjakom v južni veži. Ohmeyer je predvideval leseno balustradno ograjo za vse tri nove mostovže. Po načrtu sodeč, bi staremu stavbnemu kompleksu prizidali le tretje nadstropje severnega trakta in novo stopnišče z mostovži, vse ostale dele stavbe pa bi le prilagodili kasarniškim potrebam. Na katastrski karti iz l. 1824 Frajovž nima zahodnega trakta, na reambulacijski iz l. 1878 pa ga ima, iz česar sledi, da je prvotnega pred letom 1789 izgubil, novega pa ob obnovi frajovške kasarne leta 1834 dobil. V vmesnem času ga je proti zahodu zapirala ograja, ki ga je ločevala od dvoriščnih ozadij hiš št. 62 in 63 na Glavnem trgu ter hiše št. 51 ob Židovski ulici.

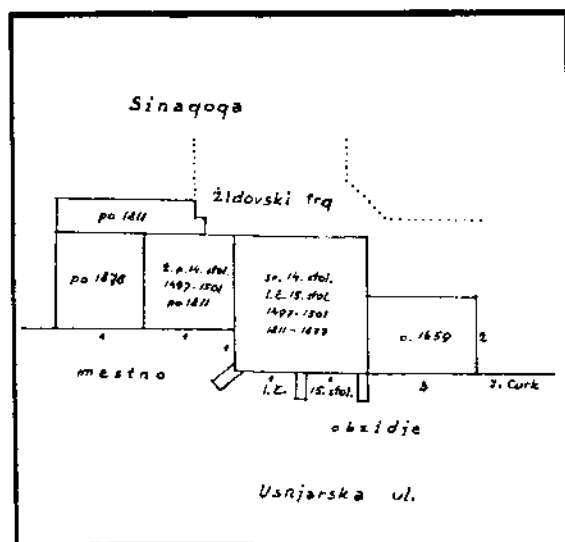
Ohranjene fotografije (hrani jih PMM) nam kažejo nekaj pogledov nanj, iz katerih se da deduktivno sklepati na njegovo gradbeno sestavo. Šestosna dvonadstropna južna fasada je členjena s kvadrastimi lizenami in zidcema, v osi ima členjen, rustičen, polkrožno sklenjen portal v pravokotnem okviru s preklado in le še enim čelnim ločnim krilom ter preprosta pravokotna okna. Sedemosna dvonadstropna severna fasada ima lizenasto členjeno fasado z večjim razmakom med 4. in 5. okensko osjo, rustičen, členjen, polkrožno sklenjen portal v pravokotnem okviru, skromno okvirjena deloma zamrežena pravokotna okna s prekladami a brez polic in bogat venčni zidec. Vzhodna fasada je na fotografijah le delno vidna. Na severnem koncu so jo členile lizene in zidca, na južnem pa ne. Vzhodno stran dvorišča s profiliranim venčnim zidcem spremljajo trietažne stebriščne arkade toskanskega reda, ki so v nadstropnih etažah polkrožne, v pritlični pa rahlo potlačene, vendar še enkrat širje. Medtem ko so nadstropne zazidane do velikosti polkrožno sklenjenih oken, so one v pritličju zazidane do velikosti podolžno pravokotnih kletnih lin. V vidnem delu severne dvoriščne fasade kažejo 3 pravokotna okna na drugačno etažno razporeditev, kot je v vzhodnem traktu, saj je že njena pritlična partija z 2 lokoma precej višja od sosednje. Stena tega trakta je gladka in zaključena s širokim napuščem, kaže pa med nadstropjema zidno črto, ki govori za njegovo nadzidavo, kar sicer potrjuje tudi njegov stik s severnim traktom.

O gradbeni zgodovini Frajovža je mogoče govoriti le z domnevami, ker pač ne obstaja več. Po Hofferjevem načrtu sodeč, sta bila najstarejša južni in vzhodni trakt. Prvi je predstavljal štokasto dvonadstropnico skoraj kvadratastega tlorisa, pokrito z visoko, zatrepasto, štirikapno streho, veliko uvozno vežo v pritličju in vežama v nadstropjih ter s po 2 sobanama na vsaki strani. Vsaka od soban je imela v vsaki steni po 2 okni, enako veži, ki sta bili dostopni preko arkadnega hodnika. V pritličju ni bilo nič drugače, le da je imela ena sobana okno manj, druga pa okno več. Vzhodni petosni trakt je služil kot pomožni, saj je obsegal glavno stopnišče in toskanske arkadne hodnike, v vsaki etaži pa je imel poleg tega po tri sobe za poslugo. Torej je šlo za zelo enostavno koncipirano stavbo, ki jo smemo datirati na konec 16. stoletja. Ob tej stavbi je kmalu nastal prvotno nadstropen, morda šele od Tattenbachov dalje dvonadstropen severni, 7 × 2 osen trakt, ki je bil dostopen preko arkadnega hodnika vzhodnega trakta. Imel je po 4 sobane v vsakem nadstropju ter tri in vežo v pritličju. Verjetno sočasno so postavili tudi nadstropen zahodni trakt, ki je z južnim delom zajemal hišni vodnjak. Kratek zid med ogaloma zahodnega in južnega trakta je zapiral tako nastalo notranje dvorišče ter ga obenem s pomočjo manjšega portala vezal z majhnim trgom pred njim. Dve nasproti stoječi uvozni veži sta Frajovžu zagotavljali nemoten vozni promet, ki ga je kot javna stavba potreboval, že omenjeni majhen trg pa mu je nudil za to potreben manipulativni prostor. Izgleda, da je severni trakt s svojimi velikimi prostori služil kot skladišče za žitarice in moko, južni pa za ostale živilske potrebe. Temu primerno zgrajenega so morali Tattenbachovi po letu 1650 šele preurediti za stanovanjske potrebe. Za časa Marije Terezije, ko so naša mesta

dobila sredi 18. stoletja svoje prve prave kasarne (Radgona, Ptuj, Celje), je država zanje uporabila predvsem največja javna poslopja. Le v Mariboru temu ni bilo tako, ker je bila frajovska stavba že okoli sto let v privatnih rokah in jo je bilo treba zato odkupiti, kar pa se je zgodilo šele okoli sedemdeset let pozneje. Ker pa je vojska potrebovala kasarniške prostore že prej, je od leta 1782 dalje zasedala vedno nova nacionalizirana samostanska, cerkvena in javna poslopja po mestu.

12. Sinagoga s staro mestno številko 44 in sedanjo ulično številko Židovska 4 se prvič omenja l. 1429, a je gotovo starejša, saj se Židje pojavijo v mestu že dobrih sto let prej. Nastala je v jugovzhodnem kotu mesta, kjer se je razvil židovski geto z malim trgom v sredini. Postavili so jo na mestno obzidje tako, da so izrabili 4-metrski vzhodni bok njegove 76 m dolge kurtine za njeno zahodno mejo. Vzhodno od sinagoge se je širil vrt s prvotnim židovskim pokopališčem, pozneje prenešenim na parcelo med Pristaniško in Strmo ulico, imenovano Judovska njiva (prvič omenjeno l. 1367). Na koncu vrta na jugovzhodnem ogalu mestnega obzidja je stala najprej mestna opazovalnica, od l. 1465 dalje pa mestni obrambni stolp, imenovan Židovski. Pod sinagogo na vznožju konglomeratnega skalnega pomola je ob vodnem izvirku nastalo obredno kopališče. Pot do njega je vodila skozi tkim. Židovska vrata na koncu Židovske ulice, nato po robu mestnega jarka s Triribniškim potokom na dnu ter okoli skalnega pomola do kopališča. Z izgonom Židov januarja 1497 so vse njihove ustanove propadle, ostala je le sinagoga, ki je bila do l. 1501 spremenjena v cerkev Vseh svetnikov. Beneficij pri njej sta ustanovila mariborska meščana Bernardin in Barbara Druckher in ga bogato obdarila, saj je med drugim dobil tudi hišo z ohišjem in dvema vrtoma pri cerkvi ter dohodke od kopališča pod njo. Ker pa pri cerkvi od sredine 16. stol. dalje ni bilo rednega beneficiata, je propadala, čeprav je še l. 1592 imela tri lepe oltarje, vendar pa ne več zvonov v strešnem stolpiču, ki so jih meščani preselili v rotovski stolp. Leta 1608 se je pojavil neuresničen predlog, da bi beneficiatovo domovanje porabili za župniškega organista. Leta 1621 je imela 3 oltarje in četrtega v vlažni zakristiji, slabe dohodne stopnice in zanemarjeno okolico ter beneficiatovo stanovanje nad njo. Leta 1657 je bila sicer v redu oskrbovana, a le z eno mašo na leto, leta 1659 so jo obnovili na zunanjsčini ter opremili z zidanim zvonikom. Leta 1703 je sicer imela vse 4 oltarje, a je bila drugače slabo opremljena in brez okrasja. Cerkev ni premogla ne pevske emfore ne orgel, njena zakristija pa je bila vlažna ter skupaj s cerkvijo napol pod zemljo. Leta 1764 in 73 je bilo ugotovljeno, da je čvrste stare gradnje, da ima 4 oltarje, od tega enega v zakristiji, ki pa je zaradi nizke lege vlažna, zaradi česar hranijo vrednejše paramente v zgornji shrambi. Beneficiatni kaplan stanuje v obsegu (penes) cerkve. V zvoniku visita dva zvona. Januarja 1785 so cerkev eksekirali in jo skupaj s kaplanijo izročili vojski, mežnarijo pa verskemu skladu, ki jo je kmalu prodal. Vojska je cerkev uporabljala kot skladišče do l. 1811, nato je prešla v meščanske roke. Po starih vedutah iz let 1795 in 1798 sodeč, je cerkev gotovo šele po l. 1800 zgubila zvonik in doživela svojo prvo prezidavo, ki jih ji je sledilo še več do l. 1877. V 2. četrtini 19. stol. jo je posedoval trgovec Anton Altmann (+ 1852), nato razni lastniki, med njimi tovarnar krtač Karl Ludwig (+ 1891).

Sinagoga stoji na mestnem obzidju. Je mešane vendar prevladujoče kamnite gradnje. Z juga jo podpirajo trije prizidani petstopenjski oporniki, ki se nadaljujejo v obliki lizen do vrha stavbe, kjer nosijo venčni zidec, sestavljen iz 6 pravokotnih profilov. Prvotni visoki, polkrožno sklenjeni okni so nadomestila manjša pravokotna, od katerih je eno polkrožno sklenjeno in klasicistično zamreženo. V notranjsčini so ohranjene v koteh pol metra pod tlemi sedanje vrhnje etaže 4 geometrične konzole iz peščenca s po tremi nastavki reber žlebastega profila, kar govori za njeno prvotno obokanje v obliki 4 križnorebrastih obokov s slopa-

stim nosilcem v sredini. Na zunanjsčini sinagoge so vzdani 3 okrogli, s svitki oviti sklepniki, katerih enega krasi grozd, drugega osemrogelna zvezda in tretjega vetrnica, medtem ko hrani njena vzhodna stena z notranje strani nekaj spolij. Sedaj je notranjščina klasicistično obokana: pritličje s kapastimi oboki, ki počivajo na 2 slopih, nadstropje na notranji strani z enakimi oboki, na zunanji z ravnimi stropi. Ob sinagogi sloni na vzhodu za etažo nižja mežnarija, na zahodu pa enako visoka kaplanija, ki ju na južni strani zaključuje enak zgodnjebaročen venčni zidec iz ok. l. 1659 kot samo sinagogo. Ob severni strani kaplanije stoji pritlična, križno obokana »mrtvašnica« z maltastimi lizenami in opečnim venčnim zidcem v obliki dveh vrst rombasto postavljenih opek. Na podstrešju, ki ga zapirajo železne klasicistične vratnice, je viden na obodnih stenah omet z beležem, kar dokazuje, da sta imeli prvotno tako cerkvena dvorana kot vrhnja etaža ob njej sloneče kaplanije ravne lesene stropce.

Sinagoga je kot preprosta ravno krita stavba verjetno obstojala še preden je pri njej živel prvi znani rabin Abraham (+ 1379). Obokana je bila šele v 1. četrtini 15. stol., preden je postala občasen sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko (1427—1450). Ob njej je stala rabinova hiša, ok. l. 1477 pa so postavili še talmudsko šolo. Med leti 1497 in 1501 je bila predelana v cerkev Vseh svetnikov po zaslugi trgovca Bernardina Druckherja in njegove žene Barbare. Takrat je bila pri njej ustanovljena beneficijna kaplanija z lastno hišo (prejšnjim rabinatom), ki je skupaj s cerkvijo predstavljala svobodno posest. Ker pa je po l. 1592 propadla, so jo morali l. 1659 obnoviti. Takrat so popravili obe poslopji ter k cerkvi prizidali mežnarijo in zvonik. Kaplanijo so ponovno obnovili ok. l. 1746. Leta 1785 so jo ukinili, nakar so njena poslopja doživljala različne gradbene usode. Cerkev je morda šele po l. 1811 zgubila zvonik, ko je bila prezidana, vendar je še v času dr. Puffa leta 1846 kazala rebraste oboke ter sledove 4 zašiljenih, 2 pravokotnih in 1 okroglega okna. Na vrtu poleg sinagoge, ki se omenja l. 1621, je bilo takrat ohranjenih še nekaj židovskih nagrobnikov, mesto obrednega kopališča pod sinagogo pa je v 1. četrtini 19. stol. zasedla Hartnaglova usnjarna. Bližnji trinadstropen obrambni stolp, v katerem je l. 1646 stanoval stražni mojster Kristof Schäferl, je do l. 1822 in nato od konca stoletja dalje bil v mestni lasti, najemniki pa so ga večinoma uporabljali kot skladišče.

Sinagoga je zaradi slikovite lege na večini starejših mestnih vedut dobro vidna. Na najstarejši iz let 1657/58 je predstavljena kot sedlasto pokrita hiša s 3 večstopenjskimi oporniki in 2 visokima oknoma, ob katere jugozahodnem ogalu je prikazan stolpasti bok kurtine, tik za njo pa enako visoko pravokotno poslopje kaplanije, ni pa še zvonika. Pod konglomeratno strmino stoji večje nadstropno, 6-osno poslopje kljukastega tlorisa, ki ga obstopata pritlični hišici, opirajo pa 3 oporniki. Na vedutah iz let 1680–81 je upodobljena natančneje. Členijo jo 3 oporniki in 2 visoki, polkrožno sklenjeni okni ter pokriva visoka streha z zatre-poma. Ob njeni zahodni strani sloni pravokoten prizidek z zatrepasto streho, polkrožno sklenjenim oknom v južni, manjšim v zahodni in z zvonikom, pokritim s čebulasto-laternasto streho, ob severni stranici. Očitno gre za kaplanijo z oltarnim prostorom v spodnji etaži in stanovanjem v zgornji. Severozahodno od nje je vidno frajovsko poslopje z ogačnim rizalitom, jugozahodno pa šalasto izoblikovani bok kurtine z opornikom ob sebi. Pri Vischerju je sinagoga predstavljena kot cerkev s pravokotnim presbiterijem (dejansko mežnarijo) na vzhodni strani, s 3 oporniki in 3 okni ter strešnim, čebulasto zaključenim zvonikom nad zahodno fasado. Pri šlezijemskemu anonimu iz l. 1712 je sinagoga le površno predstavljena kot kapela s strešnim stolpičem, pri Tiefenthalu kot zahodno orientirana cerkev, sestavljena iz poslopja nekdanje sinagoge, kaplanije s presbiterijem in čebulasto ostrešenega zvonika, ki je 3 leta pozneje pri Runku piramidasto zaključen.

Danes je predstava o razvoju sinagoge težje dojemljiva zaradi visokih nasutij okoli nje. Ker njeno zemljišče proti jugu visi, se je stavba že ob nastanku s severno steno vkopala v tla, kot to dokazuje zazidan prvoten vhod vanjo s trga. Bila je preprosta, približno kvadratasta, ravno krita, proti jugu obrnjena stavba, pokrita s štirikapno streho, ki so jo v 1. čertini 15. stol. (po profilu reber sodeč) opremili z osrednjim slopom in 4 križnorebrastimi oboki. Organizacija njene notranj-sčine je odgovarjala predpisom iz časov Ezre. V vzhodnem delu je stala skrinja zaveze z Mozesovimi knjigami in sedemramnim svečnikom, osredje je zasedala prižnica za branje svetega pisma in gorela večna luč, na zahodni strani pa je bil poseben ograjen prostor za vernice. Bila je brez kipov ali slik, okrašena kvečjemu z ornamentiko. Ko so jo po l. 1497 spremenili v cerkev, so v rabinovi, od Druckherjev kupljeni hiši poleg nje, uredili v spodnji etaži oltarni prostor z zakristijo ob severni strani, v nadstropju pa beneficiatovo stanovanje ter jo opremili s strešnim stolpičem. Taka je bila cerkev v letih 1592, 1621 in 1657. V naslednjih dveh letih pa so jo obnovili. Na vzhodu so ji prizidali mežnarijo, nad zakristijo pa postavili zvonik ter vso zunanjščino z okni vred barokizirali. Leta 1703 je cerkev predstavljena kot globoko v zemljo vkopana in zato vlažna zlasti v zakristiji. Isto je bilo ugotovljeno tudi l. 1764 in 73 kljub »dobri stari gradnji«. Po eksekraciji, v času vojaške zasedbe (1785–1811) cerkev verjetno ni doživela večjih sprememb (razen lesenega etažiranja). Stvar pa se je spremenila, ko je prešla v roke privatnih lastnikov. Takrat so jo prezidali v dve etaži, jo zunaj nasuli do gornje, ustvarili sedanji kletni vzhodni in pritlični severni vhod, visoki južni okni prezidali v dvojna in odstranili zvonik, a pustili star obok, ki ga je l. 1846 še opisal dr. R. Puff. Tega so zamenjali s sedanjimi oboki oziroma stropi šele v 3. četrtini stoletja. Medtem ko je mežnarija ohranila približno originalen talni nivo, je bila beneficiatna hiša enako kot sinagoga nasuta do vrhnje etaže, zvonik z zakristijo odstranjen, nastala pa je sedanja pritlična hišica, vulgo imenovana »mrtvašnica«. Dostop v klet sedaj omogoča ravno stopnišče ob njeni severni steni, ki je precej dolgo zaradi sorazmerno visoko ležečega kletnega vhoda. Z opisanimi spremembami je sinagoga mnogo zgubila na svoji pričevalnosti in postala navidez neugledna stavba, ki pa je ohranila markantno južno zunanjščino in mednarodno pomembno zgodovinsko sporočilo, ki bi se ga splačalo znova oživiti, saj predstavlja najstarejše ohranjeno židovsko svetišče v Vzhodnih Alpah.

Sestavek zaključujem z ugotovitvijo, da je v Mariboru poleg opisanih 12 kulturnih spomenikov še nekaj meščanskih hiš in fevdalnih postojank (Rački dvor, Badlovo, grajska pristava, Meljski dvor, dvorec na Ruški 4) vrednih podobne obravnave, saj prav stavbe s pomenljivo gradbeno in zgodovinsko usodo vsebinsko najbolj bogate mestno tkivo, ker mu dajejo ono sporočilno žlahtnost, ki jo pri njih predvsem iščemo in posebno cenimo.

EIN KURZER ÜBERBLICK DER 12 BEDEUTENDSTEN BAUOBJEKTE VON MARIBOR

II.

ZUSAMMENFASSUNG

7. Das Coelestinerinnenkloster besaß zwischen 1760 und 82 das Stadtgrundstück Nr. 159, das von der jetzigen Koroška 26 bis Orožnova 11 reichte und seit dem Anfang des 14. Jahrh. dem Santpauluskloster gehört hat. Seinen Kern stellte das Haus auf der Koroška cesta dar; dies ist in der 1. H. des 16. Jahrh. durch Zusammenziehen zweier älteren, quer auf die Strasse gestellten Häusern entstanden. Es handelt sich um eine im 16. und 17. Jahrh. öfters gebrauchte Art der Häusererweiterung, als mit dem gemeinsamen Flur zwei benachbarte Häuser in eines zusammengezogen waren und ihre Strassenseiten die neue Längfassade bildeten und im neuzeitlichen Sinne stilistisch behandelt wurden. So entstand auch an der Koroška cesta ein zweistöckiges Haus, dessen gewölbter Flur die Schilder der Herzogtümer Österreich, Krain und Steiermark, des römischdeutschen Reiches und wahrscheinlich auch des Bauherrn schmücken. Es bekam zwei zweiachsige aber nicht gleich lange Hausflügel und unter dem östlichen einen sehr tiefen Keller. An ihre südwestliche Ecke hat man in Jahren 1550—52 das neue Kärntner Stadttor angelehnt. Im Jahr 1759 haben die Coelestinerinnen aus Steyr das Haus gekauft und seine Fassaden und Treppen barockisiert. Die letzten größeren Umbauten erlebte aber das Haus im 19. Jahrh. In den Jahren 1829—30 hat man nach dem Abriss des Stadttores seine südwestliche Ecke hergerichtet, in den Jahren 1839—40 aber den Westflügel um 9 Fensterachsen nach Norden verlängert bis zur ehemaligen Klosterkirche. Die Coelestinerinnen hatten nämlich in den Jahren 1760—66 im Garten nördlich vom Kloster eine kleine Kirche der Marienankündigung mit einem 2-achsigen südlichen Anbau erbaut. Der quadratische, mit einer Kalotte gewölbte Bau, hat die originelle Hauptfassade auf der Gospejna ulica noch bewahrt. Nach der Aufhebung des Klosters im Jahr 1762 diente die Kirche zuerst den Bedürfnissen des Militärs, nach 1814 der Bürger, bis sie nach 1869 ins Eigentum des Freiherrn Gödel-Lanoy kam, der sie in ihre jetzige Form umgebaut hat. Nördlich von der Kirche hat der Unternehmer Karl Gerdes im Jahr 1845 auf der damals entstandenen Orožnova ulica ein 7 × 3 achsiges einstöckiges Haus aufgebaut, das als das schönste spätklassizistische in Maribor gilt, und seit 1954 der städtischen Kunstgalerie dient. Nachdem es nach 1865 das Eigentum des Freiherrn Gödel-Lanoy geworden ist, war um den Ostflügel, der bis zu der ehemaligen Kirche reicht, erweitert. So ist zwischen 1760 und 1880 auf dem beschriebenen Stadtgrundstück eine verschiedenartige Bautenreihe entstanden. Sie ladet nach dem Zusammenschmelzen vom verschiedenen Eigentum sprichwörtlich zur Nutzung als Kunstgalerie ein.

8. Vetrinjski dvor wird mittelbar schon um 1222 erwähnt, er steht doch auf der Stelle des ehemaligen Gotskalks Heimes. Im Unterschiede von Šentpavelski dvor ist sein Hauptgebäude auf der Vetrinjska 30 auf einmal entstanden im 2. V. des 14. Jahrh. Danach hat man in ihm nach 1345 eine Hauskapelle eingerichtet. Sein Erdgeschoss diente den Wirtschaften, das Stock den Wohnzwecken. Nach dem Brand am Anfang des 16. Jahrh. war der Hof erneuert und wahrscheinlich wurde ihm der erste Teil des stockhohen Nordflügels zugebaut. Grössere Umbauten folgten am Ende des 16. und am Anfang des 17. Jahrh. Damals hat man auf der Hofseite des Hauptbaues den pfeilerartigen Arkadengang zugebaut und seine Südfassade renaissanceförmig umgebildet. Es folgte das Absperren des Hofareals durch die Verlängerung des Nordflügels bis zu der Stadtmauer und durch den Bau des Südflügels, in dessen einachsigem stockhohen ersten Teil die neue Hofkapelle eingerichtet und im Jahr 1613 eingeweiht war. Das Absperren des Hofareals hatte zur Folge die Durchbrechung des Hauptgebäudes in seiner nördlichen Hälfte. Als der Hof in Jahr 1709 aus dem klösterlichen in den adeligen Besitz gekommen ist (Breuner-Friess-Bianchi), hat er neue Umbauten erlebt, die ihn in einen repräsentativen feudalen Wohnsitz umgewandelt

haben. Er hat die barocken Fassaden, das Hauptportal mit dem Doppelwappen der Breuner-Rabatta, im Winkel zwischen dem Hauptgebäude und dem Südflügel das Treppenhaus und auf dem Ende des Hofes den östlichen Flügel mit dem Veranstaltungssaal erhalten. Der Verbindung aller Teile des so vergrößerten Hofes diente der neu aufgestellte verschlossene Holzgang, bedeckt mit den breiten Dachvorsprüngen. Als der Hof im Jahr 1800 aus aristokratischen in die bürgerlichen Hände der Ledermeister gekommen ist, war sein Aussehen verändert, aus dem repräsentativen ist ein geschäftlicher Bau geworden. Bald waren die Kapelle und der Veranstaltungssaal aufgehoben, es sind aber der neue Südflügel mit seinem östlichen Abschluß und der neue klassizistische Gang entstanden. Die Bedürfnisse des Geschäftes verlangten viele kleinere Veränderungen, die sich nach dem 1. Weltkrieg und besonders nach dem 2. mit der Veränderung des Hofes in ein Mietshaus noch steigerten. Das gilt besonders für die südliche Hälfte des Hauptgebäudes und den ganzen Südflügel, die für die Bedürfnisse des Gastbetriebes »Stajerc« vor einigen Jahren zugewandt wurden.

9. Salzburški dvor, der seit 1826 die unrichtige Benennung »Vetrinjski dvor« führt, gilt als der schönste barocke Bau von Maribor. In der Tat handelt es sich nur noch um den Hauptbau, war doch sein Ganzes vor ca. 20 Jahren dem Manipulationshof des nahen Warenhauses »Merkur« geopfert. Die Anfänge des Hofes reichen vermutlich in die Mitte des 14. Jahrh., als der salzburger »Kasten« genannt wird, ganz sicher allerdings bis zur Mitte des 15. Jahrh. zurück. Damals haben sie ihn gründlich umgebaut, und seine Lage wird zu der Zeit mehrmals bestätigt. Im Jahr 1583 hat die Stadt versucht ihn zu erwerben, um es als Provianthaus zu benutzen, aber er bleibt bis zum Anfang des 18. Jahrh. im salzburgischen Besitz. Es handelte sich um ein utilitäres Verwaltungshaus, dessen Aussehen sich gründlich verändert hat, als es um 1720 in die Hände der Edlen von Filipić gekommen ist, die es in ein repräsentatives Wohnobjekt umgebaut haben. Seine steinerne Außenwände waren mit flachen Ziegeln bekleidet und mit Putz ausgeglichen, das Innere vom Keller bis Dachboden umgebaut, der nordöstliche Sanitäranbau angefügt und endlich das ganze Äußere um 1725 mit einer schönen Barockfassade verziert. So schaut der Bau noch heute aus, doch hat er die dekorative Malerei im Stock und teilweise den Stuck im Edgeschoß verloren. Wie beim Vetrinjski dvor ist auch beim Salzburški dvor auf seine kulturelle Rolle im barocken und klassizistischen Maribor, als sich hier die damalige salonfähige Gesellschaft versammelte, Aufmerksam zu machen.

10. Das Rathaus ist nach drei Übersiedlungen endlich im Jahr 1515 auf der jetzigen Stelle gelandet. Es handelt sich um den Bau, der dem Aussehen nach renaissanceartig und aus 1565 ist, tatsächlich aber in sich Bauteile aus zwei Jahrhunderten (von der Mitte des 15. bis der Mitte des 17. Jahrh.) enthält. Vor allem ist auch das Rathaus aus 2 älteren Bauten entstanden, die mit der Hofeinfahrt in der Breite seines jetzigen Flurs (Passage) getrennt gewesen waren. Seine östliche etwas breitere Hälfte besaß das Beneficiatenhaus der hl. Magdalena und Marta, das in den Jahren 1514–15 in das spätgotische Rathaus umgebaut wurde, die westliche etwas engere Hälfte aber das Haus von Peter Vischer und seinen Nachkommen. Die beiden einstöckigen Häuser haben italienische Baumeister 1563–65 in eines vereinigt und es in jetziger Form ausgebaut, doch nur auf der südlichen und nicht auf der nördlichen Seite. Vor allem hat das Gebäude auf dieser Seite nur einen kurzen Flügel mit den Treppen und nicht sofort den Arkadengang gehabt. Als man das nachbarliche zweistöckige Haus auf der Nr. 13. nach 1565 meistens neu aufgebaut hat, schaute die Rückwand seine Hofflügel, die höher und länger war als jene des Rathausflügels, auf den jetzigen Rotovski trg. Erst am Ende des 16. Jahrh. oder noch wahrscheinlicher erst nach dem Stadtbrand von 1601 ist der jetzige Hofflügel des Rathauses entstanden, doch ohne den Arkadengang, den man erst im Laufe der 1. H. des 17. Jahrh. oder sogar nach den Stadtbränden von 1648 und 50 angebaut hat. Solche Entwicklung ändert freilich den Ausbau von 1563–65 nur in eine, obzwar bedeutendste, Etappe in einem langen baulichen Entstehen. Später hat das Rathaus nur noch kleinere Baukorrekturen erlebt: vor 1795 hat es die Fassadenabschlüsse verloren, im 1887 bekam es die jetzigen Stiegen und in den Jahren 1952–53 war es nach konservatorischen Prinzipien erneuert. Neben der Fassade, die ein vorzügliches Beispiel der italienischen renaissanceartigen Bauschule von Graz ist, ist der Aufmerksamkeitswert auch der Beratungssaal mit der stuckierten Decke, die auch eine italienische doch barocke Arbeit aus dem letzten Fünftel des 17. Jahrh. ist.

11. Frajovž war als städtisches Verpflegungsmagazin erbaut. Zwischen 1650 und 1789 diente er als aristokratische Behausung, dann war er in den Händen von Bürgern, ab 1820 im Besitz vom Militär, bis er endlich in den Jahren 1906–08 abgerissen worden ist. Er stand am Anfang der alten Vetrinjska ulica, wo sich jetzt die Osthälfte von Glavni trg erstreckt. Weil das Gebäude schon 80 Jahre nicht mehr existiert, müssen wir uns bei seinem Erforschen an archivalische Daten stützen, besonders auf den Bauplan des städtischen

Baumeisters Josef Hoffer und des Zimmermeisters Mathäus Ohmeyer aus 1753. Die Stadt, die im Jahr 1583 vergebens versuchte den salzburger Hof für ihre Nahrungsbedürfnisse zu bekommen, musste 10 Jahre später mit der Hilfe der Landesstände ein Provianthaus errichten, das wegen seiner Größe und Höhe auf allen Stadtveduten gut gesehen wird. Es stellten ihn 3 zweistöckige und westlicher einstöckiger Flügel dar. So viel aus den Archivalien ersichtlich ist, bildeten seinen Kern der 6 × 4 achsige südliche und der 5-achsige östliche Flügel mit den Hauptstiegen und dem zweistöckigen Arkadengang auf der Hofseite. Zu diesem Kern war bald der nördliche 7 × 2 achsige Nordflügel, der vielleicht erst nach 1650 den zweiten Stockwerk bekommen hat, und der 4-achsige westliche Flügel, der noch 1753 einstöckig war, zugebaut. Zwei Fluren, der innere und äußere Hof und der verbindende Portal, boten genug großen Verkehrsraum für die manipulativen Erfordernisse diesartiger öffentlichen Bauten. Als ihm im Jahr 1753 die beiden Meister aufgenommen haben, war es ihm in eine Kaserne umzubauen im Plane gewesen. Weil er aber schon 100 Jahre in Privathänden war, geschah das erst 70 Jahre später. Weil aber das Militär den Kasernenraum schon vom Jahr 1782 in vergrößertem Ausmaße brauchte, besetzte es immer neue secularisierte klösterliche, kirchliche und öffentliche Bauten in der Stadt und um sie herum.

12. Die Synagoge ist dem Aussehen nach ein unbedeutender halbstöckiger Bau, den die malerische Lage über an der Drau gelegenen Teil der Stadtmauer und die historische Geltung des ältesten erhaltenen jüdischen Heiligtums im Ostalpenraum auszeichnet. Sie bestand schon im 3. V. des 14. Jahrh., als der erste bekannte Rabin Abraham in Maribor lebte (†1379). Es war ein einfacher quadratischer holzgedeckter Bau, den man im 1. V. des 15. Jahrh. eingewölbt hat. An ihn war das Haus von Rabin angelehnt, in der Nähe stand die Talmudsschule, die um 1477 erbaut wurde und unter ihm lag das rituelle Bad. Nach der Vertreibung der Juden wurde die Synagoge zwischen 1497–1501 in die Kirche der Allerheiligen verwandelt, somit, dass das Erdgeschoss des ehemaligen Rabinhauses in den Altarraum und die Sakristei umgebaut, das Stockwerk aber für die Wohnung des Kaplans verwendet wurde. Im Jahr 1659 hat man die Messnerlei und den Kirchenturm zugebaut und das Äußere barockisiert. Wegen der niedrigen Lage war die Kirche besonders aber die Sakristei feucht, aber meistens gut ausgestattet. Nach der Exekration im Jahr 1785 diente sie bis 1811 dem Militär als Magazin, dann kam sie in den bürgerlichen Besitz. Sie wurde für allerlei Zwecke verwendet, jetzt dient sie als Wohnobjekt, im Kellergeschoß aber als Ausstellungsraum. In den Jahren 1811–77 wurde das Innere etagenweise umgebaut und draußen bis zur Höhe der obigen Etage zugeschüttet. Wegen dessen ist heute die Vorstellung seiner baulichen Entwicklung schwerer zu deuten, weil der Besucher unwillkürlich auf die ehemaligen Niveaurelationen vergißt.

Mit der Synagoge beende ich die Beschreibung der 12 bedeutendsten Bauobjekte von Maribor, obwohl noch einige Bürgerhäuser und adeligen Sitze bestehen, die einer ähnlichen historisch-analitischen Beschreibung wert wären.

Viri in literatura:

Ker o opisanih objektih ne obstoja posebna literatura, dodajam k že v I. poglavju naštetim le še:

— Vladimir Travner: Mariborski ghetto. Kronika slovenskih mest II/1935 p. 154–159

— L. Dolar-Mantuani: Naskova hiša v Mariboru. Kronika slovenskih mest VII/1940, p. 118–121

HALŠTATSKI KNEŽJI GROBOVI V SLOVENIJI

Tone Knez*

UDK 903.5:638(497.12)

KNEZ Tone: Halštatski knežji grobovi v Sloveniji. (Halstattzeitliche Fürstengräber in Slowenien.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989)2, str. 228–237.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

V prispevku daje avtor pregled in definicijo izjemno bogatih grobov iz halštatskega obdobja v Sloveniji, ki so v strokovni literaturi znani kot knežji grobovi. Pisec ohranja tip naselja, način pokopavanja in kriterije za opredelitev knežjega groba. Članek zaključuje s seznamom najznatnejših halštatskih knežjih grobov v Sloveniji, katerih značilnosti so reprezentativna bivanja uprema, bogata hrana, dragocene pivske posode in pokop jezdnega konja.

UDC 903.5:638(497.12)

KNEZ Tone: The Princely Tombs of the Halstatt Period in Slovenia. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25(1989) 2, p. 228–237.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the article the author gives a survey and a definition of the extraordinarily rich tombs from the Halstatt period in Slovenia, which are known as princely tombs in the professional literature. The writer treats the type of settlement, the burial habits and the criteria for the definition of a princely tomb. He concludes the article with a list of the most characteristic princely tombs of the Halstatt period in Slovenia, whose characteristics are: a representative war outfit, a rich garb, precious drinking vessels and the burial of the riding horse.

Knežji grobovi iz halštatskega časa v Sloveniji doslej še niso bili sistematično raziskani in enotno opredeljeni. Vzrokov za to je več. Manjkajo dogovorjeni kriteriji, veliko je še neobjavljenega materiala, dokumentacija o starejših izkopavanjih je pomanjkljiva, slaba ohranjenost najdb in razpršenost halštatskih izkopanin iz Slovenije v muzejih od Amerike do Berlina, Dunaja in Trsta. So primeri, ko je inventar enega groba spravljn v dveh muzejih in celo v dveh državah. Vse to otežuje pregled nad zadevnim gradivom in njegovi natančnejši opredelitvi. Ta prispevek je poskus, po spodaj predloženih kriterijih opredeliti halštatske knežje grobove v Sloveniji in sprožiti diskusijo o tem problemu.

Izraz »knežji grob« (Fürstengrab) je prvi uporabil stuttgartski deželni konzervator Eduard Paulus (mlajši) leta 1877 pri odkrivanju mogočnih gomil pri Heuneburgu na Württemberskem. Ta izraz se je v stroki trdno uveljavil in je v zahodni halštatski kulturi zelo jasno definiran.¹ Z izrazom »Fürstengrab« v nemškem govornem področju označujejo izjemno bogate grobove v velikih gomilah predvsem iz starejše železne dobe, čeprav se ta izraz uporablja tudi za podobno bogate grobove od bronaste dobe do zgodnjega srednjega veka. Knežje grobove odlikuje izredno bogat grobni inventar iz dragocenih materialov, so brez orožja,

* Tone Knez, dipl. arheolog, Dolenjski muzej, Novo mesto

skoraj vedno s štirikolesnim vozom², toda brez pokopanih konj in z razkošnim pivskim posodjem, ki se pojavlja v celih servisih. Knežji grob v zahodnem halštatskem krogu je vedno lociran v sredini gomile, grobna komora je tesarsko izdelana »brunarica« iz mogočnih hrastovih debel. Francoski in nemški prazgodovinarji so prepričani, da v teh monumentalnih grobnicah pokopane osebe pripadajo etnično zgodnjim Keltom.³ Nobenega dvoma ni, da so pokojniki v teh grobovih bili knežjega stanu, velikega ugleda in bogati. Določeni znaki kažejo na to, da so bili celo dinastično organizirani.

Težje in ne tako preprosto se da spoznati in opredeliti halštatski knežji grob v jugovzhodnih Alpah, natančneje v Sloveniji, kjer je grobna zapuščina dosti bolj neenotna kot v zahodni halštatski kulturi. Zaradi svoje pestre geološke zgradbe, zemljepisnega položaja, podnebnih razlik in različne vegetacije, so se na tem razmeroma majhnem geografskem prostoru izoblikovali svojevrstni majhni kulturni krogi z določenimi posebnostmi, ki jih poznamo od prazgodovine do danes. Vsi ti ekološki činitelji so nedvomno bistveno vplivali na gospodarske dejavnosti in duhovno življenje, na značaje in ustvarjalnost ljudi, živečih na tem prostoru. Za heterogenost Slovenije skozi čas v kulturno-civilizacijskem in političnem smislu naj navedem naslednje zgovorne primere: halštatska kultura Slovenije se deli na pet regionalnih skupin⁴, v okviru rimskega cesarstva je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med tri province: Norik, Zgornjo Panonijo in X. regijo Italije. V času habsburške monarhije pa je bila Slovenija razdeljena na vojvodino Štajersko, Koroško, Kranjsko in grofijo Goriško. In ne nazadnje: slovenski jezik se deli na 6 glavnih in na 50 lokalnih dialektov. Ta razdrobljenost in ustvarjalna pestrost je značilna za duhovno in materialno kulturo ljudi, ki so živeli na današnjem slovenskem prostoru od prazgodovine do danes.

Intenzivna naselitev Slovenije se je pričela na prehodu iz 9. v 8. stoletje pred n. št. s priselitvijo tistih ljudi, ki jih pogojno imenujemo »Iliri«. Priselili so se iz jugovzhoda, iz severozahodnega Balkana in iz južne Panonije. Način pokopavanja teh ljudi je žarnogrobiščni: pepel sežganih mrličev dajejo v velike žare z redkimi pridatki: skleda, bronasta igla, fibula očalarka, glinasto vretence. Drobne temnomodre steklene jagode in večje z rumenimi očesci, se v teh grobovih prvič pojavijo v večjem številu. Skromni in enakomerno porazdeljeni pridatki v grobovih govore za določeno socialno enakost pokopanih oseb, v kolikor to ni odraz strogih pogrebnih ritualov. Samo zelo redki grobovi tega časa so nekoliko bolj bogato opremljeni.⁵ H. Müller—Karpe⁶ vidi v teh bogatejših grobovih ob koncu kulture žarnih grobišč prednike tistih osebnosti, ki so kasneje postale prvaki halštatske plemensko-rodovne skupnosti, pripadniki aristokratskega sloja, ki jih poznamo iz tako imenovanih knežjih grobov. Iz te pozne žarnogrobiščne skupine, znane pod imenom »Ljubljanska skupina«⁷ se je razvila dolenjska skupina halštatske kulture, ki je postala vodilna in najbogatejša regionalna skupina halštatske kulture v Sloveniji. Sočasno so pričeli z izgradnjo močno utrjenih naselbin — gradišč na višinah, ki so skozi več stoletij bila prebivališča v starejši in mlajši železni dobi.

Proti koncu 8. stoletja pred n. št. se je način pokopavanja na Dolenjskem radikalno spremenil: od žganega pokopa v ravnih grobovih k inhumaciji v velikih gomilah. Ta idejni premik v kultu mrtvih pomeni zavestno monumentalizacijo grobne arhitekture kot trajne spomenike hierarhično že trdno urejene gentilne družbe. Hkrati se je začel nagli gospodarski vzpon in kulturni razvoj na Dolenjskem, kot posledica močno diferencirane družbene strukture prebivalcev, kar je razvidno iz takratnih grobov in njihovih inventarjev. Ta skupina je znana kot »jugovzhodnoalpska halštatska kultura«, ki tudi v evropskem merilu zavzema visoko mesto in sodi med vodilne skupine v starejši železni dobi. Nosilci in oblikovalci te kulture so bili maloštevilni aristokrati, vojaško plemstvo, ki je predsta-

vljalo vrh tedanje družbene hierarhije. Njihov družbeni položaj razberemo iz bogato opremljenih grobov z reprezentativno bojno opremo in dragocenim pivskim posodjem. V okviru te jugovzhodnoalpske halštatske kulture se je razvila tudi svojevrstna torevtična umetna obrt, ki jo imenujemo »situlska umetnost«.⁸

Naselbinski tip. Prevladujoča oblika naselja v halštatskem času na Slovenskem je utrjeno naselje na višini – gradišče. Dosedanje raziskave v halštatskih gradiščih so pokazale, da so vse te naselbine bile zgrajene hkrati, na začetku halštatske dobe.⁹ Da so lahko opravili tako obsežna in tehnično zahtevna dela, je bila potrebna čvrsto organizirana družbena skupnost in ustrezna delitev dela. Naselbine so gradili na naravnih vzpetinah, največkrat na robu neke doline. Florisi in velikosti posameznih halštatskih naselbin so zelo različni, prilagojeni so vsakokratnemu reliefu zemljišča.¹⁰ Naselbinska utrdba je bila narejena v osnovi iz kamnitega zidu, zgrajenega brez malte, ki je bil na zunanji strani še dodatno utrjen z zemljenim nasipom, z lesenimi koli in palisadami. Absolutno največja halštatska naselbina v Sloveniji je gradišče Cvinger nad Stično, ki zajema 23 ha utrjenega naselbinskega prostora, njen obrambni zid je dolg skoraj 2,5 km.¹¹ Po velikosti sledita naselbina na Vačah in na Vinjem vrhu, vsaka s približno 10 hektarjev površine. Vsa ostala prazgodovinska gradišča v Sloveniji merijo od 3 do 5 ha naselbinske površine. V mnogih primerih je naselbina s prečnim zidom razdeljena na zgornji in spodnji del gradišča. V višje ležečem, ponavadi manjšem delu naselbine, je najbrž prebival vladajoči knez s svojo družino in najožjim spremstvom, medtem ko so v nižjem delu prebivali njegovi podaniki. Tam so verjetno bile tudi delavnice in prostori za živino. Izjemo v naselbinski zasnovi predstavlja dobro raziskana naselbina v Mostu na Soči.¹² Ta ni bila posebej utrjena, ker so jo zgradili na terasi nad sotočjem Idrijce in Soče, na prostoru, ki ima izvrstno naravno obrambno lego. Halštatske hiše so bile zgrajene v terasah, stanovanja pa v nizu vrstnih hiš. Vse hiše so imele kamnite temelje, stene so bile zgrajene iz lesenih brun. Florisi hiš so pravokotni, z enim ali dvema prostoroma, prednja stran je vedno obrnjena proti sončni jugozahodni strani. Stene so bile ometane z glino, omet so večkrat okrasili z vrezanimi geometrijskimi motivi.¹³ Vse hiše so bile na zadnji strani, proti pobočju, skrbno drenirane s pomočjo odvodnih jarkov in zaščitnih zidov.

Na podlagi zelo bogatih grobnih celot, ki veljajo kot knežji grobovi, smemo naslednje naselbine v Sloveniji opredeliti kot rezidence halštatskih knezov: Poštela, Gornja Radgona, Rifnik in Libna na Štajerskem. Najštevilnejša so knežja gradišča v dolenski halštatski skupini: Vače, Molnik, Magdalenska gora, Stična, Valična vas, Novo mesto, Brezje, Vinji vrh, Mokronog, Velike Malence, Dolenjske Toplice, Kučar, Črnomelj. V notranjski skupini so: Križna gora, Šmihel, Tržišče in Škocjan. Most na Soči, Kobarid in Tolmin so bili sedeži halštatskih veljakov v svetolucijski skupini. Naselbine v Stični, na Vačah in Mostu na Soči so v starejši železni dobi zaradi velikosti in bogate zapuščine nedvomno imele velik pomen, ki je presegal regionalni okvir.

Način pokopavanja v halštatskem času na Slovenskem ni enoten.¹⁴ Prav razlike v načinu pokopavanja in različni obredi v kultu mrtvih so eden izmed bistvenih kriterijev za razdelitev halštatske kulture na več regionalnih skupin: štajersko, dolensko, ljubljansko, notranjsko in svetolucijsko. Na Štajerskem je pokop sežganih pokojnikov v gomilah pravilo, samo sporadično najdemo tudi žgan pokop v ravnih grobovih. V gomilah je najti večinoma samo en grob, redko je v gomili pokopanih več oseb.

Popolnoma drugačen način pokopavanja je znan v dolenski skupini. Tukaj prevladuje inhumacija v velikih družinskih ali rodovnih gomilah. Samo na začetku halštatskega časa je v rabi še žgan pokop pod gomilo, kot na primer knežji grob iz Podzemlja. Gomile so zelo različnih velikosti, največje med njimi, na pri-

mer v Stični in na Magdalenski gori so vsebovale do 200 grobov in več. Najštevilnejše so gomile, ki vsebujejo 20–30 grobov, ki so razporejeni v koncentričnih krogih na obodu gomile. Poznamo gomile z in brez centralnega groba, pri čemer je grob v sredini gomile namenjen neki odlični osebi ali mitičnemu predniku. Prvotno so bile vse večje gomile na periferiji obdane z vencem zloženega kamena, ki je vidno označeval obseg posamezne gomile. Obležja na vrhu gomile, za razliko od zahodnega halštatskega kroga, v Sloveniji niso znana. Zaradi zelo neugodne sestave tal na Dolenjskem — težka rdečerjava terciarna ilovica z močnimi razkrojevalnimi železovimi oksidi — se skeleti pokopanih oseb niso ohranili. Zaradi te zoprne okoliščine so grobni pridatki močno poškodovani ali celo uničeni, tudi tisti iz anorganskih materialov. Da gre pri teh grobovih za inhumacijo, so dokaz velikost in oblika grobne jame ter funkcionalna razporeditev pridatkov v dobro ohranjenih grobovih. Vse kaže na to, da so osebe praviloma pokopali na hrbtu v iztegnjeni legi. V mnogih grobnih jamah so se našli ostanki lesenih desk, dokaz, da so v teh primerih pokojne pokopali v krsti. Iz števila in vrednosti pridatkov v halštatskih grobovih dolenjske skupine so razvidne velike razlike: od grobov brez vsakršnih (ohranjenih) pridatkov, do bogato opremljenih grobov. V vsaki družinski ali rodovni gomili najdemo enega ali dva zelo bogato opremljena groba, iz česar sklepamo, da so tam bile pokopane pomembnejše osebe, kot na primer: družinski poglavar ali rodovni načelnik, najbogatejši med njimi so bili aristokratski prvaki — knezi.

V notranjski skupini je v rabi biritualni pokop. Prevladuje žgan pokop v ravnih grobovih, v manjši meri pa tudi inhumacija v ravnih grobovih. V svetolucijski skupini so uporabljali izključno žgani pokop v ravnih grobovih, enak način pokopavanja so prakticirali tudi v ljubljanski skupini.

Knežji grobovi. Na podlagi grobnih inventarjev v dolenjski skupini halštatske kulture bom poskušal izdvojiti tiste grobove, za katere menim, da jih lahko uvrstimo med knežje grobove. Za halštatski knežji grob na Dolenjskem so značilni naslednji elementi:

- nadpovprečno bogat grobni inventar,
- reprezentativna bojna oprema,
- bogato opremljena noša,
- luksuzno pivsko posodje,
- pokop konja ali priložena oprema za jezdnega konja.

Uničujoči zemeljski oksidi in pomanjkljiva dokumentacija starih izkopavanj pred prvo svetovno vojno so krivi, da v mnogih primerih ne poznamo celotnega grobnega inventarja halštatskega kneza. Položaj groba neke knežje osebe v razviti halštatski dobi nima posebej izbranega mesta v krogu grobov drugih pokopanih oseb v gomili. Ta oseba je bila pokopana kot »primus inter pares« v krogu svoje družine oz. rodu. Knežji grobovi pa so seveda precej večji in te osebe so pokopali ponavadi v leseni krsti. Včasih so te grobove še dodatno obdali in prekrili s kamenjem.

Grobni pridatki so vedno številni in iz dragocenih materialov. Nakit in sestavni deli noše se v grobu nahajajo tam, kjer so jih za življenja nosili, orožje je položeno ob strani pokopane osebe, posode pa so položili k nogam pokojnikom. K svečani noši pokopane osebe sodijo fibule, zapestnice, nanožnice, uhani, ogrlice iz jantarnih in raznobarnih steklenih jagod, pasne garniture. Oborožitev je sestavljena iz bronastega meča ali bodala (samo na začetku halštatskega časa), bronastega prsnega oklepa, ščita, bronaste čelade, več železnih sulic, plavutaste ali tulaste sekire (sprva bronaste, kasneje železne) in nož.¹⁵ Najbolj vidni in dragoceni deli bojne opreme — hkrati tudi distinkcija in statusni simbol — halštatskih aristokratov v Sloveniji so bili: meč ali bodalo, bronasta čelada in bronasti prsni oklep. Od mečev so zastopani mōriški in antenski tip, bodalo je lahko ravno

ali zakrivljeno — mahaira.¹⁶ Oblika čelad sega od najstarejše skledaste čelade, preko čelade s sestavljeno kaloto, dvogrebenaste čelade do najmlajših oblik negovskih čelad. Novejše raziskave so pokazale, da so večino teh čelad izdelovali na današnjem slovenskem prostoru.¹⁷

Dragocene posode za hrano in pijačo v grobovih aristokratov so v prvi vrsti izdelane iz bronaste pločevine: figuralne in neokrašene situle, rebraste ciste, dvo-ročajni bronasti kotliči, trinožni kotliči, bronaste ročke, itd.¹⁸ Med lončenimi posodami je najti tudi uvoženo poslikano keramiko iz Apulije.¹⁹ Od domačih lončarskih izdelkov so najštevilnejše vaze z ного in pokrovom — ciboriji, največkrat pobarvani z rdečo in črno barvo, ali pa zloženi z grafitom, s čimer so dosegli svetleč črni sijaj na površini posode.²⁰ Grafitirane črne obredne posode, z belo inkrustacijo izpolnjenimi vrezanimi geometrijskimi motivi, so pogost pridelek bogatih, knežjih grobov. V zelo bogatih ženskih grobovih so številni nakitni predmeti iz brona, zelo dolge ogrlice iz stotin jantarnih in raznobarnih steklenih jagod ter nakit iz tanke zlate pločevine, okrašen s finim iztolčenimi geometrijskimi motivi. Zlat nakit in bronaste nanožnice, ki so jih nosili na gležnjih, najdemo samo v ženskih grobovih. Konje so v moških grobovih pokopali bodisi cele, ali pa samo glavo ubite živali. Opremo za jezdnega konja (žvale, oglavje) so mrtvemu jezdecu položili ob strani.

Na koncu se moramo vprašati, koga smemo dejansko označiti kot kneza in katere osebe za vojaške aristokrate nižjega ranga. Menim, da ni bil vsakdo, ki je nosil čelado, tudi vladajoči knez, sicer bi na primer v pozni halštatski dobi, v negovskem horizontu, bilo hkrati preveč knežjih oblastnikov, kar gotovo ne odgovarja dejanskemu stanju. Prave kneze, torej najvišje halštatske aristokrate lahko po mojem mnenju spoznamo po naslednjih pridatkih:

- grobovi z mečem ali bodalom (Gornja Radgona, Stična—Vrhopolje, Podzemelj, Novo mesto, Šmarjeta),
- osebe s prsnim oklepom (Stična dvakrat, enkrat Novo mesto),
- grobne celote s čelado in kompletno garnituro orožja, bronastimi posodami in pokopom konja (Novo mesto, Libna, Stična, Magdalenska gora, Šmarjeta, Brezje, Velike Malence, Molnik).

Grobove halštatskih kneginj odlikuje zlat nakit, razkošna noša in bogat izbor posod. Najbogatejši halštatski ženski grob v Sloveniji je grob princeze iz Stične (gomila I, grob 27) z bogato okrašeno garnituro zlatega nakita in z brezštevilnimi bronastimi gumbi positimi slavnostnim oblačilom.²¹ Nadaljnji bogati ženski grobovi z zlatim nakitom — največkrat diadem — so znani še iz Libne, Velikih Malenc, Črnomlja in Novega mesta.

Na začetku halštatskega časa v Sloveniji je živel v Podzemlju pokopani knez z antenskim mečem, ki je gospodoval na Kučarju.²² Vrsta halštatskih aristokratov se je končala s knezom iz Novega mesta, ki so ga položili k večnemu počitku z negovsko čelado, bronastimi posodami in jezdni konjem.²³ Štiri stoletja so halštatski aristokrati bili vodilne politične in gospodarske osebnosti v Sloveniji. Na čem je temeljila moč halštatskih knezov, ki jo spoznavamo ob razkošju grobnih inventarjev in v kultu mrtvih? Načrtno pridobivanje strateško pomembnih kovin kot: železo, svinec in morda tudi baker ter njihovo predelavo v trgovske izdelke, je bilo na prvem mestu. To je bila tako važna dejavnost, nad katero so knezi imeli morda celo monopol. Pomemben vir njihovega bogastva je bila tudi proizvodnja steklenih biserov za pisane ogrlice, ki so bile zelo cenjen nakit in izvozno blago. Lov in živinoreja sta bila verjetno pomemben vir prehrane in gospodarske dejavnosti. Tudi tranzitna lega Slovenije, v prazgodovini vzdolž prometnic ob rekah v smeri vzhod—zahod, jih je najbrž bogatila s trgovino, transportom in carinami. Daljnosežne trgovske zveze aristokratov v jugovzhodnih Alpah s Picenom in Este na zahodu, z lastniki solnih rudnikov na severu in s skitskimi konjerejci na

vzhodu so jim pomagale k moči in ugledu. Izgradnja velikopotezno zasnovanih, trdnjav podobnih višinskih gradišč in monumentalnih grobnic — gomil so izraz bogate in samozavestne hierarhično organizirane plemenske družbene ureditve.²⁴

Na konjih in močno oboroženi, bogato okrašeni in kot radoživi pivci, se nam razkrivajo v grobnih inventarjih halštatski veljaki v Sloveniji. Vemo, kako izgledajo njihovi grobovi in kako so bili opremljeni za pot na drugi svet. Ničesar pa ne vemo, kakšni so bili njihovi obredi ob smrti, kako so jih pospremili do groba in kako so se poslovili od rajnega v grobu. Kakšna so bila njihova medsebojna razmerja in odnosi? So bili prijateljski, sovražni, konkurenčni? Do kod je segala njihova oblast? So bili med seboj sorodstveno povezani? Ne poznamo njihovih imen, niti porekla, čeprav so nam zapustili dobro znano visoko kulturo in civilizacijo, ki so jo ustvarili v stoletjih pred našim štetjem. Napadi Kelto, njihova vojaška zmaga in politična premoč so v 3. stoletju pred n. št. dokončno zlomili moč halštatskih aristokratov in njihovo bogato kulturo.

Izbor halštatskih knežjih grobov v Sloveniji

Brezje pri Trebelnem

Grob VII/16 z negovsko čelado in dvema situlama, dve sulici, dve vazi z ного, dekorativno bronasto okovje.

Lit.: K. Kromer, *Brezje*. Arheološki katalogi Slovenije 2(1959) 83 s; T. 28—29.

Dolenjske Toplice

1. Grob V/9 z negovsko čelado, garnituro orožja, narebreno cisto, dve fibuli, dve keramični posodi, bronasta pasica.

Lit.: B. Teržan, *Arheološki vestnik* 27, 1976 (1977) 400; T. 24—26.

2. Grob V/17 z negovsko čelado, situlo, bronastim kotličem, garnituro orožja in nakitom.

Lit.: B. Teržan, *Arheološki vestnik* 27, 1978 (1977) 401; T. 29 — 31.

Gornja Radgona

Grob z mečem möriškega tipa bronasta tulasta sekira, pet železnih sulic, bronast kulni voziček (danes izgubljen).

Lit.: S. Pahič, *Arheološki vestnik* 17, 1986, 122 ss; T. 3.—M. Egg, *Jahrbuch RGZM* 33, 1986, 199 ss.

Libna

1. Špilerjeva gomila I/5: ženski grob s številnimi nakitnimi predmeti, 6 keramičnimi posodami, 4 glinastimi vretenci.

Lit.: T. Knez in S. Škaler, *Arheološki vestnik* 19, 1988, 239 ss; T. 3—4. — M. Guštin, *Libna*. Posavski muzej Brežice 3(1978) 38; T. 8—7.

2. Špilerjeva gomila I/8: moški grob z bogato konjsko opremo iz železa in brona, 3 keramične posode, bronasta pasna plošča. Grobni inventar ni v celoti ohranjen.

Lit.: T. Knez in S. Škaler, *Arheološki vestnik* 19, 1988, 239 ss; T. 5—8. — M. Guštin, *Libna*. Posavski muzej Brežice 3(1978)38; T. 6—10.

3. Špilerjeva gomila II/1: moški grob z dvogrebenasto čelado, neokrašeno situlo, orožjem, deli konjske opreme in 5 keramičnimi posodami.

Lit.: S. Škaler, *Varstvo spomenikov* 13—14, 1968—1969 (1970) 181 s. — M. Guštin, *Libna*. Posavski muzej Brežice 3(1978)37; T. 1—3.

Magdalenska gora

1. Grob konjenika V/6—7. Pokop celega konja, figuralna situla, kotliček in narebrena cista, pasna plošča, orožje, dve nabodali, fibule.
Lit.: H. Hencken, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia* (1978) 30 s; Fig. 108—112.
2. Grob V/29. Dvojni moški grob in pokop dveh konj. Dve negovski čeladi, dva kotliča, narebrena cista, fragmenti več bronastih posod, ena figuralna in dve neokrašeni pasni plošči, orožje, konjska garnitura, brusni kamen.
Lit.: H. Hencken, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia* (1978) 36 s; Fig. 135—149.
3. Ženski grob VII/40 z bogato garnituro nakita: 6 torkvesov, več fibul ježevk, bronaste zapestnice, jantarne ovratnice, glinasta vretenca.
Lit.: H. Hencken, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia* (1978) 58 s; Fig. 260—262.

Molnik

Žgan grob III/6. Inventar: skledasta čelada, bronata skodela, večglava igla, železne žvale, nož, sulica, 11 keramičnih posod. Najdba iz leta 1986, grob v celoti še ni bil objavljen.

Lit.: I. Puš, *Arheološki pregled* 26, 1985 (1986) 74 s.

Novo mesto

1. Grob s prsnim oklepom, sestavljeno čelado, konjsko opremo, orožjem in keramiko.
Lit.: S. Gabrovec, *Situla* 1, 1960, 27 ss.
2. Grob s trinožnim kotličem, situlo, večglavo iglo, konjsko opremo, keramiko.
Lit.: S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 157 ss.
3. Malenškova gomila: grob konjenika z bronasto konjsko opremo, okrašeno situlo, cisto, itd.
Lit.: W. Šmid, *Carniola* 1, 1908, 202 ss. — M. Guštin in B. Teržan, *Arheološki vestnik* 26, 1975 (1976) 188 ss.
4. Grob IV/3 iz Kandije z negovsko čelado, dvema figuralnima situlama, narebreno cisto, garnituro orožja, konjsko opremo, keramiko in nakitom.
Lit.: T. Knez, *Germania* 56, 1978, 125 ss. — T. Knez, *NOVO MESTO I*, Halštatski grobovi. *Carniola Archaeologica* 1 (1986) T. 30—37.
5. Grob I/16 na Kapiteljski njivi s skledasto čelado, plavutasto sekiro, mahairo, dvema večglavima igloma, konjsko opremo in keramiko. Izkopavanje leta 1987, najdbe še niso objavljene.

Podzemelj

Grob z antenskim mečem.

Lit.: J. Dular, *Podzemelj. Katalogi in monografije* 16(1978) Tab. XXXV. 1—3.

Stična

1. Grob z oklepom (Berlin, danes izgubljen), keramiko in orožjem.
Lit.: P. S. Wells, *The Emergency of an Iron Age Economy. The Mecklenburg Grave Group from Hallstatt and Stična* (1981) 62; Fig. 85 m.
2. Grob z oklepom (Ljubljana), bronastim mečem, bronasto skodelo, orožjem, konjsko opremo, večglavo iglo, itd.
Lit.: S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* 15—16, 1964—1965, T. 2—5.
3. Grob kneginje I/27 z bogato nakitno garnituro iz zlata in jantarja, keramika, in tako dalje.
Lit.: S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* 15—16, 1964—1965, T. 8—11.

Hallstattzeitliche Fürstengräber in Slowenien

Zusammenfassung

Fürstengräber der Hallstattzeit in Slowenien wurden bisher noch nicht systematisch untersucht und einheitlich definiert. Dafür gibt es mehrere Gründe. Es fehlen abgesprochene Kriterien, viel unpubliziertes Material, mangelhafte Dokumentation von älteren Grabungen, schlechter Erhaltungszustand der Funde und weit verstreute Funde aus Slowenien in den Museen von Amerika bis Berlin, Wien und Triest. Dieser Beitrag ist ein Versuch, nach vorgeschlagenen Kriterien hallstattzeitliche Fürstengräber in Slowenien zu definieren und die Diskussion über dieses Problem anzuregen.

Die Bezeichnung »Fürstengrab« stammt vom Stuttgarter Landeskonservator Eduard Paulus (der Jüngere) aus dem Jahre 1877 und ist im Westhallstattkreis gut definiert.¹ Man kennt seine Grabarchitektur, seine überaus reiche Grabausstattung aus kostbaren Materialien, ohne Waffen, fast immer mit einem vierrädrigen Wagen,² jedoch ohne Pferdebestattungen. Deutsche und französische Prähistoriker sind überzeugt, daß in diesen monumental Grabkammern beigesetzte fürstliche Personen ethnisch als frühe Kelten zu betrachten sind.³

Schwieriger ist ein Fürstengrab in Slowenien zu bestimmen, weil hier die Bestattungssitte und die Grabinventare nicht so einheitlich sind wie in der Westhallstattkultur. Wegen ökologischer Bedingungen entstanden in Slowenien verschiedene kleinräumige Kulturscheinungen, die wir von der Vorgeschichte bis zur Neuzeit verfolgen können. Die Hallstattkultur in Slowenien wird in fünf regionale Gruppen geteilt,⁴ die sehr differenziert sind. Die Hallstattkultur in Unterkrain — die reichste Regionalgruppe in Slowenien — entwickelte sich aus der späturnfelderzeitlichen »Ljubljana-Gruppe«⁵ mit gleichmäßig verteilten spärlichen Grabbeigaben, nur wenige Gräber sind etwas reicher ausgestattet. H. Müller-Karpe⁶ sieht in diesen Gräbern Vorfahren jener Personen, die später die Aristokratenschicht der hallstattzeitlichen Gesellschaft bildeten.

Gegen Ende des 8. Jh. v. Chr. hat sich die Bestattungssitte in Unterkrain radikal geändert: man ging von der Brandbestattung in Flachgräbern zur Körperbestattung in großen Grabhügeln über. Gleichzeitig begann ein rascher wirtschaftlicher Aufstieg und kulturelle Entwicklung in Unterkrain, als Folge einer stark differenzierten Gesellschaft, was aus Grabbeigaben jener Zeit zu ersehen ist. Träger dieser südostalpinen Hallstattkultur waren vorgeschichtliche Aristokraten, ein Kriegeradel, dessen soziale Stellung sich in den mit Prunkwaffen und kostbarem Trinkgeschirr reich ausgestatteten Gräbern widerspiegelt. Im Rahmen dieser Kultur entwickelte sich auch ein eigentümliches toreutisches Kunstgewerbe, das als »Situlenkunst« bezeichnet wird.⁷

Siedlungstyp. Der vorherrschende Siedlungstyp in der Hallstattzeit ist die befestigte Höhensiedlung Ringwall. Untersuchungen auf hallstattzeitlichen Siedlungen haben gezeigt, daß alle diese Anlagen gleichzeitig zu Beginn der Hallstattzeit ausgebaut wurden.⁸ Um diese umfangreiche Bauarbeiten durchzuführen, war eine straff organisierte Gesellschaftsstruktur mit entsprechender Arbeitsteilung nötig. Die Grundrisse und Größen der Siedlungen sind sehr verschieden, sie sind dem jeweiligen Geländere Relief angepaßt.⁹ Die größte hallstattzeitliche Siedlung in Slowenien ist Stična, mit einer umwehrten Fläche von 23 ha und einer Mauerlänge von fast 2,5 km.¹⁰ Es folgen Vače und Vinji vrh mit etwa 10 ha Siedlungsfläche, während alle übrigen Siedlungen eine Fläche von 3–5 ha umfassen. Eine Ausnahme bildet die Siedlung in Most na Soči,¹¹ eine offene, unbefestigte Siedlung, die auf einer strategisch hervorragender Spornlage über dem Zusammenfluß der Idrijca und Soča ausgebaut war. Die Häuser waren terrassenartig aufgebaut und in Häuserreihen gegliedert. Die Wände waren mit Lehm verputzt, der Verputz manchmal mit geometrischen Mustern verziert.¹²

Die Bestattungssitte in der slowenischen Hallstattkultur ist nicht einheitlich,¹³ sie bildet eines der Kriterien für die Gliederung in folgende Gruppen: Steirische, Unterkrainer, Innerkrainer, Santa Lucia — und Ljubljana-Gruppe. In der steirischen Gruppe ist die Brandbestattung unter Grabhügeln die Regel, Flachbrandgräber kommen nur sporadisch vor. In Grabhügeln sind meistens Einzelbestattungen, selten enthält ein Tumulus mehrere Bestattungen.

Wesentlich anders ist die Bestattungssitte in der Unterkrainer Gruppe. Hier herrscht eindeutig die Körperbestattung in großen Familien — oder Sippengrabhügeln vor. Nur zu Beginn der Hallstattzeit findet man noch Brandbestattungen unter Grabhügeln. Die Grabhügel sind von sehr verschiedener Größe, die mächtigsten wie z.B. in Stična oder Magdalenska gora, enthielten bis zu 200 Gräber. Am zahlreichsten sind Grabhügel mit 20–30 Bestattungen, die ringförmig in einem Tumulus tangential zur Hügelmitte angelegt waren. Es gibt Grabhügel mit und ohne Zentralgrab, wobei die Bestattung in der Hügelmitte einem vornehmen Toten vorbehalten bleibt. Ursprünglich waren alle größeren Grabhügel mit einem Steinkranz umringt, der den Grabbezirk sichtbar abgrenzte. Grab-

stelen auf Grabhügeln sind in Slowenien nicht bekannt. Wegen der äußerst ungünstigen Bodenkonsistenz in Unterkrain — schwerer Lehmboden mit zersetzenden Oxiden — sind die Skelette der bestatteten Personen fast restlos vergangen. Infolge dieser widrigen Bodenbeschaffenheit wurden auch die Grabbeigaben stark beschädigt oder zerstört. Für Körpergräber sprechen Form und Größe der Grabgruben, sowie die funktionsmäßige Anordnung des Trachtzubehörs und der Beigaben in gut erhaltenen Gräbern. In vielen Grabgruben fand man Reste von Holzbrettern, ein Beweis, daß in diesen Fällen die Verstorbenen in Holzsärgen bestattet wurden. In jedem Familien — oder Sipengrabhügel findet man ein oder zwei sehr reich ausgestattete Gräber, woraus zu schließen ist, daß dort hervorgehobene Personen, wie z.B. das Familienoberhaupt oder der Sippenälteste, beigesetzt waren, die reichsten unter ihnen von »fürstlichem« Rang.

In der Innerkrainer Gruppe wird die birituelle Bestattung geübt. Vorherrschend ist die Brandbestattung in Flachgräbern, in kleinerem Ausmaß kommt auch die Körperbestattung in Flachgräbern vor. Die Santa Lucia-Gruppe kennt ausschließlich Brandbestattungen in Flachgräbern, daselbe gilt auch für die Ljubljana-Gruppe.

Fürstengräber. Anhand reicher Grabinventare in der Unterkrainer Gruppe der slowenischen Hallstattkultur habe ich versucht, jene Gräber auszusondern, die m.E. als Fürstengräber gelten können. Für ein hallstattzeitliches Fürstengrab in Unterkrain sind folgende Elemente charakteristisch:

- Überdurchschnittlich reiche Grabausstattung,
- Repräsentative Bewaffnung,
- Reiches Trachtzubehör,
- Luxuriöses Trinkgeschirr,
- Pferdebestattung oder Zaumzeug für ein Reitpferd.

Der zersetzende Lehmboden und nicht immer fachgerechte Ausgrabungen in der Vergangenheit sind schuld daran, daß in vielen Fällen die komplette Grabausstattung eines Fürsten nicht bekannt ist. Der Bestattungsplatz einer fürstlichen Person in der entwickelten Hallstattzeit hat keine hervorgehobene Stelle im Gräberkreis in einem Tumulus. Sie wurden als »primus inter pares« im Kreise der Familie begraben. Die fürstlichen Gräber sind beträchtlich größer, meistens in einem Holzsarg gebettet und zusätzlich mit Steinen abgedeckt.

Die Grabbeigaben sind zahlreich und von hohem Sachwert. Das Trachtzubehör und die Schmuckstücke liegen funktionsmäßig am Körper, die Waffen seitlich am Körper, das Geschirr zu Füßen des Bestatteten. Fibeln, Armringe und gegliederte Gürtelgarnituren oder Gürtelplatten gehören zur feierlichen Tracht eines vornehmen Toten. Die Bewaffnung besteht aus Schwert oder Dolch (am Beginn der Hallstattzeit), Bronzepanzer, Schild, Helm, Lanzen spitzen, Lappen — oder Tüllenbeil und Messer.¹⁵ Die sichtbarsten und kostbarsten Waffen wie: Schwert/Dolch, Brustpanzer und Helm waren Rangabzeichen und Statussymbole hallstattzeitlicher Aristokraten in Slowenien. Die Schwerter sind als Typ Mörgen und Antennenschwert vertreten, die Dolche sind entweder gerade oder gekrümmt — Machairen.¹⁶ Die Helmform reicht vom ältesten Schüsselhelm, über den Helm mit zusammengesetzter Kalotte und den Doppelkammhelm, bis zu den jüngsten Varianten der Negauer Helme; die meisten Helmtypen wurden in Slowenien hergestellt.¹⁷

Kostbares Trink — und Eßgeschirr der Vornehmen besteht aus Bronzegefäßen: nämlich figürlich verzierten und glatten Situlen, Rippenzisten, zweihenkeligen — und Dreifußkesseln, Bronzetassen, usw.¹⁸ Unter den keramischen Gefäßen findet man auch importierte bemalte Keramik aus Apulien,¹⁹ die formenreiche einheimische Keramikproduktion ist mit rot-schwarz bemalten Fußgefäßen mit Deckel und feinen graphitierten Ritualgefäßen von aparter Ausführung vertreten.²⁰ Sehr reiche Frauengräber sind mit zahlreichen Bronzeschmuckstücken, langen Halsketten aus hundert von Bernstein — und farbigen Glasperlen, sowie feinem Goldschmuck ausgestattet. Goldschmuck und Fußringe aus Bronze findet man nur in Frauengräbern. Die Pferdebestattungen in Männergräbern sind entweder Teilbestattungen (Kopfpattie), oder Bestattungen ganzer Tiere bekannt; das Zaumzeug legte man dem toten Reiter an die Seite.

Gewiß war nicht jeder helmtragende Mann ein Fürst, wohl aber Repräsentant einer bevorzugten Kriegerkaste. Die wahren Fürsten kann man m.E. an folgenden Beigaben erkennen: Gräber mit Schwert oder Dolch, Personen mit Brustpanzer, Gräberensembles mit Helm und kompletter Waffengarnitur, Bronzegeschirr und Pferdebestattung. Fürstliche Frauengräber sind mit Goldschmuck, prunkvoller Trachtausstattung und reichem Geschirrsatz ausgewiesen. Das reichste Frauengrab Sloweniens ist das Grab der Prinzessin von Stična²¹ mit reicher Schmuckgarnitur aus Gold und einem mit unzähligen Bronzeknöpfen besetztem Festkleid.

Am Beginn der Hallstattzeit in Slowenien lebte der Fürst aus Podzemelj²² mit dem Antennenschwert, die Reihe hallstattzeitlicher Aristokraten endet mit dem Fürsten von Novo mesto, der mit Negauer Helm, figuralen Situlen und seinem Reitpferd begraben wurde.²³ Woran lag die Macht und der Reichtum der Fürsten, die wir an der Prunksucht im

Grabbrauch und im Totenkult erkennen? Gezielter Abbau strategisch wichtiger Bodenschätze wie: Eisen, Blei und Kupfer und ihre Verarbeitung zu Handelsprodukten waren an erster Stelle, von den Fürsten vielleicht monopolistisch betrieben. Eine wichtige Quelle war die Glasperlenproduktion, die ein geschätztes Exportartikel waren. Auch die Transitlage Sloweniens bereicherte sie mit Handel, Transport und Zöllen. Weitreichende Handelsverbindungen südostalpiner Aristokraten mit dem Pienum und Este im Westen, mit den Salzherren im Norden und den skythischen Pferdezüchtern im Osten verhalfen ihnen zur Macht und Ansehen. Der Ausbau großzügig angelegter, festungsartiger Höhensiedlungen und monumentaler Grabhügel sind Ausdruck einer reichen und selbstbewußten, straff organisierten und differenzierten Stammesgesellschaft.²⁴ Beritten und schwerbewaffnet, reich geschmückt und trinkfreudig erscheinen uns rückschließend aus Grabinventaren die hallstattzeitlichen Fürsten in Slowenien.

Der Beitrag wird mit einer Liste ausgewählter hallstattzeitlicher Fürstengräber aus Slowenien nach Kriterien des Verf. abgeschlossen.

OPOMBE

- ¹ F. Fischer, Frühkeltische Fürstengräber in Mitteleuropa. *Antike Welt* 13, 1982, Sondernummer. — J. Biel, Der Keltenfürst von Hochdorf (Stuttgart 1985). — Trésors des Princes Celtes (Paris 1987).
- ² Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Monographien RGZM, Band 12 (Mainz 1987).
- ³ K. Spindler, Die frühen Kelten (Stuttgart 1983).
- ⁴ S. Gabrovec, v delu: Praistorija jugoslavenskih zemalja 5 (Sarajevo 1987) 25 ss.
- ⁵ T. Knez, Arh. vest. 35, 1984, 119 ss (grob 132, 188, 187).
- ⁶ H. Müller-Karpe, Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte (Festschrift für Rudolf Egger) I (1952) 113.
- ⁷ T. Knez, Arh. vest. 35, 1984, 125 (s karto najdišč).
- ⁸ T. Knez, Arh. vest. 34, 1983 (1984) 85 ss.
- ⁹ S. Gabrovec, v delu: Uivrdena ilirska naselja. Posebna izdaja ANUBiH 24 (Sarajevo 1975), 59 ss. — Isti, v delu: Odbrambeni sistemi v praistoriji i antici na tlu Jugoslavije. Materijali SADI 22 (Novi Sad 1986) 37 ss.
- ¹⁰ M. Guštin, Arh. vest. 29, 1978, 100 ss.
- ¹¹ S. Gabrovec, v delu: Praistorija jugoslavenskih zemalja 5 (Sarajevo 1987) 79.
- ¹² D. Svoljšak, Goriški letnik I, 1974, 5 ss. — Isti, Arh. Jugoslavica 17, 1979, 13 ss. — Isti, Situla 20/21, 1980, 197 ss. — Razstavni katalog: Most na Soči 1880—1980, sto let arheoloških raziskovanj (1981). — S. Gabrovec in D. Svoljšak, Most na Soči (S. Lucia) I. Katalogi in monografije 22 (1983).
- ¹³ Razstavni katalog: Most na Soči 1880—1980, sto let arheoloških raziskovanj (1981) sl. 4—7.
- ¹⁴ Glej opombo 4.
- ¹⁵ O.—H. Frey, *Études Celtiques* XX—1, 1983, 7 ss.
- ¹⁶ F. Stare, Situla 14/15, 1974, 87 ss. — M. Guštin, Situla 14/15, 1974, 77 ss. — O.—H. Frey, Situla 20/21, 1980, 333 ss.
- ¹⁷ S. Gabrovec, Arh. vest. 13—14, 1962—1963, 293 ss. — Isti, Situla 8, 1978, 177 ss. — M. Egg, *Italische Helme. Monographien RGZM, Band 11, 1—2* (Mainz 1986).
- ¹⁸ F. Stare, Zbornik filozofske fakultete 2 (Ljubljana 1955) 103 ss. — Razstavni katalog: Umestnost alpskih ilirov in Venetov. Situle od Pada do Donave (Ljubljana 1982). — T. Knez, Arh. vest. 34, 1983 (1984) 85 ss.
- ¹⁹ O.—H. Frey, Die Entstehung der Situlenkunst. *Röm.-Germ. Forsch.* 31 (1969) 77 (zemljevid), 114 (seznam). — E. Bollin-Torne, Situla 20/21, 1980, 219 ss. — J. Dular, Arh. vest. 34, 1983, 223: 1, 7-5.
- ²⁰ B. Teržan, Situla 20/21, 1980, 343 ss. — J. Dular, Halštatska keramika v Sloveniji. Dela I. razr. SAZU 23 (1982).
- ²¹ S. Gabrovec, Arh. vest. 15—16, 1964—1965, 34 sl. 8—11.
- ²² J. Dular, Podzemelj. Katalogi in monografije 18 (1978) 27: 35:1-3.
- ²³ T. Knez, Germania 56, 1978, 125 ss. — Isti, NOVO MEŠTO I, Halštatski grobovi. Carniola Archaeologica I (1986) 88 ss; 1.30—37.
- ²⁴ T. Knez, Jugoslavenski istorijski časopis 1—4, 1987, 143 ss.

POHORJE — PRAZGODOVINSKI RUDARSKI REVIR?*

B i b a T e r ž a n **

UDK 903.4(497.12 Pohorje):622.63*

TERŽAN Biba: Pohorje — prazgodovinski rudarski revir? Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, str. 238—260.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Oris geološke zgradbe Pohorja s podatki o rudiščih in rudnih pojavih; pregled poteka razvoja gozdne vegetacije v postglacialnem obdobju, analiza arheoloških ostalin od bakrene do mlajše železne dobe na pohorskem območju. Postavljena je hipoteza, da je bila ena izmed osnovnih gospodarskih panog v prazgodovini Pohorja rudarstvo in prva metalurgija.

UDC 903.4(497.12 Pohorje):622.63*

TERŽAN Biba: Pohorje — a Prehistoric Mining District? Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 60 = 25 (1989) 2, p. 238—260.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

A description of the geologic construction of Pohorje with data about the ore deposits and mineral appearances, a survey of the course of development of the wood vegetation in the postglacial period, an analysis of the archaeological remains from the copper to the later iron age in the region of Pohorje. The hypothesis is put up that mining and the first metallurgy were one of the basic economic branches in the prehistory of Pohorje.

Mojemu očetu v spomin

»Za Pohorje, njegove tonalitne sklade, gozdove, jezera, bajke in pravljice, ki koreninijo v pradavnini in še živijo danes med Pohorci v ljudskem izročilu, je doba 35 let' kot iglica v nepreglednem smrekovem gozdu...«²

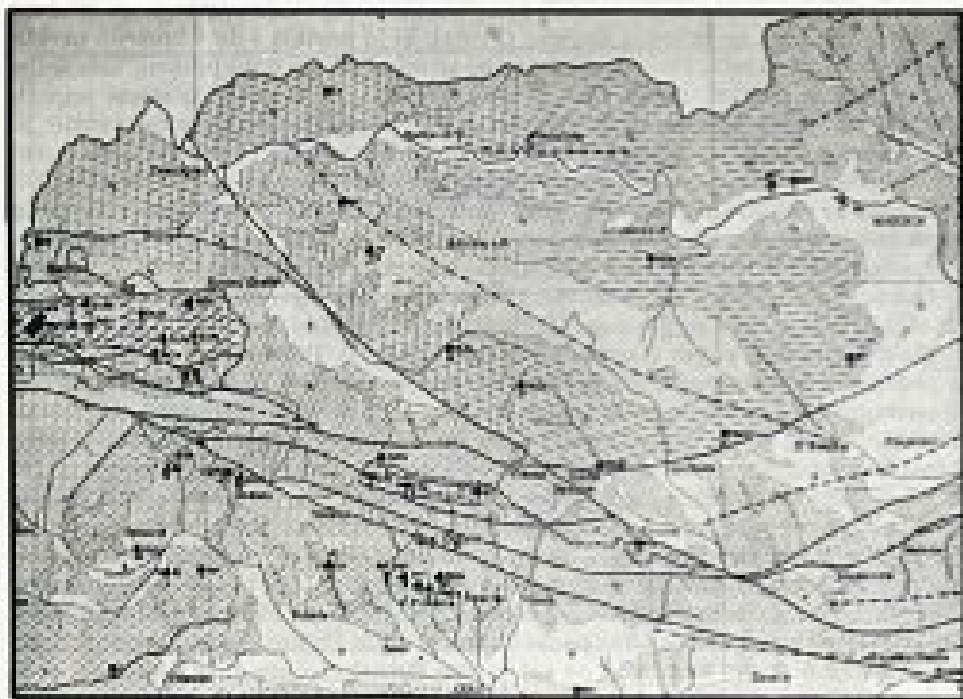
Pohorje s Pohorskim Podravjem predstavlja vzhodni konec Slovenskega alpskega sveta. Tu se zaključujejo Slovenske Alpe zelo učinkovito — neposredno ob Dravskem polju, robnim področjem velike Panonske ravnine. V geografsko — orografskem smislu je Pohorje velika gorska enota, ki zavzema prostor od Drave in Dravske doline na severu do Vitanjskega podolja na jugu ter od Dravskega polja in Dravinjskih goric na vzhodu do Mislinjske doline na zahodu. Kljub temu da je Pohorje samo izrazito zaokrožena pokrajinska celota, pa predstavlja tim. Pohorsko Podravje dokaj prehodni svet. Predvsem veže Panonsko Podravje s Celovško kotlino, tako po dolini ob Dravi kot preko Vitanjskega podolja in Mežiške doline. V prečni smeri pa so prirodne poti proti jugu od Labotske doline preko Mislinjsko-šaleške v Savinjsko in druga od Graške kotline preko Maribora ob vzhodnem robu Pohorja.³

* Sestavek je dopolnjen referat s 2. simpozija o krajevni zgodovini »Pohorje skozi stoletja«, ki se je vršil med 17. in 20. sept. 1981 v Ribnici na Pohorju. Ker je bil načrtovan poseben zbornik referatov s simpozija, sem članek oddala prireditvenemu odboru simpozija 1. 1982.

** Dr. Biba Teržan, docentka na Filozofski fakulteti Univerze E. Kardelja v Ljubljani.

Po geološki zgradbi se Pohorje s Kozjakom kot vzhodni del Centralnih Alp sestoji iz metamorfnih kamenin, ki predstavljajo v Sloveniji najstarejše sklade iz starejšega paleozoika. Nastale so iz usedlin in produktov inicialnega vulkanizma, ki so v starejšem paleozoiku zapolnili veliko geosinklinale na območju današnjih Alp. Ob ugrezanju dna geosinklinale so se globlje ležeče kamnine nagubale in metamorfozirale. Progresivna regionalna metamorfoza se je končala z retrogradno metamorfozo. Vendar ostajata problem stratigrafije metamorfnih kamenin in doba metamorfoziranja še ne povsem razrešena.⁴

Pomembno pa je, da se v metamorfnih kameninah zlasti na južnem Pohorju ter na Kozjaku nahajajo rudišča z bakrovo ter svinčeno in cinkovo rudo (sl. 1). Danes najbolj znano rudišče na južnem Pohorju je na Okoški gori (sl. 1), kjer so ugotovili pirit, halkopirit, sfalerit in galenit, v sledovih linneit in wurtzit, med jalovinskimi minerali pa še kremen, kalcit, siderit in barit. V halkopiritu je značilna tudi prisotnost srebra in kositra. Rudni minerali so koncentrirani v zrnih, tankih žilicah in v vezivu breče. Na jugozahodnem vznožju Pohorja se nahaja pri Rakovcu (sl. 1) svinčeno — cinkovo rudišče, kjer so sledili kremenovo — galenitnim žilam, ki so vsebovale tudi nekaj sfalerita. Na Kozjaku pa je najpomembnejše polimetalno rudišče na Remšniku (sl. 1) (svinec, cink, baker, srebro), kjer so odkopavali lečasta rudna telesa, ki so ležala ob stiku diaforitno-kloritnega skrilavca in diaforitno — sljudastega skrilavca, pa tudi v sljudnem skrilavcu samem.⁵

Sl. 1 — izsek iz metalogenetske karte Slovenije: rudišča in rudni pojavi

Na Pohorju in Kozjaku pa so še manjša, manj znana rudišča : v Bistriškem jarku halkopirit, pri Sv. Kunigundi na Pohorju in ob Mislinjskem potoku galenit in sfalerit, na Činžatu sfalerit, galenit in tetraedrit ter pri Bresternici, Viltušu in Ogljenšaku pirit.⁶ C. Hiltl⁷ pa navaja rudno nahajališče v Kotu, kjer je ruda vsebovala 12,2 % svineca, 7,9 % bakra, 6,8 % cinka in 0,035 % zlato vsebujočega srebra.

Hkrati z Rakovcem omenja rudišče s svinčevim blestnikom pri Rušah, kjer so tudi ležišča grafitita. Pirit pa pozna še iz bližine potoka Devine.⁸

V oligocenski epohi se je začelo na Pohorju magmatsko delovanje z intruzijo biotitno kremenovega diorita in granodiorita ter se je končalo z izlivi dacitne lave v helvetski stopnji. Ob stiku z dacitom so bili na območju Male Kope razen zgornjekrednega apnenca kontaktno spremenjeni verjetno tudi zgornjekredni lapor, triadni dolomit in filit. Poleg tega so bili orudeni z magnetitom in nekaterimi sulfidi. Tako je Mala Kopa edino slovensko magmatogeno rudišče, nastalo v terciarni periodi.⁹ Ko govori C. Hiltl o železni rudi v Hudem kotu in na Planini, pa omenja, da magnetit spremljajo še pirotin, halkopirit in pirit. Hkrati pa na splošno ugotavlja, da je rjavi železovec na Pohorju pogost ter posebej navaja Rdeči breg in okolico Hoč.¹⁰

Pohorje s Kozjakom je torej sorazmerno bogato z različnimi — prav tistimi rudami, raztresenimi v manjših rudiščih po razdrapanem svetu, ki so danes ekonomsko povsem brez vrednosti, lahko pa so bila zanimiva za prazgodovinskega človeka.¹¹

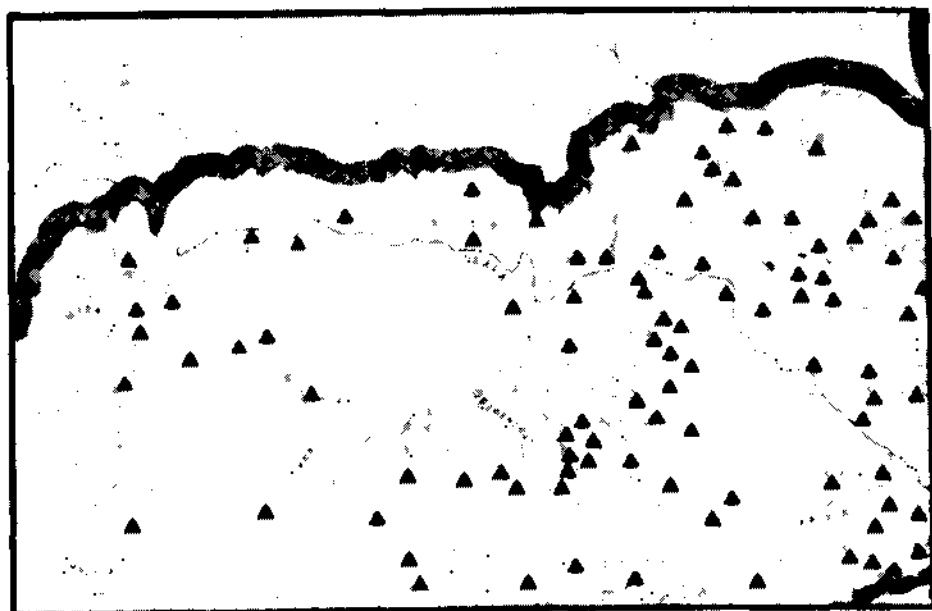
Potek gozdnega razvoja na Pohorju v postglacialnem obdobju še žal ni bil predmet posebnih raziskav, vendar pa ga je mogoče rekonstruirati s pomočjo primerjav pelodnih analiz v sosednjih področjih.¹² Na osnovi geografskih in klimatskih pogojev spada Pohorje v sklopu vzhodnih Alp v jugovzhodni regionalni razvojni tip gozdov — v tim. ilirski tip naravne gozdne združbe.¹³

V času preboreala (8200 — 7000 pr.n.št.), ko je prevladovalo borovje (*Pinus*), se je v nižjih lega že pojavila smreka (*Picea*), ki je postala šele v borealu prevladujoča drevesna vrsta. Poleg smreke pa so se na alpskem robu pojavili tudi *Quercetum mixtum* (hrast, brest, lipa, jesen) ter jelka in bukev. Do srede boreala (7000—5400) je v višjih legah do višine cca 2000 m prevladala smreka, v nižjih pa *Quercetum mixtum* in leska. Na Ljubljanskem barju se je že uveljavljala bukev (*Fagus*). Spremembe v vegetacijski sliki v času starejšega atlantika (5400—4000) se kažejo na eni strani v nazadovanju *Quercetum mixtum*, na drugi z uveljavljanjem bukve in jelke. Vendar so v poznem atlantiku (4000—2400) na področju od Koroške preko Slovenskih Alp do Štajerske še prevladovali smrekovo — jelkovo — bukovni gozdovi s sorazmerno visokim deležem vrst *Quercetum mixtum* v nižjih legah. Šele v času subboreala (2400—600) sta prevladali bukev in jelka, pogostejša sta bila tudi gaber (*Carpinus*) in jelša (*Alnus*). Proti koncu subboreala pa se je znižala gozdna meja, vzrok je bil deloma naraven — klimatski, vendar tudi še antropogen. Za začetkom subatlantika (600 pr.n.št. — 600/1200 n.št.) sta postala hrast (*Quercus*) in v srednjih legah bukev prevladujoča, pogosta je bila tudi jelša. V mlajšem obdobju pa so se zopet uveljavili iglavci — smreka in macesen (*Picea* in *Larix*), saj sta v višjih legah jelka in bukev skorajda povsem izginili. Zaradi človekovega poseganja pa so se začele tudi močne spremembe gozdne vegetacije, kar je v večji meri opaziti od srednjega veka dalje. Vendar postglacialno toplejše obdobje ne predstavlja enotne klimatske periode. V okviru posameznih razdobj so obstajala sorazmerno kratkotrajna podnebna nihanja, ki so se deloma odražala tudi v vegetacijski sliki,¹⁴ kar pa na območju okoli Pohorja ni bilo ugotovljeno.

Podatke o gozdni vegetaciji na vzhodnem Pohorju v času 8. in 7. stol. pr. n. št. je dala analiza oglja iz žganih grobov z Lepe ravne pod Pošto, ki ga je raziskal A. Šercelj.¹⁵ V preiskanem gradivu so bili zastopani elementi vseh gozdnih tipov (asociacij) od klimaksnega bukovega oz. bukovega — jelovega gozda do različnih stopenj degradacijskih ali regenerativnih in celo pionirskih faz. Klimaksni: bukev (*Fagus*), jelka (*Albies alba*); degradacijski-regenerativni: gaber (*Carpinus betulus*); quercetalni: graden (*Quercus petraea*), dob (*Quercus robur*), hrast (*Quercus spec.*), ostrolistni javor (*Acer platanoides*), beli javor (*Acer pseudoplatanus*), veliki jesen (*Fraxinus excelsior*); pionirski: rdeči bor (*Pinus sylvestris*) in topol

(populus). Iz takšne drevesne sestave gozda lahko slepamo, da je človek že precej vplival na gozd v svoji neposredni okolici, da pa je bil v daljnji okolici nedvomno še vrhunski bukov oz. bukov — jelov gozd. Kakršnihkoli klimatoloških sklepov to gradivo ne dopušča. Omejevalni faktor je bil predvsem človek in živalstvo ter druge naravne kalamitete.

Prve znanilke človekovega poseganja v pohorski svet v postglacialnem obdobju¹⁶ so številne najdbe kamnitih orodij: sekire, kladiva, klini, dleta ipd. (sl. 2). Kljub temu da gre zvečine za naključne najdbe, pa se dá v njihovi razširjenosti opaziti nekakšna grupiranja (sl. 2). Na južnih pobočjih je najvzhodnejša skupina z okolice Hoč (Hočko Pohorje, Zg. Hoče, Reka, Pivola, Razvanje, Poštela — sl. 3:1)¹⁷, manjšo predstavljajo polskavski kosi (Zg. in Sp. Polskava), izrazitejšo koncentracijo pa orodja med Slovensko Bistrico in Zrečami, kjer so pogostejša v vzhodnem delu (Sl. Bistrica, Zg. Ložnica, Visole — sl. 3:4, Tinjska gora — sl. 3:8, Tinje, Turiška vas — sl. 3:5, Prihova) v primerjavi z zreškimi koncem (Malahorna — sl. 3:7, Brinjeva gora — sl. 3:6, Zg. Zreče, Tepanje)¹⁸. Med zreško in mislinjsko skupino (Zg. Dovže, Legen, Stari trg, Slovenj Gradec, Sele)¹⁹ so posamezne najdbe še s področja Hudinje (Vitanje, Zavrh pri Galiciji). Pod Uršljo goro, ki sicer ne spada več neposredno v pohorski svet, so najdišča na samem Plešivcu, pa v Dobji vasi, Podkraju, Brdinju in na Zelenem bregu.²⁰ Na severni strani Pohorja in v Dravski dolini gre bolj za posamezna najdišča, med katerimi bi opozorila le na nekatera: na Pekre in Limbuš, pa Ruše in Činžat (sl. 3:2), na levem bregu Drave na Jelovec, Sp. Slemen in Duh na Ostrem vrhu ter Ožbalt in Sp. Kaplo.²¹

Sl. 2 — kamnito orodje na pohorskem območju

Takšna najdiščna slika kamnitega orodja pa se v bistvu pokriva z rudninsko karto Pohorja (cfr. sl. 1 z 2). Na področju med Slov. Bistrico in Zrečami ima Okoška gora osrednjo lego, okoli katere se grupira večina kamnitega orodja. Na vzhodu morda omejuje ta rudišni kompleks potok Devina, proti zahodu pa rudišča pri Sv. Kunigundi na Pohorju nad Zrečami. V območje Rakovca verjetno sodita vitanjski sekiri, mislinjsko skupino orodja bi lahko povezali z rudišči ob Mislinjskem potoku. Pod Ogljenšakom se nahajajo polskavske najdbe, nad Bre-

sternico je bila najdena sekira na Jelovcu, nad Viltušem sekira na Sp. Slemenu, kamnito orodje pa je znano tudi iz Ruš in Činžata. V okolico Remšnika spadajo najdbe iz Ožbalta in Sp. Kaple. Koroško orodje, zlasti ono izpod Plešivca bi rada videla v zvezi z rudiščem ob Velunji, ostala pa morda z mežiškim rudnim kompleksom.

Pravkar predstavljeno sovpadanje rudišč in kamnitega orodja vabi h predpostavki, da je prazgodovinski človek že poznal in izkoriščal pohorska rudišča. Za kopanje rude so bila potrebna naslednja orodja: kladivo, klin — zagozda — dleto in sekira. Pomagati so si morali tudi z ognjem, da so s segrevanjem povečevali razpoke v kamenini, da je bilo luščenje rude lažje.²³ Za pripravo oglja — ognja, za kar je bil nadvse »pri roki« zlasti bukov les pohorskih gozdov (subboreal)²⁴, je bila sekira nujen pripomoček. Kladivo je razen pri samem kopanju bilo potrebno za ločevanje rude od kamna in njeno drobljenje, saj se je verjetno prva predelava — taljenje tudi odvijalo v bližini rudišč.²⁵ Na ta način lahko razumemo sorazmerno širok radius, ki ga zavzema kamnito orodje okoli Okoške gore, kakor tudi njegovo morebitno oddaljenost od drugih rudišč.

Med pohorskim kamnitim orodjem srečamo vse navedene tipe: večina je opredeljena kot sekira, preostalo pa kot kladivaste sekire (sl. 3:8, npr. Hočko Pohorje, Sp. Slemen), kladiva (sl. 3:3,5, npr. Slov. Bistrica, Tinje, Podkraj), dleta (Zg. Hoče, Reka, Zg. Zreče, Plešivec), zagozde pa bi morda lahko iskali tudi med tim. ploskimi sekirami (sl. 3:2,6,4, Činžat, Sp. Polskava, Visole, Zg. Dovže, Dobja vas, Legen). Zastopan je torej celoten spektrum rudarskega orodja,²⁶ kakršnega poznajo tako bližnja kot oddaljena rudokopna področja.²⁷ Potemtakem lahko suponiramo, da je bilo kopanje rude na Pohorju, čeprav neposrednih sledov rudokopa še nismo odkrili, primarna gospodarska panoga.

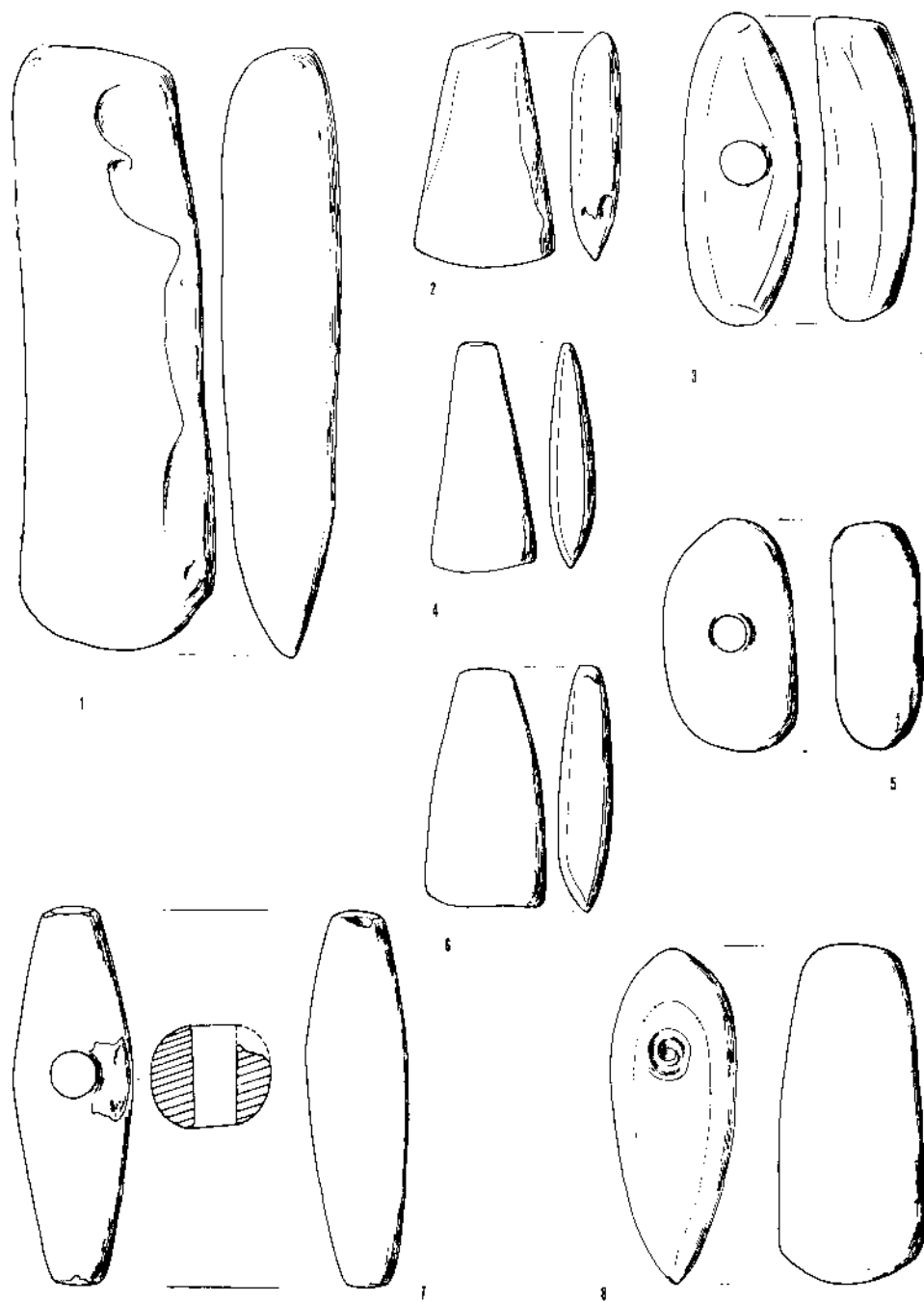
Kamnito orodje običajno razlagajo kot pokazatelj neolitske in eneolitske poselitve, kljub morebitnem pomanjkanju ostalih arheoloških indikatorjev.²⁸ Njegova nedvomna univerzalnost ne izključuje uporabe pri najrazličnejših opravilih — od hišne do obdelovalne, vendar pa za večino oblik orodja še ni izdelana niti tipološka, niti kronološka klasifikacija. Zanimivo je, da so kamnite sekire, predvsem ploske, pogost grobni pridelek v gomilah zgodnje starejše železne dobe (Ha C1) v vzhodnoalpskem — panonskem krogu,²⁹ v katerega se vključuje tudi pohorski svet. Pod Pošto je bila v 4. gomilo na Lepi ravni prav tako položena kamnita sekirica.³⁰

Če poskušamo časovno opredeliti pohorsko orodje, moramo ugotoviti dvoje: na eni strani poselitvene točke in na drugi pa vrsto rude — zaradi stopnje tehnološkega razvoja pridobivanja bakra in svinca ter železa.

Ruda pohorskih rudišč je pretežno sulfidna. Ker se je izkoriščanje sulfidnih rud za razliko od oksidnih začelo šele v času poznega eneolitika in začetku zgodnje bronaste dobe,³¹ tudi kopanje pohorske rude ne more segati v starejše obdobje. Predelava svinčevih rud pa bi se naj začela šele pozneje — v času pozne bronaste dobe.³²

Danes najstarejše naselbinske ostaline poznamo iz Brezja in Zg. Zreč pod Brinjevo goro, kjer je Pahič na treh krajih odkril sledove koč. Na osnovi drobnih najdb jih je mogoče uvrstiti v krog lasinjske kulture, prisotni pa so tudi elementi Retz-Gajary keramike.³³ Na Brezju in Zrečah je bila torej postojanka kulture iz časa bakrene dobe, ki se je razvijala prav v vzhodnoalpskem — panonskem svetu in s katero se je tod pojavilo poznavanje bakra.³⁴

V isto časovno obdobje sodijo tudi posamezni bakreni predmeti iz bližnje vzhodnopohorske okolice: bakrene ploske sekire iz Slov. Bistrice, z Donačke gore in Maribora,³⁵ uhata sekira iz Oseka³⁶ ter bodalo iz Jakobskega dola.³⁷ Stuttgartske analize kovinskih predmetov, v sklopu katerih sta bila preiskana tudi mariborska sekira in jakobdolsko bodalo, so pokazale, da je za vzhodne Alpe značilna

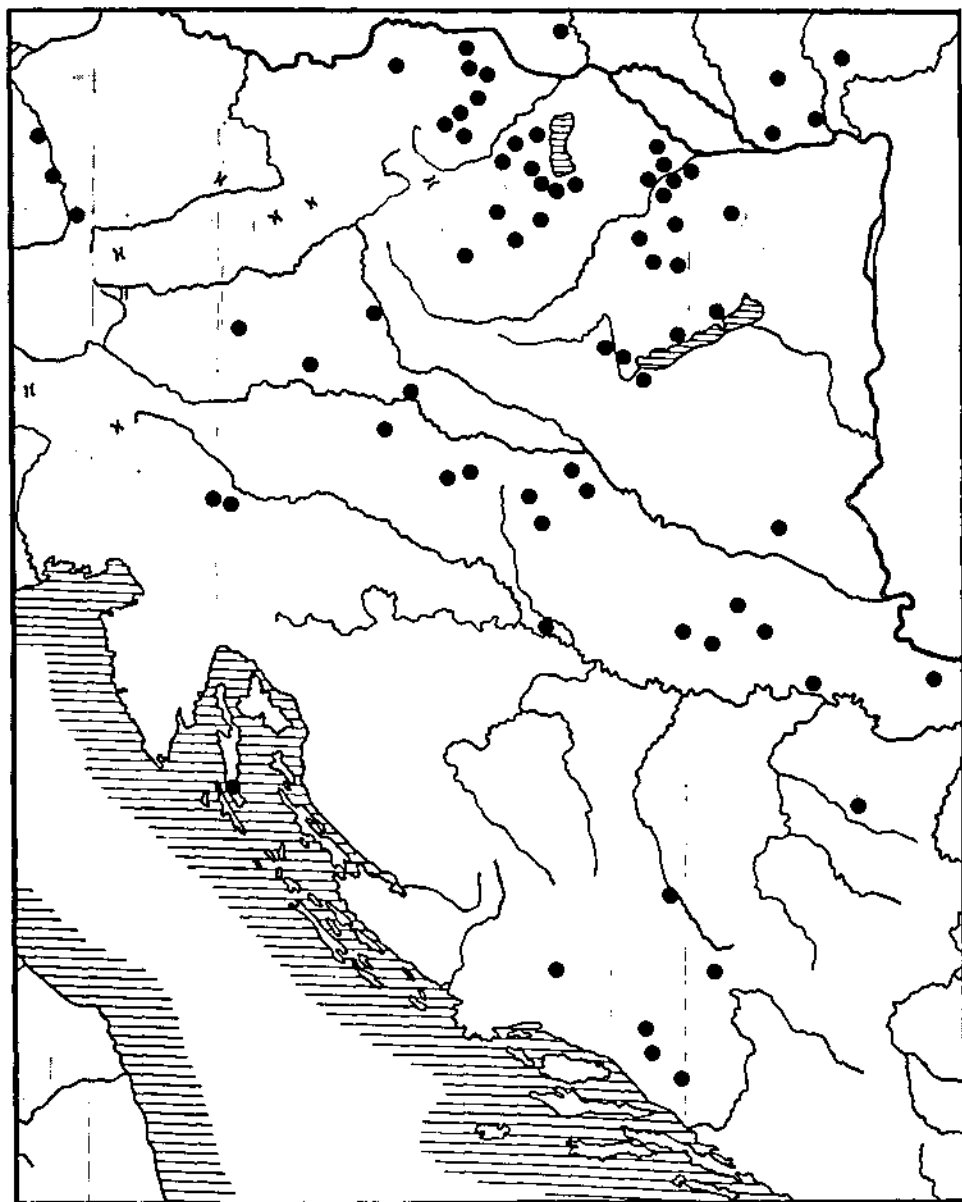

Sl. 3 – kamnito orodje: 1 – Poštela, 2 – Činžat, 3 – Areh, 4 – Visole, 5 – Turiška vas(?), 6 – Brinjeva gora, 7 – Malahorna, 8 – Tinjska gora. Vse 1/3.

skupina bakra E 00.³⁸ Kljub morebitni problematičnosti stuttgartskih analiz,³⁹ zlasti njihove interpretacije, je le nakazana možnost, da lahko iščemo našim predmetom domače poreklo.

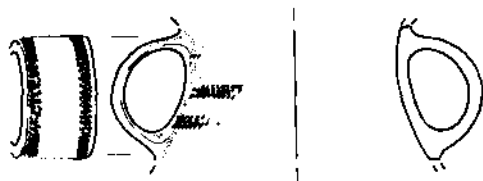
V bronasti dobi ni prišlo v poseljenosti pohorskega sveta do opaznejših sprememb. Edina danes znana naselbina se je »preselila« na samo Brinjevo goro, kjer je življenje potekalo bolj ali manj kontinuirano od zgodnje bronaste dobe pa vse v starejšo železno dobo.⁴⁰

Zgodnjebronastodobno naselitev dokazuje tim. pramenasta (licenska) keramika (sl. 5), značilna za čas Bd A, lahko pa se nahaja tudi še v sklopu zgodnje Bd B.⁴¹ Razširjenost pramenaste keramike je izrazito vzhodnoalpska — zahodnopanonska (sl. 4), tako da v nekem smislu nadaljuje tradicijo prostora Retz-Gajary keramike. Ne želim se dotikati problema geneze pramenaste keramike,⁴² niti po-

Sl. 4 — razprostranjenost pramenaste (licenske) keramike.

segati v njene kronološke finese, čeprav se zlasti Markovičeve zdijo preuranjene in premalo utemeljene.⁴³ Očitno pa je, da pri pramenasti keramiki ne gre za kulturo,⁴⁴ temveč podobno kot pri keramiki zvončastih čaš⁴⁵ in verjetno tudi pri Retz-Gajary keramiki za ornamentalni stil, ki je bil vezan na določene oblike posod (vrčki, amfore, sklede). Je morda pramenasta keramika zgodnje bronaste dobe predstavljala neke vrste modno pivsko-jedilno posodje? Za takšno interpretacijo bi govorile tudi najdbe iz zahodnobalkanskega prostora, kjer gre le za posnemanje tehnike ornamenta na domači keramiki.⁴⁶ Kot variantne kose pa lahko razumemo tudi vrčke iz Maribora, Vindijske in St. Salvatorja pri Brežah.⁴⁷ Hkrati pa pramenasta keramika s svojo razširjenostjo vse do npr. Jamine Sredi na Cresu ali pa do Bapske (sl. 4)⁴⁸ izpričuje stike, katerim ozadja sicer še ni mogoče ugotoviti, morda pa je v bakru.

Sl. 5 — fragment vrčka s pramenastim (licenskim) ornamentom z Brinjeve gore.

Zgodnji bronasti dobi podobno orientacijo pohorskega sveta v srednji bronasti dobi nakazuje gomila pod Brinjevo goro. Spada v krog tim. srednje evropsko-podonavske kulture gomil,⁴⁹ vendar pa leži na njeni skrajni južni meji. Poleg gomile, pogrebno — kulturnega fenomena tega časa, dokazujejo isto usmerjenost v vzhodnoalpski-panonski svet tudi materialne ostaline — npr. igle tipa Wetzleinsdorf⁵⁰, ki se nahajajo kar v treh primerkih kot sestavni deli noše brinjegorskih prebivalcev.⁵¹

V pozni bronasti dobi — v času kulture žarnih grobišč se sicer pohorska poselitvena slika ni bistveno spremenila, povečalo pa se je število drugih pokazateljev človekovega poseganja v ta svet (sl. 6). Južna pobočja je še vedno kot edina obvladovala brinjegorska naselbina. O njenem blagostanju govorijo predvsem najdbe iz planega žganega grobišča na Gračiču, saj se je v skoraj vsakem grobu nahajal tudi bronast pridatek, kar je izjemno v primerjavi z drugimi grobišči istega časa kot so npr. v Dobovi ali na Pobrežju.⁵² Pod severnimi obronki Pohorja pa je bila v mlajšem obdobju kulture žarnih grobišč (Ha B) poseljena Dravska dolina med Rušami in Pobrežjem. Maribor in Pobrežje⁵³ sta verjetno nastala kot postojanki ob prehodu čez Dravo. Za poselitev Ruškega polja, kjer so poleg naselbine znana kar tri grobišča,⁵⁴ pa bi morda lahko iskali gospodarsko osnovo v izkoriščanju že omenjenih rudišč pri Rušah in na Činžatu. V isti čas verjetno sodi tudi grobišče na Remšniku.⁵⁵

Pohorska žarnogrobiščna najdišča spadajo torej v sklop intenzivnejše poselitve, ki je zajela celotno vzhodnoalpsko področje in se je v Podravju izoblikovala v specifično ruško-mariborsko kulturno skupino,⁵⁶ pri kateri suponiramo, da gre za neko ožje povezano populacijo.

To pa je tudi čas, ko je v vzhodnih Alpah dosegla produkcija bakra svoj višek, kar posebej velja za velike rudnike na Solnograškem in Tirolskem,⁵⁷ hkrati pa se je začelo tudi izkoriščanje manjših rudišč, kot to dokazujejo najdišča na Nižjem Avstrijskem.⁵⁸ Razen bakrovih pa se je pričela tudi predelava svinčevih in železovih rud.⁵⁹

Sl. 6 — najdišča kulture žarnih grobišč

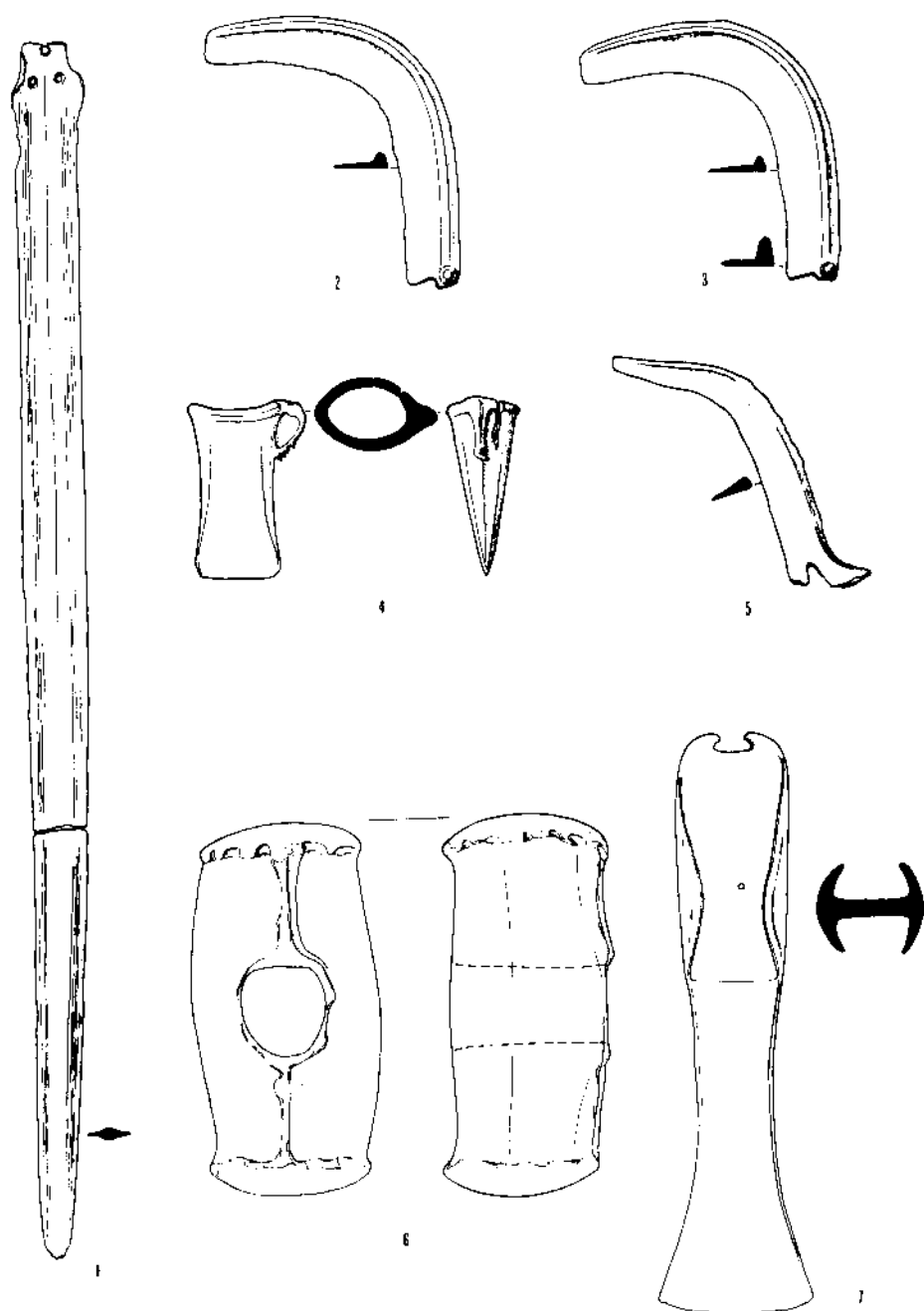
- naselbina
- ▲ plano žgano grobišče
- ◇ depo

Nedvomen dokaz, da so v tem času kopali rudo tudi v pohorskih rudiščih, predstavlja tim. depojska najdba — kladiva, dleta in sekire (sl. 7:6—7) iz kamnoloma nad Hudinjo pri Vitanju.⁶⁰ Kot sporoča Smodič, orodje ni bilo zakopano, temveč ga je zasul plaz skalovja. Na kladivu so jasno vidni sledovi uporabe, razen tega je precej težko, saj tehta 3,38 kg. Očitno v zlitini prevladuje svinec.⁶¹ Ta najdba potemtakem izvira iz neposredne bližine svinčevo-cinkovega rudišča pri Rakovcu!

Enako kladivo je bilo najdeno v rudniku v Mittenbergu⁶² in pa v znamenitem depolu na Sedmograškem, v Uioara de Sus.⁶³ Plavutasta sekira (sl. 7:7) se s svojo vitko obliko in rahlo fasetiranimi plavutmi uvršča med značilne jugovzhodnoalpske tipe Bd D.⁶⁴ Na sekiri med plavutmi je drobna jamica, ki jo morda lahko uvrstimo v sklop tim. znakov — delavnice, lastnika? — pogostih predvsem na plavutastem orodju, čeprav njihov pomen še ni razvozan.⁶⁵ Tako kladivo kot sekira imata torej analogije ne le glede forme, temveč tudi glede uporabe.

Druga podobna najdba je najdba plavutaste sekire iz kamnoloma v Spodnji Mislinjski dolini, pri Lisičjem mlinu,⁶⁶ ki jo lahko razumemo v zvezi z rudiščem ob Mislinjskem potoku. Rezilo sekire je bilo zaradi dolgotrajnejše uporabe skrajšano — obrušeno, plavuti pa so stlačene — že antično poškodovane. Tudi ta sekira je ob strani označena z dvema plitvima jamicama. Tipološko je blizu sekiram tipa Haidach Vreze,⁶⁷ tako da tudi ona pada v čas Bd D — Ha A 1. Povečano kovinsko produkcijo pa dokazujejo tudi številni drugi depoji, ki predstavljajo v bistvu tipičen pojav kulture žarnih grobišč v celotnem njenem prostoru,⁶⁸ čeprav ostaja njihova pomenska funkcija še neznana.⁶⁹ Sorazmerno pogoste so zakladne najdbe v širši okolici Pohorja,⁷⁰ posamezne pa izvirajo tudi z njegovih pobočij (sl. 6). V sestavu teh depojev so običajne pogače surove kovine (Hočko Pohorje, Peko, Črmožiše, Miljana), od katerih pa so bile analizirane le najdbe iz Miljane, med katerimi je bila poleg bakrenih pogač tudi svinčena.⁷¹

Med starejše pohorske depoje spada najdba iz Slov. Bistrice (sl. 7:1—5)⁷² z mečem, tulasto sekiro in gumbastimi srpi. Kljub močni poškodovanosti se zdi, da je slovenjebistriški meč še najbližje mečem tipa Asenkofen, ki so v vzhodnih Alpah pogosti v času Bd C/D.⁷³ Isto starost izpričujejo tudi tipološko enotni gumba-

Sl. 7 — 1—5 Slovenska Bistrica, 6—7 Hudinja. Vse bron, vse 1/3.

sti srpi.⁷⁴ Tulasta sekirica, katere izvorno področje moramo iskati v karpatsko — sedmograškem prostoru, pa sodi med značilne tipe Bd D.⁷⁵ Slovenjebistriški depo potemtakem lahko pripišemo istemu času kot hudinjsko orodje.

Zagonetnejša najdba je depo iz Hočkega Pohorja, najden v bližini Špurejeve domačije in le delno ohranjen.⁷⁶ Baš je domneval, da gre za manjšo livarno, češ da je bilo škrlasto kamenje razžgano, hkrati pa so bili odkriti kosi žlindre, surove kovine, polizdelki ter stari, že izrabljeni in poškodovani kosi kot tudi povsem celi, uporabni predmeti. Podobni so tudi najdiščni podatki za zakladno najdbo iz Miljane, kjer Smodič prav tako domneva livarski objekt.⁷⁷ Ker je bil hočki depo že večkrat predmet proučevanj in dokaj enotno datiran v Ha A 1,⁷⁸ naj opozorim le na nekaj kosov.

Med najdbami je bila tudi modra steklena jagoda, povsem izjemna v primerjavi z običajnimi sestavi depojev, pa tudi sicer so steklene jagode v tem času še redkost. Vendar ima ustrezne primerjave v rudarskem področju Tirolske, kjer je Pittioni⁷⁹ pokazal na soroden sestav modrih steklenih jagod in bakrove rude, hkrati pa smatra, da niso le stranski metalurški produkt, temveč gre pri njihovi izdelavi za samostojen tehnološki postopek.⁸⁰

Ali smemo pohorsko stekleno jagodo potemtakem razumeti kot prvi izdelek — mnogo kasneje tako slavnega pohorskega glažutarstva?⁸¹ Da so bile dragoceno blago, kažejo redke steklene jagode iz le bogatejših sočasnih grobov v Dobovi.⁸²

Drug nadvse zanimiv kos je fragment naličnice od čelade, izrezan iz tanke pločevine in že antično zviti, tako da je v depolu spadal med star, surovinski material. Najboljšo analogijo ima v kosu iz sedmograškega depoja Uioara de Sus, podoben pa se nahaja tudi v vzhodnoalpski zakladni najdbi iz Wöllersdorfa.⁸³ Medtem ko datacija teh treh naličnic popolnoma sovпада, ostaja problem provenience te zvrsti odprt. S pohorskim primerkom se je število vzhodnoalpskih primerkov povečalo, kar pa je še vedno nezadosten argument, čeprav se v depolu iz Uioare de Sus nahajajo tudi drugi elementi, ki imajo primerjave v vzhodnoalpskem prostoru.⁸⁴ Dejstvo, ki ostaja, so skozi predmete izpričane povezave in izmenjava tudi med oddaljenějšími deželami karpatsko — alpskega sveta.

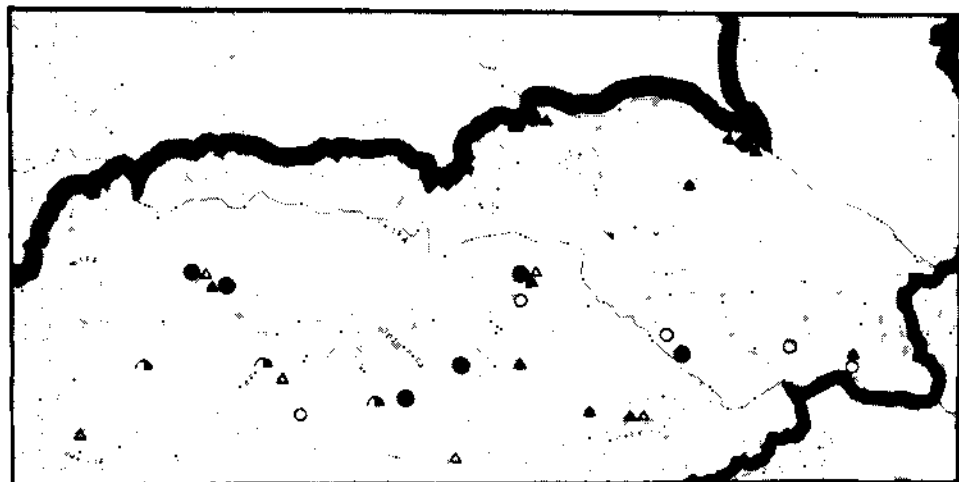
Do sprememb v poselitvi pohorskega sveta pa je prišlo v času, ko se je porajala nova doba — starejša železna doba. Dolinska naselja ob Dravi so postopoma opustela, le Brinjeva gora kot višinska postojanka je obdržala svoj »status quo«. Naselitev se je namreč umaknila v višje lege,⁸⁵ na južna pohorska pobočja, kjer so se pojavile nove, pretežno utrjene naselbine — gradišča (sl. 8).

Severovzhodno od Okoške gore je nastalo gradišče pri Turiški vasi,⁸⁶ obdano z mogočnimi nasipi. V hiši z »verando«, ki jo je odkopal Schmid, se je poleg keramike nahajalo kamnito orodje — kladivasta sekira in dva tolkača s sledovi uporabe. Keramične najdbe dokazujejo izrazito halštatski značaj turiškega gradišča. Je predstavljalo »konkurenco« Brinjevi gori ali pa je bilo njena naslednica?

Kakšno je časovno mesto gradišča na Čreti nad Slivnico,⁸⁷ še ni povsem jasno. Zdi se le, da se smiselno vključuje v halštatsko naselbinsko mrežo.

Na Veleniku pri Polskavi pa je bila tudi halštatskodobna gomila,⁸⁸ iz katere so ohranjene žare značilne za čas razvitega Ha C v vzhodno-alpskem krogu.⁸⁹ Veleniške gomile, se zdi, lahko povežemo z izkoriščanjem piritnega rudišča na Ogljenšaku.

Na skrajnih vzhodnih obronkih Pohorja pa je nastalo poštelso gradišče, pod katerim se razprostirajo na Lepi ravni — pri Habakuku in v dolini med Razvanjem in Pivolo obširna gomilna, pa tudi plana grobišča.⁹¹ Poštelja je s svojo strateško lego obvladovala celotno Dravsko polje tja do Ptuja⁹² in Haloz⁹³ ter Slovenske Gorice⁹⁴ in Kozjak z Dravsko dolino. Tako je bila pot od Pohorja preko Drave na Lipniško polje v njenih rokah, lahko pa je kontrolirala tudi ptujsko območje. Njena lega pa ima razen strateškega pomena tudi ekonomsko ozadje, saj se na Hočkem Pohorju nahaja železova ruda v obliki rjavega in rdečega železovca.

Sl. 8 — najdišča starejše železne dobe

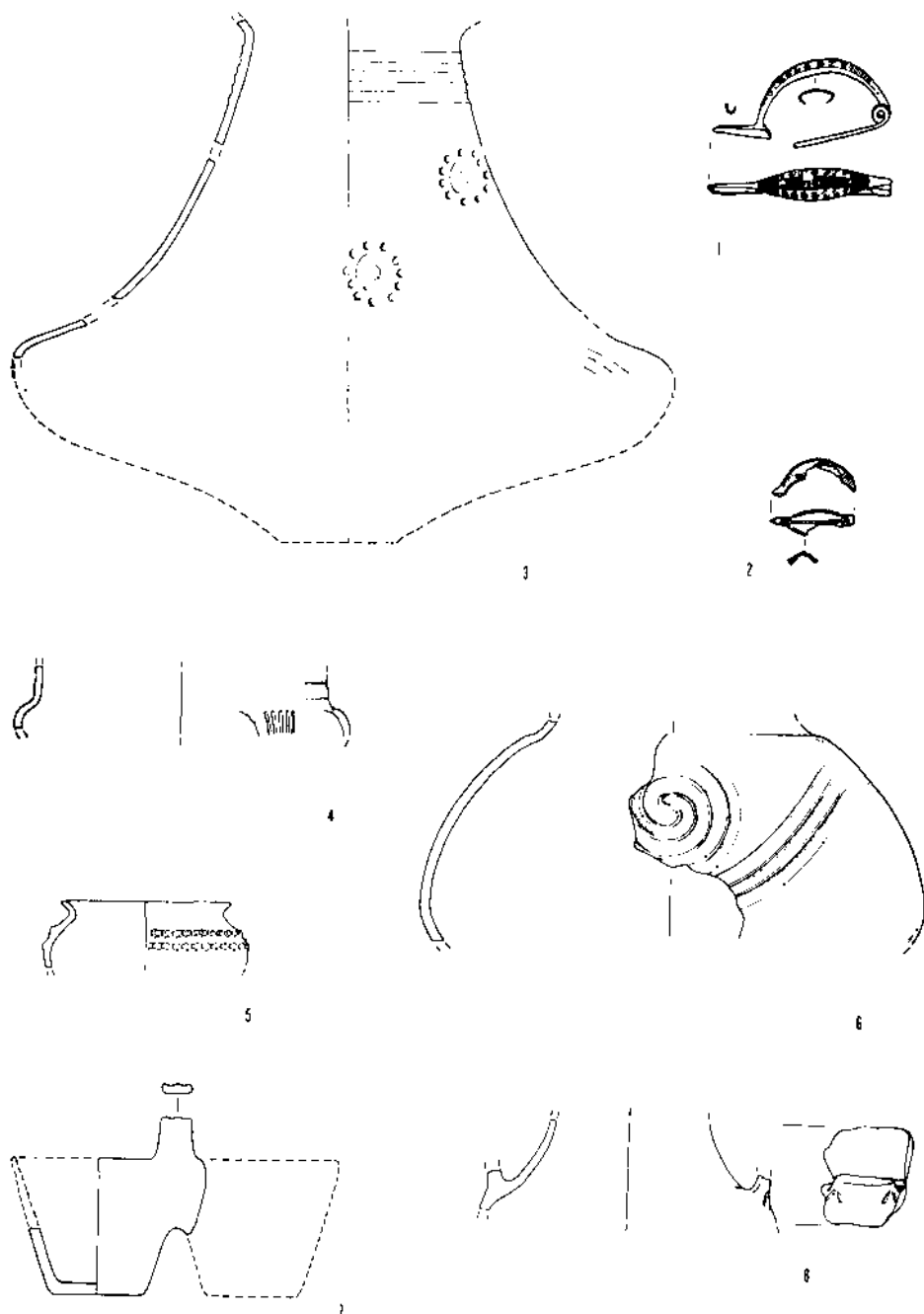
- gradišče
- gradišče — domnevno iz tega obdobja
- ▲ gomile
- △ plani grobovi
- jamsko najdišče

Nastanek naselbine pada v čas »samega« začetka železne dobe, kajti najstarejše najdbe — tako naselbinske kot grobne — izpričujejo, da je avtohtona žarnogrobiščna komponenta še povsem prisotna — živa, hkrati pa se že pojavijo tudi prvi novi halštatski elementi.⁹⁵ Zagonetno 8. stol. (Ha B3/ C 1) je bilo torej priča rojstvu Pošte. Njen halštatski konec pa moramo iskati v času 6. stol. (Ha D 1), kamor spadajo najmlajše najdbe iz sonde 73, pa keramika z nagubano površino (sl. 9:4), shrambene posode z visokim usločenim vratom (sl. 9:3)⁹⁶, kakor tudi čolničasta fibula z vzdolžnimi rebri (sl. 9:2), ki jo je Schmid proglasil za poznahalštatsko dvodelno samostrelno fibulo.⁹⁷ Majhen fragment črno glazirane importirane keramike, grške provenience, pa daje slutiti, da je morala imeti Poštele v sklopu štajersko — vzhodno-alpskih gradišč zelo pomembno mesto.⁹⁸

Slovenjegraško kotlino je obladovalo gradišče nad Legnom, njegov mlajši pandan pa predstavlja gradišče nad Starim trgom na Puščavi. Gradišču nad Legnom je pripadalo gomilno grobišče v Florjanovem gozdu.⁹⁹ Legenske gomile so nastajale od samega začetka železne dobe, kjer je podobno kot na Pošteli prišlo do sožitja žarnogrobiščnih in halštatskih elementov, pa do preloma starohalštatskega v mlajšehalštatsko obdobje v začetku 6. stol. pr. n. št., za kar govori predvsem rdeče — črno barvana keramika.¹⁰⁰

Nastanek in obstoj Legna in Pošte se skorajda povem skladata. Puščavske najdbe, ki deloma izvirajo tudi iz planih grobov¹⁰¹ so izrazito mladohalštatske. Na podlagi jugovzhodnoalpskih živalskih fibul nedvomno sodijo šele v čas negovskega horizonta.¹⁰² Sočasen obstoj legenskega in puščavskega gradišča je pravzaprav izključen. Časovni hiatus med Ha D1 in negovskim horizontom govori za to, da je pač v mlajšem obdobju prišlo do ponovne poselitve in da ne moremo predpostavljati kontinuitete med Legnom in Puščavo.

Sovpadanje železnodobne poselitve slovenjegraškega konca, zlasti legenskega Gradišča, s sorazmerno bogatimi nahajališči železove rude na mislinjskih pobočjih Pohorja — na Mali Kopi, v Hudem kotu in Planini verjetno ni zgolj slučajno, ampak kaže, da je bilo prav poznavanje železa — železarstvo ključno za

Sl. 9 — Poštela, izbor iz naselbinskih najdb. 1—2 bron, ostalo keramika, 1—2 1/3, ostalo 1/6.

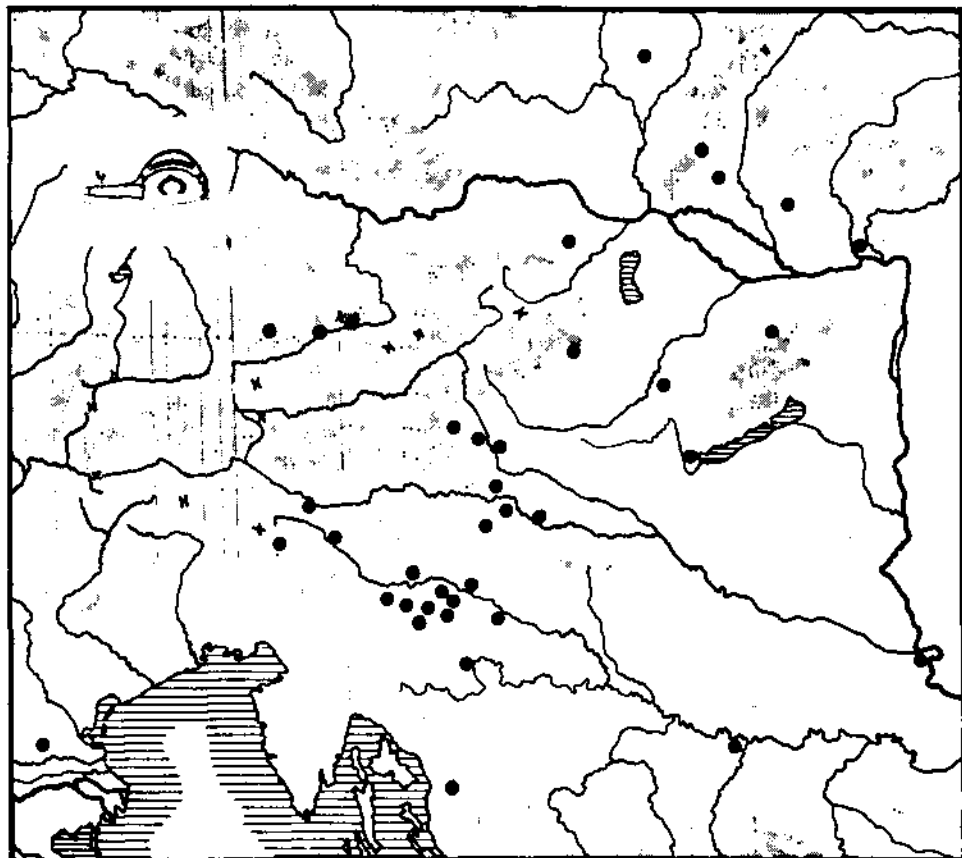
trajnejšo naselitev tega prostora. Ni pa izključeno, da so izkoriščali tudi svinčeva rudišča ob Mislinjskem potoku, znana že v času Bd D-Ha A 1.

Pri nastajanju železnodobne kulture vzhodnih Alp predstavlja enega izmed konstitutivnih elementov nedvomno keramika okrašena v tim. »Basarabi« stilu,

ki je prisotna tod skoraj na vseh pomembnejših najdiščih Ha C 1,¹⁰³ med katerimi sta tudi pohorska Poštela in Legen.¹⁰⁴ Pojav te keramike lahko vezemo, podobno kot npr. pramenasto keramiko, na razširitev določenega ornamentalnega stila, ki ima prav gotovo tudi globlje konotacije, njen zunanji efekt pa je ta, da je spremljajoč pojav širjenju poznavanja železa v vzhodnih Alpah.

Medtem ko je »Basarabi« keramika izrazit »vzhodnjaški« element v sklopu vzhodnoalpske halštatske kulture, je njen antipod v razvitem Ha C rdeče barvana keramika s črnim, grafitiranim ornamentom. Njena razprostranjenost je izrazito vzhodnoalpska — zahodno panonska,¹⁰⁵ pohorska najdišča — Poštela, Legen, s Šeščami v Savinjski dolini¹⁰⁶ pa predstavljajo njeno južno »mejo«.¹⁰⁷ Takšna slika pa v bistvu sovпада z razširjenostjo značilnega načina pokopa tega prostora v Ha C: z gomilami z žganim grobom, praviloma ene osebe,¹⁰⁸ s čemer je nakazana njuna koherentnost in bitnost v okviru vzhodnoalpske halštatske kulture.

Priljubljena v vzhodnih Alpah je bila tudi čolničasta fibula tim. šmarješke variante (sl. 92:10),¹⁰⁹ katere moda pada v čas poznega HaC 2 in zgodnjega Ha D 1. Poznamo jo s Pošte in Brinjeve gore, pa tudi Ptuja, kjer povsod spada med poslednje halštatske najdbe teh najdišč. Kot kaže njena razprostranjenost, izhaja iz dolenjskih delavnic, a je važen pokazatelj ravno za spoznavanje severo-vzhodnih stikov dolenjskega kroga. Med bližnje sodi vsekakor pohorski konec,

Sl. 10 — razprostranjenost čolničastih fibul z vzdolžnimi rebri (tim. šmarjeških čolničastih fibul).

zanimiv morda zaradi rude, nadalnje poti fibul proti severu pa morda lahko vežemo celo z »jantarsko potjo«. ¹¹⁰

Vznemirja pa dejstvo, da ne samo v pohorskem svetu, temveč v širšem štajersko — vzhodnoalpskem prostoru ni mladohalštatskih najdb, ki bi zapolnile poselitveno praznino od začetka Ha D 2 — od srede 6. stol. dalje do keltske poselitve Podravja koncem 3. stol. pr. n. št. ¹¹¹ Opustela so gradišča na Pošteli, Brinjevi gori, na Legnu, kakor tudi na bližnjem Klein Kleinu in Lipnici. Neko izjemo predstavlja le slovenjgraški konec, ki je kot kažejo najdbe iz Puščave ponovno naseljen v poznohalštatskem času, koncem 5. stol., tako da gre tam za kratkotrajnejšo cezuro.

Podobno situacijo opazamo tudi na Gradiščanskem in južnem Slovaškem, kjer je poselitvena diskontinuiteta sicer kratkotrajnejša, a prav tako prelomna. Opuščena so gomilna grobišča, pojavijo pa se nove — plane skeletne nekropole, ¹¹² ki bi naj pripadale novim tim. skitsko — traškimi ljudstvom. ¹¹³

Vzrok tej opustelosti štajerske pokrajine ostaja še neznan. Pa vendar ga morda lahko iščemo v skitskih roparskih pohodkih na zahod, na kar nas navajajo posamezne trirobe puščice iz Brinjeve gore in Ptuja. ¹¹⁴ Njihova strahotna posledica je bil verjetno izbruh kuge, ki jo v Georgikah omenja Vergil in jo Šaša datirata v predkeltsko obdobje. ¹¹⁵ Noriško kugo in puščobo, ki jo je zapustila, bi potem takem lahko prostorsko in časovno omejili. Zajela je predvsem vzhodni del (kasnejšega) Norika, pri čemer je pohorski svet z okolico predstavljal njeno južno mejo, saj je npr. Rifnik preživel, ¹¹⁶ pa tudi Koroška ni mogla biti bistveno prizadeta, kajti Breg pri Rožeku je dočakal poznohalštatsko obdobje, ¹¹⁷ medtem ko je zgornja Štajerska delila usodo s pohorskim področjem. Izbruhnili je sredi 6. stol., pokrajina pa je ostala pretežno neposeljena do priselitve Keltov v Podravje koncem 3. stol. pr. n. št.

Pohorski svet je bil ponovno poseljen še nekoliko pozneje kot nižinski ob Dravi. Latenske naselbinske kulturne plasti na Pošteli in Brinjevi gori ter Puščavi sicer izpričujejo ponovno poselitev starih postojank, ki pa skorajda ne more biti starejša od poznolatskega 1. stol. pr. n. št. ¹¹⁸ Najdba vzhodnonoriškega srebrnika kuštravega tipa na Pošteli in zakladna najdba novcev iz Lemberga nakazujejo, da je Pohorje tudi v kasnolatskem obdobju predstavljalo vsaj ekonomsko zaledje vzhodnonoriškemu področju. ¹¹⁹ Vsekakor je tedaj Norik slovel po noriškem jeklu. ¹²⁰ Zanimivo je, da so te naselbine zlasti Poštela dočakale tudi zgodnjorimsko obdobje v naših krajih. Kakšno je bilo mesto Pošte, se ne da slutiti. Koroška Štalenska gora ¹²¹ kot noriško glavno mesto in hkrati trgovski emporij rimskih trgovcev lahko omenimo le kot analogijo »ideala«, tudi takratnim Poštelcem. Njena strateška lega med Poetoviono in Flavio Solvo pa zapeljuje misli v smer, ki bi v Pošteli iskale podobno mesto, kot ga je imel npr. Auerberg v sklopu rimske okupacijske politike Raetie. ¹²² Poštela vsekakor ostaja do nadaljnjih raziskav zagonetka, tudi rimske provincialne arheologije.

Sklepna razmišljanja

Potencialni čas uporabe pohorskega kamnitega orodja v vlogi rudarskih in metalurških pripomočkov se potemtakem razteza od bakrene dobe pa vse do vsaj starejše železne dobe. Rudonosna Okoška gora z okolico je privabila v Brezje pod Brinjevo goro prve poznavalce rude že v času lasinjske kulture. Z zgodnjo bronasto dobo je postala »rudarski kraj« Brinjeva gora, ki je očitno obdržala svo-

jo vlogo vse do vključno starohalštatskega obdobja, morda pa znova tudi v poznem latenu. V halštatskem obdobju se ji je pridružilo še gradišče pri Turiški vasi.

V metalurško konjunktornem času kulture žarnih grobišč, ko so začeli izkoriščati tudi svinčevo rudo, je morda Brinjeva gora razširila svoje revirje na okolico zreškega konca, Hudinjsko in Spdonjemislinsko dolino, od koder izvira tako kamnito kot bronasto rudarsko orodje. V čas pozne kulture žarnih grobišč pada tudi poselitev ruškega konca in verjetno Remšnika, s tem pa je nakazana tudi datacija za tamkajšnje kamnite najdbe.

S starejšo železno dobo, ko se pojavi potreba po novi kovini, nastaneta ob pohorskih nahajališčih železove rude dve pomembnejši novi postojanki — na Gradišču nad Legnom in na Pošteli. Uspevajo pa tudi manjše, kot kaže gomila pri Veleniku. Polskavsko orodje verjetno lahko pripišemo starejši železni dobi, čečko skupino povežemo s pošteljskim delokrogom, mislinjsko pa z Legnom.

Obstoj pohorskega rudarstva pa si lahko zamislimo le kot sestavni del sklopa vzhodnoalpskega ekonomskega in kulturnega sistema. Zdi se, da to povezanost izpričujejo npr. nekateri značilni ornamentalni stili na keramiki, ki časovno sovpadajo s poznavanjem novih kovin v vzhodnih Alpah: Retz-Gajary keramika v bakreni dobi, pramenasta (licenska) keramika v zgodnji bronasti dobi in Basarabi keramika v starejši železni dobi. Pa vendar je še vse premalo podatkov in raziskav, da bi sploh lahko začeli razumevati funkcioniranje takratnega prostora, njegovih gospodarskih in družbenih struktur.

Prva naloga pri razreševanju pohorskega rudarstva, v kolikor ne želimo ostati le pri tej hipotezi, bi bil začetek raziskav spektralno kemičnih analiz rude, surove kovine, izdelkov iz ožjega in širšega področja, ki morda ob bogatih tujih izkušnjah ne bi bil tako mukotrpen.

O »divji jagi« se je že veliko govorilo na Pohorju,¹²³ njene strele, ki raje udarijo v nekaj »kovinskega« so »ustvarile« dovolj kamnitega orodja,¹²⁴ ni pa še razkrila pohorske sfinge.¹²⁵

Literatura

- G. Agricola: De re metallica libri XII. dtv 6086 (München 1977).
 G. Alföldy 1974: Noricum.
 ANS 1975: Arheološka najdišča Slovenije.
 D. Balen-Letunič: Kameno oružje i oruđe s područja Hrvatskog Zagorja — zbirka Pećornik. Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin 6, 1981, 5 ss.
 G. Bandi 1972: Die Entstehung und Verbreitung der nordtransdanubischen Gruppe des Volkes der inkrustierten Keramik. A Veszprem megyei múzeumok közleményei 11, 41 ss.
 G. Bandi, T. Kovacs 1989—70: Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südongarn. A Janus Pannonius museum evkönyve 14—15.
 A. Barb 1937—38: Ein hallstattzeitlicher Grabhügel aus Schandorf. Mitt. Anthr. Ges. Wien 87—88, 43 ss.
 F. Baš 1933: Zgodnjehallstattske najdbe na Pohorju in Mariboru. Časopis za zgod. in narodop. 28, 37 ss.
 Z. Benkovsky-Pivovarovova 1972: Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich. Prähist. Zeitschr. 47, 198 ss.
 L. Bolta 1981: Rifnik pri Šentjurju. Kat. in monogr. 19.
 A. Brunn 1968: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Röm.—Germ. Forsch. 29.
 A. W. Brunn 1980: Eine Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde. 81. Ber. RGK, 91 ss.
 G. Carancini 1975: Die Nadeln in Italien. PBF XIII/2.
 H. H. Coglán 1978: Some Aspects of the Study of Prehistoric Non-Ferrous Metallurgy. Festschr. f. R. Pittioni 11, 28 ss.

- E. N. Černych 1976: Metallurgische Bereiche des 4.—2. Jahrt. v. Chr. in der UdSSR. Les débuts de la métallurgie. IXe congrès UISPP, colloque XXIII, 177 ss.
- B. Čović 1978: Velika gradina u Varvari — 1. dio. Glasnik Zem. muz. n.s. 32, 5 ss.
- B. Čović 1980: »Schnur« i »Litzen« keramika na području Neretve. Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, 35 ss.
- S. Dimitrijević 1980: Zur Frage der Retz-Gajary-Kultur in Nordjugoslawien und ihrer Stellung im pannonischen Raum. 61. Ber. RGK, 15 ss.
- C. Dobiat 1980: Die hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik. Schild v. Steier, Beih. 1.
- C. Dobiat 1981: Parallelen im Grabbau des Ost- und Westhallstattkreises? Zeitschr. d. Hist. Ver. f. Steiermark, 195 ss.
- G. Dörfler, H. Neuninger, R. Pittioni, W. Siegl 1969: Zur Frage der Bleierz-Bergbaues während der jüngeren Urnenfelderkultur in den Ostalpen. Arch. Austriaca 46, 68 ss.
- M. Drovenik, M. Pleničar, F. Drovenik 1980: Nastanek rudišč v SR Sloveniji. Geologija 23/1.
- J. Dular 1973: Bela krajina v starohalštatskem obdobju. Arh. vestnik 24, 544 ss.
- J. Dular 1974: Bronasti jezičastoročajni meči iz Slovenije. Varia arh. Posavski muzej Brežice 1, 11 ss.
- J. Dular 1978: Podzemelj. Kat. in monogr. 16.
- M. Dušek 1966: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Arch. Slovaca, Fontes 6.
- M. Dušek 1971: Slovensko v mladšji dobi halštatskeje. Slovenska Arch. 19, 423 ss.
- M. Dušek 1974: Der junghallstattzeitliche Fürstensitz auf dem Molpir bei Smolenice. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 127 ss.
- M. Dušek 1981: Zur Problematik der Sigynnen, Thraker und Skythen in Mittel- und Südosteuropa. Materijali 19, 221 ss.
- C. Eibner 1976: Lagerung oder Lagerstätte? Festschr. f. R. Pittioni 11, 43 ss.
- M. Fekete 1973: Der Hortfund von Kisravazd. Acta Arch. Hung. 25, 341 ss.
- O. H. Frey 1969: Die Entstehung der Situlenkunst, Röm.-Germ. Forsch. 31.
- O. H. Frey 1971: Fibeln vom westhallstattischen Typus aus dem Gebiet südlich der Alpen. Oblatio. Raccolta di studi di Antichità ed Arte in onore del Prof. Aristide Calderini, 355 ss.
- O. H. Frey 1973: Mitt. Anthr. Ges. Wien 103, 133 ss.
- S. Gabrovec 1966: Zagorje v prazgodovini. Arh. vestnik 17, 19 ss.
- S. Gabrovec 1975: Überblick über eisenzeitliche Befestigungen in Slowenien. Utvrdena ilirska naselja. Centar za balkanološka ispitivanja 6, 59 ss.
- S. Gabrovec, O. H. Frey, S. Foltiny 1969: Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični. Arh. vestnik 20, 177 ss.
- G. Gaucher 1981: Sites et cultures de l'âge du bronze dans le bassin parisien. XVe Suppl. Gallia Préhist.
- M. Guštin 1974: Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštjanja. Varia arh. Posavski muzej Brežice 1, 87 ss.
- M. Guštin 1976 a: Libna. Posavski muzej Brežice 3.
- M. Guštin 1976 b: Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovi jami. Arh. vestnik 27, 260 ss.
- M. Guštin, B. Teržan 1975: Malenškova gomila v Novem mestu. Arh. vestnik 26, 188 ss.
- F. Hampl 1976: Die bronzezeitliche Kupfergewinnung in Niederösterreich. Festschr. f. R. Pittioni 11, 58 ss.
- B. Hänsel 1968: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beitr. zur ur- und frühgesch. Arch. d. Mittelmeer-Kulturräume 7—8.
- A. Harding 1971: The Earliest Glass in Europe. Arch. rozhledy 23, 188 ss.
- Z. Harej 1976: Kolišče v Notranjih Goricah. Poročilo o raziskovanju paleo-, neo- in eneolita v Sloveniji 5, 85 ss.
- H. Hencken 1971: The Earliest European Helmets. Bull. Am. School Prehist. Res. arch 28.
- C. Hittl 1893: Das Bacherntal. Eine monographische Studie mit besonderer Berücksichtigung der Forst- und Jagdwirtschaft und Touristik.
- F. Holste 1951: Hortfunde Südosteuropas.
- A. Horvath 1969: Hügelgräber aus der Hallstattzeit nächst Somlovasarhely und Vaszar. A Veszprem megyei múzeumok közleményei 8, 109 ss.
- J. Horvat 1982: Keramika prazgodovinske naselbine pri farni cerkvi v Kranju. Arh. vestnik 34, 1983.
- J. Horvat-Šavel 1979: Kamnite sekire iz Prekmurja. Poročilo o raziskovanju paleo-, neo- in eneolita v Sloveniji 7, 81 ss.
- L. Jenö 1951: Arch. Ert. 78, 36 ss.

- E. Jerem 1980: Zur Späthallstatt- und Frühlatenezeit in Transdanubien. Die Hallstattkultur, Symposium Steyr, 105 ss.
- E. Jerem 1981: Südliche Beziehungen einiger hallstattzeitlichen Fundtypen. *Materijali* 19, 201 ss.
- B. Jevremov 1978: *Ptuj. Arh. pregled* 20, 59 ss.
- S. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder: Metallanalysen kupferzeitlicher und frühbronzezeitlicher Bodenfunde aus Europa. SAM 1.
- J. Kastelic 1980: Nov tip halštatskega diadema v Sloveniji. *Situla* 1, 2 ss.
- T. Kemenczei 1976: Früheisenzeitliche Keramikfunde von Nagyberki. *Folia arch.* 27, 203 ss.
- H. Kerchler 1974: Ur- und frühgeschichtliche Siedlungsfunde auf dem Grossen Buchberg b. Alland, p. B. Baden. *Arch. Austriaca* 55, 29 ss.
- H. Kerchler 1976: Urzeitliche Kupferschmelzplätze im Gebiet Kulmberges, in der Umgebung von Siedlung und im Hölleental, Niederösterreich. *Festschr. f. R. Pittioni II*, 89 ss.
- W. Kimmig 1974: Zum Fragment eines Este-Gefässes von Heuneburg an der oberen Donau. *Hamburg. Beitr. z. Arch.* 4, 33 ss.
- W. Kimmig 1981: Die frühen Kelten und das Mittelmeer. v: *Die Kelten in Baden-Württemberg*, 248 ss.
- P. Kos 1977: *Keltski novci Slovenije. Situla* 18.
- G. Kossack 1959: Südbayern während der Hallstattzeit. *Röm.-Germ. Forsch.* 24.
- J. Korošec 1951: Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu. *Dela SAZU raz. I*, 6.
- J., P. Korošec 1953: Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptuja. *Razprave SAZU raz. I*, 3, 179 ss.
- F. Kral 1974: Grundzüge einer postglazialen Waldgeschichte des Ostalpenraumes. v: H. Mayer, *Wälder des Ostalpenraumes. Ökologie der Wälder und Landschaften* 3, 236 ss.
- F. Kral 1979: Spät- und Postglaziale Waldgeschichte der Alpen auf Grund des bisherigen Pollenanalysen. *Veröffentl. d. Inst. f. Waldbau an d. Univ. f. Bodenkultur in Wien*.
- W. Kubach 1973: Die Nadeln in Hessen und Rheinhessen. *PBF XIII/3*
- F. Leben 1980: Nekaj eneolitskih najdb iz Bezgečeve jame. *Situla* 20—21, 25 ss.
- P. Lisičar 1973: Cenni sulla ceramica antica. *Arch. Lug.* 14, 3 ss.
- F. Lo Schiavo 1970: Il gruppo liburnico-japodico. *Mem. Acc. naz. d. Lincei Ser. VIII*, Vol. XIV, Fasc. 6, 362 ss.
- N. Majnarič Pandžić 1976: Prilog problematici licenske keramike u sjevernoj Jugoslaviji. *Arh. vestnik* 27, 68 ss.
- C. Marchesetti 1893: Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino. *Boll. Soc. Adr. d. Scien. Nat. in Trieste* 15.
- Z. Marić 1964: Donja dolina. *Glasnik Zem. muz. n.s.* 19, 5 ss.
- Z. Marković 1981: Novi prilozi poznavanja prethistorije u Podravini. *Podravski zbornik*, 193 ss.
- E. F. Mayer 1976: Zur Herkunft der Marken auf urnenfelder- und hallstattzeitlichen Bronzegegenständen des Ostalpenraumes. *Germania* 54, 365 ss.
- E. F. Mayer 1977: Die Äxte und Beile in Österreich. *PBF IX/9*.
- A. Melik 1957: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. *Slovenija II*.
- F. Minatik 1966: Pohorske steklarne.
- K. Miske 1907: Die urzeitliche Siedlung von Velemszentvid.
- W. Modrijan 1957: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög, Kärnten. *Carinthia I*, 147, 3 ss.
- W. Modrijan 1972: Die steirischen Höhlen als Wohnstätten des Menschen. *Höhlenforschung in der Steiermark. Schild v. Steier. Kl. Schr.* 12, 61 ss.
- W. Modrijan 1974: Vorzeit an der Mur. *Schild v. Steier. Kl. Schr.* 15, 3 ss.
- W. Modrijan 1976: Bärnback—Heiliger Berg. *Urnfelderzeitliche Siedlung. Schild v. Steier. Kl. Schr.* 17, 36 ss.
- I. Mohorič 1969: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem.
- H. Müller-Karpe 1959: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit südlich und nördlich der Alpen. *Röm.-Germ. Forsch.* 22.
- H. Müller-Karpe 1980: *Handbuch der Vorgeschichte IV: Bronzezeit*.
- N. Negroni-Cataccio 1976: Le vie dell'ambra, i passi alpini orientali e l'alto Adriatico. *Aquileia e l'arco alpino orientale. Antichità altoadriatiche* 9, 21 ss.
- J. W. Neugebauer 1976: Das »litzenverzierte« Krüglein von Dürnkrot, P. B. Gänserndorf, NÖ. Mit einem Beitrag zum Zwerndorfer Krug. *Forsch. in Stillfried* 2, 24 ss.
- H. Neuninger, R. Pittioni 1959: Woher stammen die blauen Glasperlen der Urnenfelderzeit? *Arch. Austriaca* 26, 52 ss.
- H. Neuninger, R. Pittioni 1966: Spektrographische Untersuchungen von Urnenfelderzeitlichen Hortfunden der Steiermark. *Arch. Austriaca* 39, 81 ss.
- M. Novotna 1970: Die Äxte und Beile in der Slowakei. *PBF IX/3*.

- M. Novotna 1976: Beginn der Metallverwendung und Verarbeitung im östlichen Mitteleuropa. Les débuts de la métallurgie. IXe congrès UISPP, colloque XXII, 118 ss.
- M. Novotna 1980: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6.
- D. Oman 1981: Brinjeva gora — 1953. Obdelava prazgodovinske keramike. Arh. vestnik 32, 144 ss.
- P. Oreč 1977: Prapovijesna naselja i grobne gomile. Glasnik Zem. muz. n. s. 32, 181 ss.
- S. Pahič 1955: Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah. Arh. vestnik 6, 256 ss.
- S. Pahič 1956: Neolitske jame v Brezju pri Zrečah. Arh. vestnik 7, 227 ss.
- S. Pahič 1957: Drugo žarno grobišče v Rušah. Razprave SAZU raz. I, IV/3.
- S. Pahič 1960: Brinjeva gora. Začasen oris njene preteklosti za ljubitelje domače zgodovine (Pokrajinski muzej Maribor).
- S. Pahič 1962—63: Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro. Arh. vestnik 13—14, 349 ss.
- S. Pahič 1966 a: Železnodobne najdbe v Slovenskih Goricah. Arh. vestnik 17, 103 ss.
- S. Pahič 1966 b: Keltske najdbe v Podravju. Arh. vestnik 17, 271 ss.
- S. Pahič 1968 a: Maribor v prazgodovini. Časopis za zgod. in narodop. n. v. 4, 9 ss.
- S. Pahič 1968 b: K predslovenski naselitvi Slovenskih Goric in Pomurja. v: Svet med Muro in Dravo, 158 ss.
- S. Pahič 1968 c: Najstarejša zgodovina Koroške krajine. v: 720 let Raven na Koroškem, 6 ss.
- S. Pahič 1969: Prazgodovinska najdba iz Očeslavec. Arh. vestnik 20, 155 ss.
- S. Pahič 1970: Maribor v rimski dobi. Časopis za zgod. in narodop. n. v. 6, 159 ss.
- S. Pahič 1971: Iz pradavnine ljutomerskega kraja. Časopis za zgod. in narodop. n. v. 7, 1 ss.
- S. Pahič 1972: Pobrežje. Kat. in monogr. 6.
- S. Pahič 1972—73: Sprehod na Poštoje. Planine ob meji, 110 ss.
- S. Pahič 1974 a: Poštelsko grobišče. Časopis za zgod. in narodop. n. v. 10, 4 ss.
- S. Pahič 1974 b: Varstvo spomenikov 17—19/1, 92, 95, 98 ss, 122, 168, 167.
- S. Pahič 1973: Najdišča starejše železne dobe v Podravju. Arh. vestnik 24, 521 ss.
- S. Pahič 1981: Brinjeva gora 1953. Arh. vestnik 32, 71 ss.
- S. Pahič 1983: Bistriški svet v davniini. Zbornik občine Slov. Bistrica 1, 39 ss.
- M. Pardusz 1965: Graves from the Scythian Age at Ártánd (County Hajdu-Bihar). Acta Arch. Hung. 17, 137 ss.
- M. Pardusz 1973: Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. Acta Arch. Hung. 25, 1973, 27 ss.
- E. Patek 1976: Die Gruppe der Hallstattkultur in der Umgebung von Sopron. Arch. Ert. 103, 3 ss.
- E. Patek 1980: Die Anfänge der Siedlung und des Gräberfeldes von Sopron-Burgstall. Die Hallstattkultur. Symposium Steyr, 93 ss.
- J. Paulik 1959: Nalez mladohalštatskej mohyly v Malej nad Hronom, okr. Šturovo. Arch. Rozhledy 11, 796 ss.
- J. Paulik 1960: Lodkovite spony z Abrahamu na Slovenskem. Arch. rozhledy 12, 330 ss.
- F. Pausweg 1976: Die Bedeutung der Ur- und Frühgeschichtsforschung für die Lagerstättenkunde am Beispiel des Kupfererzbergbaus Mitterberg bei Mühlbach am Hochkönig, Salzburg. Festschr. f. R. Pittioni II, 125 ss.
- C. Pescheck 1945: Bemalte Keramik vor 2500 Jahren.
- M. Petrescu-Dimbovita 1977: Depozitele de bronzuri din România.
- M. Petrescu-Dimbovita 1978: Die Sicheln in Rumänien. PBF XVIII/1.
- N. Petric 1978: Komunikacije u prethistoriji Jadrana. Materijali 16, 21 ss.
- G. Piccotti, H. Vettors 1978: Führer durch die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg.
- M. Pichlerová 1969: Nové Košariská — Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej.
- R. Pittioni 1954: Urgeschichte des österreichischen Raumes.
- R. Pittioni 1980: Urzeit 1/1, 1/2.
- PJZ 1979: Praistorija jugoslovenskih zemalja I—III.
- J. Podborsky 1974: Die Stellung der südmährischen Horakov-Kultur im Rahmen des danubischen Hallstatt. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 371 ss.
- J. Řihovský 1979: Die Nadeln in Mähren und Ostalpengebiet. PBF XIII/5.
- J. Reitinger 1976: »Donnerkeile« aus Oberösterreich und Salzburg. Festschr. f. R. Pittioni II, 511 ss.
- B. Saria, J. Klemenc 1939: Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Rogatec.
- P. Schauer 1971: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. PBF IV/2.

- W. Schmid 1915: Die Ringwälle des Bacherngebietes. Mitt. Prähist. Komm. Wien 11/3, 229 ss.
- W. Schmid 1924: Mitt. Prähist. Komm. Wien 11/4, 365 ss.
- W. Schmid 1925: Südsteiermark im Altertum. v: Südsteiermark — Ein Gedenkbuch, 1 ss.
- P. Schlosser 1956: Bachern-Sagen. Veröffentl. d. Österreich. Mus. f. Volkskunde 9.
- S. J. Shennan 1977: The Appearance of the Bell Beaker Assemblage in Central Europe. Beakers in Britain and Europe. BAR Suppl. Ser. 26, 51 ss.
- R. Shepherd 1980: Prehistoric Mining and Allied Industries.
- A. Smodič 1955: Bronaste najdbe v Črmožish in v severovzhodni Sloveniji. Arh. vestnik 6, 82 ss.
- A. Smodič 1956: Bronasti depo iz Miljane. Arh. vestnik 7, 43 ss.
- F. Stare 1964—65: Bronastodobna igla iz okolice Stične. Arh. vestnik 15—18, 211 ss.
- F. Stare 1974: Grob starejšezelznodobnega bojvnika iz Legna pri Slovenj Gradcu. Situla 14—15, 67 ss.
- F. Stare 1975: Dobova. Posavski muzej Brežice 2.
- V. Stare 1973: Prazgodovina Šmarjete. Kat. in monogr. 10.
- M. Strmčnik-Gulič 1979: Prazgodovinske gomile na Legnu pri Slovenj Gradcu. Arh. vestnik 30, 101 ss.
- D. Svoljšak, B. Žbona-Trkman 1981: Most na Soči 1880—1980 — sto let arheoloških raziskovanj.
- J., A. Šašel 1980: Deserta regna pastorum. Situla 20—21, 421 ss.
- A. Šercelj 1971: Postglacialni razvoj gorskih gozdov v severozahodni Jugoslaviji. Razprave SAZU raz. IV, XIV/9, 267 ss.
- A. Šercelj 1981: Analize oglja iz arheoloških izkopavanj na Pošteli (tipkopis, v pripravi za tisk).
- M. Šimek 1975: Licenska keramika u Gradskom muzeju Varaždin. Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin 5, 13 ss.
- B. Teržan 1973: Valična vas. Arh. vestnik 24, 660 ss.
- B. Teržan 1978: Zur Chronologie der hallstattzeitlichen Keramik von Poštela, Slowenien. Forschungsber. zur Ur- und Frühgeschichte 10, 65 ss.
- B. Teržan 1985: Ruška prazgodovina. Ruška kronika.
- M. Tomanič-Jevremov 1975: Želznodobne gomile iz Spodnjih Podlož pod Ptujsko gor. Ptujski zbornik 4, 103 ss.
- A. Tornquist 1929: Die perigmatische Blei-Kupfer-Silber-Zinkerz Lagerstätte vom Offberg im Remschnigg. Sitzber. d. Akad. d. Wiss. Wien, Math.-natur. Kl., Abt. 1, 138 B., 1—2 Hft., 47 ss.
- G. Ulbert 1975: Der Auerberg. Ausgrabungen in Deutschland I, 409 ss.
- K. Vinski-Gasparini 1981: Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanica u Po-dravini. Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu 11/2, 39 ss.
- K. Vinski-Gasparini 1973: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.
- A. Vulpe 1970: Äxte und Beile in Rumänien. PBF IX/2.
- A. Vulpe 1981: Zur Definition und Verbreitung der Basarabi-Kultur. Materijali 19, 179 ss.
- U. Wels-Weyrauch 1978: Die Anhänger und Halsringe im Südwestdeutschland und Nordbayern. PBF XI/1.
- G. Wurmbrand 1879: Das Urnenfeld von Maria-Rast. Archiv f. Anthr. 11, 1 ss.

POHORJE — PREHISTORICAL MINING DISTRICT ?

Summary

Pohorje and Kozjak, the eastern part of Central Alps, consist of early Paleozoic metamorphic minerals with copper, lead and zinc ores (Fig. 1).⁴⁻⁸ During Oligocene Pohorje had been subjected to magmatic activity, the result of which were minerals with magnetite and some sulfides, especially in the area of Mala Kopa.⁹⁻¹⁰ Pohorje and Kozjak are thus rich on different ore-sources, scattered in the rough land, which may have been interesting for prehistorical man.¹¹

The distribution of stone tool sites in fact corresponds to the ore-sources of Pohorje (compare fig. 1 and 2), suggesting a hypothesis that the prehistorical man knew and utilized the ore deposits of Pohorje. The potential period of use of Pohorje stone tools (Fig. 2 and 3) therefore extends from the Copper age to at least the early Iron age.¹²⁻³⁰

Already during the period of Lasinja culture the Okoška gora (hill) and its surroundings, rich in minerals, attracted first explorers on ores: to Brezje and Zg. Zreče, where were the earliest settlements under Brinjeva gora.³³ During the early Bronze Age Brinjeva gora became the «mining settlement»⁴⁰ and obviously kept its position and function until the Hallstatt Iron Age¹¹⁴ and maybe again in late La Tène period.¹¹⁸ During the Hallstatt period the settlement of Brinjeva gora was joined by the hill-fort of Turška vas⁸⁸, perhaps as a rival or a descendant (fig. 6, 8).

During the metallurgically prosperous period of urnfield culture, when man started to exploit lead ore,⁵⁷⁻⁵⁹ Brinjeva gora extended its mining district to the surroundings of Zreče (fig. 2), Hudinja valley (fig. 7: 6-7)⁶⁰⁻⁶³ and the valley of Spodnja Mislinja.⁶⁶⁻⁶⁷ This increased production of metal can also be proved by numerous hoards (fig. 6), which usually contain also lumps-ingots of raw metal.⁷⁰⁻⁷¹ The hoard of Slovenska Bistrica (fig. 7: J-5)⁷²⁻⁷⁵ is one of the earliest ones in the area. The hoard from Hočko Pohorje is one of the richer ones,⁷⁶⁻⁸⁴ the site itself presents a more problematic one, while F. Baš presumed a smaller findry there.⁷⁶⁻⁷⁷

Also the colonization of Ruše⁸⁴ and probably Remšnik⁸⁵, the economic basis of which could be the exploitation of ore sources, dates from the period of late urnfield culture; thus the dating of stone implements there is indicated as well.

In the early Iron Age, when the need for a new metal appeared, two of the more important new settlements — hillforts emerged on Pohorje: Gradišče above Legen near Slovenjgradec⁸⁹⁻¹⁰⁰ and Poštelja above Maribor^{81, 86-88} (fig. 8, 9), which economic basis could be searched in iron-ore in their surroundings.⁹⁻¹⁰ The stone implements from area of Hoče are therefore connected to Poštelja and the Koroška stone tools most likely to Legen and Puščava near Slovenjgradec¹⁰¹⁻¹⁰² (fig. 2, 3). Smaller settlements, also connected with ore sources, prospered as well, this being indicated by the Velenik burial mound near Polskava.⁸⁹⁻⁹⁰ So the Polskava stone tools could probably be attributed to the Hallstatt period, too.

The existence of Pohorje mining activity is possible only as an integral part of the Eastern Alpine economic and cultural province. It seems that this connection is also proved by, for instance, some characteristic ceramics styles which temporally correspond to the appearance of the knowledge about new metals in Eastern Alps: the Retz-Gajary ceramics in the Copper Age,³¹⁻³⁴ the «Litzen» ceramics in the early Bronze Age (fig. 4, 5)⁴¹⁻⁴⁶ and the «Basarabi» ceramics in the early Hallstatt Iron Age¹⁰³⁻¹⁰⁴. Yet there is still not enough data in order to even start to understand the function of the space then and its economical and social structures.

Opombe

¹ Za povprečno življenjsko dobo v prazgodovini cfr. G. Acsádi, J. Nemeskürti, *History of Human Life Span and Mortality* (Budapest 1970).

² J. Teržan, v: Slovensko planinsko društvo — združine Ruše 1907—1937 (Maribor 1937) 3.

³ A. Melik 1957, 17 ss.

⁴ M. Drovenik, M. Pleničar, F. Drovenik 1980, 4 ss.

⁵ Ibid. 1 ss. A. Ternquist 1929.

⁶ M. Drovenik, M. Pleničar, F. Drovenik 1980, 13.

⁷ C. Hill 1893, 59 s.

⁸ Zanimivo pa je tudi domače ime «Koster» na Lobnici nad Rušami cfr. Jugoslavija — Pohorje, vzhodni del Planinsko-turistična karta 1:50000 (Maribor 1974).

⁹ M. Drovenik, M. Pleničar, F. Drovenik 1980, 121 s.

¹⁰ C. Hill 1893, 59 s.

¹¹ Cfr. R. Shepherd 1980, 153 ss.

¹² F. Kraš 1974, 1979, A. Šercelj 1971.

¹³ F. Kraš 1979, 49.

¹⁴ R. Pilloni 1980, 1/2, 33 ss.

¹⁵ A. Šercelj 1981.

¹⁶ Za paleolitik, ki ga v tem pregledu Pohorja ne obravnavam, cfr. M. Brodar, F. Osolc, v: PJZ 1, 140, 144 s, 154, 158 ss.

¹⁷ Posamezna najdišča cfr. v: ANS, 1er S. Pahič 1968 a, T 1 2, 7, 13, 2 9, 10 Zagorje — sl. 31 — se nahaja v Pokrajinskem muzeju v Ptuj, le domnevno iz Poštele.

¹⁸ S. Pahič 1983, 43 ss., sl. 1, 1981, 112.

¹⁹ S. Pahič 1968 c, 9.

²⁰ Ibid.

²¹ S. Pahič 1968 a, T 13, 1974 b, 82, sl. 4, 3 1, 2 B. Teržan 1985.

²² Cfr. G. Dorfler, H. Neuninger, R. Pittioni, W. Siegl 1969, 77 s., ki izključujejo možnost izkoriščanja železnih rudniš v prazgodovini.

²³ Cfr. G. Agricola, 124 ss. R. Pilloni 1980, 1/1, 34 s. R. Shepherd 1980, 169, 178 ss.

²⁴ Za srednji vek cfr. 1. Mohorčič 1969, 42 s. A. Šercelj 1971, 8 s.

²⁵ Cfr. R. Pilloni 1980, 1/1, 34 s. F. Pausweg 1976, F. Hampl 1978.

²⁶ Že S. Pahič 1982 ugotavlja, da med dosedanjimi najdbami na Pohorju ni tim kopač za obdelovanje polj.

²⁷ Cfr. op. 25 in pa B. Jovanović, v: PJZ III, 45, M. Novolna 1976; F. N. Černych 1976.

²⁸ ANS 341 ss. S. Pahič 1968 a, 10 ss, 1968 b, 184 ss, 1989, 1971, 1968 c, 9 ss, 1983, 43 ss. I. Horvat — Šavel 1979. D. Balen-Letunic 1981. J. Heitinger 1976.

²⁹ E. Patek 1980. C. Dobal 1980, T 2.8, 14 17, 58, 11.

³⁰ Izkopavanje Arheološkega oddelka Filozofske fakultete iz Ljubljane v 1981. Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, sn. v pripravi za tisk.

- ³² Cfr. B. Jovanović, v: PJZ III, 31 s s cit. lit. R. Shepherd 1980, 162 ss.
- ³³ R. Pittioni 1980, 1/1, 37. clr. z R. Shepherd 1980, 218 ss.
- ³⁴ S. Pahič 1955, 1956; 1982—83, 350; 1983, 44 ss, sl. 2. S. Dimitrijević, v: PJZ III, 139 ss, 350 ss, in 1981.
- ³⁵ Cfr. F. Leben 1960, sl. 1. M. Guštin 1978 b, T. 1:1. S. Dimitrijević 1981, Abb. 5.
- ³⁶ ANS 311, 288, 304. S. Pahič 1982; 1988 a, 17 s, T. 3:1. Ker. W. Schmid 1925, 2. naštevba slovenjebistriško sekira skupaj z jakobdolskim bodalom in mariborsko sekira je zelo verjetno, da je le-ta tudi bakrena in ne bronasta kot navaja Pahič.
- ³⁷ S. Pahič 1988 b, 177 s, sl. 1. Clr. E. F. Mayer 1977, 20 ss. A. Vulpe 1970, 39 ss, T. 46 A.
- ³⁸ S. Pahič 1988 b, 175 ss, 180 sl. 1.
- ³⁹ S. Junghans, F. Sangmeister, M. Schröder 1960, 153, 155, 62.
- ⁴⁰ Clr. diskusijo C. Eibner 1976, H. H. Coghlan 1976, R. Pittioni 1980, 1/2, 82 ss.
- ⁴¹ S. Pahič 1960; 1981; 1983. D. Oman 1981.
- ⁴² N. Majnarič-Pandžić 1978, J. W. Neugebauer 1978.
- ⁴³ Cfr. npr. R. Pittioni 1980, 1/1, 31, 1/2, 72 ss in S. Dimitrijević, v: PJZ III, 325 ss.
- ⁴⁴ Z. Marković 1981, 166 ss.
- ⁴⁵ J. W. Neugebauer 1978. N. Majnarič-Pandžić 1978, 74.
- ⁴⁶ S. J. Shennan 1977, 56 s.
- ⁴⁷ B. Čović 1980.
- ⁴⁸ S. Pahič 1986 a, 18 s, sl. 2. M. Šimek 1975, T. 1:2. R. Pittioni 1954, 248 Abb. 171.
- ⁴⁹ Karta (sl. 4) želi podati le osnovno orientacijo o razširjenosti pramenaste keramike in je daleč od »popolnosti« — tako najdiščne kot kronološke in tehnološke, tako da se povsem zavedam eventualne njene problematičnosti. Za najdišča pramenaste keramike cfr. Z. Benkovsky-Pivovarov 1972, W. Modrijan 1972, 64, Abb. 37. G. Bandi 1972, Carte 1. G. Bandi, T. Kovacs 1969—70, 108, 3. kep. N. Majnarič-Pandžić 1978, Z. Marković 1981, 199. B. Čović 1977, 58, T. 29:7; 31:3, 33:3; 1980, P. Oreč 1977, T. 17:13, 14, 16. N. Petrić 1978, T. 18:1. Z. Harej 1978, T. 1:1. Bapska, Arheološki muzej Zagreb, za podatek se zahvaljujem kustodinji D. Balen-Letunic.
- ⁵⁰ S. Pahič 1982—83; 1982. Clr. H. Müller Karpe 1960, 209 ss, 213 ss, z R. Pittioni 1980, 1/1, 43.
- ⁵¹ Za igle tipa Wetzelinsdorf cfr.: J. Rihovsky 1979, 28 ss. M. Novotna 1980, 55. W. Kubach 1973, 91 as. G. Carantini 1975, T. 35:10:10. B. Hänsel 1968, 65 ss, Karte 17. J. P. Korösec 1953, 191, r. 5. F. Stare 1984—85.
- ⁵² S. Pahič 1962—83, 351. Clr. U. Wels-Weyrauch 1978, 166 ss.
- ⁵³ V sklopu teh grobišč se nahajajo le posamezni bogati grobovi, ki so praviloma ženski — cfr. F. Stare 1975. S. Pahič 1972. B. Teržan 1985.
- ⁵⁴ S. Pahič 1988 a, 18 ss; 1971. H. Müller Karpe 1959, 115 ss, T. 116—121, 123.
- ⁵⁵ G. Wurmbbrand 1879. H. Müller Karpe 1959, 115 ss, T. 108—115. S. Pahič 1957. B. Teržan 1985.
- ⁵⁶ ANS 298.
- ⁵⁷ Clr. H. Müller Karpe 1959, 115 ss. S. Pahič, v: ANS 51 ss.
- ⁵⁸ R. Pittioni 1980, 1/1, 38 s, 1/2, 77 ss.
- ⁵⁹ F. Hampl 1978. H. Kerchler 1976.
- ⁶⁰ R. Pittioni 1980, 1/2, 92.
- ⁶¹ A. Smodič 1955, 90, sl. 5. V Pokrajinskem muzeju v Ptuju sta danes inventarizirana sekira pod št. P 3728, kladivo pa pod št. P 3735.
- ⁶² Kemična analiza še ni narejena.
- ⁶³ E. F. Mayer 1977, 223, N. 1326.
- ⁶⁴ F. Holste 1951, T. 45:8. M. Petrescu—Dimbovita 1977, 114 ss, Pl. 220:3.
- ⁶⁵ Po E. F. Mayer 1977, 130 ss, T. 33:466—490 oz. 151 s, T. 47:660—662 je blizu tipa Freudenberg, sodi pa le v tip Del-lach Dole.
- ⁶⁶ E. F. Mayer 1978 clr. R. Pittioni 1980, 1/2, 60 s.
- ⁶⁷ A. Smodič 1955, 90, sl. 5. V Pokrajinskem muzeju v Ptuju je danes sekira brez inv. št.
- ⁶⁸ E. F. Mayer 1977, 152 ss, T. 49:680; 50:688.
- ⁶⁹ Clr. npr. M. Petrescu—Dimbovita 1977. K. Vinski-Gasparini 1973. F. Holste 1951. W. A. v. Brunn 1960. G. Gauercher 1961.
- ⁷⁰ H. Müller Karpe 1980, 866 s cit. lit. W. A. v. Brunn 1980.
- ⁷¹ Clr. A. Smodič 1955. H. Müller Karpe 1959, 99 ss, T. 124 D—135 A. K. Vinski-Gasparini 1973, T. 77—81, 112, 20, 78, 75 B. W. Modrijan 1974, 18 Abb. 9; 1976, 42 Abb. 28. H. Neuninger, R. Pittioni, 1969.
- ⁷² G. Dörfler, H. Neuninger, R. Pittioni, W. Siegl, 1969.
- ⁷³ ANS 311. Najdbe se nahajajo v Naravoslovnem muzeju na Dunaju: 4819 — meč. 4820—4822 — srpi, 4823 — sekira.
- Clr. S. Pahič 1983.
- ⁷⁴ P. Schauer 1971, 105 ss. J. Dular 1974, 19.
- ⁷⁵ K. Vinski Gasparini 1973, T. 51:3, 4; 60:5. M. Petrescu Dimbovita 1977, Pl. 51:8; 68:15, 18; 99:10; 103:5—10 itd. 1978, 15 ss.
- ⁷⁶ E. F. Mayer 1977, 187. M. Novotna 1970, 73 ss, T. 27:480; 30:539.
- ⁷⁷ F. Baš 1933. H. Müller Karpe 1959, T. 131. S. Pahič 1968 a, 28 ss, T. 8:3—11.
- ⁷⁸ A. Smodič 1956. B. Saria, J. Klemenec 1939, 42 s. G. Dörfler, H. Neuninger, R. Pittioni, W. Siegl 1969.
- ⁷⁹ H. Müller Karpe 1959, 108. S. Pahič 1968 a, 28. K. Vinski Gasparini 1973, 127. clr. z A. W. Brunn 1968, 83 s, 303.
- ⁸⁰ F. Neuninger, R. Pittioni 1959.
- ⁸¹ Cfr. tudi A. Harding 1971.
- ⁸² F. Minarik 1986.
- ⁸³ F. Stare 1975, T. 2:5; 4:3.
- ⁸⁴ H. Hencken 1971, 180. Fig. 148, 146.
- ⁸⁵ Cfr. M. Petrescu Dimbovita 1977, Pl. 221:1; 220:13; 241:1 itd. z E. F. Mayer 1977, 230, T. 92:1357. H. Müller Karpe 1959, 112, T. 132:1.
- ⁸⁶ To ne velja le za Pohorsko Podravje, ampak je širši pojav: cfr. S. Pahič 1973. S. Gabrovce 1975.
- ⁸⁷ W. Schmid 1915, 274 ss. S. Pahič 1983, 50 ss, sl. 5.
- ⁸⁸ S. Pahič 1973, 525 ss, sl. 2: 1974 b, 96 ss, sl. 8, 122, sl. 33.
- ⁸⁹ —
- ⁹⁰ S. Pahič 1973, 533; 1974 b, 95, sl. 5, 168.
- ⁹¹ Za lino nazbeleženo žaro cfr. E. Patek 1976, Fig. 12:1. L. Jenő 1951, T. 28:2; za nagubano pa C. Dobiat 1980, T. 55:4—7. L. Jenő 1951, T. 23:2.
- ⁹² W. Schmid 1951. S. Pahič 1988 a, 30 ss; 1972—73; 1974 a; 1973.
- ⁹³ B. Jevremov 1978, T. 25.
- ⁹⁴ S. Pahič 1973. M. Tomanič-Jevremov 1975.
- ⁹⁵ S. Pahič 1968.
- ⁹⁶ S. Pahič 1974 a. B. Teržan 1978.
- ⁹⁷ B. Teržan 1978. Za nagubano keramiko cfr. še M. Guštin 1978 a, T. 31:17, 18; 35:14 itd. za usločene posode — C. Dobiat 1960, T. 50—52. L. Jenő 1951, T. 23:1.
- ⁹⁸ W. Schmid 1915, 238. Clr. tudi op. 109.
- ⁹⁹ Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. 5238. Za tovrstno keramiko v sklopu jugovzhodnopredalpske skupine cfr.: Stična — J. Kastelec 1980, T. 2:2. 3. S. Gabrovce, O. H. Frey, S. Foltiny 1969, 192. Magdalenska gora: O. H. Frey 1969, 84.

- op 240 Most na Soči C Marchesetti 1893, T 6-9, 10 O. H. Frey 1971, T 2:1 D. Svobljak 1981, sl. 17, za zahodni Balkan — P. Lisčar 1973, za zahodno halštatski krog — W. Kimmig 1974: 1981
- ¹⁰⁰ W. Schmid 1924 S. Pahič 1988 c, 1973, 1974 b, 187, sl. 113 M. Strmčnik—Gulič 1979 F. Stare 1974
- ¹⁰¹ M. Strmčnik—Gulič 1979 B. Teržan 1978
- ¹⁰² Najdbe se nahajajo v Joanneumu v Grazu in sicer v sklopu gradiva zgodnjeredneveških grobov iz Pušave. Za risbe se zahvaljujem D. Grnšman.
- ¹⁰³ S. Gahrovec 1966, karta 2 Za zapestnice — B. Teržan 1973, 683
- ¹⁰⁴ Cfr. A. Vulpe 1981 J. Dular 1973 Žigovan S. motiv v Sloveniji še Kranj — J. Horvat 1982, T 7:3, Plin — J. Korošec 1951, 217, sl. 390 Rifnik — Pnkrajnski muzej Celje, neobjavljeno
- ¹⁰⁵ B. Teržan 1978, sl. 3 M. Strmčnik—Gulič 1979, T 14:6
- ¹⁰⁶ Cfr. C. Pescheek 1945, T 23 C. Dobiat 1980, 128 A. Barh 1937—38, 43 ss, Abb 8 T. Kemenczei 1976, Abb 1, 4 A. Horvath 1959, 122, Fig 19 M. Dušek 1971, 435, obr. 13 M. Pehlerova 1969
- ¹⁰⁷ B. Teržan 1978, sl. 5, 6 M. Strmčnik—Gulič 1979, T 10:7, 12:1, 20 Cfr. še W. Modrijan 1957, Abb 13 a K. Vinski—Gasparini 1961, T 4:1, 2
- ¹⁰⁸ Takšno keramiko v veliki stroški gnila (Narodni muzej Ljubljana, neobjavljeno) lahko razumemo le kot import
- ¹⁰⁹ Cfr. C. Dobiat 1980, 45 Abb 3 — ki pa je za našo Štajersko izrazito nepopolna — z S. Pahič 1973, Karta 1 Cfr. še C. Dobiat 1981
- ¹¹⁰ Karta je dopolnjena po G. Knssack 1959, T 155 D:2 V. Stare 1973, 10, sl. 3 O. H. Frey 1973, 135 Abb 1 M. Guštin 1974, T 8:1 J. Dular 1978, T 2:8 Z. Marič 1964, T 9:23, 25, 30 F. I. Schiavo 1970, T 27:9 S. Pahič 1960 B. Jevremov 1978, T 25:11 K. Miske 1907, T 38:43, 53, 54, 40:2, 4 M. Fekete 1973, Nr. 5—14 H. Kerchler 1974, Abb 8 J. Paulik 1959, obr. 284, 1960, obr. 127 M. Dušek 1971, obr. 15, 1974, Abb 8 J. Paulik 1959, obr. 284, 1960, obr. 127 M. Dušek 1971, obr. 15; 1974, Abb. 8:2 V. Podbnsky 1974, Abb 7 B:1 Neobjavljeno Kesthely, St. Georgen pri Stetfingu, Dietsenberg, Wildon
- ¹¹¹ Cfr. npr. N. Negróni Catacchio 1976
- ¹¹² S. Pahič 1966 b
- ¹¹³ Npr. M. Dušek 1968 F. Jerem 1980, 1981
- ¹¹⁴ Cfr. npr. M. Parducz 1965, 1973 z npr. M. Dušek 1981
- ¹¹⁵ M. Pahič 1981, 133 op. 210 B. Jevremov 1978, T 25:10 Cfr. M. Parducz 1973, Karta 1 M. Guštin, B. Teržan 1975, 191
- ¹¹⁶ J. A. Šašel 1980
- ¹¹⁷ L. Bolta 1981, T 12:9, 17:3, 18:5
- ¹¹⁸ W. Modrijan 1957, Abb 4:4, 6, 18, 18 t, 7:3 t4
- ¹¹⁹ S. Pahič 1970, 1981 W. Schmid 1924
- ¹²⁰ P. Kos 1977, 136, 124 ss, 35 ss, karta 3,7
- ¹²¹ Cfr. npr. G. Alföldy 1974, 8, 206
- ¹²² Npr. G. Picentini, H. Vetter 1978 s cit. lit. G. Alföldy 1974, 21 ss, 44
- ¹²³ G. Ulbert 1975
- ¹²⁴ P. Schinsser 1958, 4 S. Pahič 1972—73.
- ¹²⁵ J. Reittinger 1976
- ¹²⁶ Moja posebna zahvala velja S. Pahiču, tako za vpogled v gradivo v Pnkrajnskem muzeju v Mariboru kot za diskusijo. Hkrati pa se želim zahvaliti za risanje/ tuširanje slikovnih prilog Snežani Hvalovi.

KRONIKA

**Ob življenjskem jubileju — sedemdesetletnici
dr. Vladimira Bračiča**

Statve časa, ki tkejo naša življenja, imajo za vsakega svoj votek. Kaj in koliko bo iz niti takega votka stkanega, je odvisno od naš, ki vsak po svoje oblikujemo svoje usode kot rezultante objektivnih pogojev in subjektivnih danosti, katerih odvisnost je v obratnem razmerju z našimi sposobnostmi. Več je teh, bolj se objektivni pogoji spreminjajo v subjektivne dosežke in obratno. Naš slavljenec je lep primer tega.

Njegovo življenje se je odvijalo v burnem času revolucionarne preobrazbe naše družbe, na katero se je odzival kot njen aktivni sooblikovalec, ob tem pa zorel tudi kot samosvoja osebnost, ki je premogla toliko energije in sposobnosti, da ju je lahko s polno roko razdajala na mnoga področja našega javnega življenja: upravno-organizacijskega, družbeno-političnega, kulturno-prosvetnega, znanstveno-raziskovalnega. Kako je slavljenec zmogel vsa ta področja uspešno obvladovati, je vprašanje, na katerega ni pravega odgovora, ker zadeva neopredelljivo bistvo sposobnih ljudi, katerih javno opazne odlike so: intuicija, delovna energija, smisel za organizacijo, ustvarjalnost in zavest odgovornosti. Usklajeno sožitje teh lastnosti v enem človeku je redko, še redkejša pa je zmožnost njihove polne uveljavitve, ker zahteva za svojo podstat komunikativno in družabno uglaseno osebnost, ki ji zagotavlja široko paleto kontaktiranja z različnimi področji javnega življenja. Naš slavljenec je znal ta svojstva neprisiljeno povezovati z eleganco nastopanja, s šarmom osebnosti in s prirojeno elokvencijo, s katerimi je vedno znova osvajal publiko bodisi na javnih zborovanjih, strokovnih posvetovanjih in predavanjih ali pa na družabnih prireditvah in pri omizjih.

Tako mnogostranske osebnosti seveda ni mogoče prikazati v pregledni celovitosti, zato jo bomo poskušali predstaviti po področjih njene dejavnosti. Ker pa

vse te koreninijo v bistvu njenega človeškega jedra, bomo najprej orisali slavljenčevo življenjsko pot, ki ga je privedla do tolikih pomembnih dosežkov.

Rodil se je 27. 9. 1919 v Cirkulanah sredi vinorodnih Haloz. Osnovno šolo je obiskoval doma, nižjo gimnazijo na Ptuj, maturiral pa je l. 1940 na učiteljski šoli v Ljubljani. Kot študent ob delu je diplomiral na prirodoslovno-matematični fakulteti Univerze v Ljubljani l. 1952 iz geografije. Januarja 1965 je promoviral na filozofski fakulteti iste univerze za doktorja geografskih znanosti. V naslednjih letih je bil habilitiran za docenta, izrednega in rednega profesorja. Leta 1980 ga je Univerza v Mariboru proglasila za zaslužnega profesorja.

Z OF je začel sodelovati že l. 1941. Junija 1942 se je pridružil partizanom Zahodnega dolenskega odreda kot obveščevalec in bil naslednjega meseca sprejet v KPS. Kasneje je opravljal v enotah na Primorskem razne dolžnosti, med drugim je bil politkomisar 19. SNOUB »Srečko Kosovel«, vodja partijske šole 30. divizije in politkomisar podoficirske šole 9. korpusa. Za sodelovanje v NOB je dobil več odlikovanj: dvakrat Red hrabrosti, Red bratstva in enotnosti s srebrnim vencem, Red zaslug za narod s srebrno zvezdo in Red partizanske zvezde s puškami. Po vojni je aktivno sodeloval pri organizaciji SLO in DS ter kot rezervni polkovnik in predsednik Pokrajinskega odbora vodil veliko štabno vajo Pohorje 75. Za zasluge pri naštetih dejavnostih je bil dvakrat odlikovan z Redom za vojaške zasluge, prvič s srebrnimi in drugič z zlatimi meči.

Vsa leta po osvoboditvi je bil aktiven družbenopolitičen delavec. Bil je član okrajnih in republiških organov družbenopolitičnih organizacij. Kot delegat je sodeloval na 3. kongresu ZKS ter 10. in 11. kongresu ZKJ, kot gost pa je bil prisoten na večini ostalih kongresov ZKS in SZDL. Republiški poslanec je bil v letih 1954–58, 1967–71 in 1971–75, vodja skupine delegatov za republiško skupščino pa v letih 1975 in 76. Funkcij, ki jih je opravljal pri raznih samoupravnih organih, organizacijah in komisijah, je toliko, da se jih verjetno tudi slavljenelec kljub odličnemu spominu vseh ne spominja. Naj omenim le one pri Pedagoški akademiji in Univerzi v Mariboru, Založbi Obzorja, Borštnikovem srečanju, Enciklopediji Slovenije, Skladu Borisa Kidriča, Raziskovalni in Kulturni skupnosti Slovenije... V zadnjem mandatnem obdobju je bil med drugim član družbenega sveta SRS za vzgojo in izobraževanje, programskega sveta Raziskovalnega centra pri SAZU, programskega sveta za SLO in DS pri Raziskovalni skupnosti Slovenije, predsednik skupščine Kulturne skupnosti Maribor, član mestnega komiteja ZKS Maribor ter še in še. Včasih se mu je nabralo tudi po deset in več funkcij raznih stopenj, ki pa jih je vse opravljal predano in odgovorno. Za družbeno-politično dejavnost je sprejel Red dela z zlatim vencem, Red republike s srebrnim vencem ter visoko madžarsko odlikovanje A Munka Erdemrend arany.

Med leti 1940–42 je služboval kot učitelj in upravitelj na osnovni šoli v Polomu na Kočevskem. Po osvoboditvi je bil do maja 1946 prosvetni svetovalec za okraje Ormož, Lendava in Maribor-okolica ter do septembra istega leta načelnik za prosveto okraja Herpelje-Kozina. Nato je do avgusta 1947 služboval na gimnaziji v Glinokastru v Albaniji ter opravljal do decembra 1948 službo samostojnega referenta na komiteju za strokovno šolstvo LRS. Od oktobra 1951 je bil referent na CK ZKS. V tem času je kot študent ob delu obiskoval prirodoslovno-matematično fakulteto Univerze v Ljubljani in junija 1952 diplomiral iz geografije. V šolskem letu 1951–52 je učil na nižji gimnaziji v Ormožu, v letih 1952–54 pa na ptujski gimnaziji. Nato je bil do oktobra 1957 sekretar okrajnega odbora SZDL Ptuj in v šolskem letu 1957–58 ravnatelj gimnazije v Ptuj. Med oktobrom 1958 in februarjem 1961 je bil načelnik za prosveto in kulturo OLO Maribor ter sočasno tajnik komisije za organizacijo visokega šolstva v Mariboru. Novo poglavje v slavljenčevem kulturno-prosvetnem delu se je začelo z oktobrom 1959, ko je postal pogodbeni, od februarja 1960 stalni profesor za družbeno geografijo in pomo-

čnik ravnatelja na Višji komercialni šoli v Mariboru. Decembra 1961 je bil izvoljen za prvega predstojnika Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru in opravljal to dolžnost dve mandatni dobi do maja 1967. Decembra 1962 je bil izvoljen za stalnega profesorja na Pedagoški akademiji v Mariboru in bil v letih 1962–65 njen dekan. Med majem 1967 in februarjem 1972 je bil član Izvršnega sveta skupščine SRS, nato pa do upokojitve leta 1979 stalni profesor na Pedagoški akademiji v Mariboru ter med leti 1972–73 drugič njen dekan. Takrat se je začela tudi po njegovi zaslugi gradnja njenega novega poslopja skupaj s študentskim naseljem, ki je bila uspešno zaključena leta 1979. Ob vsem tem je slavljenec opravljal še dolžnost sekretarja univerzitetnega komiteja ZKS. Med leti 1973–75, ko je bil ponovno predstojnik Združenja visokošolskih zavodov, je pripravil vsebinsko zasnovno in organizacijski model za preosnovanje Združenja v Univerzo v Mariboru. Ta njegov sen se je uresničil leta 1975, ko je bil 3. 7. razglašena Univerza v Mariboru, on pa je bil izvoljen za njenega prvega rektorja. To dolžnost je opravljal po ponovni izvolitvi leta 1977 do svoje več kot zaslužene upokojitve leta 1979. Seveda za takega človeka, kot je slavljenec, ni upokožitev pomenila drugega kot formalnost, ki se je njegove dejavnosti komaj dotaknila, saj je le nekoliko spremenila vrstni red njegovih delovnih aktivnosti. Tudi po tem letu je namreč dr. Bračič še naprej izpolnjeval vse one obveznosti, za katere je smatral, da jih je dolžan opraviti po svoji vesti, ki je moralno mnogo bolj zavezujoča kot vsakršna službena ali uradna dolžnost.

Kot visokošolski profesor, doktor geografskih znanosti, strokovnjak in znanstvenik je z organizacijskim in raziskovalnim delom mnogo prispeval k razvoju stroke. Leta 1964 je bil predsednik organizacijskega odbora za prvi jugoslovanski simpozij o agrarni geografiji v Mariboru, l. 1973 predsednik organizacijskega odbora za prvi slovensko-slovaški geografski simpozij v Mariboru, l. 1976 predsednik organizacijskega odbora za 11. zborovanje slovenskih geografov v Mariboru, l. 1963 predsednik organizacijskega odbora slovensko-poljskega geografskega simpozija v Mariboru in l. 1985 predsednik organizacijskega odbora za 3. jugoslovanski agrarnogeografski simpozij z mednarodno udeležbo v Mariboru. Na vseh naštetih strokovnih posvetih je imel referate. Leta 1965 in 75 se je strokovno izpopolnjeval v geografskem inštitutu Poljske akademije znanosti v Varšavi. Da je bil vsa ta leta aktiven tudi v organih Geografskega društva Slovenije, naj bo omenjeno le mimogrede.

Kljub ogromnemu številu organizacijskih, političnih, pedagoških in drugih obveznosti, je slavljenec našel tudi čas za strokovno in raziskovalno delo, kar dokazuje njegova obsežna bibliografija. Ta obsega:

— 20 enot v skupini »samostojne izdaje«, med njimi 6 samostojnih knjig:

Turistična geografija 1963, Vinorodne Haloze 1967, Ptujsko polje 1975, Gozd-nate Haloze 1962, Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru 1964 in Dravinjske gorice 1965, soavtorsko z naslovom Sodobni svet 1963, monografijo Lendavske gorice v Geografskem zborniku 1986, obsežen tekst Radgonsko-kapelske gorice v tipkopisu itd.

— 6 enot v skupini »uredništva samostojnih izdaj«, med njimi 5 v okviru revije Časopis za zgodovino in narodopisje, katerega Novo vrsto je l. 1965 pomagal obnoviti, bil ves čas član njegovega uredniškega odbora, več let predsednik izdajateljskega oziroma založniškega sveta, od l. 1965 pa je njegov glavni in odgovorni urednik.

— 76 enot v skupini »znanstveni in strokovni članki«

— 15 enot v skupini »ocene in sporočila«

— 177 enot v skupini »enciklopedična gesla«, med njimi 45 avtorskih ter

— 32 enot v skupini »publicistika«.

K tem 330 bibliografskim enotam niso všteti razni referati, poročila in krajši časopisni članki, ki so nastajali priložnostno. Bibliografski podatki so objavljeni v Zborniku Pedagoške akademije Maribor 1970, v Bibliografiji Združenja visokošolskih zavodov in Univerze v Mariboru zvezki 1 — 5 ter v Bibliografiji geografskega inštituta Univerze E. Kardelja v Ljubljani.

Za kulturno-prosvetno in znanstveno-raziskovalno dejavnost je sprejel poleg že naštetih državnih odlikovanj še vrsto družbenih priznanj, med njimi: zlato plaketo Univerze E. Kardelja v Ljubljani 1978, zlato plaketo Univerze v Mariboru 1979, srebrno plaketo Filipove univerze v Marburgu na Lahni 1979, Žagarjevo nagrado 1979, zlato plaketo občine Ptuj 1979, zlato plaketo Pedagoške akademije v Mariboru 1980, nagrado Kidričevega sklada 1983, zlati grb mesta Maribora 1983, zlato plaketo Visoke tehniške šole v Mariboru 1984, veliko rimsko oljenko Kulturne skupnosti Ptuj 1985. K tem pa še vrsto priznanj raznih ustanov in društev, kar vse govori za najširšo družbeno in strokovno angažiranost in priljubljenost našega slavljenca.

Ko končujemo bežen pregled dosedanjega slavljenčevega vsestranskega dejavnega in uspešnega življenja, si ne moremo kaj, da se mu ne bi najprej zahvalili za vse, kar je storil pomembnega in trajnega za povojni Maribor in širše Podravje, mu zaželeli kot človeku še dosti let zdravega, srečnega in zadovoljnega počutja v okviru družine ter mu končno kot raziskovalcu in znanstveniku voščili še obilo ustvarjalnega zadovoljstva ob novih odkritjih, spoznanjih in dosežkih na področju strokovno-raziskovalnega dela.

Jože Curk

France Filipič — 70-letnik

Letos poleti 21. julija je slavil sredi izredno plodovitega raziskovalnega in umetniškega dela svojo sedemdesetletnico zgodovinar France Filipič. Rojen je bil v Mariboru, kjer je obiskoval gimnazijo in se pripravljaval za nadaljevanje študija na visoki šoli za knjigarstvo v Leipzigu, kar pa mu je preprečila nemška okupacija.

Z narodnoosvobodilnim gibanjem se je povezal že v prvih mesecih okupacije v Slovenskih goricah. Januarja 1942 ga je okupator ujel na nemško-italijanski meji in ga imel mesece zaprtega v krškem zaporu. Po izpustitvi je delal v železarni v Donawitzu, nato pa v gledališču Baden pri Dunaju. Zaradi sodelovanja z NOB so ga Nemci drugič aretirali in ga poslali v taborišče Dachau in Mauthausen, kjer je preživel izredno hude čase. V Mauthausnu so mu sotrpini komaj rešili življenje.

Po osvoboditvi je pričel delati kot novinar pri Slovenskem poročevalcu, nato pa je bil svoboden pisatelj. Od 1953 do 1956 je bil zaposlen kot prvi kustos za NOB v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Nato je bil svoboden pisatelj in znanstvenik — raziskovalec zgodovine NOB in delavskega revolucionarnega gibanja v Jugoslaviji, Sloveniji in v Mariboru. Krasi ga vztrajnost, sistematičnost ter izredna erudicija. France Filipič je dosedaj objavil več kot 2000 pisanih prispevkov, časopisnih člankov, razprav, knjig in pesniških zbirk. Je tudi izredno uspešen organizator. Bil je urednik Dialogov, je pobudnik vsakoletnega pisateljskega srečanja na Štatenbergu ter festivala Kurirček.

V raziskovalno delo je znanstvenika Franceta Filipiča pritegnil že leta 1945 ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru prof. Franjo Baš. France Filipič je pričel sistematično zbirati gradivo za monografijo o Pohorskem bataljonu, ki je izšla 1953. leta, je bila prva monografija o kakšni partizanski enoti na Slovenskem in morda tudi v Jugoslaviji. Druga pomembna monografija raziskovalca Franceta Filipiča so Prvi pohorski partizani iz leta 1965. Nadalje je naš slavljenec napisal nad 100 razprav in drugih prispevkov na tematiko iz zgodovine NOB v časopisju, zbornikih, knjigah ter brošurah. Še posebno pozornost posveča problematiki koncentracijskih taborišč in zaporov, pri čemer moramo poudariti, da prav sedaj na podlagi na novo odkritih virov v Avstriji dela pri pripravi Zbornika o koncentracijskem taborišču Mauthausen.

Drugo težišče raziskovalnega dela Franceta Filipiča, ki ga je pričel z vso potrebno znanstveno akribijo raziskovati, je problematika revolucionarnega delavskega gibanja in KPJ — KPS med vojnama v Jugoslaviji in Sloveniji kakor tudi posamezni pomembni dogodki v okviru krajevnega zgodovine. Iz te problematike je France Filipič napisal štiri knjige ter nad 60 razprav in drugih raziskovalnih prispevkov. Za Enciklopedijo Slovenije je napisal že nad 50 gesel, sodeloval je na številnih simpozijih, zborovanjih raziskovalcev problematike delavskega gibanja etc. z zelo odmevnimi referati in diskusijskimi prispevki. Temeljno delo o tej problematiki sta Filipičevi Knjigi z naslovom »Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939«, V samostojnih publikacijah pa je tudi obdelal konstituiranje CK KPJ 1939. leta, nato goričansko konferenco KPJ 1934 in tretjo konferenco KPS na Vinjah.

Še posebno pozornost je France Filipič posvetil raziskovanju zgodovine delavskega gibanja v svojem Mariboru, predvsem za obdobje med obema vojnama.

Raziskovalno delo Franceta Filipiča krasi vztrajnost, sistematičnost zbiranja najrazličnejših virov od arhivskih do časopisnih ter spominov neposrednih udeležencev. S pritegnitvijo novih virov, zlasti iz fondov kominterne in sodnih ustanov je popravil in zelo dopolnil dosedanje vedenje o nekterih dogodkih v starejši literaturi o komunističnem gibanju v Jugoslaviji in v Sloveniji.

France Filipič je sodeloval pri pisanju zgodovine zveze komunistov Jugoslavije. Sodeloval je pri izdaji Kidričevih Zbranih del, bil urednik prvih zvezkov

Zbranih del Edvarda Kardelja, za prvo knjigo je napisal uvodno raziskavo ter dokumente opremil z znanstvenim aparatom. Uredil je že tudi drugo knjigo. Sodeluje tudi v drugih uredništvih raznih zbornikov, je tudi v uredništvu Enciklopedije Slovenije. Leta 1987 je opravil pomembno uredniško in raziskovalno delo v zborniku Študentski in dijaški delovni tabori v Sloveniji 1935—1940.

Za svoje znanstveno delo je France Filipič prejel številne nagrade in priznanja, med drugimi nagrado sklada Borisa Kidriča, dvakrat Kajuhovo nagrado kakor tudi nagrado Vstaje slovenskega naroda za življenjsko delo. Ob njegovem raziskovalnem in umetniškem ustvarjanju mu je zmeraj stala ob strani življenjska družica Nada. Slavljencu Francetu Filipiču, znanstveniku, pesniku in pisatelju želimo njegovi prijatelji, kolegi in številni znanci veliko uspeha pri nadaljnjem bogatem raziskovalnem in umetniškem delu.

Marjan Matjašič

SPOMINI

MOJI DOŽIVLJAJI V BORBI ZA SLOVENSKO SEVERNO
MEJO

Anton Osterc*

KOROŠKI KOLODVOR

Ko je razpadla avstro-ogrska monarhija, so se začele valiti množice vojaštva z zapadne fronte proti vzhodu, domov. Po železnici Franzensfeste—Maribor je prihajal vlak za vlakom v Maribor. Za preusmeritev je bil določen Koroški kolodvor. Od tu so se usmerjali transporti po narodnih pripadnostih.

Kmalu v začetku novembra sem bil določen za poveljnika straže na tem kolodvoru. Dodeljenih mi je bilo 10 gojencev višje vojaške realke (kadetnice). Njen novi poveljnik je bil podpolkovnik Davorin Žunkovič. Naša naloga je bila odvzeti transportom orožje in sploh vojni material, tudi konje. Nabrani material smo s kamionom odpremili v meljsko vojašnico, konje pa je prevzemal poročnik Lojze Herzog in jih menda pošiljal v dragonsko vojašnico, kjer jih je brezplačno delil interesentom.

Varovati smo morali tudi skladišča (vagone) pred plenjenjem. Najbolj ogrožena so bila seveda skladišča z živili. Z živili so bili namreč oskrbljeni samo transporti s kompletno edinico, drugi so pa bili lačni. Gojencem sem dal nalog, naj plenilce s strelji samo plašijo. Vendar se je zgodilo, da je bil eden od plenilcev zadet in se je zgrudil. Ko sem prihitel k njemu, je bil že mrtev, s kosom jabolka v ustih. Še zdaj mi je mučno ob spominu na ta prizor.

RAZOROŽITEV ZELENE GARDE

Ob razorožitvi zelene garde sem bil dodeljen generalu Maistru kot kurir. Na glavni pošti sva pri telefonu vsa nervozna čakala na obvestila od naših oddelkov, ki bi naj razorožili Nemce. Sicer smo storili vse, da bi naša akcija ostala tajna, vendar ni bilo povsem izključeno, da so Nemci le zvedeli zanjo. V tem primeru bi primerno »pozdravili« naše oddelke in vojaška situacija v Mariboru bi se popolnoma obrnila. Čakanje se je nama zdelo neskončno dolgo. Ko je v tem mučnem, nervoznem pričakovanju zabrnel telefon in posredoval novico, da je oddelek akcijo v redu izvršil, nama je odleglo. Zdaj je bilo pričakovati, da bo celotna akcija uspela. **Maribor je naš!**

* Anton Osterc je ob koncu prve svetovne vojne sodeloval kot nadporočnik v bojih za slovensko severno mejo. Rojen je bil v Verzeju leta 1884, bil predmetni učitelj, v drugi svetovni vojni bil z družino izgnan iz Maribora v Bosno, po vojni je učil na mariborskem učiteljskišči do leta 1952, ko je bil predčasno upokojen.

LUČANE – LEUTSCHACH

Nekaj pred božičem 1918 sem dobil nalog, da zasedem z močnim vodom Lučane, mestece onstran meje v Avstriji. Dodeljen mi je bil poročnik Knop. Zasedli smo ga brez odpora in se nastanili v gradu. Naprosil sem župana, naj za naslednji dan skliče sejo občinskega odbora. Situacijo sem odbornikom pojasnil neka-ko tako: »Ne prihajamo kot sovražniki. Lučane smo zasedli zato, da pokažemo, da imamo do teh krajev zgodovinsko pravico. Ti kraji so bili svojčas čisto slovenski; o tem še danes pričajo mnogi slovenski priimki. Toda o končni pripadnosti ne bomo odločali niti mi niti vi, odločala bo antanta. Prelivanje krvi zavoljo pripadnosti teh krajev je torej popoln nesmisel. Moji vojaki v vas ne vidijo sovražnika in upam, da bomo shajali drug z drugim. Če bi nas pa vendarle kdo napadel, se bomo znali braniti.«

Svojim vojakom sem naročil, naj bodo s prebivalstvom vljudni. Zavoljo varnosti sem odredil, da sme v mesto vsakokrat največ ena tretjina vojakov in to samo podnevi. Midva s Knopom sva se menjavala, tako da je bil vedno eden od nas v gradu.

S 1. 1. 1919 sem dobil nekaj dni dopusta in sem odšel domov v Veržej.

V MADŽARSKEM UJETNIŠTVU

Ko sem prišel v Veržej (trg ob Muri, tam je bila obenem meja med Avstrijo in Madžarsko), sem zvedel, da je 28. XII. 1918 Prekmurje zasedel hrvaški stotnik Jurišić z »legionarji«, ki so se rekrutirali menda večinoma iz Zagreba. Še predtem pa je Jurišić sodeloval pri zasedbi Medimurja. Radovednost me je gnala, da sem se takoj naslednjega dne odpravil v Mursko Soboto. Tam sem naletel na Jožeta Godino, ki mi je zaskrbljen poročal o nediscipliniranem vedenju »legionarjev«. V trgovinah so rekvirirali blago in ga delili »ljudstvu«; to ljudstvo pa so v glavnem bile njihove ljubice. Prav posebno se je izkazal poročnik D.; ustoličil se je kot nekak komisar v občinski pisarni in tam gnjavil ter psoval stranke, kar se je dalo.

Pogovor z Godino se je zavlekel v mrak in nisem mogel več domov v Veržej. Najel sem si sobo v hotelu Benko. Iz spanja me je zbudilo močno streljanje. Kmalu zatem zaslišim na hodniku glasno madžarsko govorico, nato pa udarjanje ob moja vrata s puškinimi kopiti in klic: »Aufmachen!«. Tako sem postal madžarski vojni ujetnik. Odvedli so me na prostor pred cerkvijo, kjer je že bil zbran ostanek Jurišičeve vojske, menda kakih 20 mož, drugi so bili ali mrtvi ali ranjeni, večinoma pa so se razbežali. Kapetana Jurišića ni bilo med njimi. Bil je ranjen v roko; za ranjenega junaka pa ni sramota, če se preda sovražniku. V skupini je bil tudi Godina in na moje veliko presenečenje — stotnik Metod Rakuša. General Maister ga je bil poslal z nekim naročilom v Lendavo, pa se je prav to noč zadržal v Murski Soboti. Tako sva oba prišla v madžarsko vojno ujetništvo kakor Pilat v »credo«. Čez nekaj časa so vojaki privedli tja še enega ujetnika: poročnika D., toda v civilni obleki, ki pa ni bila krojena čisto po njegovi meri. Pri puškarjenju ga je minilo junaštvo in se je rajši skril. Da so ga vojaki odkrili, so gotovo poskrbeli Sobočani. Okrog nas se je nabralo precej ljudstva; pretili so nam in bi nas menda najraje kar linčali.

Z vlakom so nas prepeljali v Szombáthely in nas nastanili v huzarski vojašnici. Moštvo so nastanili v večji sobi, v manjši sobi pa nas je bilo sedem: stotnik Rakuša, nadporočnik Osterc, poročnik D., dragonski poročnik Perpar (Slovenec), dragonski narednik, čigar ime sem pozabil (prav tako Slovenec), topniški narednik Rajnar in častniški pripravnik Godina.

Ko so nas posamezno zasliševali, sem protestiral, da me drže kot vojnega ujetnika, saj sem se mudil v Murski Soboti po naključju in čisto privatno. Zasliševalec, prijeten možakar v civilu, je kar hudomušno reagiral: »Saj gotovo poznate izrek: mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen (z drugimi šel, z drugimi ujet, z drugimi obešen). No ja, tisto zadnje bo menda že odpadlo.« Tako zame. Toda za Godino je bila situacija kočljiva. Če bi Madžari zvedeli, da je Prekmurec, bi ga imeli za izdajalca in napravili kratek proces. Svetoval sem mu, naj se izdaja za študenta Petovarja iz Bunčan (vas blizu Veržēja). Tako je storil in uspelo mu je. Nas sedem se je hranilo v kantini, ki je bila na drugem koncu velikega dvorišča. Tako je bila naša prehrana vezana s trikratnim sprehodom dnevno. Hrana je bila dobra in izdatna. Zredil sem se do takšne teže, da je nisem imel niti kdaj prej niti pozneje.

Vojaki, ki so nas stražili, so se vedli korektno. Ko sem to enemu od stražarjev omenil, je ponosno izjavil: »Madjar imer nobell!« S poročnikom D. pa niso tako postopali. Ko je začutil potrebo in je potrkal na vrata naše sobe, mu je stražar odprl in ga vsakokrat pozdravil. »Jo regelt, kormany bisto!« (v približnem prevodu: Dober dan, gospod okrajni glavar!); pozdrav je navadno podkrepil še z udarcem s puškinim kopitom v hrbet. Ko ga je privedel nazaj, se je od njega enako poslovil. Pravijo, da dober glas sega v deveto vas. Kaže pa, da slab glas še dalje. Sobočani so D.-ja madžarskim vojakom najbrž posebej priporočili. Če bi D. ostal v uniformi, bi mu vojaki najbrž manj nagajali.

Godilo se nam torej ni slabo, toda predolgo je trajalo. Začeli smo misliti na beg. Ob aretaciji so nam vse drobnjarije odvzeli, Rakuši pa na srečo niso našli specialke, ki jo je imel v notranjem žepu bluze. Po tej specialki smo ugotovili, da je najugodnejši cilj našega bega železniška postaja Birnbaum v Avstriji, tik ob madžarski meji. Tja bi krenili v dveh skupinah po ločenih poteh. Izdajali bi se za povratnike iz ruskega ujetništva. Z mano bosta šla Godina in dragonski narednik, ostali pa z Rakušo. Našo pot sem si s specialke kar najnatančneje prerisal. Za beg smo določili noč od 8. na 9. februar 1919, saj bo gotovo temna, čas pa 11. uro. Dva dni prej smo si v kantini basali žepe s kruhom.

Ko je prišel čas, smo posteljne rjuhe povezali v močno vrv, ki je segala od 1. nadstropja v sneg. Spuščanje je šlo gladko, jaz sem bil zadnji. Komaj sem pristal na tleh, sem videl iz teme prihajati neko postavo. Da ne bi zbujal suma, sem začel zvižgati neko madžarsko melodijo, ki sem jo pogosto slišal od madžarskih vojakov. Postava mi je salutirala, jaz tudi, in mirno sva nadaljevala vsak svojo pot. Zunaj kasarne smo se poslovili in vsaka skupina je krenila svojo pot. Ta pa je bila izredno naporna: visok sneg, skozi večje vasi, kjer je bila pot shojena ali zvožena, si nismo upali, zato smo jih po snegu obšli; počivati si nismo upali v nobeni hiši. Na smrt utrujeni smo okrog 5. ure zvečer prišli v Birnbaum. V prvi gostilni smo prosili za prenočišče, gostilničar pa nas je zavrnil, češ da nam ga ne more dati in nas napotil drugam. Pa sem mu rekel: »Komaj smo prilezli do sem in dalje ne moremo. Če nas ne morete prenočiti, nas zmečite ven na sneg.« Gostilničar se je omehčal, in ko je zadnji gost odšel, nam je v gostilniški sobi pripravil slamnato ležišče. Prosil sem ga, naj postelje še za tovariše, ki pridejo kmalu za nami.

Ko smo se zjutraj zbudili, tovarišev še ni bilo, in odpeljali smo se sami prek Gradca v Maribor. Za drugo četverico smo pozneje zvedeli, da so se ustavili v neki vasi, ker je D. opešal in ni mogel dalje. Njihovemu »gostitelju« so se zdeli sumljivi in jih je prijavil orožnikom. Ti so prišli, zasliševali begunce in jih nato spremili nazaj v Szombáthely, kjer so nadaljevali svoje ujetništvo pod poostrenimi ukrepi. Izpustili so jih boljševiski, ko so na Madžarskem prišli na oblast.

PERNICE—SOBOTE

Spomladi l. 1919 sem bil določen za kontrolo mejnega odseka Pernice—Sobote (Soboth). Sobote so bile svojčas slovenska vas, graški škofje pa so tja pošiljali samo nemiške duhovnike, ki so skupaj s šolo sčasoma občino ponemčili. Lipniško okrožje je bilo svojčas povečini slovensko. Ko je Slomšek prenesel škofijski sedež iz Št. Andraža v Maribor, je graškemu škofu predlagal, naj lipniško okrožje prepusti mariborski škofiji, ki bo lahko oznanjala ljudstvu vero v njegovem (slovenskem) jeziku. Graški škof ni popustil, in prebivalstvo lipniškega okrožja je danes nemško. Presenetilo me je, ko je bil za mojega bivanja v Sobotah za župnika Slovenec, celo iz kranjske dežele. Zdaj seveda narodnostno Nemcem ni mogel več škoditi. Na nekem obhodu smo se (jaz z dvema vojakoma) močno premočeni ustavili v župnišču. Župnik in njegova lepa mlada kuharica sta se prizadevno pobrigala za nas, nas sušila in obenem zalivala z vročim čajem, ojačanim z žganjem. Tako smo suhi in dobre volje prišli v Pernice.

Na Pernicah je bila oskrba enote s prehrano velik problem. V bazi na Muti je bil eden od vojakov izredno močan. Vsak dan je nosil pripravljeno hrano v hrib v Pernice, dokler se ni naveličal in se začel upirati. Na srečo sem zvedel, da je udarjen na sadjevec. Poskrbel sem, da je v Pernicah vsakokrat dobil liter sajdevca in odslej je teklo oskrbovanje brezhibno, tudi ob slabem vremenu.

ST. PAUL

Po našem vdoru v Labotsko dolino dne 2. junija 1919 sem ostal v St. Paulu kot poveljnik čete. Bilo je mirno, in da bi vojaki ostali »v formi«, smo redno vadili. Hrana je bila dobra. In vendar so se začeli pobegi iz enote. Voja je ljudem že predolgo trajala, domotožje je naraslo. Bil sem primoran iti dnevno stražit na kolodvor k vlakom, ki je peljal proti Dravogradu, sicer bi morda ostal kmalu poveljnik brez čete.

Ko so se naše čete, ki so bile v bojnih položajih severno od nas, 23. julija uprle, so vojaki v St. Paulu ostali mirni. Konec julija 1919 so vojne operacije prenehale, začela so se pogajanja in kmalu nato so nas premestili iz Labotske doline.

JUSTIČNI UMOR

Nekoč, ko se je naša četa dalje časa zadrževala v Dravogradu, se je na terenu nad mestom razvilo močno puškarjenje. Dan zatem so vojaki privedli v mesto mladega fanta in ga obdolžili, da je streljal na naše vojake. Najstarejši častnik (mislim, da je to bil stotnik Skala) je sklical naglo sodišče: on je bil predsednik, za prisednika pa je imenoval dva mlajša častnika, eden od teh sem bil jaz. Zasliševanje je bilo zelo preprosto. Fant je podrobno opisal, kako je streljal: pomeril — sprožil, pa zopet: pomeril — sprožil, in tako naprej. Da je »kriv«, sva glasovala oba mlajša častnika, stotnik pa, da je »nekriv«. Večina je odločala: torej smrt z ustrelitvijo. Razglasitev sodbe fanta ni prav nič vznemirila. Izjavil je samo, da je lačen. Ker nismo imeli drugega, smo mu dali velik kos kruha. Hladnokrvno ga je jedel vso pot do morišča (pokopališča), vse dokler salva ni končala njegovega življenja.

Naslednji dan so vojaki zopet privedli fanta z območja, kjer je bilo puškarjenje, z isto obdolžitvijo. Fant je bil sin kmeta, pri katerem je služil ustreljeni fant. Po temeljitem zasliševanju se je izkazalo, da je bil ta fant med puškarjenjem zaposlen na precej oddaljenem terenu, z njim pa fant, ki smo ga ustrelili. Bil je to-

rej po nedolžnem ustreljen! Za naju mlajša človeka je bilo fantovo prostodušno opisovanje dovoljni dokaz za krivdo, stotniku pa je prav to zbuvalo sum.

Sokriv sem torej justičnega umora. Tolažim se s tem, da fant ni trpel zaradi smrtne groze, saj je bil prehod iz mirne zavesti v smrt hipen; in slednjič: kot duševnega revčka bi ga čakalo težko življenje.

VOJNA ŠKODA

Po končanih vojnih operacijah je bila ustanovljena komisija za ocenitev vojne škode na Koroškem. Tej komisiji sem bil dodeljen kot vojaški zastopnik. Ugotovili smo prav mučno dejstvo: največ škode so povzročili srbski vojaki. Mučno je bilo zlasti zato, ker so se ti vojaki žrtvovali, ko so se, namesto da bi iz ujetništva šli vendarle domov, dali na razpolago našemu poveljstvu za nove borbe. Nemci so to okoliščino pri plebiscitu seveda temeljito izkoristili. Tako nam je žrtvovanje teh vojakov prinesla več škode kot koristi.

Velik del krivde za to tragiko nosi naše poveljstvo. Srbskim vojakom smo preslabo predočili situacijo na Koroškem. Niso se dovolj zavedali, da je večina prebivalstva do njih prijateljsko razpoložena, pa so se zato obnašali kot v sovražni deželi.

PLEBISCIT

Ker je naša priprava na plebiscit tudi del naše borbe za severno mejo, imam za upravičeno, obenem pa čutim tudi potrebo, da spregovorim še o tem.

V dobi pred plebiscitom sem se precej časa mudil na Koroškem in spremljal naše priprave (propagando). Reči moram, da je bila naša propaganda v splošnem zelo pomanjkljiva, deloma celo katastrofalna. Na zborovanju v Pliberku (ali v Dobrli vasi?) je govoril ljubljanski škof Jeglič. Imel je sicer dobre misli, a govoril je kot vedno — zelo nerazločno. Še jaz, ki sem vaju slovenske govorice, sem ga komaj razumel, kaj šele koroški Slovenec! Nemci so našim sonarodnjakom ves čas zabičevali, da niso Slovenci, temveč vindišarji; po tem škofovem govoru so dvomljivci najbrž začeli verjeti, da je tako. Naletel sem na možaka, ki je imel poln žep krede. Pred vsako hišo se je ustavil in kričal: »če bo ta hiša glasovala za Avstrijo, bo dobila na kvartir (če je bila večja) 10 Srbov!« V manjše hiše je vselil samo po 5 Srbov. Nič ga ni motilo dejstvo, da bodo volitve tajne in da poziva Korošce, naj žive z ljudmi, s katerimi jih straši. — Drug tak »specialist« za propagando je po vasi vihtel bikovko in kričal: »S to dobi vsakdo, ki bo glasoval za Avstrijo!« Oba človeka sem opozarjal na škodljivost njunega postopka, a bil sem premajhna avtoriteta zanju. Bojim se, da je bilo podobnih propagatorjev kar več. V navedenih primerih smo bili dejavni, vendar zgrešeno dejavni. Grešili pa smo tudi tako, da smo opuščali učinkovite ukrepe. V rodovitnih krajih naše države bi morali nabaviti čimveč osnovnih živil (moko, mast) in jih deliti v industrijskih krajih Koroške. Opisovati bi morali naravna bogastva Jugoslavije, ki omogočajo blagostanje njenim prebivalcem. Kakor so Nemci vabili Slovence, bi mi lahko vabili Nemce z dejstvom, da jih je v Jugoslaviji tako že mnogo (Vojvodina, Srem, Bosna, Kočevje). Ni mi znano, ali smo uporabili — vsaj izdatno — katerega od teh ukrepov.

Nemci so bili v svoji propagandi neprimerno bolj načrtni. Nastopali so nad vse prijateljski, izražali svoje simpatije do vindišarjev, celo do Slovencev, in strahili s Srbi. Na nesrečo je bila takrat Jugoslavija zapletena v oborožen konflikt z Albanijo in je tam padlo tudi nekaj slovenskih vojakov, kar so Nemci tudi izkoristili za svojo propagando.

Upoštevajoč vse opisano, niti ni čudno, da smo izgubili plebiscit na ozemlju, ki je bilo 60% slovensko. Do večine nam je manjkalo samo 10 %, ki bi jih pri boljši propagandi gotovo dobili, in glavni del slovenske Koroške bi bil naš.

Zakaj praskam po tej komaj zaceljeni rani? Gotovo ne iz sadizma. Tudi vem, da s temi ugotovitvami ne bom popravil izida plebiscita. Sicer pa smo napake delali tudi pri vojnih akcijah. Če smo že napake zagrešili, pa se vsaj od njih ničimo!

Koroško smo izgubili, ker plebiscitne propagande sploh nismo resno organizirali. Ignorirali smo vse možnosti, ki so se nam ponujale, kolikor pa je bilo propagande, je bila manj uspešna ali celo zgrešena.

Omenil sem naivnost in fatalizem kot naši negativni karakterni lastnosti. Prav ti dve hibi sta ovira, da bi se nam v dovoljeni meri razvil smisel za organizacijo. Sicer smo glede organiziranja nekaj na boljšem kot druge naše republike, a je to še vedno premalo. V plebiscitni propagandi je slovenski vrh v organiziranju odpovedal.

Od predsednika vlade (države) seveda ne moremo zahtevati, da je univerzalen, da je genij, da zmore vse zadeve kar sam reševati. Od njega pa moramo pričakovati splošno realno razgledanost. Za vsako važnejšo akcijo mora znati izbrati primerno osebo, ki nato nosi vso odgovornost za izvedbo akcije, za kar pa mu mora biti zagotovljena vsa potrebna pomoč. Sam si bo izbral potrebne sodelavce, jim dal potrebna navodila in nadzoroval njihovo izvajanje.

Če bi plebiscitno propagando organizirali tako, bi bila plebiscitna cona A naša. Morda bi dobili še cono B. Tako bi potekala severna meja tudi na Koroškem pravično.

Pri razorožitvi Zelene garde smo pravzaprav »padli iz vloge«. Tu ni bilo fatalizma in zanašanja na pravičnost. Maister in njegovi ožji sodelavci so ugotovili, da je razorožitev potrebna. Akcijo so odlično organizirali in s primernimi osebami tudi izvedli. Kakor tu, bi lahko bili uspešni tudi drugod. Da so Nemci trdovratno vztrajali pri svojem Marburgu, se je pokazalo 27. I. 1919, ko so žrtvovali 11 mrtvih in veliko število ranjenih.

Slovenci smo premajhen narod, da bi si lahko dovolili še nadaljnje izgube. Misliti moramo na naše sonarodnjake v zamejstvu, ki potrebujejo našo politično, moralno in materialno pomoč.

Polemika

Odgovor na opombe o srednjeveški župnijski organizaciji na Slovenskem Štajerskem

Tema, ki je predmet polemične razprave, je obsežna, komplicirana in pri nas strokovno nedodelana, zato je vsekakor vredna tovrstne obravnave, ki pomaga razbistriti njeno vsebino, posebno še ker pri tem ne gre le za prvotno cerkveno organizacijo, ampak posredno tudi za začetke upravne ureditve obravnavanega ozemlja. Avtor mi nekoliko užaljeno očita »skepso o uporabnosti njegove razprave«, čeprav sem v recenziji omenil le, da »zaradi nekaterih nepreciznih interpretacij ne ponuja dovolj solidnih podatkov, da bi jo lahko brez zadržkov uporabljali« ter da »so nekatera izvajanja premalo prepričljiva«. Pri tem sem se izrecno omejil na slovenještajerski prostor, ki ga avtor sicer res obravnava obrobno (saj je srž razprave osredotočena na Kranjsko), vendar to iz naslova razprave ni razvidno.

Toliko za uvod, sedaj pa zaradi omejenega obsega tovrstnih spisov kar k desetinskemu seznamu iz leta 1296:

— capellanus de Litore: Ne gre za Pobrežje pri Mariboru, ampak za Breg pri Mariboru, saj sta to različna kraja. Breg (Zgornji in Spodnji), Tabor ali Magdalensko predmestje leži na južnem bregu Drave nasproti Maribora, Pobrežje (Zgornje in Spodnje) pa skoraj 2 km vzhodneje nasproti Melja in njegovega hriba. Gre za dva kraja z različno zgodovinsko usodo, ki se ju nikakor ne da enačiti.

— plebanus de Saxinvelt: Saxinvelt seveda ni krajevna, ampak pokrajinska oznaka, ki so jo uporabljali tudi za pražupnijo. Leta 1256 je patriarh pražupnijo vteloval stiški cisterci, obdržal pa njeno središčno cerkev sv. Petra, zato se je njen sedež od tu preselil k vikariatni cerkvi sv. Miklavža v Žalcu, ki se l. 1260 prvič omenja kot župna. Pri cerkvi sv. Petra je ostala eksimirana župnija (patriarhu neposredno podrejeni stalni vikariat), ki je bila šele l. 1357 priključena k žalski pražupniji in s tem k Stični, kateri je odtlej plačevala po 28 ft letnega prispevka. Cerkev je pozneje igrala vlogo sožupne (1497), stranske (1528) in podružne (1545) cerkve, vendar pa je ves čas imela svojega vikarja, dokler ni l. 1783 zopet postala sedež samostojne župnije.

— capellanus de Puzon: Po P. Blaznikovi Historični topografiji (Maribor 1988) se Polskava v 12. in 13. stol. omenja kot Pulzka, Pulska, Pulzov, Pulzau, Pulzah, Pulzau, Pulsgau in podobno, Poljčane pa Poltsach, Poelsach, Polzach, Poelsach, Polschach in podobno. Če predpostavljamo, da manjka črka l (kar meni tudi avtor) in da je prebrani n dejansko u, dobimo iz imena Puzon Pulzou, kar pa govori izrazito za Polskavo, ki je l. 1249 postala eksimirana župnija, in ne za Poljčane, ki so bile opravično sicer pristojne za Studenice, vendar se l. 1251 omenjajo le kot duhovnija. Uporaba izraza capella—capellanus za Polskavo je bila za lastniške cerkve in eksimirane župnije običajna.

— capellanus de Monteparis: Po Historični topografiji se v Planini l. 1309 omenja duhovnik Martin, l. 1328 viceplebanus in l. 1362 pharrer, torej vikariatni župnik. Od l. 1403/04 dalje je sedež župnije lociran Underm Stain, Am Stein in l. 1452 izrecno pri cerkvi sv. Vida. Iz povedanega bi se dalo sklepati, da je prvotni sedež vikariatne župnije vendar nastal pri cerkvi sv. Marjete v trgu pod gradom

in da se je (po pričevanju iz l. 1654) od tu preselil k Sv. Vidu, vendar ne l. 1452, ampak že nekaj let prej.

— capellanus S. Laurencii in Iuna: Morda gre res za Podčetrtek, kjer se visokoromanska cerkev omenja l. 1304 in njen vikariatni župnik sto let pozneje, vendar verjetneje za Sv. Lovrenca v Krajini, kjer so neznano kedaj ukinjeni srednjeveški vikariat ljubljanski škofje l. 1564 obnovili.

— plebes de Salech: strinjam se z avtorjem, da gre za pražupnijo Škale, ki je bila l. 1261/69 vtelovljena gornjegrajskemu samostanu, in ne za eksimirano župnijo v Šmartnem pri (sedaj v) Velenju.

Pri obravnavi patrocinijev je prišlo do nesporazuma. Avtor trdi, da se je omejil le na one iz zgodnjega in visokega srednjega veka ter pri tem omenja kot mejno 12. stoletje, čeprav se pri naštevanju cerkva tega dosledno ne drži. Zato sem navedel še nekatere patrocinije, katerih cerkve se pri nas pojavijo že v 12. stol.: Magdalene (Jarenina), Tomaža (Maribor), Miklavža (Vuzenica), omeniti pa bi moral še onega sv. Trojice (V. Nedelja), čeprav je že iz zač. 13. stol., ne pa Katarine, ki se pojavi šele ob koncu 13. stol. in spada dejansko že med poznosrednjeveške.

Glede avtorjevega načela, da so vse Janezu Krstniku posvečene cerkve in kapele prvotno služile kot krstne, ostajam pri mnenju, da le najstarejše med njimi, saj se je s poznejšo cerkveno organizacijo pojavljalo vedno več vikariatnih cerkva drugih patrocinijev s pravico do krstnega kamna (v pražupnji Ponikvi je l. 1487 n. pr. imelo od 18 pripadajočih cerkva kar 6 pravico do krstnega kamna). Ker gre na obravnavanem ozemlju za okoli 30 J. Krstniku posvečenih cerkva (danes od tega tretjino župnih), je za rešitev tega vprašanja potrebna, kot meni tudi avtor sam, posebna raziskava, ki bo upoštevala vse vidike njegove problematike.

Obravnava nekaterih pomembnejših posameznih vprašanj zadeva 4 odprte teme, zadevajoče Radgono, Maribor, Ptuj in Dravograd:

— Okolico Radgone so Spanheimi osvojili ok. l. 1110, potem ko so pregnali Madžare iz tega dela Slovenskih goric. Na strateško pomembnem griču nad Murinim kolenom so postavili utrdbo in pod njo lastniško cerkev, pri kateri je nadškof Konrad I. ustanovil po končanih investiturnih in madžarskih bojih pražupnijo sv. Ruperta, ki je svoje meje dokončno izoblikovala šele ok. l. 1200. Njen patrocinij se je pri nas pojavil sredi 11. stol. v Vidmu, zato ni nobenega razloga, da ne bi mogel v Radgoni nastati »šeše« v 2. četrtini 12. stol. in ne že v predmadžarskem obdobju, kot je menilo starejše zgodovinopisje.

— Pri Mariboru se mi zdi avtorjevo mnenje glede začetka mariborske pražupnije preveč oprto na starejše razlage M. Ljubše in F. Kovačiča iz l. 1924 in 28. Novejše raziskave J. Mlinariča (objavljene v Zborniku ob 750-letnici Mariborske škofije, 1978, p. 120—193) odločno govore za pražupnijski sedež od vsega začetka pri sedanji stolnici v Mariboru. Njeni patroni (verjetno šele od 13. stol. dalje) in advokati so bili deželni knezi, župniki pa so do l. 1500 imeli pravico prezentacije vseh podrejenih vikarjev, tudi kamniškega. Prvega kamniškega župnega vikarja neznanega imena ni mogoče kar enačiti z mariborskim župnikom Konradom II., omenjenim med l. 1189—1215. S tem seveda odpade domnevna selitev pražupnega sedeža iz Kamnice v Maribor po l. 1164, saj je ta v Mariboru obstajal že od l. pol. ali vsaj srede 12. stol. Drugo je vprašanje patrocinija. Leta 1248 se striktno omenja oni apostola Tomaža, l. 1254 J. Krstnika in ap. Tomaža, pozneje pa samo še J. Krstnika. Ker se je patrocinij spremenil prav ob prezidavi obstoječe enoladijske cerkve v triladijsko baziliko, se ponuja domneva, da so v njej združili patrocinija cerkve in njene krstne kapele ter da je drugi kmalu prevladal prvega, saj si je njegovega goloba že pred l. 1271 sposodil mariborski mestni pečat. Vsekakor je ta domneva verjetnejša kot avtorjeva, ki gradi na podmeni o selitvi pra-

župnijskega sedeža iz Kamnice v Maribor, kjer je dotlej stala le skromna krstna cerkev.

— Ptuj. Glede lokacije karolinških cerkva je prisoten očiten nesporazum. Ponovno trdim, da je starejša prazupna cerkev stala v sklopu Pribinovega dvora na pomolu poznejšega dominikanskega samostana nad cesto, ki je z mostišča vodila proti Rogoznici, mlajša lastniška pa v sklopu Kocljevega dvora na pomolu sedanje proštjske cerkve. Po končani madžarski okupaciji, ko sta se iz varnostnih razlogov prvi dvor in tržna naselbina preselila ob sedanjo Prešernovo ulico od »Malega gradu«¹ proti vzhodu, so obnovili le drugo (Jurijevo) cerkev in v dvor ob njej namestili (po župni kroniki) sedež prazupnije, na kraju prvega dvora in cerkve pa je ostalo le stavbišče (area), ki ga je l. 1230 Mehtilda Ptujška z dovoljenjem nadškofa Erberharda II. darovala breškim dominikancem. Glede cerkve sv. Ožbalta je treba takoj ugotoviti, da ni pri njej staroslovenskega grobišča (P. Korošec: Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, SAZU, Dela 21/2, 1979, p. 155-56, M. Tomanič—Jevremov: Poročila, VS 17-19/I, 1974, p. 164-65) pač pa srednjeveško, ki se časovno ujema z obstojem cerkve od 13. stol. dalje. Medtem pa so izkopavanja v proštjski cerkvi pod pevsko emporo in v srednji ladji razkrila njen romanski estrih in pod njim večplastne pokope od antičnih do visokosrednjeveških (P. Korošec in M. Tomanič—Jevremov prav tam), ona pri dominikanskem samostanu pa poznorimske in srednjeveške grobove (B. Saria v Arch. Karte, Blatt Ptuj, 1936, p. 38 in I. Mikl: Nove arheološke najdbe v Ptuj po letu 1954, AV 11-12/1961, p. 165). Avtorjeva trditev (ponovljena v razpravi Ob novih odkritjih srednjeveških fresk v mestni župnijski cerkvi sv. Jurija v Ptuj. ČZN NV 24/1988, p. 31—50), da je bila sedanja proštjska cerkev le lastniška cerkev ptujškega gospodstva, h kateri se je menda šele ok. l. 1500 zaradi turške nevarnosti preselil sedež prazupnije od sv. Ožbalta, ne drži, saj je v opreki z več dejstvi:

1. grobišče pod proštjsko cerkvijo sega od antike do visokega srednjega veka, pri Ožbaltu le od tega naprej,
2. pred proštjsko cerkvijo je stala, arhivsko dokazana krstna kapela J. Krstnika, ob njej pa karner s kapelo sv. Mihaela, oba nedvoumna dokaza njenih krstnih in pogrebniških župniških pravic. Ožbaltova cerkev je bila brez obojega, saj je imela le osarij pod zakristijo,
3. patroninij sv. Jurija je bil sprejet v mestni pečat takoj, ko je Ptuj formalno postal mesto. To pa se je zgodilo že pred sredo 13. stol.
4. velikost, kvaliteta in gradbena zgodovina proštjske cerkve govore za vreden sakralen objekt v mestu, kar za cerkev sv. Ožbalta gotovo ne velja in končno
5. župnik cerkve sv. Jurija je bil vedno smatran za ustanovitelja cerkve sv. Ožbalta, katere patron in advokat je bil.

— Dravograd gotovo ni bil sedež matične prazupnije, saj je bil ta pri Andražu v Lavantinski dolini, vendar pa je bil sedež prazupnije v Labotu, ki se je pred l. 991 izdvojila iz andraške in se l. 1237 preselila v Dravograd. O tem ali jo je smatrati za prazupnijo ali ne, pa več v nadaljevanju.

Pri poglavju o nastanku in razvoju prazupnij obstoja med avtorjem in menoj nesporazum, ki ga je pripisati zgoščeno skrajšanemu in zato morda premalo razumljivemu besedilu recenzije. Brez medsebojnega prepričevanja je obema jasno, da ta razvoj ni potekal preprosto. Zato njegov poenostavljeni prikaz (saj daljšega recenzijski tekst ne prenese) še ni znak preproste predstave tega procesa. V odgovoru avtor poudarja, da je bila nedotakljivost prazupnih meja praviloma nespremenljiva. Pri tem izhaja iz predpostavke, da je bilo v salzburškem delu Slov. Štajerske 5 (Radgona, V. Nedelja, Ptuj, Jarenina, Kamnica), v oglejskem pa 15 matičnih prazupnij (Pliberk, Šempeter, Gornji grad, Šmartno, Laško, Konjice,

Pilštanj, Hoče, Slivnica, Ponikva, Rogaška Slatina, Nova cerkev, Škale, Braslovče, Videm), ki so se v teku stoletij navznoter cepile na vikariate in župnije, navzven pa svojih meja niso spreminjale (razen Slivnice—Konjic l. 1251). Avtorjevo mnenje je torej osnovano na predpostavki, da so vse našete pražupnije nastale ena ob drugi in to večinoma v 10. in 11. stoletju. Moje izhodišče pa je drugačno, saj menim, da se je iz 9 prvotnih matičnih pražupnij (Andraž, Lipnica, Ptuj, Pliberk, Šmartno, Hoče, Šempeter, Ponikva, Laško) izdvojilo do zač. 13. stol. 14 pražupnij druge generacije. Meje matičnih pražupnij, ki so se razen po Dravi ravna-le tudi po velikih fevdalnoupravnih enotah, se navzven res niso spreminjale, zato pa so navznoter razpadle v vrsto mlajših in manjših pražupnij, na katere so prenesle svoje izvirne (kanonične) pravice. Tako je razumeti tudi mojo formulacijo v recenziji, kjer pravim, da ozemlja prvotnih (matičnih) pražupnij niso bila nedotakljiva, ker so se na njih razvile nove pražupnije, ki pa so ob tem ohranjale prvotne patronatske (kanonične) pravice, ne oziraje se na njih advokaturu in (prvotno) lastništvo. Za kaj gre? Matične pražupnije (9 naštetih) so (razen morda Pliberka) nastale pri metropolitiskih cerkvah, ostale pražupnije pa pri lastniških, ki pa so z ustanovitvijo pražupnij pri njih postale metropolitске. Zato so bili odtlej njihovi patroni metropolit, ki so svoje (kanonične) pravice v začetku zelo redko (samo nadškofi, nikoli patriarhi) pozneje pa vse češče odstopali duhovnim in svetnim veljakom, vendar navadno ne vseh, ampak le posamezne: najpogosteje pač temeljno patronatsko pravico predstavitve (prezentacije), redkeje pravico podelitve nadarbin (kolacije) in umestitve (instalacije, investiture), le ob popolnih vte-lovitvah, ki so obsegale tudi advokaturu pa pravico potrditve (konfirmacije), ki je bila praviloma pridržana ordinarijem. Nekdanjim lastnikom pražupnij cerkva je navadno ostajala le pravica advokature, to je zaščite njihovega svetnega premoženja. Kanonične pravice matičnih pražupnij so se prenašale po načelu kontinuitete na njihove potomke, ki so s tem tudi legalno postale pražupne. Če bi vztrajali striktno pri avtorjevemu stališču glede prvotnih pražupnij, bi jih na Slov. Štajerskem po mojem naštehi le 6 (Andraž, Lipnica in Pliberk so onkraj meje), vse ostale (16 po številu) pa bi bile dejansko le eksimirane župnije s pražupnjskimi pravicami. Vendar pa zaradi starosti, velikosti in »podedovanih« legitimnih pražupnjskih pravic tudi te prištevamo med pražupnije, čeprav je med njimi starotrška zelo majhna, velikonedeljska pa zelo mlada, saj je šele iz zač. 13. stol. Prav zaradi tega nastajanja in ne stanja pražupnij se mi zdi umestno (čeprav z avtorjevega vidika nedopustno), da jih med seboj delimo, vendar ne po kriteriju časa nastanka v tri skupine, kot sem predlagal v odgovoru, ampak po kriteriju načina nastanka v dve kategoriji, namreč v matične pražupnije in pražupnije. Matične pražupnije s koreninami v misijonarskih postajah so tiste, iz katerih so se razvile pražupnije, te pa so tiste, iz katerih so se v nadaljnjem razvoju postopoma izoblikovale nižje cerkveno-upravne enote: vikariati in župnije raznih stopenj in oblik. Pri teh so pražupniki, če so bile cerkvenega porekla, izvajali pravico prezentacije, ordinariji pa konfirmacije, če so bile svetnega porekla pa pravico konfirmacije, ustanovitelj pa prezentacije. Tudi Nemci ločujejo opredeljeni kategoriji pražupnij: za prve uporabljajo izraza Ur- ali Ursprungs-pfarren, za druge pa Mutter- (Erz) Ober- ali Haupt-pfarren.

Upam, da sem s temi dodatki še nekoliko osvetlil izredno zanimiva vprašanja, ki se jih je lotil avtor in ki zahtevajo več pozornosti, kot sva jim jo mogla v najini diskusiji posvetiti. Obenem sem pa tudi prepričan, da je pravi napredek znanosti prav v diskusijah in medsebojnem dopolnjevanju, ki ga je v naših strokah še vedno premalo.

Jože Curk

OCENE

Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 334

Slovenska matica in Znanstvenoraziskovalni center SAZU sta spomladi 1988 izdala eno temeljnih del slovenske srednjeveške zgodovine (kot ugotavlja v spremni besedi G. Grafenauer) knjigo B. Otorepca o srednjeveških pečatih in grbih mest in trgov na Slovenskem, s čemer je mišljeno slovensko srednjeveško naseljitveno ozemlje, segajoče do Čedadu in Gorice na Primorskem ter Brež in Šent Vida na Koroškem, izpuščeno pa je Prekmurje, kjer tovrstno gradivo zaenkrat še ni evidentirano.

Literature s področja sfragistike je malo, Slovenci jo v monografski obliki doslej sploh nismo premogli, zato je Otorepčeva knjiga toliko bolj dragocena. Avtor je knjigo (s 334 stranmi) razdelil v 5 poglavij, katerih prvo kritično pretresa literaturo (splošno, avstrijsko, deželno), drugo, ki je najobsežnejše (str. 45–235), predstavlja analitičen inventar pečatov Kranjske, Slov. Štajerske, Koroške in Primorske z listino, tretje našteva napise na pečatih in njih označbe v koroboracijah, četrto obsega analitične podatke o pečatih in povzetek rezultatov raziskave, peto pa združuje spremni aparat knjige: seznam literature in kratic, opombe, krajevno kazalo, povzetek v nemščini in sklepno besedo. Med vsebinsko razčlenitvijo knjige in njenim kazalom obstaja določeno neskladje, saj se tekst brez predgovora dejansko deli na 5 poglavij, kazalo pa jih našteva 7.

Kot v kratkem povzetku razprave avtor sam ugotavlja, rezultati njegovih raziskav segajo na področja vrste zgodovinskih strok: sfragistike, heraldike, diplomatike, upravne zgodovine in umetnostne zgodovine. V prvi se je za vrsto pečatov ugotovilo, da so starejši od njih ohranjenosti ter da segata ptujski in mariborski vsaj v sredino 13. stol. V drugi se je izkazalo, da so šele v 15. stol. prešle pečatne podobe v ščite in dalje v mestne in trške grbe ter da so od 2. pol. 15. stol. dalje dobila grbe le še takrat ustanovljena mesta ne pa več trgi. V tretji se je ponovno potrdilo, da so pečati od 12. stol. dalje pomenili najvažnejše sredstvo za overovitev listin, kar velja posebno za trge in mesta, v katerih večina meščanov ni premogla lastnih pečatov in se je zato morala posluževati javnih, katerih število se je začelo povečevati zlasti v 16. stol. ter na koncu privedlo do stanja, da so vsa mesta in večina pomembnejših trgov premogli svoje pečate in grbe. Na področju upravne zgodovine mest se je izkazalo, da so se pečati pojavili, ko so naselja postala pravne osebe, to je, ko so dosegla določeno stopnjo avtonomije. Pri tem je zanimivo, da so se nekateri trgi, ki so že zgodaj dobili pravico do pečatenja, včasih označevali kot »mesta« (Pilštanj, Žalec), da pa se pri drugih kot n. pr. Konjicah, Laškem, Mozirju, Planini, Radljah, Rogatcu, Vuzenici in Celju (pred l. 1451) pečatov sploh ne omenja. Na umetnostnozgodovinskem področju sta bila doslej ovrednotena le pečata Maribora in Ptuja, katerih drugi je na osnovi stilnih elementov datiran pred sredino 13. stol.

V osrednjem poglavju avtor analitično obravnava ohranjene pečate 13 mest in 1 trga na Kranjskem, 8 mest in 5 trgov na Slov. Štajerskem, 6 mest in 1 trga na Koroškem ter 5 mest na Primorskem. Zaradi obilice snovi se poročilo omejuje le na obravnavo slovenještajerskih mest (Brežic, Celja, Maribora, Ormoža, Ptuja, Radgone, Slov. Gradca, Slov. Bistrice) in trgov (Ljutomera, Pilštanja, Sevnice, Vojnika in Žalca).

Brežice so nastale po l. 1200 kot načrtovano salzburško pokrajinsko središče, ki se kot kraj prvič omenja l. 1241 (cerkev kot videmska podružnica morda že leta 1213), kot sedež zemljiškega urada l. 1258, kot sedež kovnice l. 1252, kot sedež deželskega sodišča l. 1268, kot trg l. 1309, kot mesto l. 1322 in kot obzidano mesto

leta 1354. Njihova mestna avtonomija je bila omejena, saj je bil mestni sodnik imenovan od nadškofa ali njegovega vicedoma. Njihov srednjeveški pečat je zgubljen, ohranjena pa sta renesančna, večji iz l. 1530 v ŠDA v Gradcu in manjši iz 2. pol. 16. stol. v PM v Brežicah.

Celje se prvič omenja l. 1122/37 kot sedež mejnega grofa, vendar zagotovo ne naselbina pač pa grad onkraj Voglajne ter dvor z lastniško cerkvijo, ki je pred letom 1229 postala sedež vik. župnije, ob Savinji. Kraj se je hitreje razvil šele po zgraditvi mostu v Zidanem mostu l. 1224, ko se je povečal promet proti jugu. Minoriti so morda res prišli v Celje že pred sredo 13. stol., vendar pa so samostan zgradili šele med l. 1280—1310, ko je Celje gotovo že imelo status trga, listinsko izprijanega l. 1323. Trg se sicer že l. 1436 omenja kot mesto, a je to formalno postal šele l. 1451. Trg ni imel popolne avtonomije, saj so sodnike imenovali trški gospodje, mesto pa jo je dobilo šele l. 1455 skupaj s pravico do župana. Prvi celjski pečat, verjetno iz l. 1451, je obsegal štيت s 3 zvezdami, obdan s štirilistom, doprsno podobo farnega patrona sv. Danijela, kletko in 3 levi. Leta 1465 je sledil podoban pečat, od katerega je ohranjena kopija iz 16. stol. v ŠDA v Gradcu, kar velja tudi za baročen pečatnik iz l. pol. 18. stol. Poleg naštetih velikih pečatov je obstajal še mali iz let 1451—56 s 3 zvezdami, 3 levjimi glavami in napisom *secret*, ki so ga uporabljali še v 18. stol. Ob tem velja še omeniti, da je Celje kot edino od slovenještajerskih mest l. 1640 dobilo pravico do pečatenja z rdečim voskom.

Ljutomer. Njegovo ozemlje se prvič omenja l. 1221/22, kraj l. 1242, trg pa leta 1265/67. Naselbina je sicer l. 1342 dobila radgonske meščanske pravice, vendar je ostala trg, ki je na zač. 15. stol. premogel določeno stopnjo avtonomije. Njegov srednjeveški pečat se sicer omenja l. 1410, vendar pa je najstarejši ohranjeni odtis šele iz l. 1648. Njegov pečatnik (tipar) po stilu sodeč, ni mogel nastati pred l. 1600, čeprav segajo njegove zasnove morda še v srednji vek.

Maribor. Glede začetkov Maribora se z avtorjem ne strinjam, saj Grad v Marki zagotovo ni nastal že sredi 11. stol. kot sedež štajerske deželno knežje prepoziturne in naselbina ne »na zeleni trati« ok. l. 1180. Za oboje je upravičeno domnevati, da sta ustanovi Bernarda Spanheimskega iz l. pol. 12. stol. enako kot tudi prazupna cerkev in most. Hiša krznarja Gotšalka, omenjena ok. l. 1222, je stala izven trške naselbine v zaseлку blizu sedanjega Grajskega trga, zato »in villa nostra Marhpurc«. Maribor se kot trg prvič zatrdno omenja l. 1209, kot mesto leta 1254, obzidje pa je dobil šele po tem letu. Mesto, ki je hitro razvilo svojo avtonomijo, je premoglo tudi več pečatov. Najstarejši je nastal po l. 1250, ko je Maribor postal mesto in je župna cerkev spremenila patrocinijsko (spuščajoči se golob je simbol J. Krstnika). Drugi, ki ga hrani PMM, je iz o. l. 1305, tretji iz l. 1486, četrti, ki ga hrani PMM, iz l. 1520, mali pečat je iz ok. l. 1450, oba špitalska pa iz let 1488 in 1525 (katerih zadnjega tudi hrani PMM). Podoba pečata se je od konca 15. stol. začela uporabljati tudi kot mestni grb, ki so ga italijanski renesančni gradbeniki večkrat upodobili, najlepše pač na balkonski ograji mestnega rotovža iz l. 1565.

Ormož, ki je postal ok. l. 1293 trg in l. 1331 mesto, opremljeno s ptujskimi meščanskimi pravicami, hrani prve pečatne odtise šele iz 2. pol. 16. stol. vendar pa sta bila veliki in mali pečatnik po stilu sodeč mnogo starejša, prvi iz l. pol. 14. stol., drugi iz 15.

Pilštanj, katerega grad se prvič omenja l. 1158, župnija pa l. 1167, se je l. 1403/04 že delil v Stari in Novi trg z lastnim sodiščem in pomirjem. Leta 1431 je dobil pravico do prvega in l. 1505 do drugega letnega sejma, l. 1466 pa je premogel šolo in že uporabljal skrbno izdelan srebrn pečatnik (ki ga hrani PM v Brežicah), kjer je označen kot *civitas*. Podoba v štitu predstavlja jelena med lajajočima pasjima glavama. Avtor upravičeno domneva, da je ta pečatnik nadomestil starejšega iz 14. stol., kot je oni iz l. 1666 (tudi v PM v Brežicah) nadomestil le-tega.

Ptuj. O Ptuj kot mestu v pravnem pomenu besede pred sredo 13. stol. res ne moremo govoriti, zato pa o njem kot važni tržni naselbini tako v predmadžarski kot pomadžarski dobi. Začetek sedanjega naselja gotovo ni iz časa nadškofa Konrada I. (1106—1147), ampak vsaj iz obdobja Balduina I.—Gebharda I. (1041—1088), če ne celo Hartvika (991—1023). Za to bi govorila tako severna ste-

na glavne ladje župne cerkve kot Stari stolp na zahodni terasi gradu. Vsekakor pa je Ptuj sredi 13. stol. dosegel status mesta in določeno avtonomijo ter si omislil svoj pečat s podobo farnega patrona sv. Jurija. Ta bronast, pozlačeni pečatnik, ki je sedaj v ŠDA v Gradcu, velja za najstarejšega in najkvalitetnejšega ohranjenega pri nas. Gre za tudi umetnostnozgodovinsko pomemben izdelek, ki s svojo plastično monumentalnostjo (zlasti konja) kaže na italijansko protorenesančno provenienco. Poleg tega velikega je Ptuj od srede 15. stol. imel tudi srebrni mali pečatnik s podobo stoječega svetnika, ki s sulico prebada zmaja (v ŠDA v Gradcu), sredi 16. stol. pa si je omislil še tretjega, zopet s podobo stoječega svetnika, ki topot z mečem pokončuje zmaja. Poleg teh mestnih pečatov je v Ptuj obstojal tudi edini pri nas znani, a na žalost zgubljeni cehovski pečat iz srede 15. stol. V srednjem veku mesto grba ni imelo. Razvilo ga je šele na začetku 16. stol., za kar je vzelo svetnikov rdeči križ na belem ščitnem polju (enako kot Piran) in ga uporabljalo pri javnih stavbah, mejnikih, objezdnih novcih itd.

Radgona. Kraj, ki se l. 1182 pojavi kot sedež deželno knežjega urada in l. 1211 prazupnije, se l. 1265/67 omenja kot trg. Pečat s podobo kolesa z 8 prečkami se pojavi l. 1299, kar govori za mesto, ki je l. 1308 doseglo visoko stopnjo avtonomije ter smelo od l. 1476 uporabljati rdeči vosek. Od takrat sta veliki in mali pečatnik, ki ju hrani mestni arhiv in ki uvajata v pečatno podobo ščit ter s tem zasnovo mestnega grba.

Sevnica se prvič omenja l. 1275 kot sedež salzburskega oficijala, l. 1309 in 22 pa že kot trg. Ta je imel določeno avtonomijo, vendar je trškega sodnika imenoval nadškof ali njegov vicedom. Trg je namreč šele do srede 15. stol. dosegel višjo stopnjo samouprave. Takrat se je pojavil trški pečat, ki pa je po obliki starejši in vsaj iz 2. pol. 14. stol. Tega je ob koncu 16. stol. zamenjal novi. Oba sta imela v osredju ščit s stiliziranim drevesom in ptičema, sedanji grb s smrekama in obraznim soncem z žarki pa se je pojavil šele ok. l. 1800.

Slov. Gradec. Kraj, ki se l. 1165 prvič omenja kot Slovenji za razliko od Bavorskega Gradca na Štajerskem, je sedanji Stari trg. Avtor meni, da oznaki forum iz let 1251 in 58 tudi še veljata za Stari trg in da se je ta šele po tem letu prestavil na sedanjo lokacijo (po mojem že po l. 1211), kjer se l. 1267 omenja kot mesto, za katero pa je bila šele l. 1313 zagotovljena popolnejša avtonomija. Iz leta 1336 je ohranjen prvi mestni pečat zelo redke kvadrataste oblike, katerega tipar iz 2. pol. 13. stol. je bil po poreklu iz Furlanije. Ker se je ta pečatnik zgubil, je mesto dalo izdelati dva nova, večjega pred l. 1567 in manjšega l. 1588, na zač. 17. stol. pa še srednjega. Vsi trije pečatniki so okrogli s kvadratnim grbom v sredini, ki ga na najmlajšem okvirja poznorenesančen ščit.

Slov. Bistrica. Kraj, ki se prvič omenja l. 1227, se je v l. pol 13. stol. razvil v trg z določeno samoupravo, ki je l. 1297 že dosegla toliko stopnjo avtonomije, da so jo predstavljali sodnik in skupnost meščanov. Bistrica kot mesto je izpričana šele l. 1310, ko se pojavi tudi njen pečat, ki pa je po stilu sodeč še iz 2. pol. 13. stol. Vendar se kraj po l. 1313 kljub mestni organiziranosti ponovno označuje kot trg, ki je šele l. 1339 dobil dokončno status mesta in se s tem izenačil z drugimi mesti na Štajerskem, l. 1360 pa dosegel pravice in svoboščine Radgone. Prvotni pečat je bil že v 16. stol. zgubljen, obstajal pa je manjši iz l. pol. 16. stol. Njegova podoba s 3 stolpi se v sredi tega stoletja pojavila kot mestni grb, ki ga srečamo pri Bartschu l. 1567 pa tudi na edinem ohranjenem mestnem obzidnem ogalnem stolpu iz o. l. 1570.

Vojnik. Kraj se kot trg prvič omenja l. 1306. V začetku je imel omejene trške pravice (imenovanega sodnika brez sveta), med l. 1456/66 pa je dosegel popolnejšo avtonomijo (čeprav so sodnika še vedno potrjevali celjski vicedomi in so tržani morali pomagati pri utrjevanju Zgornjega Celja). Prvi pečat iz tega časa in drugi iz l. 1479, ki sta bila izdelana po neki starejši predlogi, sta zgubljena. Poleg njih je trg v 16. stol. uporabljal še mali pečat.

Žalec se prvič omenja l. 1182 kot sedež deželno knežjega urada, l. 1265 kot trg in l. 1346 kot obzidan trg. Takrat se pojavi tudi trški pečat s podobo 2 orlovih kril (saxen) in 2 cvetov (feld) ter napisom, ki Žalec označuje kot mesto. Pečat je bil, po stilu sodeč, iz 2. pol. 13. stol. Po njem je bil verjetno že v 15. stol. izdelan drugi,

v uporabi pa je bil tudi še tretji manjši, oba pa sta uporabljala oznako civitas za Žalec. Ker pečatna podoba ni nikoli prešla v ščit, Žalec pred 18. stol. ni imel svojega grba.

Kratek prikaz izbranega dela razprave, ki jo odlikuje široko dokumentirana in kritično zastavljena metoda dela, seveda ne more reproducirati njene bogate vsebine, izjemno pomembne za splošno in urbano zgodovino tistih naših trgov in mest, katerih srednjeveški pečati so se nam ohranili na listinah ali celo na originalnih pečatnikih.

Jože Curk
dipl. umetnostni zgodovinar
Ljubljana

Več avtorjev: Boj za Maribor 1918—1919 («Maistrov zbornik»). Maribor 1988, 529 strani.

Pod urednikovanjem Janeza J. Švajncerja in uredniškega odbora uglednih slovenskih osebnosti je ob sedemdesetletnici bojev za severno slovensko mejo v Mariboru izšel «Maistrov zbornik», knjiga izredne znanstvene, kulturne in nenazadnje politične vrednosti. Kajti strokovno je bilo obdobje 1918—1919 že dokaj zgodaj, v petdesetih letih, relativno dobro raziskano in historično ovrednoteno, »sporna« pa je ostajala politična valorizacija, ki se je v določenih obdobjih, tudi že v času Kraljevine Jugoslavije, prikazovala črno-belo, kot da slovensko politično mnenje ni moglo verjeti, da je slovenski človek v letih 1917—1919 sam in iz svojih lastnih moči izpeljal, in to uspešno, dejanje obrambe in zavarovanja severovzhodnega dela slovenskega etničnega ozemlja. S puško v roki, kar je nenazadnje akceptirala mirovna konferenca v Parizu 1919, smo Slovenci takrat prvič v svoji novejši zgodovini, drugič v NOB 1941—1945, nastopili kot priznani subjekt v mednarodnih odnosih.

Morda pa je ta nejasnost v političnem vrednotenju bojev za severno slovensko, s tem pa tudi jugoslovansko, mejo, koristila predvsem znanstvenemu raziskovanju tega historičnega fenomena. V petdesetih in šestdesetih letih so nastajale študije izpod peresa priznanih raziskovalcev, Udeta, Šnuderla, Peniča, Ževarta, Grafenauerja . . . Pleterskega, s čemer je obdobje 1918—1919 med najboljše raziskanimi v slovenski historiografiji. Pomanjkanje »posluha« na eni strani se je kompenziralo v zagretem raziskovalnem delu. Maistrov zbornik je nastajal prav v obdobju, ko je to pomanjkanje posluha izginjalo, ko so naenkrat skoraj vsi premogli historični posluh za Maistrov čas. Maistrov zbornik, ki ga je izdala Založba Obzorja je rezultat zadnjih ustvarjalnih napetosti »za ali proti« ter nakopičenega vedenja v delih že umrlih raziskovalcev, predvsem pa danes živečih znanstvenih kapacitet Maribora in Slovenije.

Zbornik lahko razdelimo v tri dele. V prvem je prikazan politični, socialni in ekonomski razvoj Maribora in Podravja v drugi polovici 19. stoletja prepleten s silnimi procesi germanizacije, kakor tudi obdobje zadnjih dveh let prve svetovne vojne, ko so se Slovenci odločali za ali proti Avstriji.

V drugem delu zbornika je prikazana močna angažiranost na političnem, vojaškem in gospodarskem področju, kar je omogočalo uspešna dejanja za zavarovanje severne slovenske meje. V tretjem, spominskem delu Maistrovega zborni-

ka, pa so zbrani spominski zapisi Maistrovih borcev in drugih, ki se spominjajo tistega prelomnega časa. Brez dvoma takšna uredniška zasnova zbornika urednika Janeza J. Švajncerja in uredniškega odbora nudi bralcu, da se podrobno in temeljito seznani s predzgodovino, torej koreninami in vzroki za dogajanje v Mariboru in na Štajerskem v letih 1918—1919, s samim dogajanjem kakor tudi s političnim in vojaškim profilom generala Rudolfa Maistra, kot tudi z občutji in spomini neposrednih akterjev bojev za severno slovensko mejo.

Predzgodovino sta opisala, že za nesojeni zbornik iz leta 1958 prof. Franjo Baš za Maribor, in učitelj Mirko Lešnik za Dravsko dolino, kakor tudi dr. Makso Šnuderl in Lojze Ude za dogodke v letih 1918—1919. Lojze Penič je za boje za slovensko severno mejo na novo napisal študijo o generalu Rudolfu Maistru in o dogajanjih, povezanih z njimi. Dr. Bruno Hartman pa je v svoji razpravi razkril bibliofila Rudolfa Maistra in njegovo knjižnico.

Predvsem pa je novost študija urednika zbornika Janeza J. Švajncerja o slovenski vojski 1918—1919, ki s strokovnimi argumenti odvzema predvsem ideološko opevano organizacijsko prostovoljnost za borce za severno slovensko mejo 1918—1919, kar je služilo v stari Jugoslaviji za utemeljevanje nižjega rangiranja nasproti redni vojski. Švajncer v svoji razpravi uvršča borce za severno mejo v nastajajočo vojaško organiziranost in organizacijo slovenske države in politične oblasti v letu 1918. Na osnovi ohranjenih in dostopnih virov Švajncer dokazuje obstoj za takratne razmere moderne vojaške organizacije v Sloveniji, ki je ustrezala mobilizacijskim zmožnostim prebivalstva ter evropskim kriterijem opremljenosti in organiziranosti.

V spominskem delu zbornika se nizajo spomska pričevanja udeležencev bojev 1918—1919, analiza tega dela knjige pa nam govori o »pogumnem, smotrnem dejanju ljudi, ki ne čakajo na pomoč, povelja ali dovoljenja od drugod, temveč v danih okoliščinah storijo vse, kar je treba storiti.« Izpričujejo nam politično in vojaško podjetnost Maistra, njegovih ožjih sodelavcev in borcev.

In ker se je v nestrokovnih krogih dvomilo o večjem deležu nekdanjih borcev za severno slovensko mejo med borci NOB in žrtvami nacističnega terorja, je urednik Švajncer vključil v spominsko gradivo spomine Alfonza Šarha, borca prvega Pohorskega bataljona in narodnega heroja. Cirilu Porekarju pa zaupal izdelavo elaborata »O borcih za severno mejo 1918—1919 v NOB 1941—1945«, ki kljub okvirnosti zapolnjuje dosedanje strokovno argumentirano vrzel v poznavanju te problematike.

Za nadaljnjo raziskovalno delo pa je neprecenljive vrednosti bibliografija del o generalu Rudolfu Maistru in o bojih za severno slovensko mejo v letih 1918—1919, ki jo je z vso potrebno znanstveno akribijo pripravila strokovna sodelavka Univerzitetne knjižnice v Mariboru Zdenka Petermanec. Skupni strokovni imenovalec celotnemu zborniku pa daje, najširše in najgloblje iz besedil zajeto, kazalo oseb, geografskih imen, enot, ustanov in organizacij, ki sta ga pripravila Miroslava Grašič in Marjan Matjašič, strokovna sodelavca Muzeja NO Maribor. Tako bibliografija kot kazalo so čudovita osnova nadaljnega raziskovalnega dela sedanjih in prihajajočih znanstvenih rodov.

Maistrov zbornik — Boj za Maribor 1918—1919, ki je plod sistematičnega dela generacij raziskovalcev zadnjih petdesetih let ter truda samih borcev za severno slovensko mejo, predstavlja nedvomno dosedaj najvišji domet znanstvene resnice o tem dogajanju. Vse to pa je znal J. J. Švajncer povezati v čudovito celoto, ob sodelovanju znanstvenih eminenc v uredniškem odboru: dr. Vladimira Bračiča, dr. Boga Grafenauerja, dr. Bruna Hartmana, prof. Janka Kustra, dr. Sergeja Vrišerja, dr. Milana Ževarta in mag. Marjana Žnidariča.

Marjan Matjašič,
kustos Muzeja NO Maribor

Mile Bjelajac: Vojska kraljevine SHS 1918—1921, Narodna knjiga Beograd 1988, biblioteka Studije i monografije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 357 strani, 24 strani fotografij, recenzenta dr. Petar Opačić in dr. Dorde Stanković.

Leta 1983 je zgodovinar Petar Opačić pisal tudi o boju za severno mejo, pri čemer je Slovincem v vojaškem smislu dodelil le »odrede meštana«, na prvo mesto pa je postavil Srbe — bivše ujetnike. Za ugovor njegovemu prirejanju tega dela zgodovine je ostal nedovzet — in ta isti zgodovinar je zdaj takoj v začetku naveden kot prvi recenzent knjige, ki naj bi predstavila nastanek skupne jugoslovanske vojske in njena prva tri leta od 1918 do 1921. Tako že recenzent vzbudi sum o kvaliteti dela, poglobi pa ga še sam avtor, ko našteje vire in literaturo. Knjiga, ki naj bi predstavila tudi slovensko vojaško in deloma vojno zgodovino leta 1918 in kmalu zatem, slovenske zgodovinske literature in virov niti ne pozna, saj tistemu skromnemu, kar naj bi bilo slovenska literatura, ni mogoče reči slovenska literatura o tej tematiki. Udetu je prihranjeno, da bi videl, kako je mogoče popolnoma obiti njegovo delo... Če se mi katera navedb ni izmuznila, je M. Bjelajac od vsega, kar je napisano v slovenščini o vojaških vprašanjih v zvezi s Slovenci v letih 1918—1921, uporabil samo članek Josipa Vidmarja Prilozi gradnji za povijest 1917—1918 v Arhivskem vjesniku 1958, dr. Pleterskega Prvo odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Frančka Sajeta Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917—1919 v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1967 in dr. Milana Ževarta Vojaški upor v Mariboru julija 1919 v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1967. Ali je sploh mogoče pričakovati, da bi lahko bila navedena dela dovolj za poskus oblikovanja slike o vojaškem vprašanju na Slovenskem v letih 1918—1921 zlasti ob tem, da ni pisec obiskal niti enega arhiva na Slovenskem. In če ima mogoče res težave z razumevanjem slovenskega jezika, je vendarle povsem nerazumljivo, da pri svojem delu ni uporabil niti zgodovine Komande Dravske divizijske oblasti v arhivu oboroženih sil v Beogradu. Zato je pisanje o pomembnem delu slovenske zgodovine zgolj na podlagi prej omenjenih slovenskih del ali velika drznost ali velika ingoranca, kakorkoli že — rezultat je v obeh primerih enak.

Knjigo sestavlja pet tematskih celot. Prvo sestavljajo poglavja o koncu vojnih operacij na Balkanu in premirju, o vojaški sili Narodnega vijeća SHS do 1. decembra 1918 in o srbski vojski do 1. decembra 1918. Nastanek in razvoj vojske kraljevine SHS od leta 1918 do 1921 predstavljajo poglavja Začetki nastajanja skupne vojske, Kopenska vojska (s podpoglavji o številčnem stanju, vojno teritorialni razdelitvi in novi formaciji, gardi, mejnih enotah in žandarmeriji), Mornarica, Letalstvo, Poveljevanje in poveljniški kader (s podpoglavji o vrhovnem poveljniku, Vrhovni komandi, glavnem generalštabu in ministrstvu vojske ter mornarice, oficirskem zboru in podoficirjih), Materialna preskrba in Življenje v vojski kraljevine SHS. Tretja celota predstavlja vojni spopad in vprašanja razmejitve z Avstrijo, madžarski revanšizem in sovjetsko republiko, razmejitev v Banatu in spor z Romunijo, pozornost ob bolgarskih namerah, italijansko nevarnost in albansko bojišče. O vlogi vojske v državi govori poglavje o ustavnem položaju in zakonskih pristojnostih vojske v Kraljevini ter o odnosu vojske in drugih političnih faktorjev v državi. Posebno celoto sestavlja izbor dokumentov o obravnavani tematiki. Zajema 38 dokumentov, avtor je skušal izbrati manj znane, vendar po njegovi oceni pomembne dokumente. Besedilu je dodanih 24 strani fotografij, toda med njimi ni niti ene s slovenskim motivom.

Tako bi bila lahko vsebinska ureditev ustrezna in ker je prav najprej navedeti, kar govori knjigi v prid, je potrebno posebej poudariti, da se avtor loteva zanimive in temeljito še nedorečene problematike, zaradi občutljivosti snovi pa po-

sredno sega tudi k aktualnim političnim vprašanjem današnje Jugoslavije. Čeprav tega nikjer izrecno ne napiše, je deloma tudi polemichen s pogledi, s katerimi se ne strinja. Z nekaterimi obrobnostmi daje slutiti, da bi se lahko razmahnil kot avtor, ki z neobremenjeno vedoželjnostjo in iskrivim razmišljanjem sega v preteklost, tudi nacionalno neobremenjen ali vsaj brez nacionalne romantičnosti, toda hkrati se pisec sam večkrat potruži, da bi ta vtis zatrl s ponavljanjem stereotipov iz srbskega zgodovinpisja. Knjigi bi bilo mogoče v dobro šteti tudi predstavljanje manj znanih dogajanj v Srbiji in na drugih območjih, kamor je srbska vojska prišla, razmere v armadi, fragmente o politiki in njenem odnosu do vojske in še marsikaj drugega, če ne bi zanimivo branje o teh vprašanjih terjalo tudi določeno previdnost. Če so namreč tudi ta vprašanja obdelana na enaki kakovostni ravni, kot je predstavljena nam bolj znana slovenska problematika iz let 1918–1919, potem je njihova zanimivost in kakovost samo navidezna. Gre seveda za pogojnik, če je tako, toda če avtor ni resen pri obravnavanju slovenske problematike, zakaj bi bilo mogoče pričakovati, da je dovolj odgovoren pri drugih vprašanjih. Nekaj konkretnosti to bojazen potrjuje.

Pisec si je dovolil čisto preproste napake, ki niso posledica različnosti v pogledih na pomembna vprašanja. Kraj Črna na Koroškem je v resnici Črna (str. 41), kraj Gutenštajn je Guštanj, danes Ravne (str. 144), glavni komandant koroške vojske ni bil Ludvik Hüpert (str. 139) marveč Ludwig Hülgerth. Pri dokumentu št. 11 na strani 228 M. Bjelajac dodaja posebno razlago, da so bile puške »Wern-dell« britanske, kar seveda ni res. Kot vojni plen so Srbiji ostale po prvi svetovni vojni avstro-ogrske vojaške puške Werndl, imenovane po tovarnarju orožja Josefu Werndlu iz Steyrja. Konstruktor te puške je bil Karel Holub, patentirana je bila pod imenom Werndl-Holub. Puška je bila na en naboj, med vojno so bile s tem zastarelim orožjem oborožene samo črnovojniške enote v zaledju. To so seveda lapsusi, povsem nepomembni v primerjavi z bistvenimi vsebinskimi zmotami, ki si jih dovoljuje pisec knjige Vojska kraljevine SHS 1918–1921. Vsaj nekatere med njimi je potrebno dobesedno navesti in jih kot take tudi zavrniti.

Str. 7: »Period 1918–1921 predstavlja v trajanju jugoslavenske države jednu, po mnogim značajkama, zaokruženu cjelinu...«

To ni res. V tem obdobju so južnoslovanski narodi formirali dve novi državi. Prva je bila Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, samostojna državna tvorba, ki je nastala kot država Jugoslovanov bivše avstro-ogrske monarhije. Politično jo je pripravljalo gibanje za Majniško deklaracijo, omogočil pa vojaški propad monarhije. Ta država ni nastala kot nekaka prehodna tvorba k nečemu drugemu in se je temu ustrezno tudi organizirala. V njej so bile močne težnje za združitev s kraljevino Srbijo, toda močne tudi za samostojnost, sploh pa republiko. Ljudi, ki so se množično izrekli za Majniško deklaracijo in s tem za Jugoslavijo v skladu z zapisanim v deklaraciji, ob koncu novembra 1918 ni nihče niti vprašal, ali so tudi za združitev s Srbijo. Zato je bila država oziroma kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je bilo razglašeno 1. decembra 1918, povsem nova in druga državna tvorba. Zato ni mogoče trditi, da je bil 1. december 1918 »del zaokrožene celote«, prej narobe. Popolnoma je pometel z jugoslovansko državo, ki v očeh velike večine njenega prebivalstva (na Slovenskem zanesljivo) ni nastala zato, da bi se spet združila z nekom drugim in v njej združene narode spet podredila nekomu močnejšemu. Več o državnosti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je mogoče najti pri Juriju Perovšku in je ponavljanje njegovih ugotovitev odveč.

Str. 8: »Spajanje pobijedenog i pobjednika nakon iskustava bratoubilačkog rata nije ni na psihološkoj ravni bio jednostavan proces...«

S tem pisec brez utemeljitve ponuja trditev, da je bila prva svetovna vojna za jugoslovanske narode bratomorna, bratomorna za vse. Z vidika slovenskega deleža v prvi svetovni vojni je ta trditev popolnoma nevzdržna. Za slovenske vojake

prva svetovna vojna ni bila bratomorna, razen če sprejmemo, da smo bratje vsi Slovani, česar pa M. Bjelajac gotovo ni mislil. Slovensko ozemlje je v avstro-ogrski vojaški organiziranosti sodilo pod III. graški korpus, izjema je bilo Prekmurje. Ob izbruhu vojne je bil ves III. korpus poslan na rusko bojišče. Leta 1915 je bil prestavljen na italijansko bojišče, posamezni polki so za krajši čas še morali na vzhod, kot po ofenzivi Brusilova, toda v glavnem so bili ves čas do konca vojne na italijanskem bojišču. Izjema med slovenskimi polki je bil tržaški 97. pešpolk, ta je ostal na ruskem bojišču, na italijanskem je imel samo en bataljon.

Na južno bojišče so prišli samo Slovenci — posamezniki, ki so bili razporejeni v polkih, ki so bili poslani proti Srbiji in Črni gori, kar velja predvsem za oficirje v bosensko-hercegovskih polkih. Edina enota skupne armade, ki je bila na južnem bojišču, je bil 4. bataljon celjskega 87. pešpolka. Ta bataljon je bil že pred vojno v Skadru. Toda že leta 1916 je bil tudi ta bataljon na Tirolskem. Od oktobra 1914 do januarja 1916 je bil na južnem bojišču tudi 27. črnovojniški polk, toda kot druge črnovojniške enote, ki so jih sestavljali bolehnii in starejši vojaki, je tudi ta polk opravljal predvsem zaledne naloge. To je vse, kar je mogoče reči o deležu Slovencev v avstro-ogrski armadi v prvi svetovni vojni v zvezi s Srbi in Črnogorci, če seveda ne obravnavamo Slovencev tudi kot prostovoljce v srbski vojski že leta 1914 in kasneje v Rusiji in na solunskem bojišču. Zato Slovincem zgodovino-pisje nobenega izmed južnoslovanskih narodov ne more prve svetovne vojne očitati kot bratomorno vojno. Če pa pisec z omenjanjem bratomorne vojne ni mislil na Slovence, bi moral tako tudi napisati. Sploh pa se ob koncu leta 1918 s srbsko vojsko ni združevala bivša premagana avstro-ogrška armada, marveč s slovenskega vidika nova mlada slovenska vojska.

Str. 25: v opombah »Rudolf Maister je bio major austro-ugarske vojske, koga je vlada v Ljubljani unapredila u čin generala ...«

Ta trditev je nejasna in hkrati neresnična. V avstro-ogrski armadi je bil Rudolf Maister res major, toda v čin generala ni bil povišan kot avstro-ogrski major, marveč kot oficir vojske Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. V čin generala ga tudi ni povišala Narodna vlada, marveč ga je 1. novembra 1918 dopoldne v ta čin povišal Narodni svet za Štajersko v Mariboru. To povišanje je kasneje potrdila tudi Narodna vlada in s 1. decembrom 1918 Maistru priznala čin polkovnika z naslovom in značajem generala (Osebnii naredbeni list št. 1, 14. decembra 1918).

Str. 35: »Srpska vojska je prešla Dunav, nastavljaјуči operacije protiv Madžara. Oslobođena je Vojvodina ...«

V celoti gledano je bil delež srbskega prebivalstva v skupnem številu vseh prebivalcev Vojvodine tako majhen, da je mogoče govoriti samo o osvojitvi in ne o osvoboditvi. Menda ja ni srbska vojska osvobajala madžarska mesta in vasi izpod madžarske oblasti ...

Str. 37: »Ovjenčana slavom još od balkanskih ratova, srpska vojska je bila disciplinirana, visokog borbenog morala, sa sviješću da izvršava uzvišene težnje oslobođenja i ujedinjenja ...«

To je lahko pripovedništvo ali pravljicarstvo, zgodovina nikakor. V prvi in drugi balkanski vojni je bila srbska vojska ena izmed držav zmagovalk, toda tudi ne samo to. S kazensko ekspedicijo proti upornim Albancem na zasedenih albanskih ozemljih se je postavila — kot je zapisal Dimitrije Tucović — ob bok francoski, angleški in drugim osvajačnim armadam, ki z ognjem in mečem nastopajo proti upornim kolonijam. Pobijanje celih vasi z ženami in otroki ni razlog za slavo, prej za vse drugo. Majska ekspedicija 1915 v Albanijo je bila kot osvajačna ocenjena celo v antantnih vrhovih, da tega, kako je bila krvava, sploh ne dodajamo. Kako pa so si pripadniki srbske vojske predstavljali »uzvišene težnje oslobođenja i ujedinjenja«, so pokazali v prostovoljskem korpusu v Rusiji in zaradi tovrstne resničnosti je korpus tudi razpadel.

Res pa je, da M. Bjelajac srbske vojske ne predstavlja vedno v tem guslar-skem smislu in mu je to potrebno šteti v dobro. Tako brez vsakega komentarja med drugim zapiše, kako so srbski vojaki oktobra 1918 pobijali ujetnike »jednim metkom po petoricu« (str. 37).

Str. 37: »Odnos boraca i oficira bio je (v srbski vojski) drugarski i s međusobnim poverjenjem...«

Če je pretepanju vojakov mogoče reči tovariški odnos, potem so v srbski vojski seveda vladali »drugarski odnosi«. Sicer pa M. Bjelajac ob neki priložnosti mimogrede omeni majorja, ki je ubil neposlušnega vojaka, kar so — kot samo po sebi razumljivo — počeli tudi posamezni srbski oficirji v dobrovoljskih enotah, le da so jugoslovanski oficirji in vojaki na to gledali drugače. Novembra 1918 je v Mariboru srbski oficir — bivši ujetnik, vsekaj s pasjim bičem svojega vojaka, tudi bivšega ujetnika, da mu je počila srajca, in to samo zato, ker je obul podarjene čevlje. Očitno so torej pojmi o tovarištvu zelo raztegljivi.

Str. 37: v opombi na tej strani je zapisano: »Iz političkih razloga između dva rata bilo je pokušaja da se minimalizira uloga i zasluge srpske vojske na taj način što se umanjivao broj...«

Tako pisec mimogrede i brez utemeljevanja opravi z zelo pomembnim vprašanjem moči srbske vojske ob koncu prve svetovne vojne, enak odnos do tega vprašanja je mogoče v knjigi najti še večkrat. Kot nesporno dejstvo jemlje podatek, da je imela oktobra 1918 srbska vojska 140.000 mož, čeprav ne pojasni, kje je bilo to razmeroma visoko število vojakov. Z dokumenti, ki so bili piscu v arhivu oboroženih sil gotovo na razpolago, bi moral pisati o tem bolj jasno, zdaj pa z nekaj omenjenimi številkami sili k dvomom.

Navaja na primer, da se je julija 1918 francosko poveljstvo obvezalo dajati srbski vojski hrano za 140.000 mož, v tem številu naj bi bila zajeta tudi hrana za precejšnje število vojnih ujetnikov. Tako že omembna ujetnikov v skupnem številu vzbuja dvom o tolikšnem številu srbskih vojakov.

Še težje je verjeti številki o 140.000 srbskih vojaki ob navajanju podatkov o njihovi oborožitvi. Leta 1921 je imela vojska skupno 70.000 francoskih pušk, 10.000 srbskih in 150.000 avstrijskih. Avstrijske so bile vojni plen, torej jih je potrebno odšteti od skupnega števila pušk v srbski vojski oktobra 1918. Tako bi ostalo 70.000 francoskih in 10.000 srbskih pušk, če avtor sam ne bi navedel, da je Francija odstopila precejšnje število svojih pušk šele po vojni. Če bi torej imela srbska vojska oktobra 1918 pred zmago 140.000 mož, bi bila kar približno polovica teh mož brez pušk. Oficirji s puškami sicer niso bili oboroženi, toda celo decembra 1918 je bilo na spisku le 6.936 oficirjev.

V vsej tej zmedi števil naj bi imela srbska vojska novembra 1918 145.225 vojakov in oficirjev (str. 56) in so v tej številki všteti tudi številni Srbi, ki so se vojski pridružili med napredovanjem proti Beogradu ali so bili vpoklicani že po koncu bojev. V vojsko je šlo, kot je zapisano, vse, kar je moglo. Toda čeprav je število vojakov raslo, je imela srbska vojska decembra 1918 na spisku 6.936 oficirjev in 120.494 vojakov — torej manj in ne več!

Ob vsem tem pa B. Bjelajac pošteno zapiše, da je imela srbska vojska po francoskih ocenah ob premirju (torej v začetku novembra 1918) 55.000 pešcev. Tudi če k tej številki prištejemo še oficirje, topničarje, konjenike in druge, ki jih ni mogoče šteti med pešce, ni mogoče v nobenem primeru priti do števila 140.000 mož.

Število mož v srbski vojski oktobra 1918 — kakršnokoli že je bilo v resnici — pa hkrati ne govori o tem, da je bilo tudi toliko srbskih vojakov. Pomemben del srbske vojske na solunskem bojišču so sestavljali prostovoljci iz jugoslovanskih delov Avstro-Ogrske in iz Črne gore. Po vojni je bilo izdano skupno 32.136 dobrovoljskih izkaznic. Zanesljivo so jih dobili tudi tisti dobrovoljci, ki do konca vojnih

operacij še niso uspeli priti na bojišče, toda kljub temu so oktobra 1918 pomemben del srbske vojske predstavljali prav ti prostovoljci.

Str. 37: »Srpska vojska, koja će u jednom historijskom trenutku kakvo je bilo stvaranje prve zajedničke države južnih Slavena, biti jedina (praktično) oružana sila, koja je trebalo da se suprostavi mnogim neprijateljima ujedinjenja...«

Trditev je propagandna in ne zgodovinska. Najprej ne drži, da je bila kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev prva skupna država južnih Slovanov. Prva je bila država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Seveda ni zajela vseh južnih Slovanov, toda tega ni dosegla tudi 1. decembra 1918 razglašena država. Bolgari so ostali v svoji državi. To je eno, po drugi strani pa je popolna neresnica trditi, da je bila ob združevanju srbska vojska praktično edina oborožena sila. Ob vsem, kar je že bilo natisnjeno o vojski Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, je nerazumljivo, da lahko v knjigah, ki naj bi bile resne, prihaja do takšnih trditev. Na Slovenskem je bila ves mesec november 1918 in skoraj do konca decembra edina realna vojaška sila slovenska vojska, tudi bivši vojni ujetniki — Srbi so bili samo njen del, pod poveljstvom generalštaba v Ljubljani in ne srbske Vrhovne komande. Predvsem pa je prišla Slovenija vojaško v slovenske roke brez teh bivših ujetnikov, sploh pa je imel celo Maribor prej slovensko vojaško poveljstvo, kot pa je srbska vojska vkorakala v Beograd. Če bi Slovenija morala čakati na srbske vojake kot osvoboditelje, bi ostala še dolgo neosvojen, Maribor z zaledjem pa bi bil zanemarljivo še danes v Avstriji.

Miletu Bjelajcu ne bi bilo treba drugega, kot da bi pogledal v arhiv oboroženih sil v Beogradu. V uradni zgodovini poveljstva Dravske divizijske oblasti je nedvoumno zapisano, da so imele slovenske enote ob koncu novembra 1918 2 generala, 47 višjih štabnih oficirjev, 962 oficirjev in 11.364 podoficirjev ter vojakov. Ta slovenska vojska je imela v oborožitvi 21.347 pušk, 857 strojnic, 538 topov in 7 letal. Na Slovenskem je bilo torej več topov, kot jih je imela srbska kraljeva vojska — kako si ob vsem tem nekdo lahko dovoli pisati o srbski vojski kot edini praktični sili!

Str. 47: »Jedino je bila priznata srpska vojska (jugoslovenski dobrovoljci) a u međunarodnoj komunikaciji obračalo se Kraljevini Srbiji...«

Trditev ni resnična. Vrhovni poveljnik antantnih čet na vzhodu Franchet d'Esperey je 6. novembra 1918 ob 2.30 poslal brzojavko Narodnemu vijeću v Zagrebu in Narodnemu svetu v Ljubljani. V njej je zapisal: »Zavezniške vojske na vzhodu z entuziazmom pozdravljajo Narodno vijeće Jugoslovanov v Zagrebu in Ljubljani kakor tudi novo jugoslovansko vojsko na suhem in na morju, ki stoji pod zastavo zavezniških vojska za zmago svobode in pravice. Zavezniške vojske računajo, da bodo jugoslovanske čete v Zagrebu in Ljubljani nemudoma stopile v tesno zvezo s poveljnikom zavezniških vojsk v Beogradu in ta zveza bo simbol edinstva, osnovanega na krvi proti skupnemu sovražniku vseh Slovanov, ki so rešeni izpod Habsburžanov.«

Torej je v obdobju, ko je bila brzojavka poslana, vrhovno antantno poveljstvo na vzhodu (in temu poveljstvu je bila podrejena tudi srbska vojska) priznavalo hrvaški in slovenski kopenski vojski ter mornarici ne samo obstoj, marveč tudi zavezniško zastavo. Maršal d'Esperey je razlikoval celo slovensko in hrvaško vojsko, k obema se je obračal neposredno in ju tudi pozval k neposrednim stikom z antantnim vrhovnim poveljstvom na vzhodu. Tako jima je nakazal enak status, kot so ga imele druge vojske pod tem poveljstvom, tudi srbska, naj je to srbskim zgodovinarjem všeč ali ne. To je en del resnice, drugi — kako je prišlo do spremembe odnosa antante do slovenske in hrvaške vojske — pa bo dorečen šele takrat, ko bodo znani dokumenti o razlogih, ki so povzročili nastanek znane-ga stališča antantnega poveljstva o nepriznavanju jugoslovanske vojske z dne 25. decembra 1918. Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ni bilo več, čeprav 1. de-

cember 1918 na Slovenskem do takrat ni prinesel nobenih sprememb. Zato je pomembno predvsem to, da je do omenjenega nepriznavanja jugoslovanske vojske (realnost je bila samo še slovenska vojska, saj je bila hrvaška že v ukinjanju) prišlo šele po tistem, ko je regent Aleksander najprej sam slovensko vojsko 22. decembra 1918 formalno ukinil in ustanovil namesto nje Dravsko divizijsko oblast. Slovencem je ostal ta ukrep prikrit, toda ker ni razlogov, zaradi katerih bi bilo mogoče verjeti, da je Aleksander svoje poglede na vojaško organiziranost v skupni državi prikrival tudi zaveznikom, je razumljivo sklepanje, da je prišlo do drugačnega odnosa antantnega poveljstva do jugoslovanske vojske zaradi položaja v državi po združitvi 1. decembra 1918 in zaradi prilagajanj politiki regenta Aleksandra. V tem spletu okoliščin je bila jugoslovanska vojska odveč tako Srbiji kot na drugi strani Italiji z njenimi aspiracijami, in bomo prej ali slej morali izvedeti, koliko sta ena in druga prispevali k izničenju stališč maršala d'Espereya, kot jih je zapisal v svoji brzojavki 6. novembra 1918.

Str. 50: Na Hrvatskem novembra 1918 »propaganda protiv Srba, uz demagošku parolu za republiko . . .«

Zakaj naj bi bila novembra 1918 republika demagoška parola? Tudi na Slovenskem so bile republikanske težnje zelo močne, hkrati pa tudi realne. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je bila po svojem ustroju dejansko republika, čeprav brez vseh potrebnih atributov, v nobenem primeru pa ne monarhija ali nekaj, kar bi monarhijo napovedovalo. Zakaj naj bi bila potem želja po ohranitvi takšnega stanja demagogija? Demagogija, ki ne sodi v resne knjige, je pripisovanje demagoškosti takšnim tedanjim težnjam.

Str. 91 in 92: »U vojsku Kraljevine SHS tokom 1919—1920 bilo je primljeno (dane so številke) oficira iz srpske vojske, iz austrijske vojske, iz crnogorske, iz Esad-pašine i iz carske ruske vojske . . .«

Kje pa so oficirji iz jugoslovanske vojske, torej tudi iz slovenske? Ali si je res mogoče dovoliti tolikšno stopnjo zanikanja vojske, ki je realno obstajala? Če je velikosrbska vojaška organizacija leta 1919 gledala na slovenske oficirje bivšega 11. vojnega okrožja v Ljubljani zgolj kot na avstro-ogrske oficirje, ali si to lahko dovoli tudi zgodovinopisje leta 1989? In če si dovoli, ali je mogoče brez komentarja? Toliko nesmiselnosti je v takšnem odnosu do jugoslovanske vojske, kot je nastala na Hrvaškem in Slovenskem novembra 1918, da je resno polemiziranje nemogoče.

Str. 93: »Praksa je pokazala da su stečeni činovi i prihvaćeni . . .«, torej da so bili oficirjem po sprejemu v skupno vojsko priznani čini, ki so jih dobili v času Narodnega vijeća v vojski države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Zaradi znanih primerov, ko je oficir slovenske vojske kasneje ostal celo brez vsakega čina, naj M. Bjelajac to trditev dokaže s številkami, če seveda more.

Str. 128: »Slovenački jezik se po formiranju zajedničke vojske redje koristio za operativnu upotrebu (prema našem uvidu u izvore) . . .«

Kdo poleg M. Bjelajca je še tako »temeljito«¹ pogledal v vire, da govori pisec v prvi osebi množine? Če je takih res več, potem je pač vsem treba povedati, naj zgodovinskih neresnic ne skrivajo za tako prozaičnimi izgovori o »virih«.

Po nastanku skupne države 1. decembra 1918 ni prišlo v slovenskih enotah do nobenih sprememb, tako tudi ne pri jeziku. Slovenščina je bila edini poveljavni, službeni in sporazumevalni jezik — izjemi sta bila Ištvanović in Ulmansky ter mogoče še kdo (čeprav se je Ištvanović podpisoval na dokumente v slovenščini) in seveda Srbi-bivši vojni ujetniki. Nobenih sprememb ni sprva prinesel tudi začetek delovanja Dravske divizijske oblasti 1. februarja 1919. General Smiljanić slovensko ni znal, zato je ostal pri srbščini, toda okoli njega so bili še lep čas skoraj vsi oficirji Slovenci in tudi če bi hoteli, srbščine ne bi mogli sprejeti, saj je niso znali. V slovenskih polkih je prišlo do tečajev srbščine junija in julija 1919, to-

rej že po zmagi na Koroškem. Kljub tem začetkom so slovenski oficirji ostali pri slovenščini in slovenski polki so ostali popolnoma slovenski še vse leto 1919. Dokončno so bili razslovenjeni z demobilizacijo maja 1920.

Str. 140: »Slovenska se vlada potkraj aprila 1919 odločila za ofanzivo . . . bez sporazuma s komandom Dravske divizijske oblasti. Opća ofanziva slovenskih jedinica samo je dovela pred svršen čin Vrhovnu komandu i Dravsku divizijsku oblast . . .«

Če je tako zaradi srbskih političnih interesov nekoč pisalo časopisje in če si je to lahko dovolil Seručar v časih, ko je bilo dovoljeno misliti samo tako, kot je bilo prav državi, je dandanes drugače. Zato ob nekdanj velikosrbsko politično koristnih lažeh nismo več tiho in tako tudi ni več treba molčati ob pravlji o resnični podobi neuspele ofenzive aprila 1919 na Koroškem. Ude je bil pri zavrnitvi trditev o nevmešanosti generala Smiljanica in s tem srbske Vrhovne komande še precej nežen, čeprav povsem jasn tudi pri odnosu do za Beograd koristnega poraza slovenskih polkov in s tem Slovencev, dandanes pa lahko naravnost zapišemo, da je bil poveljnik ofenzive na Koroškem general Smiljanić s svojim štabom — njemu pa slovenska deželna vlada ni mogla ukazovati. Ofenzivo je zahteval že lep čas — več o tem je v dokumentih Veliki rat Srbije, knjiga 31 — toda zanjo ni dobil dovoljenja. Če ni prej upal napasti brez ustrezne odobritve svojih načrtov, tega ne bi upal storiti tudi 29. aprila 1919. Hkrati pa slovenska deželna vlada, tudi če bi hotela, slovenskih polkov ni mogla poslati v napad. To ni bila več nekdanja Narodna vlada s poverjeništvom za narodno obrambo. Deželna vlada ni imela več nobenih poveljniških pristojnosti nad slovenskimi polki in sploh nad enotami na Slovenskem. S 1. februarjem in z začetkom delovanja poveljstva Dravske divizijske oblasti je postal edini poveljnik nad vsemi enotami na Slovenskem srbski kraljevi general Smiljanić. Ta deželni vladi ni bil podrejen v nobenem smislu, podrejen je bil samo nadrejenemu armadnemu poveljniku v Zagrebu in Vrhovni komandi v Beogradu.

Že Ude je načel vprašanje pomembnosti poraza slovenskih polkov ob aprilski ofenzivi na Koroškem z vidika političnega položaja Slovencev v državi, torej v odnosu do beograjske politike in njenih teženj. Nesporno dejstvo je, da je poraz izredno slabo moralno vplival na politično vzdušje na Slovenskem in zlasti na narodno samozavest. S porazom so Slovenci videli, da so vojaško in zato tudi politično nemočni — brez Beograda. Ko je bilo to spoznanje jasno, so se za novo ofenzivo nenadoma našle dovolj močne srbske sile, ki jih prej nikakor ni bilo in so morali slovenski polki na Koroškem napadati sami. Tudi samo nanje je padla vsa sramota vojaškega poraza, ko bi morala pasti predvsem na poveljnika generala Smiljanica. Slovenska deželna vlada naj bi bila politični krivec za poraz, slovenski vojak po vojaški krivec. Kot je poraz Slovincem škodil, je po drugi strani velikosrbski politiki samo koristil. V tej luči je zato jasno, zakaj je bilo potrebno na notranjepolitičnem področju vsiljevati laž o odgovornosti za napad. Seveda so si ga slovenski politični krogi že lep čas želeli, toda kot ga niso mogli izprostiti prej, ga ne bi mogli tudi ob koncu aprila — če tak napad ne bi bil tudi v interesu Beograda.

Vrhovna komanda ga je spretno zamaskirala že veliko prej. Že 7. februarja 1919 je dobil poveljnik IV. armadne oblasti v Zagrebu (pod poveljstvo v Zagrebu je sodila tudi komanda Dravske divizijske oblasti v Ljubljani) depešo od Vrhovne komande. V njej mu je Vrhovna komanda naročala v zvezi z akcijami proti Avstrijem in Madžarom, hkrati pa zapovedala: »Srbske enote držite v rezervi in jih uporabite samo, če je nujno. Vse te operacije je potrebno predstavljati kot lokalne in kot da jih vodita vladi iz Zagreba in Ljubljane.« Navodilo je bilo jasno in tako se je tudi zgodilo. Kot je generalu Smiljaniću ukazovala ves čas, mu je tudi po porazu 8. maja 1919 naročila, naj vodi razgovore z Avstrijci. Izrecno mu je ukaza-

la, da to mora biti on in ne ljubljanska vlada (zdaj je bil čas, da pride v ospredje). Hkrati mu je sporočila, da lahko Avstrijem izjavi, kako »sovražnosti z naše strani niso bile začete po nalogu Vrhovne komande, marveč na pobudo lokalnih poveljnikov in po pozivu prebivalstva, ki ga terorizirajo nedisciplinirani avstrijski vojaki. Če so ti komandanti krivi, bodo poklicani na odgovornost...«. Vrhovna komanda pri tem slovenske deželne vlade ni niti omenila, saj je bilo pripisovanje krivde le tej koristno samo na notranjepolitičnem področju.

Str. 140: »U januaru 1919 je započeto osposabljanje i jačanje Ljubljanskog, Tržačkog, Celjskog pp i Slovenačkog planinskog i Slovenačkog konjičkog puka. No trebalo je proći više mjeseci da ove jedinice stanu na noge...«

Trditev je popolnoma neresnična. Z zbiranjem vojakov za navedene polke je Narodna vlada v Ljubljani začela že prve dni novembra 1918, nekateri polki v celoti in drugi deloma so bili formirani v dneh po 20. novembru 1918. Takrat so dobili tudi nova imena. Že decembra so bili deli vseh teh polkov na položajih proti Avstrijem. Če bi se ti polki res začeli krepiti in usposabljati šele januarja 1919, kaj takega seveda ne bi bilo mogoče, sploh pa je žaljivo iz Beograda očitati polkom, ki so sami držali fronto proti sovražniku, da še niso »stali na noge«.

Str. 141: maja 1919 »Dravska divizijska oblast po Naredjenju Vrhovne komande preuzima sve vojne poslove u Sloveniji...«

Ni res. Dravska divizijska oblast je začela delovati 1. februarja 1919 in s tem dnem so prišle v pristojnost generala Smiljaniča vse vojaške in vojne zadeve na Slovenskem. Kdor trdi drugače, naj dokaže, kaj naj ne bi bilo v Smiljaničevi pristojnosti.

Str. 143: po porazu na Koroškem »povoljno stanje je bilo jedino u Mariborskom pješadijskom puku...«

Znana dejstva govore drugače. Ne samo da stanje v Mariborskem pešpolku ni bilo drugačno od stanja v drugih poraženih polkih, že prej med porazom na Koroškem je bilo stanje v delu tega polka izredno slabo. Zato, ker se je bataljon Mariborskega pešpolka prehitro umaknil od mostišča pri Velikovcu, je ostal odrezan dobršen del Celjskega pešpolka in je imel velike izgube (po polkovni zgodovini naj bi bilo okoli 80 padlih in utopljenih). Tretji bataljon Mariborskega pešpolka se je samo umikal in zato ni imel sploh nobenih izgub. Če je ob porazu na Koroškem o kom mogoče govoriti dobro, je to gotovo samo Celjski pešpolk.

Str. 206: »Vojska, koja je posjedala tu teritoriju (mišljeni so albanski kraji) te vodila borbe 1920 i 1921 bila je jugoslovenska po svom karakteru...«

Ni res. Ta vojska je bila vsejugoslovenska samo po sestavi, po karakterju pa povsem velikosrbska. Okupacija Kosova po prvi balkanski vojni ni imela nič skupnega z jugoslovensko idejo, o tem je že dovolj napisal veliki srbski socialist Dimitrije Tucović. Enako niso bile jugoslovenske kazenska ekspedicija proti Albancem leta 1913, ne osvajačna ekspedicija v Albanijo maja 1915, ne vojskovanje v letih 1918–1921. Res je, da so morali slovenski rekruti na albansko bojišče in da jih je še neugotovljeno število tam tudi padlo, res je, da je moral praviloma vsak slovenski nižji oficir po sprejemu v skupno vojsko prebiti nekaj mesecev na albanskem bojišču — toda to zaradi velikosrbske politike beogradske vlade in Vrhovne komande in ne zaradi jugoslovanstva. Seganje po tuji zemlji ni moglo imeti nič skupnega z jugoslovanstvom.

Zato je enako nesmiselna trditev na strani 231, ko je zapisano, da je šlo pri okupaciji albanskih krajev za »razoružanje albanskog stanovništva sa stanovišta borbe za integritet jugoslovenskog prostora«. Jugoslovanski prostor so lahko samo kraji z jugoslovanskim oziroma južnoslovanskim prebivalstvom. Albanci niso Slovani, zato Albanija — kamor se je Srbija usmerila na svoji poti do morja, ko po balkanski vojni ni uspela dobiti izhoda na morje pri Solunu — ni mogla biti jugoslovanski prostor. Sploh pa izraz razoroževanje za tamkajšnje boje in posto-

panje vojske ne ustreza. Razoroževanje je bilo tisto, kar so na primer srbski vojniki počeli januarja 1919 v okolici Novega mesta, o čemer pa M. Bjelajac ne piše.

Str. 209: »Stojimo na stanovništvu da je formalno pitanje da li se 1918 godine radilo o »oslobodjenju braće« ili »slobodnom ujedinjenju već slobodne braće«.

Ni res, to ni formalno marveč bistveno zgodovinsko pa tudi politično vprašanje. Zgodovinsko in politično je zelo pomembno, ali se nekdo osvobodi sam ali pa ga osvobodi nekdo drug. Prav osvoboditeljstvo je bilo tisto, v imenu katerega je srbska buržoazija v stari Jugoslaviji uveljavljala svoj poseben vladajoči položaj.

Str. 259: »Okosnicu nove vojske činila je srpska vojska, koja je u pobjedonosnom naletu prelazila Savu, Dunav i Drinu, nadirući ka Dravi, Koroškoj i jadranskoj obali ...«

Ta citat je samo najbolj značilen za avtorjevo prikazovanje vloge srbske vojske pri osvobajanju jugoslovanskih dežel in boju za meje, zato je odgovor nanj tudi odgovor na vse drugo v tem smislu. M. Bjelajac namreč s tem vsiljuje neresnično tezo, da je mogoče govoriti o srbski vojski tudi kot o osvoboditeljici na Štajerskem in Koroškem. Resnica, ki jo bodo morali najprej spoznati predvsem Srbi sami, je seveda čisto drugačna.

Kot že zapisano, je bil celo Maribor prej v rokah slovenske vojske kot Beograd v rokah srbske, zato že to dejstvo pove dovolj o nesmiselnosti navedenih trditev. V Ljubljani se je 6. novembra 1918 ustavil transprot srbskih vojakov in oficirjev, ki so se vračali iz ujetništva v Avstriji. Del teh bivših ujetnikov se je pridružil slovenski vojski in jih je slovensko poveljstvo uporabljalo kot »antante« vojake, kar v svoji ljubljanski vlogi seveda niso bili. »Antantni« nastop jim je uspel proti Italijanom in je s tem podpolkovnik Švabić Slovincem storil veliko uslugo (brez vednosti Vrhovne komande, po akciji pa je bil kar po telefonu odpoklican v Beograd), ni pa dolgo uspevalo proti Avstrijcem. Avstrijski vojaki so 15. decembra 1918 napadli Grabštajn. Branil ga je srbski kapetan Milosavljević z nekaj oficirji in 270 vojaki. Po medli obrambi, padel je en sam vojak, so Avstrijci kapetana Milosavljevića in njegove vojake ujeli ter jih poslali čez Budimpešto v Beograd. S tem je bilo konec »antantnosti« bivših srbskih vojnih ujetnikov na Koroškem.

Prva redna enota srbske kraljeve vojske, ki je prispela v Slovenijo, je bil 1. bataljon 4. pešpolka Drinske divizije. V Ljubljano se je pripeljal v nedeljo 22. decembra 1918 zvečer. Prišel pa ni zato, da bi pomagal slovenskim vojakom na bojišču, marveč kot spremstvo oziroma varstvo generala Smiljanica, šefa srbske misije pri Narodni vladi v Ljubljani. Na Koroško se je odpeljal šele 2. januarja 1919. V Slovenijo je bila 3. januarja 1919 napotena ena srbska baterija (*Zaplenjena baterija*) in 13. januarja 1919 še ena gorska baterija. 19. januarja 1919 je bilo ukazano še 3. bataljonu 4. pešpolka, da odpotuje v Ljubljano, toda brez strojničnega oddelka. Marca 1919 je Vrhovna komanda obvestila generala Smiljanica, da bosta oba bataljona 4. pešpolka morala iz Slovenije in sta 28. marca 1919 res odpotovala. Razlog je bil zelo prozoren, češ da polk »tu ni več potreben, ker so ne sporazumi med Slovenijo in Štajersko poravnani ...« Potrebno število srbskih baterij in bataljonov je prišlo v Slovenijo šele maja 1919 po porazu Smiljanićevih slovenskih polkov na Koroškem in pred novo ofenzivo.

Če je temu deležu redne srbske vojske na Slovenskem mogoče reči »pobjedonosni nalet«, potem to ni več zgodovinoepisje.

Enako bi bilo potrebno in mogoče zavrni še več trditev iz knjige, zlasti o upor v Mariboru julija 1919, toda že teh nekaj navedb pove dovolj o najnovejšem prispevku k vojaški zgodovini jugoslovanskih narodov v letih 1918–1921. Takšen kot je, ta prispevek v današnjih tako ali tako čudnih časih k medsebojnemu spoznavanju in spoštovanju gotovo ne prispeva.

Janez J. Švajncar

Janez J. Švajncer: Svetovna vojna 1914—1918
Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1988, 64 str. + 64 str. prilog

Sredi leta 1988 je skoraj neopazno izšla izredna in strokovno zelo podkovana knjiga Janeza J. Švajncerja z naslovom »Svetovna vojna 1914—1918«. Napisana je bila ob razstavi v Pokrajinskem muzeju Maribor o prvi svetovni vojni sicer kot spremni katalog, vendar pa tako sama vsebina kot oblika jasno govorita, da je med nas prišla kvalitetna monografija o vojaški udeležbi Slovencev v prvi svetovni vojni. Švajncer začenja svojo knjigo z zelo sistematičnim, kronološkim potekom prve svetovne vojne na avstro-ogrsko-ruskem, italijanskem in solunskem bojišču.

Kvaliteta tega pregleda je, da je vsak pojem na svojem mestu, tako da bralec dobi v zelo kratki obliki zelo kvalitetno informacijo.

Nadalje nas Švajncer seznaja s silnim nemško šovinističnim pogromom nad slovanskimi narodi v monarhiji, predvsem nad Slovenci in Srbi, ob pričetku prve svetovne vojne. Opozarja nas, da se kaj malo ve, da so leta 1914 avstrijske oblasti, predvsem na Štajerskem, pozaprele veliko število Slovencev, nekatere med njimi poslale v konfinacijo, ne tako malo pa jih je končalo tudi na strelišču. Seznaja nas z namero nemško šovinističnih krogov, da vojno izrabijo za dokončen obračun s slovenskim nacionalnim gibanjem in za preureditev monarhije v velikonemškem smislu.

Obenem pa nam Švajncer v knjigi pove, da tudi zmaga antantnih sil Slovencem in Hrvatom ni mogla prinesiti nič dobrega, spričo italijanskih ozemeljskih teženj nad slovenskim in hrvaškim ozemljem. Prav zato je ob vstopu Italije v vojno 1915. leta, vojna za Slovence postala »smiselna«, saj so branili na soški fronti skupaj s hrvaškimi in bosanskimi polki svoje ozemlje pred italijansko armado. In prav to občutje so avstro-ogrske vojaške oblasti s pridom uporabile za svoje vojaške cilje.

Pisec tudi še posebej poudarja, da v bojih na srbski fronti 1914—1915 ni sodeloval niti en slovenski polk, razen nekaterih oficirjev, ki so imeli naborni okraj v ogrski državni polovici; kot se je to zgodilo hrvaškimi in bosanskimi polkom. Avtor postavlja hipotezo, da morda tudi zato, ker je poveljstvo III. armadnega zbora v Gradcu, pod katerega vojaško jurisdikcijo je spadalo skoraj celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja, ocenilo, da se slovenski polki ne bi bili pripravljali boriti proti Srbom, oziroma vojskovanje ne bilo tako učinkovito. »Kakorkoli že, dejstvo je, da na Slovincih po prvi svetovni vojni ni ležalo breme bratomornega boja s Srbi,« zaključuje svoje misli J. J. Švajncer.

Še posebej se pisec ukvarja z vprašanjem, koliko Slovencev je padlo v prvi svetovni vojni v avstro-ogrski armadi. Sam je prepričan, da na to vprašanje ni mogoče z vso potrebno natančnostjo in verodostojnostjo odgovoriti. Obstajajo hipoteze, da je s slovenskega ozemlja v prvi mobilizaciji v letu 1914 odšlo v sestav III. armadnega zbora okrog 30.000 Slovencev. Dejansko pa se je to število zmeraj »obnavljalo« in se je skozi vsa obdobja štiriletne vojne najmanj pošesterilo — oziroma podeseterilo. Tako so v 2. gorskem strelskem polku leta 1918 ugotovili, da je v polku samo šest vojakov, ki so odšli na fronto že leta 1914.

V naslednjih poglavjih Janez Švajncer analizira vojaško sestavo avstro-ogrske armade, ki se je delila na avstrijski in madžarski del, oborožitev, številčnost itd. Kdor prebere ta poglavja, bo dobil zelo natančno in jasno sliko, kako je bila sestavljena avstro-ogrska armada. Še posebno pozornost je avtor posvetil tako imenovanim slovenskim polkom, vojaškim enotam, kjer so večino moštva sestavljali slovenski fantje. Seznaja nas, da so imeli avstro-ogrski polki sprva sedež in vojašnico v središču nabornega okraja, torej v Ljubljani, Celju, Trstu, Mariboru, da pa so se avstrijske oblasti zavedale nevarnosti stacioniranja nacionalnih

vojaških enot v enako nacionalnem okolju. Zato so glavnino slovenskih polkov stacionirali v nemškem nacionalnem okolju, nemške pa v slovenskem.

Zelo natančno je Švajncer raziskal oborožitev tako kopenske kot avstro-ogr-ske mornarice.

Kakor koli že, avstro-ogr-ska armada je bila vojaška velesila z zelo sodobno vojaško oborožitvijo, njen sestavni del pa so bili tudi, spričo zgodovinskih okoliščin, polki s slovenskim moštvom. In prav ti polki so bili ob razpadu monarhije jedro za novo slovensko vojsko, ki je nastala v novembru 1918, kot sestavni del vojske Države SHS, in formalno obstala do junija 1919. Prav ta misel je kot rdeča nit prisotna v tem delu Švajncerjeve knjige.

Povsem novo in izvirno pa je poglavje o avstro-ogr-skih vojaških znakih. J. J. Švajncer je tukaj prvi v »srednji Evropi«, ki se je temeljito lotil te relativno zane-marjene problematike in tudi zbral 673 »znakov« in drugih odlikovanj, ter jih na 64 straneh priloge tudi fotografsko, z obširnimi komentarjem, objavil. Sam o tej problematiki meni: »avstro-ogr-ski vojaški znaki v prvi svetovni vojni so bili po-sebnost, ki je druge armade v takšnem smislu in tolikšnem obsegu niso poznale. Še dandanes nas presenečajo s svojo raznolikostjo in številčnostjo. V hudih voj-nih časih je imelo vojno ministrstvo dovolj smisla za precej obrobno področje . . . Dobri kiparji oziroma medaljerji so oblikovali podobe, ki so šle potem v obliki znakov v stotinah primerkov med vojake in oficirje. Verjetno ni bilo vojaka, ki ni imel pravice pripeti si vsaj enega znaka. Nastali so znaki za pripadnike divizij, brigad, polkov in celo bataljonov.«

Knjigo zelo sistematično dopolnjuje izredno bogat in smiselno razporejen fo-tografski material ter skrbno izdelani zemljevidi oziroma historične karte. In si-cer; »Naborni okrajji polkov in drugih enot na Slovenskem leta 1914«; »Soško bo-jišče 1915—1917«; »Rusko bojišče«; »Italijansko bojišče, razen soškega«.

»Svetovna vojna 1914—1918« Janeza J. Švajncerja je korektno strokovno de-lo in precejšen prispevek v zakladnico slovenske kulture in slovenske vojaške zgodovine.

Marjan Matjašič
asistent Pedagoške fakultete
Maribor

Lojze Penič: Boj za slovensko severno mejo 1918—1920 Muzej NO Maribor 1988, str. 32

Ob lanskoletni razstavi »Boj za slovensko severno mejo 1918—1920«, ki jo je pripravil Muzej narodne osvoboditve, je izšel tudi katalog z istim naslovom izpod peresa strokovnjaka za to problematiko, muzejskega svetovalca Lojzeta Peniča. Avtor se s to problematiko ukvarja že dobrih trideset let. Pričel je torej v času, ko se iz najrazličnejših vzrokov ni bilo najprimerneje ukvarjati s to problematiko polpretekle slovenske zgodovine. Kljub vsem plimam in osekam političnega in ideološkega vrednotenja Maistrovega časa, je Lojze Penič tiho, vztrajno zbiral gradivo, proučeval in pisal. Tudi zato smo lahko pred leti ažurno in strokovno podkrepili politično voljo za postavitve spomenika generalu Rudolfu Maistru.

V prvem delu boja za slovensko severno mejo avtor opozarja na silen nemško nacionalni pritisk na Slovence ob pričetku prve svetovne vojne. Žrtve so bili predvsem učitelji in duhovniki, torej stebri in utrjevalci slovenske nacionalne zavesti med ljudmi. Represija, kot poudarja pisec, je bila najhujša v prvem letu

vojne, čeprav je trajala vse do maja 1917. V tem letu smo priča zelo pomembnega političnega nastopa slovenskih, hrvaških in srbskih državnih poslancev v dunajskem parlamentu, ki so z majniško deklaracijo zahtevali samostojno jugoslovansko državo, sprva še z dinastijo Habsburgov. Zelo plastično je opisano tako imenovano deklaracijsko gibanje, shodi, zbiranje podpisov, kar se je z vso silo odvijalo med Slovenci v letih 1917, 1918, dokler niso avstrijske oblasti to gibanje prepovedale. Lojze Penič opozarja, da so v tem gibanju za samostojno jugoslovansko državo imela glavno vlogo dekleta in žene, saj so fantje in možje bili na frontah. Je pa res, da so se slovenski fantje upirali v vojaških uporih maja 1918, ki so zraven čeških uporov dejansko edini upori vojaštva v avstro-ogrski armadi.

V drugem delu teksta Penič predstavlja vlogo neposrednih priprav pri Slovencih za prevzem oblasti ob pričakovanem koncu cesarske Avstrije. Avgusta 1918 so bili ustanovljeni narodni sveti, najvišji v Ljubljani, zraven njega pa pokrajinski in okrajni. Ti sveti so vzporedno, ob še delujoči cesarski oblasti reševali vprašanja tedanjega in bodočega gospodarskega, političnega in kulturnega življenja Slovencev, kakor tudi že zbirali podatke o slovenski narodni meji za pričakovano mirovno konferenco.

Kot poudarja avtor je od pokrajinskih narodnih svetov imel še posebno vlogo narodni svet za Štajersko. On je bil tisti, ki se je v usodnih in prevratnih dneh, kot nam to zelo natančno prikazuje pisec, pogajal z vojaškimi oblastmi in majorja Maistra formalno določil, da prevzame vojaško oblast in ga zaradi večje avtoritete imenoval za generala. Od 1. novembra 1918 je general Maister s svojimi slovenskimi častniki in vojaki ključna in odločilna oseba v boju za Maribor in severno mejo na Štajerskem. Penič razlaga tudi Maistrov poskus reševanja koroškega vprašanja, ki je dal že prve rezultate, a ga je narodna vlada v Ljubljani iz prestižnih razlogov in lastne nečimrnosti preprečila.

Kvaliteta publikacije je tudi, da se je Penič med prvimi pri nas poglobil tudi v usodo Prekmurja v letih 1918/1920 in ga integralno povezal z reševanjem slovenske severne meje. Seznanja nas, da bi se dokaj hitro lahko pripetilo, da Prekmurja sploh ne bi imeli v okviru Slovenije in Kraljevine SHS. Res je sicer, da je general Maister razmišljal tudi o tej slovenski pokrajini, da jo vojaško osvoji, a mu je primanjkovalo moštva. Mirovna konferenca v Parizu je vse do 20. maja 1920 Prekmurje prisojala Madžarski in to tudi po jugoslovanski krivdi, saj bi se ob predaji jugoslovanskih zahtev konferenci v Parizu skoraj zgodilo, da Prekmurja kratkomalo sploh ne bi zahtevali.

Avtor tudi opozarja na razliko prevzemanja oblasti na Štajerskem in Koroškem. Na Koroškem so v silni evforiji krajevni slovenski narodni sveti najprej v celoti odstranili uradnike in učitelje in s tem še povečali odpor koroških Nemcev. Na Štajerskem se je ravnalo »veliko bolj preudarno«. Najprej se je utrdila slovenska politična in vojaška oblast in šele nato so oblasti odstranile nemško misleče uradnike, učitelje itd.

Še posebej je v publikaciji obdelano vprašanje reakcij mariborskih Nemcev v prevratni dobi. Avtor opozarja, da se jih je prve dni novembra lotevala resignacija, a so se dokaj hitro organizirali in med drugim tudi zahtevali svojo lastno vojaško formacijo z utemeljitvijo, da si bodo varovali premoženje. A je postalo hitro jasno, da bo nemška zelena garda uporabljena predvsem za obračun z vojsko generala Maistra. General Maister jim je ustanovitev zelene garde taktično omogočil, a je že 23. novembra to formacijo s svojo vojsko uspešno razorožil in s tem de facto priboril Maribor slovenskemu nacionalnemu telesu. Danes vemo, poudarja pisec, da bi podobno razorožitev uprizorila nemška zelena garda ob pomoči vojaškega poveljstva iz Gradca, in to nekaj dni pozneje, če je ne bi general Rudolf Maister prehitel. Mariborski Nemci tudi še po tem niso mirovali. Ob prihodu komisije za mejo ZDA v Maribor so organizirali polične demonstracije, da bi ame-

riški delegaciji z vsemi vidnimi sredstvi dokazali, da je mesto Maribor in vsa širša okolica povsem nemška.

Raziskovalec z akribijo govori tudi o ofenzivi slovenske vojske 29. aprila 1919 ter o njenem neuspehu, ko so bile slovenske enote odbite; v tej kritični situaciji je na Koroško posegel tudi general Maister, vendar neuspešno. Avstrijske enote so zasedle Dravograd in Slovenj Gradec. Po propadli aprilski ofenzivi so se pričele priprave na novo ofenzivo, ki jih je končno vodil general Krsta Smiljanič; Krsta Smiljanič je že od februarja 1919 komandant Dravske divizijske oblasti v Ljubljani. Ukazal je mobilizacijo ter vojsko razdelil v štiri odrede.

Zelo učinkovita ofenziva jugoslovanske vojske se je začela 28. maja. 6. junija je vkorakala v Celovec in na Gosposvetsko polje. Spričo uspehov ofenzive so se v Kranju pričela pogajanja o premirju, na katerih je nemška Avstrija sprva pristala, kasneje pa se je zgovarjala, da je za Koroško določen plebiscit, Jugoslovani pa morajo svoje čete umakniti za Karavanke, kot je to od njih terjal vrhovni svet mirovne konference. Jugoslovanska vojska je dejansko zasedla večino slovenskega narodnega ozemlja na Koroškem.

Na koncu lahko zapišemo, da je publikacija Lojzeta Peniča »Boj za slovensko severno mejo 1918–1920«, ki jo je ob 70-letnici založil Muzej narodne osvoboditve Maribor, plod avtorjevega dolgoletnega, sistematičnega, natančnega in potrpežljivega, znanstvenega dela. Avtor je še enkrat dokazal, da je naš najboljši ekspert za to prelomno obdobje slovenske in jugoslovanske zgodovine.

Marjan Matjašič
asistent Pedagoške fakultete Maribor

Slavko Ciglencečki: Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jhdt. im Ostalpenraum, Ljubljana 1987, 182 strani

Med arheološkimi objavami zadnjih let se gotovo uvršča na eno od osrednjih mest (nagrada Kidričevega sklada za leto 1989) razprava dr. Slavka Ciglencečkega *Höhenbefestigungen*... (Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. stol. v vzhodnoalpskem prostoru). Razprava na 182 straneh večjega formata s 167 fotografijami, terenskimi posnetki, skicami in zemljevidi je izšla v uredništvu akad. dr. Jara Šašla kot 31. številka Del 1. razreda SAZU in kot 15. zvezek razprav Instituta za arheologijo ZRC. Besedilo je najprej nemško, tematska poglavja brez kataloga najdišč slede tudi v slovenskem prevodu.

Obsežno in izzivalno snov je avtor razdelil takole: Uvod in kratek pregled dosedanjih raziskav, Zgodovina raziskovanj, Katalog najdišč, Historiat dosedanjih razčlenitev in tipološka razvrstitev najdišč, Vojaške postojanke, Stalne utrjene naselbine, Pribežališča, Kronologija utrd, Arhitektura: Obrambna arhitektura, Arhitekture v notranjosti utrd, Cerkev v sklopu utrdbe, Zametki regionalnega grupiranja višinskih utrd, Gospodarska podlaga življenja v izjemnih razmerah, Problem kontinuitete utrd v mlajša obdobja, Sklep, Skrajšano citirana literatura, Kazalo krajev.

Dasi so bile utrjene poznorimske postojanke zapažene in posamezni primeri tudi prav interpretirani že pred desetletji, sodi zavest o daljnosežnosti pomena teh trdnjav med pomembne dosežke slovenske arheologije v zadnjih desetletjih. Med drugim gre sodelovanju naših preučevalcev rimske vojaške zgodovine v tistem času, dr. Jara Šašla in dr. Petra Petruja z bavarskim institutom za prazgodovino in zgodnja zgodovinska obdobja do določene mere primat pri nekaterih

spoznanjih nasploh. Ta so dostopna v opaznih objavah, tudi z dveh štajerskih najdišč, Vranja pri Sevnici (več avtorjev) in Rifnika (L. Bolta). Začetkom so sledila številna terenska zapažanja (pregled prinaša 29. letnik Arheološkega vestnika).

Zato je bil nujni naslednji korak v raziskavi tega pomembnega obdobja in njegovih pojavov terenska inventarizacija vseh sorodnih oblik. Tega zahtevnega dela se je lotil Slavko Ciglenečki, potem ko si je pridobil dober pregled nad problematiko z izkopavanji na Kučarju v Beli Krajini in mnogimi sondiranj. Naša razprava je rezultat tega obsežnega terenskega dela.

Obravnaval je več kot ozemlje Vzhodnih Alp, ker se je oprl na meje Dioklecianovih provinc v tem prostoru in njegovi bližini. Snov je po teh provincah tudi razdelil. V vsaki enoti so potem objekti naštetni po abecednem redu sedanjih krajevnih imen. Informacija o vsakem najdišču je kratka, zaradi zelo različne stopnje raziskanosti seveda ni bilo mogoče slediti enotni shemi. Vsekakor pa je katalog nasul izredno bogastvo podatkov, ki so opozorili na številnost poznorimskih utrd in dajejo slutiti vso zapletenost fenomenov in dogajanj v obravnavanih stoletjih. Pri nekaterih najdiščih je avtor posvetil potrebno pozornost tudi legi postojanke v širšem prostorskem okviru.

Sintezna poglavja so kratka, zgoščena. Problematika je seve v marsičem lahko le skicirana. Žal so vsi veliki zemljevidi premalo pregledni.

Kljub temu in strokovnemu jeziku bo našel v delu mnogo zanimivega tudi vsak za zgodovino zainteresiran bralec. (Gotovo je to nagnilo tudi Kulturno skupnost Slovenije pri sofinanciranju natisa.) Knjigo bodo pozdravili tudi vsi raziskovalci štajerske preteklosti, saj marsikateri sklep prav sloni na spoznanjih s štajerskih in še posebej avtorjevih domačih kozjanskih najdišč. Nekatera poglavja, posebej zadnja tri, ki ponujajo toliko sklepov, vprašanj in osvetljujejo toliko zapletenega dogajanja, bodo delu zagotovila trajno mesto tudi med širše zanimivo zgodovinarsko literaturo.

Arheolog se najprej seveda iskreno razveseli obilice podatkov. Ko pa delo začne uporabljati, si je pa brž v svesti, kako je bila množina snovi, obsežnost obravnavanega teritorija in dinamika dogajanja v obravnavanih stoletjih avtorju nevarna čer. Tako si mora zaželei tudi v sklepih nekaj bolj jasnih razmejitev. Jasnejše utemeljitve potrebuje teritorialni in časovni okvir obravnave. Želimo si preglednega, lahko tudi tabelarnega prikaza, ki bi prikazal v kolikšni meri slone sklepi na izsledkih izkopavanj, v kolikšni meri na avtorjevi terenski avtopsiji, koliko pa le na starih interpretacijah in domnevah. Zato je zame pomanjkljivo poimenovanje tipov, saj uporablja ta delitev funkcionalno dokončno definirane pojme za vrste, ki so vendarle »odprte«. Gotovo ima vsaka utrdba vseh časov mnogo skupnega z drugimi, tako kot je v vseh časih obdobje nevarnosti, sovražnega vdora, ropa, požiga in poboja za prizadete enaka kataklizma. A vojaška postojanka Dioklecianovega časa se po zamisli razlikuje tako od one v severnem času ali od one po koncu zahodnega rimskega imperija, četudi so posamezni gradbeni elementi v njej ali še bolj sedanja terenska podoba enake drugim. Nekateri sistemi, ki do določene mere že pomenijo dejstva med spoznanji o rimski vojaški zgodovini (predvsem mislim na *Claustra Alpium Iuliarum*), bi morali v sklepih videti vendarle nekoliko drugače, kot nam to zdaj dopuščajo iz celote iztrgani prikazi Hrušice, Vrhnike, Zaloga (čigar mesto je zame v pregledu sploh vprašljivo) ... Prav tako stalna naseljenost v vseh tako različnih regijah in mikroregijah ni mogla biti enaka. Tudi tu je vrsta odprta. Graditelji utrd in pristanišč niso bili enaki ne po načrtih ne po znanju. Postojanke so na čase igrale važno vlogo tudi v upravi in kulturi (oboje se odraža v pozni antiki tako kot v antiki in pozneje v srednjem veku mnogokrat skozi kult) svoje okolice. Na to nas opozarja arhitektura Gradišča v Globasnici ali Ajdovskega gradca na Vranju. Tak

namen mora tudi vplivati na lokacijo in obliko. Tehničnih podrobnosti cistern, stolpov in cerkvenega okrasja ne oblikujejo kmetje. V smislu teh in podobnih zažrkov so analize na osnovi avtorju dobro znanih območij, ki jih podaja v zadnjih poglavjih besedila in zlasti na zemljevidih 167 in 168, povsem drugače uporabne kot tipološke delitve in preglednici 165 in 166, kjer si pravzaprav z razprostranjenostjo funkcij in tipov ne moremo ravno dosti pomagati.

Razmisleki, ki se vsiljujejo že meni, le sopotnici poznoantičnih študij, so dokaz, na kako obilno problematiko nas je delo opozorilo, kako v polno je seglo. In prav to, da je znanstvena obdelava osnova za nadaljnje interpretacije in raziskave, ji je najboljša izkaznica. Razprava Slavka Ciglenceškega, ki o njej govorimo, jo brez dvoma upravičeno ima.

Iva CURK

Blagoj Jevremov, *Vodnik po lapidariju I*

Pokrajinski muzej Ptuj, Zbirka Vodniki, 147 strani, večji del spomenikov tudi na fotografiji, v začetnem delu 8 skic. (Ptuj 1988).

V besedilu sledi uvodu zgodovinski opis Poetovione, prikaz nastanka zbirke, tipologija spomenikov, pregled pogostnih okrajsav besed in formul na spomenikih, seznam pogosto okrajsanih osebnih imen, okrajsave pogosto citirane literature, seznam razstavljenih spomenikov in kataloški opis spomenikov. Na koncu se razvrste v razpredelnice razstavljeni spomeniki po tipih, ovršja spomenikov, uokvirjene niše, uokvirjena napisna polja, uokvirjena bočna ploskev, seznam legij, seznam rojstnih krajev in volilnih okrožij omenjenih na spomenikih, seznam spomenikov — posvečenih božanstvom in kultom. Delo zaključijo konkordančna lista kataloških in inventarnih števil, literatura ter konkordančna lista literature.

Knjižica je na žalost najobsežnejši tekst že pokojnega avtorja. To dejstvo obžalujemo, saj je bil avtor vodja obsežnih izkopavanj v Ptuj pred leti in smo tako upravičeno pričakovali tudi po tej plati obsežnejših prispevkov. Zamah obdelave, ki je pred nami, je ambiciozen. Kot kaže že pregled snovi, je v zbirnih poglavjih, razpredelnice in prikazu posameznih spomenikov mnogo takega, kar zanima predvsem ali tudi izključno strokovnjaka. Tako so povzete Abramičeve in Sariove formulacije, dodane Šašlove razlage, razširjene z avtorjevimi izvirnimi prispevki. Če bi bila razmejitev med prvinami tako sestavljenih opisov posameznih spomenikov popolnoma jasna, bi strokovnjak dobil v roko dragocen priročnik, saj sta tako Abramičev Poetovio kot Hoffiller-Saria: *Antike Inschriften I* že davno pošli, *Inscriptiones Jugoslaviae Ane* in *Jara Šašla* pa skupina obsežnih zvezkov. Pri okrajsavah bi pa človek želel, če naj mu delo služi pri strokovnih obravnavah, seznam vseh okrajsav, imen itd. saj gre v obdelanem delu lapidarija vendarle zgolj za 157 kamnov. Žal sta lektor in avtor tekst tudi za strokovnjaka premalo obrusila. Tako se npr. kar takoj na str. 17 smisel povedanega prav skazi. Ker je za obliko, ki jo na splošno imenujemo s sposojenko iz grščine stela, uporabljena mnogo bolj splošna oznaka nagrobnik, stavčne zveze so pa zelo poenostavljene, na koncu ni prav jasno ali so pokojniki ali nagrobniki lahko nagrobni, zaobljubni, častni ali nagrobni mejniki. Takim pomanjkljivostim se je v prihodnje v seriji pač treba izogniti.

Kot kaže že pregled snovi in poglavij v knjižici je za laika razmeroma malo pojasnil. Dandanašnji je nestrokovni muzejski obiskovalec z besedilom, kot mu ga nudi naš *Vodnik*, v roki pred rimskimi kamni precej bolj nebogljen, kot je bil v Abramičevih časih človek, ki je celo pred maturo zapustil ptujsko gimnazijo.

Ker je v knjižici šibak tudi prikaz rimskega Ptuja (in zajetnejši po obsegu v knjižici take vrste kar biti ne more), bo imel nestrokovni bralec Vodnika in muzejski obiskovalec pred kamnitimi dokumenti širokega toka davno ugaslega življenja, povsem drugega in vedno enakega čustvovanja in umovanja, mnogo mnogo težav.

Fotografije omogočajo »na novo« videti ta ali oni kos. Tako bo lev pod št. 157 pač romanski in nov izziv za raziskovanje srednjeveških prvin v mestu, ker je bil prava »arheološka najdba«, v zemlji na poti proti Krčevini.

Žal ta hip najbrž ne moremo vabiti k nadaljevanju začetega predstavljanja lapidarija, nadaljevanja, ki bi lahko vodilo v pripravo *Corpusa signorum* — kataloga rimskih likovno oblikovanih kamnov — mednarodne strokovne akcije, ki pri nas kar ne more steči. Delo B. Jevremova, ki ga ocenjujemo, bi vendarle moglo biti uporaben zametek za tak strokovni podvig.

A prav tako želim muzeju, da bi z Vodniki zares nadaljeval. Toda uredništvo mora namembnost jasno določiti. Strokovni povzetek posameznih fondov bo, kot smo razčlenili, vselej dobrodošel, le še bolj vsestransko precizen in zanesljiv mora biti. To je, kot smo ugotavljali, ena možnost, a druga je nemara še bolj potrebna. Ta druga možnost in nuja je pa približati z vodniki muzejske zbirke in v njih zbrano zgodovinsko izročilo širši javnosti. To delo je pri današnji suši dobrih informacij o odmaknjenih in manj odmaknjenih dogajanjih v preteklosti še toliko bolj potrebno in želeno. Temu naj bi služil začetni založniški načrt.

Iva Curk

Vladimir Žerjavić: Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, Zagreb 1989, 191 strani

»Čas je, da postanemo normalna država«, je v uvodu k študiji ing. Vladimira Žerjavića *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* zapisal Slavko Goldstein, urednik zbirke knjig, ki jih izdaje Jugoslovansko viktimološko društvo, s svojim denarnim prispevkom pa je v tem primeru pomagala Židovska občina v Zagrebu. Dvoje okoliščin je pripomoglo, da do sedaj knjiga ni bila sprejeta »na nož«. Prva, da jo je pomagala izdati Židovska občina v Zagrebu, torej organizacija naroda, ki je v drugi svetovni vojni absolutno največ pretrpel in je še kako upravičen pisati o vojnih žrtvah tudi v Jugoslaviji. Druga okoliščina pa je, da je skoraj istočasno, in ne da bi vedela drug za drugega, pisal podobno študijo dr. Bogoljub Kočović, srbski emigrant v Londonu, in se dokopal do skoraj identičnih rezultatov. Spomnimo se samo dogodkov izpred nekaj let, ko so nekateri hrvatski zgodovinarji poskušali razpravljati o vojnih žrtvah kritično, a so njihove ugotovitve izrabljali za vsakodnevna medsebojna politična obračunavanja, sami pa so na svoji koži občutili materialne in druge posledice. Prav dejstvu, da sta se s tem problemom začeli ukvarjati Židovska občina in nek strokovnjak v tujini, ki je po rodu Srb, dajeta slutiti, da smo tudi pri vprašanju žrtev druge svetovne vojne v Jugoslaviji zakoračili predvsem v strokovne vode ter da se z žrtvami ne bo več pretirano manipuliralo ali celo politiziralo. Z vprašanjem žrtev bi se naj ukvarjali »brez mržnje in politikanstva, trezno in umirjeno, brez pozabe in s spoštovanjem do njih«.

Do sedaj so uradno ocenjevali, da je imela Jugoslavija v rugi svetovni vojni 1.700.000 žrtev. V to število so vključevali tudi 305.000 padlih borcev narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov in Jugoslovanske armade. O tem, kako je

prišla Jugoslavija do te številke, bomo spregovorili kasneje, sedaj pa bi opozorila, da so nova demografska in zgodovinska proučevanja pokazala na precejšnje netočnosti in da bodo tukaj potrebni popravki.

Lep primer manipuliranja z žrtvami je kontroverzen pristop k ocenjevanju števila žrtev v največjem uničevalnem taborišču na tleh Jugoslavije, v Jasenovcu. Eni so trdili, da so tu ubili okrog 700.000 ljudi, toda drugi temu oporekajo in trdijo da samo 40.000, tretji pa navajajo 1.400.000 žrtev. General Velimir Terzić je celo trdil, da je bilo v Jasenovcu samo Srbov pobitih milijon. Navedene številke so uporabljali štirideset let, nihče pa se ni potrudil, da bi z znanstveno metodo demografske analize prišel do resničnih števil.

Z Žerjavićevo študijo smo dobili knjigo, kot to poudarja urednik Slavko Goldstein, mimo katere ne bo mogla v bodoče nobena resna demografska študija. Knjiga pomeni preobrat k znanstvenemu pristopu, ki ga zahteva historična distanca. Danes tudi vemo, kako je prišlo do številke 1.700.000 žrtev. V pičlih štirinajstih dneh na pomlad 1947 je moral uradnik Zveznega statističnega urada v Beogradu izračunati število vojnih žrtev za mirovno konferenco v Parizu. Mladi matematik Vladeta Vučković je naračunal 1.700.000 prebivalcev kot demografsko izgubo Jugoslavije v drugi svetovni vojni. Vučković se niti ni veliko zmotil, saj je naračunal samo 300.000 ljudi manj, kot so znašale demografske izgube Jugoslavije. Toda uradniki in politiki so pozneje zamešali strokovna pojma: demografska izguba in število neposredno ubitih in so število 1.700.000 vzeli kot število umrlih Jugoslovanov v drugi svetovni vojni, torej kar 700.000 smrtnih žrtev preveč. Danes vemo, da je zaradi bojov umrlo okrog milijon jugoslovanskih državljanov, milijon pa jih je zaradi vojne emigriralo, oziroma v ta milijon je všteto tudi tisto število Jugoslovanov, ki se zaradi vojnih razmer niso nikoli rodili, a predvidevamo, da bi se v miru. Pridružujem se mnenju urednika Slavka Goldsteina, da je taka zmešnjava dve leti po končani vojni upravičena tudi pri številu vojnih žrtev, nikakor pa ni upravičeno, da smo čakali kar štirideset let, da se dožene znanstvena resnica. »Žrtve ne smemo prepustiti pozabi, do žrtev moramo gojiti, oziroma negovati vso dolžno spoštovanje. Toda z vojnimi žrtvami se ne sme razpihovati maščevanje tudi med nedolžnimi generacijami (Jugoslovanov), ki šele prihajajo. Bil bi največji greh do padlih žrtev, če bi te postale seme razdora iz katerega bi zrasle nove žrtve.«

Vladimir Žerjavić se je lotil problema zelo profesionalno, uporabljajoč popise Kraljevine Jugoslavije, Statistične godišnjake stare in nove Jugoslavije, kakor tudi najosnovnejše informacije prvega povojnega popisa iz marca 1948. Tako je ugotovil sledeče demografske izgube: Bosna in Hercegovina 15,1%, Črna Gora 11,2%, Hrvatska 12,4%, Makedonija 5,1%, Slovenija 5,9%, Srbija (brez pokrajin) 8,6%, Vojvodina 22,4%, Kosovo 7,1% ter Srbija (s pokrajinama) 11,9%. Bosna in Hercegovina je imela velike demografske izgube zaradi genocida ter vojaških operacij. Vojvodina pa ima največje demografske izgube zaradi izselitve vojvodinskih Nemcev. Raziskovalec zelo natančno razčlenjuje, koliko Jugoslovanov je umrlo v taboriščih, izračuna, koliko jih ni bilo rojenih, koliko jih je padlo v kvilinskih enotah. Pri proučevanju uporablja poleg statističnega gradiva tudi podatke, ki so bolj ali manj nepreverjeni in to iz raznih vojaških, političnih in strokovnih publikacij o drugi svetovni vojni.

Tako kot avtor sam meni, sem prepričana, da bo potrebno nekatere izračune predvsem pri demografskih izgubah in žrtvah v Sloveniji nekoliko razširiti, kar globalne slike za Slovenijo sicer ne bo porušilo, bo pa nekoliko jasneje pokazalo medsebojne razmejitve med posameznimi kategorijami demografskih izgub, predvsem pa vojnih žrtev. Na žalost se je ing. Žerjavić pri kategoriji vojnih žrtev v Sloveniji naslonil samo na enega avtorja to je Zdravka Klanjščka in na njegov skrajšani srbohrvatski prevod dela: Narodnooslobodilački rat u Sloveniji

1941—1945, Beograd 1984. Pri drugih jugoslovanskih pokrajinah je uporabljal različne zbornike, na kratko rečeno vso relevantno in dostopno knjižno gradivo. Pri Sloveniji je po vsej verjetnosti nastopila jezikovna bariera, čeprav se lahko Slovenci po drugi strani pohvalimo, da imamo med jugoslovanskimi narodi skoraj najboljše, z monografijami enot NOV in POS in z deli o NOB na posameznih območjih, zbranih že zelo veliko podatkov o žrtvah. Ta neprecenljiv material pa je bil avtorju dostopen samo v sintetični obliki v monografiji polkovnika Zdravka Klanjščka. Pa še tukaj upošteva zraven podatkov iz knjige tudi nekatere ustne izjave, ki mu jih je Zdravko Klanjšček dobrohotno posređoval med pisanjem knjige Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Razveseljivo je tudi to, da postajajo tudi v Sloveniji vojne žrtve oziroma demografske izgube stvar znanstvenega proučevanja. Ljubljanski posvet o žrtvah druge svetovne vojne citira v uvodu Slavko Goldstein posredno kot spodbudo in kot dodaten argument za objavo knjige ing. Vladimira Žerjavića. To je brez dvoma priznanje in tudi obveza za strokovnjake v Sloveniji.

Miroslava Grašič

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA

5. (LX) LETNIK 1989

1989

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA VLADIMIR BRAČIČ

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — papers

Curk Jože: GRAD GORNJI MARIBOR IN NJEGOVO KULTURNOZGODOVINSKO SPOROČILO	99
The Castle of Uper Maribor and its Cultural Historical Message	
Curk Jože: ORIS 12 NAJPOMEMBNEJŠIH GRADBENIH OBJEKTOV V MARIBORU II	199
Description of twelve most important buildings in Maribor II	
Horváth Ferenc: ZGODOVINA GOSPODARSTVA V DELU PREKMURJA, KI JE PRIPADALO ŽELEZNI ŽUPANIJI (1828—1910)	177
The History of the Economy of the Region Prekmurje belonging to the Železna županija (county) (1828—1910)	
Knez Tone: HALŠTATSKI KNEŽJI GROBOVI V SLOVENIJI	228
The Princely Tombs of the Halstatt Period in Slovenia	
Križman Mirko: PESMI O SLOVENSKIH KMEČKIH UPORIH MED ZNANOSTJO, UMETNOSTJO IN IDEOLOGIJO	85
Poems about Slovene peasant uprisings between Science, Art and Ideology	
Kuzmič Franc: PREGLED CERKVENE UPRAVE V PREKMURJU V OBDOBJU NASTAJANJA KRALJEVINE SHS	149
The Survey of the Church Administration in Prekmurje in the Time of the Formation of the Kingdom SHS (Yugoslavia)	
Mikl Curk Iva: POSKUS DOPOLNITI VEDENJE O KOLONIZACIJI V RIMSKEM PTUJU	109
An Attempt to Improve the Knowledge about the Colonisation at the Roman Ptuj	
Nečak Dušan: 70 LET JUGOSLAVIJE — OBLETNICE IN PRELOMNICE	15
70 Years of Yugoslavia—Anniversaries and Turnig-Points	
Nemec Janez: PRAVO V PREKMURJU PO 12. AVGUSTU 1919	54
The Law at Prekmurje after 12. august 1919	
Šiftar Vanek: PREKMURJE 1918 — 1920 (OKUPACIJA)	33
Prekmurje 1918 — 1920 (Occupation)	
Šimundić Mate: NEZNANA HRVATSKA OSOBNA IMENA OD XII. DO XVII. STOLJEČA VI.	185
Unknewn Croatian Names from the 12th to the 17th Century (Part VI)	
Teržan Biba: POHORJE — PRAZGODOVINSKI RUDARSKI REVIR?	238
Pohorje — a Prehistoric Mining District?	
Vovko Andrej: PODRUŽNICE ŠOLSKE NARODNOOBRAMBNE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA NA POHORJU IN V NJEGOVI OKOLICI DO 1941	180
The Branch Establishments of the national defensive School Association of Saint Cyril and Method on Pohorje and its Surroundings till 1941	
Vratuša Anton: DVANAJST LET MEDNARODNE TRIBUNE »SOCIALIZEM V SVETU«	3
Twelve Years on the International Tribune »Socialism in the World«	
Vrišer Andreja: NOŠA NA DVEH MUZEJSKIH SLIKAH	91
The Garb on two Pictures of the Museum	
Vrišer Sergej: NEKAJ BAROČNIH KIPARSKIH DEL V NOVI LUČI	83
Some Baroque Sculptures in a new Light	
Zorko Zinka: NAREČNA PODOBA MARIBORSKEGA PREDMESTJA	139
The Dialect Patterns of the Suburb of Maribor	

Kronika — Chronicle

Curk Jože: OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU — SEDEMDESETLETNICI DR. VLADIMIRA BRAČIČA	281
On the Occasion of the seventieth Jubilee of dr. Vladimir Bračič	

Marjan Matjašič: SEDEMDESETLETNI JUBILEJ FRANCETA FILIPIČA The seventieth Jubilee of France Filipič	204
Spomini — Memories	
Osterc Anton: MOJI DOŽIVLJAJI V BORBI ZA SLOVENSKO SEVERNO MEJO Experiences in the Fight for the Slovenian Northern Border	267
Polemika — Polemics	
Höfler Janez: NEKAJ OPOMB O SREDNJEVEŠKI ŽUPNIJSKI ORGANIZACIJI NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM The some Comments about mediaeval parochial organisation in Slovenian Styria	115
Curk Jože: ODGOVOR NA OPOMBE O SREDNJEVEŠKI ŽUPNIJSKI ORGANIZACIJI NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM The Answer to the Comments about mediaeval parochial organisation in Slovenian Styria	273
Ocene — Reviews	
Curk Iva: SLAVKO CIGLENEČKI: HÖHENBEFESTUNGEN AUS DER ZEIT VOM 3. BIS 6. JAHRHUNDERT IN OSTALPENRAUM Fortifications of Stonewalls from the third to the sixth Century in the East Territory of the Alps	294
Curk Iva: BLAGOJ JEVIČ: VODNIK PO LAPIDARIJU I The Guide books through the Lapidary I	296
Curk Jože: IVAN STOPAR: KAROLINŠKA ARHITEKTURA NA SLOVENSKEM The Carlingue Architecture in Slovenia	120
Curk Jože: JOŽE MLINARIČ: DOKUMENTI IZ MARIBORSKE MESTNE KNJIGE I IN II Documents from the Municipal Book I and II of Maribor	129
Curk Jože: BOŽO OTOREPEC: SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM The mediaeval Seals and Coat-of-arms of Slovenian Towns and Boroughs	277
Grašič Miroslava: VLADIMIR ŽERJAVIČ: GUBICI STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU The Losses of the Inhabitants of Yugoslavia in the Second World War	297
Hozjan Andrej: ANKICA PANDŽIČ: STARE KARTE I ATLASI POVIJESTNOG MUZEJA HRVATSKE Old Maps and Atlases of the Povijestni muzej Hrvatske (the Historical Museum of Croatia)	133
Matjašič Marjan: TITOVA ZBRANA DELA 21. IN 22. KNJIGA Titošs Collected Work, the 21. and 22. Book	134
Matjašič Marjan: JANEZ J. ŠVAJNCER: SVETOVNA VOJNA 1914—1918 The Great War 1914—1918	291
Matjašič Marjan: LOJZE PENIČ: BOJ ZA SLOVENSKO SEVERNO MEJO 1918 — 1920 The Fight for the Slovenian Northern Border	293
Šuštar Branko: PRISPEVKI O ŠTAJERSKI IN PREKMURJU V KRONIKI, ČASOPISU ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO V LETIH 1973 DO 1988 Articles about Styria and Prekmurje in the Kronika (Chronicle) a Newspaper for the Slovene Local History in the Years 1973 til 1988	131
Švajncer J. Janez: MILE BJELAJAC: VOJSKA KRALJEVINE SHS 1918—1921 The Army of the Kingdom SHS (Yugoslavia) 1918 — 1921	282

Spomini — Memories

- Anton Osterc: MOJI DOŽIVLJAJI V BORBI ZA SLOVENSKO SEVERNO MEJO 287
My Experiences in the Fights for the Slovenian Northern Border

Polemika — Polemics

- Jože Curk: ODGOVOR NA OPOMBE O SREDNJEVEŠKI ŽUPNIJSKI ORGANIZACIJI NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM 273
The Answer to the Comments about mediaeval parochial organisation in Slovenian Styria

Ocene — Reviews

- Jože Curk: BOŽO OTOREPEC: SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM. Ljubljana 1988, str. 344 277
The mediaeval Seals and Coat-of-arms of Slovenian Towns and Boroughs
- Janez J. Švajncar: MILE BJELAJAC: VOJSKA KRALJEVINE SHS 1918—1921. Beograd 1988, str. 357 282
The Army of the Kingdom SHS (Yugoslavia) 1918—1921
- Marjan Matjašič: JANEZ J. ŠVAJNCAR: SVETOVNA VOJNA 1914—1918. Maribor 1988, str. 84 291
The Great War 1914—1918
- Marjan Matjašič: LOJZE PENIČ: BOJ ZA SLOVENSKO SEVERNO MEJO 1918—1920. Maribor 1988, str. 32 293
The Fight for the Slovenian Northern Border
- Iva Curk: SLAVKO CIGLENEČKI— HÖHENBEFESTUNGEN AUS DER ZEIT VOM 3. BIS 8. JAHRHUNDERT IN OSTALPENRAUM. Ljubljana 1987 294
Fortifications of Stonewalls from the third to the sixth Century in the East Territory of the Alps
- Iva Curk: BLAGOJ JEVREMOV: VODNIK PO LAPIDARIJU I. Ptuj 1988, str. 147 298
The Guide books through the Lapidary I
- Miroslava Grašič: VLADIMIR ŽERJAVIČ: GUBICI STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU. Zagreb 1989, str. 191 297
The Losses of the Inhabitants of Yugoslavia in the Second World War

ČASOPIS ZA ZGOVODINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA
25.(60) LETNIK 1989. ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Vladimir Bračič — Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan Žnidarič — Natisnilo ČGP Večer, tozđ Mariborski tisk, Maribor, 1989, v nakladi 500 izvodov

ISBN 86-377-0477-8

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo št. 4210/94/88 z dne 23. 8. 1988 je knjiga oproščena temeljnega in posebnega davka od prometa proizvodov.

R dp

ČZN

1989

39

119890054,2

COBISS •